

The Project Gutenberg eBook of Ang Mahusay na Paraan nang Pag-Gamot sa manga Maysaquit, by S. A. D. Tissot

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Ang Mahusay na Paraan nang Pag-Gamot sa manga Maysaquit

Author: S. A. D. Tissot
Translator: Manuel Blanco

Release date: January 8, 2006 [EBook #17479]

Language: Tagalog

Credits: Produced by Tamiko I. Camacho, Pilar Somoza and the Online Distributed Proofreading Team at <http://www.pgdp.net> (This file was made using scans of public domain works from the University of Michigan Digital Libraries.)

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK ANG MAHUSAY NA PARAAN NANG PAG-GAMOT SA MANGA MAYSACUIT ***

ANG MAHUSAY NA PARAAN

NANG PAG GAMOT

SA MANGA MAYSACUIT

AYON SA ARAL

NI TISSOT.

TINAGALOG,

hinusay at dinagdagan ng M.R.P. Fr. **Manuel Blanco**, Exprovincial sa orden ni San Agustín; at ngayo, i, ipinalimbag na panibago nang *M.R.P. Fr. Felipe Bravo*, casualucuyang Provincial, sa naturang orden.

2.ª EDICIÓN

MANILA, 1916.

LIBRERIA Y PAPELERIA

—:DE:—

J. MARTINEZ

Moraga 34-36, Calderón 108 y Real 153-155, Intra.

Imp. de J. Martinez, 7 Estraude.—Binondo.

TABLA

Nang manġa saquit na sinaysay dito sa librong ito.

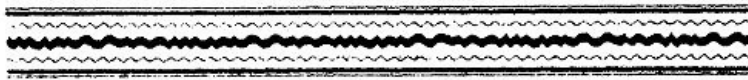
	<i>Pag.</i>
Capitulo 1. Ang manġa dahilang iquinapagcacasaquit nang tauo.	35
Cap. 2. Ang manġa dahilang iquinalalaqui nang manġa saquit nang tauo.	39
Cap. 3. Ang gagauin nġ tauo capag nararamdaman na siya,i, magcacasaquit na.	43
Cap. 4. Ang mahusay na gaua sa may manġa malalaquing saquit.	44
Cap. 5. Ang gagauin nang maysaquit na magaling-galing na.	47
Cap. 6. Ang saquit na pulmoníang totoo, na ang <i>baga</i> sa loob nang dibdib nang tauo siya ang nasasaquit, at yaon din cun minsan ang pinangagalingan nang <i>ética</i> . Ang gagauin sa may saquit, na may sibol doon sa caniyang baga.	48
Ang pulmonía nang apdo.	56
Ang pulmonía falsa.	63
Ang gagauin sa natutuyo ang catauan.	64
Cap. 7. Ang sintac sa dibdib, na pinanġanġanlan nang castilang <i>pleuresía ó dolor de costado</i> .	66
Cap. 8. Ang saquit na ang panġala,i, <i>garrotillo</i> , at ang ibang manġa saquit sa lalamunan nang tauo. Ang gamot sa bucol na ang panġalan nang tagalog doo,i, bayiqui ó bayicqui.	72
Cap. 9. Ang <i>romadizo</i> . sa uicang tagalog ay sipon.	76
Cap. 10. Ang saquit nang nġipin at bagang pati nang cabiac nang ulo ó muc-ha, sa uicang castila ay <i>jaqueca</i> , sampon nang escorbuto na yao,i, pagdurugo nang nġipin nang tauo.	83
Cap. 11. Ang gamot sa <i>apoplegia</i> . ó sa himatayin.	84
Cap. 12. Ang gamot sa inarauan, sa uicang castila ay <i>insolación</i> .	89
Cap. 13. Ang <i>reuma</i> , sa uicang tagalog <i>balingtamad</i> , yaon bagang pagsaquit nang manġa casucasuan nang catauan nang tauo. Ang saquit na balingtamad na lauon.	96
Cap. 14. Ang saquit na pinanġanġanlang <i>piyo</i> nang tagalog sa uicang castila,i, <i>gota</i> .	102
Cap. 15. Ang gamot sa quinagat nang asong banġao. Ang gagauin sa quinagat nang asong ol-ol cun ualang mercurio.	105
Cap. 16. Ang gamot sa quinagat nang manġa hayop na may camandag.	111
Cap. 17. Ang saquit na bulutong sa uicang castila,i, <i>viruelas</i> .	115
Cap. 18. Ang saquit na ticdas, sa provincia nang Batanġan	117

ay toco, sa uicang castila,i, <i>sarampión</i> .	149
Cap. 19. Ang lagnat na malaqui na ualang hibas, na pinanġanġanlang <i>lagnat na maninġas</i> , na yao,i, isang bagay na tabardillong dala nang cainitan nang dugo.	154
Cap. 20. Ang lagnat na malaqui na dala nang <i>apdo</i> , na ang tauag nang castila doo,i, <i>calentura pútrida</i> , <i>lagnat na buloc</i> , na yao,i, ang icalauang bagay na tabardillo.	159
Cap. 21. Ang <i>lagnat</i> na <i>sucab</i> na ang tauag nang castila doo,i, <i>calentura maligna</i> na yao,i, ang icatlong bagay na tabardillong <i>may mancha</i> .	167
Cap. 22. Ang saquit na panġiqui.	175
Cap. 23. Ang saquit na <i>erisipela</i> na cun turan nang tagalog ay culebra.	184
Cap. 24. Ang gamot sa galis sa uicang castila,i, <i>sarna</i> .	190
Cap. 25. Ang gamot sa <i>buni</i> , sa uicang castila,i, <i>empeines ó herpes</i> .	192
Cap. 26. Ang gamot sa may mancha sa muc-ha, at may manġa pilat.	193
Cap. 27. Ang gagauin sa sinisibulan nang anomang bagay na sibol para nang <i>bagá</i> , <i>pigsa taguihauat</i> , <i>tiboc</i> , <i>cancro</i> , pati sa nasisira ang ilong.	194
Cap. 28. Ang gamot sa bicat pati sa lumalaqui ang liig.	206
Cap. 29. Ang gamot sa sinisinġauan ang bibig, ang tauag nang castila sa saquit na yao,i. <i>aflas</i> .	212
Cap. 30. Ang gagauin sa nahulog sa mataas, sa pinalo, sa naipit, sa nahulog sa cabayo ó sinicaran.	215
Cap. 31. Ang gagauin sa recaladura ó relajación, pati sa lungminsad ang boto.	219
Cap. 32. Ang gagauin sa tauo, na may bot-ong nabali, ó sa nabasag ang ulo.	226
Cap. 33. Ang gamot sa natinic, ó sa tinamaan nang pana ó nabaril.	228
Cap. 34. Ang gamot sa napaso nang baga ó pólvora, ó sa nabanlian nang anomang mainit.	230
Cap. 35. Ang gamot sa tauong naguitguitan nang lubid ó nang ibang bagay, pati sa nagalusan, sa nasugatan, sa nahiua ó sa tinaga nang ibang tauo.	232
Cap. 36. Ang gagauin sa mayroong sugat na lauon na hindi mabahao.	237
Cap. 37. Ang gamot sa linulususan.	242
Cap. 38. Ang gagauin sa lungmalabas ang tumbong, at sa babaying lungmalabas ang caniyang punong catauan.	249
Cap. 39. Ang gamot sa lalaqui cun ungmuurong ang caniyang punong catauan, at sa namamaga ang bayag, ó ungmiihi nang nana, ó cun macati ang punong catauan nang lalaqui ó nang babayi.	247
Cap. 40. Ang gagauin sa manġa batang ipinanġanġanac, na ualang butas sa pouit ó may sara ang tayingġa, ó ang punong catauan, ó cun mayroong pinacatali sa ilalim nang dila.	249
Cap. 41. Ang gamot sa quilmosin, sa uicang castila,i, <i>almorranas</i> , na yao,i, pamamaga nang pouit nang tauo.	251
Cap. 42. Ang gamot sa binabalinġoyngoy.	253
Cap. 43. Ang gamot sa lungmulura nang dugo.	255
Cap. 44. Ang gamot sa nagsusuca nang dugo.	258
Cap. 45. Ang gamot sa ungmiihi nang dugo.	259
Cap. 46. Ang gamot sa mayroong bato sa pantog, pati sa tauong balisausauin, ó sa mahirap ungmiihi.	261
Cap. 47. Ang gamot sa ungmiihing parati di man cusa nang caniyang loob.	264
Cap. 48. Ang gamot sa hindi manabi.	265
Cap. 49. Ang gamot sa sinisinġauan ó sa namumula ang mata.	266
Cap. 50. Ang gamot sa may culaba ó sa namumula ang mata.	268
Cap. 51. Ang gamot sa hindi macaquita, magaling man ang	

caniyang mata, na ang tauag nang castila sa saquit na yao,i, <i>gota sirena</i> .	269
Cap. 52. Ang gamot sa may sugat sa suloc nang mata, ó sa lirain.	270
Cap. 53. Ang gamot sa masaquit ang tayingña.	271
Cap. 54. Ang gamot sa inuurunġan nang pauis, galis, ó buni, ó cun nauauala ang bucol, ó sibol sa catauan, at hindi tungmutuloy.	273
Cap. 55. Ang sa namamaga ang boong catauan na ang tauag nang castila doo,i, <i>hidropesía</i> .	274
Cap. 56. Ang gamot sa namamaga ang tiyan, na yao,i, pinanġanġanlang <i>belbel ó berben</i> .	279
Cap. 57. Ang gamot sa namamaga ang paa.	282
Cap. 58. Ang gamot sa nabiquig ó sa naloogan nang anomang bagay sa lalamunan, na hindi macatuloy sa ilalim.	284
Cap. 59. Ang lagnat na <i>daua</i> , na may casamang pauis na ang tauag, nang castila doo,i, <i>calentura miliar sudatoria</i> .	286
Cap. 60. Ang manġa saquit nang sicmura,t, tiyan, na doon nauucol ang <i>cólico, ahito</i> , at ang iba pa.	288
Ang cólico inflamatorio.	289
Ang cólico nang apdo.	293
Ang empacho ó ahito.	295
Ang cólico flatulento.	298
Ang cólico dahil sa nalamigan ang tauo.	299
Cap. 61. Ang <i>miserere ó pasión íliaca</i> , na yao,i, pagsasara nang manġa bituca, na dahil doon ay hindi manabi ang maysaquit, cundi isinusuca niya ang lahat.	301
Cap. 62. Ang gamot sa inaanayo, na yao,i, pagsuca,t, pag-iiaguin; ang tauag nang castila doon, ay <i>cólera morbo</i> .	304
Cap. 63. Ang saquit na pag-iiaguin, cun hindi totoong sumasama ang damdam nang may catauan, na ang tauag nang castila doo,i, <i>diarrea</i> .	311
Cap. 64. Ang icalauang bagay na pag-iiaguin, na may casamang saquit na malaquí sa tiyan, na yao,i, <i>disenteria</i> cun turan nang castila.	313
Cap. 65. Ang icatlong bagay na pag-iiaguin, na mahirap ang damdam nang may catauan sa sicmura, at pati nang paghinġa ay mahirap din, na yaon ang pinanġanġanlan nang castilang <i>disentería maligna</i> .	318
Cap. 66. Ang gamot sa hinihica.	321
Cap. 67. Ang gamot sa nag-iiaguin nang <i>darag-is</i> na ang tauag nang castila doo,i, <i>pujas</i> .	325
Cap. 68. Ang gamot sa nagcacasaquit dahil sa siya,i, natakot.	326
Cap. 69. Ang gagauin sa dinaraanang nang anomang bagay na convulsión ó pagquinal nang catauan para nang tamang hanġin sauan etc, pati nang gagauin sa babaying sinusubaan.	327
Ang saquit na <i>alferecía</i> , na ang tauag sa Maynila doo,i, <i>taon</i> .	329
Ang gagauin sa sinasauan, na yaong saquit na yao,i, isa rin ang pinanġanġanlan nang castilang <i>epilepsia, ó mal caduco, ó mal de corazón</i> . Ang panġalan cun minsan nang tagalog dito,i, suba; cun minsan nama,i, panhihimatay.	332
Ang gagauin sa babaying <i>sinusubaan</i> , na yao,i, pinanġanġanlan nang castilang <i>mal de madre</i> .	336
Ang gagauin sa babaying <i>namamanhid</i> ang caniyang paa ó camay, ó ang ibang casangcapan nang catauan, na ang tauag nang castila doo,i, <i>calambre histérico</i> .	340
Ang gamot sa biglang dinaaraanang nang hindi <i>macahinġa</i> , na ang tauag nang castila doo,i, <i>sofocación</i> .	341
Cap. 70. Ang saquit nang <i>frenesí</i> , na yao,i, saquit nang utac nang ulo nang tauo, na dahil doon nasisira ang bait nang may catauan, na tila bumabagsic.	344
Cap. 71. Ang gamot sa nacalon-oc nang lason.	346
Cap. 72. Ang saquit na <i>pasmo</i> , na yao,i, catulad nang	

<i>perlesía.</i>	348
Cap. 73. Ang saquit na <i>ictericía</i> , na iquinapagdidilao nang mata nang tauo.	351
Cap. 74. Ang gamot sa tauong <i>sinusubaan</i> na ang tauag nang castila sa saquit na yaon ay <i>desmayo</i> .	353
Ang gamot sa sinubaan, ó nadesmayo dahil sa siya,i, marugo.	354
Ang gamot sa sinubaan, ó nadesmayo dahil sa cahinaan nang catauan, para nang manġa babaying nanġanġanac, at sa nahanaan nang gutom ó nang pagbabalinġoyngoy, ó pag-iilaguin nang malacas, ó dahil sa pinurga ó pinasuca nang matapang na pamurga, ó pasuca, ó dahilan sa manġa maruming nadoroon sa sicmura.	356
Ang gamot sa tauong sinubaan ó nadesmayo dahil sa mayroong saquit sa caniyang manġa litid.	359
Ang gamot sa tauong sinubaan ó nadesmayo dahil sa siya,i, natacot ó namanglao ó nagalit.	360
Ang gamot sa suba, cun casama nang ibang saquit.	361
Cap. 75. Ang gagauin sa tauong tila patay.	363
Ang gagauin sa nalunod sa tubig.	364
Ang gagauin sa tila patay dahil sa tinamaan nang lintic, ó inarauan, ó nainitan nang apoy, nausucan, ó dahil sa nacaamoy nang may amoy na matapang parang <i>alcanfor</i> , <i>luya pimienta</i> , <i>almizcle</i> etc.	367
Ang gagauin sa tila patay dahil sa masamang sinġao nang manġa pusali, ó manġa libinġan ó bilangoang quinadoroonan nang maraming tauo, ó sa tila namatay sa panahong tag-salot, ó cun siya,i, linagnat nang lagnat na <i>sucab</i> , ó binulutong.	368
Ang gagauin sa tila patay dahil sa siya,i, sinumpung nang malaqing galit ó toua, ó sapagca nabalitaan nang masamang balita, ó sapagca dati na siyang sinusubaan ó dinaanan nang desmayo.	369
Ang gagauin sa tila patay dahil sa siya,i, binitay ó nagbicti.	370
Ang gagauin sa tila patay dahil sa siya,i, nahulog sa mataas, pinalo nang malacas, at sa dinaanan nang apopleġía ó epilepsia, at tila natuluyang namatay.	371
Ang gagauin sa tila patay na sangol, cun bagong ipinanġanac dahil sa napipisa ang canilang pusod, ó sapagca nasisicpang totoo nang lungmabas sa tiyan, ó dahil sa pagsigao, sa pagsibol nang nġipin, ó sapagca inugoy sila nang malacas sa duyan.	373
Ang gagauin sa babaying tila namatay cun nanġanġanac, ó cun nacapanġanac.	376
Ang gagauin sa babaying buntis, cun namatay, nang mahanġo ang bata sa tiyan at nang mabinyagan.	378
Cap. 76.. Ang gagauin sa babayi cundi husay ang pagdaan nang sa panahon.	379
Cap. 77. Ang gamot sa babaying binubusan nang maraming dugo.	386
Cap. 78. Ang gagauin sa babaying buntis, na nagcacasaquit-saquit, at sa tila macucunan.	387
Cap. 79. Ang gagauin cun mahirap ang panġanġanac nang babayi.	388
Cap. 80. Ang manġa saquit na marahil sumunod sa panġanġanac nang babayi.	392
Cap. 81. Ang gamot sa sangol cun hindi iniilaguin niya ang caunaunahang ugaling ilaguin nang manġa bagong panġanac.	397
Cap. 82. Ang gamot sa manġa sangol cun unġmaasim ang nadroon sa canilang sicmura.	398
Cap. 83. Ang pagpambo sa manġa sangol.	400
Cap. 84. Ang gamot sa batang nagcacasaquit cun sinisibulan nang nġipin.	401
Cap. 85. Ang gamot sa batang may bulati sa tiyan.	402
Cap. 86. Ang gamot sa batang dinaraan nang <i>convulsión</i>	

para nang <i>sauan, suba, alferecía</i> , at ang iba pa, pati sa batang tila <i>hinihica</i> , na mainḡay ang paghinḡa, na ang tauag sa gayong saquit ay <i>croup</i> .	405
Cap. 87. Aral na nauucol sa pagsasangra sa manḡa maysaquit, pati sa pagpapacapit nang linta.	409
Cap. 88. Ang pagpurga pati nang pagpapasuca sa manḡa maysaquit.	413
Cap. 89. Casaysayan nang bagay sa pulso nang tauo.	421
Cap. 90. Ang uusisain nang mangagamot cun mayroon siyang tinatatap na may saquit.	425
Cap. 91. Casaysayan nang timbang na guinagamit sa manḡa iguinagamot sa manḡa maysaquit.	428
Lista nang manḡa igagamot sa manḡa maysaquit.	430

PRÓLOGO.

i objeto en escribir en idioma tagalog este tratado, traducido casi todo del *Aviso al pueblo* del célebre Tissot, no ha sido otro que aliviar á los indios enfermos, cuyo desamparo, que he presenciado no pocas veces por razon de mi oficio, me ha conmovido hasta lo sumo.

Entregados en manos de unos Curanderos ignorantísimos, embusteros y estafadores, se ven precisados á permanecer en una cama por muchos meses, á abandonar todos sus quehaceres, y á gastar lo poco que tienen y repartirlo con los que han hecho trato de curarlos, y todo esto á veces en enfermedades que con suma facilidad puede curar cualquiera que tenga, alguna tintura de la Medicina.

A mi llegada á cierto pueblo fuí testigo de una peste de calenturas intermitentes que apenas dejaban casa libre; y sin embargo de que eran muy fáciles de curar, no observé que los indios Curanderos las tratasen de modo que se conociese que ellos entendian lo que era aquello. Á una semejante conducta eran consiguientes los estragos que me sorprendieron entonces. Cabalmente por aquel tiempo llegó á mis manos la apreciable obra del *Aviso al Público* del incomparable Tissot; la que inmediatamente empecé á traducir al tagalog, ansioso de comunicar á estos pobres indios un tesoro tan rico.

Por lo que hace el lenguaje, como nadie tenga obligación de escribir en el mejor estilo posible, y siéndome esto por otra parte muy penoso, lo he hecho del mismo modo que hablo ordinariamente con el indio, esto es, en estilo llano. Yo estoy ciertísimo de que los indios me entienden bien, y que perciben claramente lo que quiero decirles: pues por espacio de muchos años en que me he ocupado en hablar con ellos sobre mil materias y asuntos diferentes, he tenido sobrado tiempo para hacer esa experiencia: por consiguiente no tengo recelo de que queden sin entender este tratado aquellos indios para quienes se destina. Por otra parte, algunos ejemplares de él trasladados de mano, y que corren hoy dia entre ellos, me convencen de lo mismo. He visto con admiración que ya saben distinguir unas calenturas de otras, y que ya las dan el mismo nombre que va puesto en este libro: que las tratan del mismo modo que en él se ordena, y que logran el efecto deseado: todo lo cual me ha causado un placer indecible.

De todo esto infiero, que para el objeto que me he propuesto, y escribiendo para indios, para nada es necesaria la elegancia del estilo. En el idioma mismo castellano corren innumerables obras, de las cuales muchas de ellas carecen enteramente de elegancia, y otras aun de propiedad, y lo que es peor (y seria fácil demostrarlo con una obra bien conocida y aplaudida hoy dia) están llenas de defectos no pequeños, sino muy graves en el lenguaje. Sin embargo, ellas andan en manos de todos, y son buscadas con ansia, y leídas con gusto y provecho por razón del mérito que verdaderamente tienen. Las composiciones escritas con elegancia en lengua tagala, se disputa si las entiende el común de los indios. Yo creo firmemente que ellos no han de ser de mejor condición que los españoles y demás europeos, los cuales más fácilmente comprenden una oración ó un período escrito en estilo llano, que en estilo difícil y adornado. Tengo muchas pruebas que me inducen á creerlo así. Bajo de este supuesto, muchas cosas podía haber escrito yo mismo con elegancia, y no lo he hecho de intento, temeroso de que no me entiendan bien, y fundado en que más vale que lo pague el estilo, que el que sufra el enfermo. De aquí es que, por el conocimiento y largo estudio que he hecho de los alcances del indio, he evitado todo lo posible el hacer períodos largos, y oraciones muy compuestas: y asi yo no me he ceñido á la letra ni aun al método de los Autores, de donde he trasladado las materias, sino que he procurado hablar siempre muy poco y lo preciso, trasladando únicamente la sustancia, y acomodándolo al mismo tiempo al genio y modo familiar de hablar que veo usan entre sí estos naturales.

Si aun de este modo no se logra que los indios Curanderos aprendan á tratar metódicamente las enfermedades seguramente menos se logrará con los medios puestos en práctica hasta ahora,

esto es, con los libros escritos en lengua española, que andan en sus manos, y de los cuales generalmente nada entienden, á lo menos los que viven en las provincias distantes de Manila: y aunque los entiendan, poco ó ningún fruto sacarán, como en efecto no lo sacan de su lectura. Dos son los libros conocidos entre ellos, el *tratado del P. Clain*, y el del *P. Santa María*. Este último á excepción de la breve y curiosa exposicion que hace de las virtudes de las plantas de Filipinas, en lo perteneciente al modo de curar las enfermedades de nada sirve, y aun en ciertos casos pueden ser muy perniciosas las curaciones empíricas que propone. El tratado del P. Clain, aunque escrito con algun cuidado, tiene defectos irreparables. En primer lugar, en infinitos casos no ha hecho más que amontonar sin exámen varias especies de plantas, como propias para la curación de algún mal, y suponiéndolas de iguales virtudes, en fuerza de los informes seguramente tomados de los mismos indios; siendo así que las virtudes de muchas de ellas son enteramente opuestas á las de las otras, y algunas plantas son de uso peligroso. En segundo lugar, las curas que propone en varias enfermedades son meramente empíricas, y así como pueden sanar, pueden también hacer mucho daño. En tercero y último lugar, dicho Autor trata tan superficialmente, y con estilo y método tan confusos, la importantísima y delicada materia de las calenturas, que, además de no ser de mérito alguno cuanto allí enseña, es necesario saber bien el español para entenderle; y estoy muy cierto de que muchos españoles no comprenderán aquel artículo; no sabrán hacer la debida distinción entre calenturas y calenturas. En otros artículos de menos importancia está tolerable, y es digno de aprecio el apéndice de las plantas que trae al fin, y del que me he servido en muchas ocasiones.

Página 8

Con lo que llevo dicho no pretendo persuadirme á que todos los indios indiferentemente han de entender este mi tratado. El mismo Tissot, escribiendo para europeos de la clase del pueblo, se hace cargo de lo mismo, y confiesa que serán muy pocos los que entenderán su obra. Pero advierto y digo, que con tal que haya una sola persona que le entienda en un pueblo, ella sola puede hacer bienes incalculables á los enfermos. En Filipinas se debe esperar tambien mucho de los Padres Curas, de los Maestros de escuela, de los españoles nacidos en el país, y de otras personas que, por razón de su trato con europeos, tienen más penetración y luces que los pobres indios de las sementeras.

Página 9

En cuanto á los equivalentes ó sucedáneos de los simples que trae Tissot, en su obra, pondré en seguida una tabla en donde verá claramente el lector, que nada he hecho de nuevo, que no se halle fundado ó bien en el apéndice de los sucedáneos que se halla al fin de la dicha obra de Tissot, ó bien en los libros impresos en el país, y que andan en manos de todos, ó ya tambien en la autoridad de algunos Botánicos célebres, como Linneo, etc. Hecha esta diligencia, ninguno tendrá que decir nada de mis sucedáneos. Veo á muchos, aun españoles, muy tímidos en el uso de las medicinas ó simples, que no son del uso de los europeos; y apenas quieren persuadirse á que en estas islas se halla, como en los países más privilegiados, una multitud inmensa de vetales de virtudes maravillosas. Yo no he formado nunca un concepto tan mezquino de las riquezas y providencia paternal de nuestro Dios; antes creo que en todos los países ha criado cuanto puede necesitar el hombre en salud y en enfermedad. Jamás he pensado que un pobre indio, para curarse unas tercianas, tenga precisión de hacer un viage al Perú para comprar dos reales de Quina ni que para vomitar, tenga que ir hasta el Brasil para comprar la Hipecacuana. Antes por lo contrario, á mi me basta saber que una planta no nace naturalmente en el país, para persuadirme desde luego á que para nada es allí necesaria. El Abate Herbás y Panduro en su *Historia del hombre* (creo que en el tomo 7.º) sostiene y amplifica este mismo pensamiento con la erudición y fuerza que acostumbra. El autor de la Flora medical de las Antillas, en la primera página del prólogo de su sabia obra, cita la autoridad de las memorias de Trevoux, en donde se afirma resueltamente lo mismo que yo dije arriba, y se añade: que basta el observar las plantas que nacen en un país, para inferir desde luego las enfermedades que en él son mas comunes. Pero yo no debo detenerme más en esto, pues cualquiera que haya meditado algo detenidamente sobre el orden admirable que el Criador del universo ha establecido en todas las cosas, aún las más mínimas, fácilmente convendrá en ella. Estoy muy cierto, pues, de que en las islas tenemos mucho más de lo que podemos desear para el caso, y que el indio se curará con los simples del país con tanta seguridad como los españoles que tanto confían en las medicinas de Europa. Finalmente los equivalentes de primera necesidad, en varias enfermedades que no admiten treguas, en casos en que no es fácil el recurso á Manila, como la *Dita* y el *Iguio*, han sido experimentados centenares de veces en toda clase de personas de todos sexos y edades, con un efecto felicísimo y sin sombra de peligro: compruébelo el que quiera, y cuando quede sorprendido de los buenos efectos, entonces conocerá, que nada he ponderado. Estando, pues, los resultados por la inocencia de dichos simples, y siendo estos bien comunes y conocidos, nada se puede oponer contra su uso, por que contra la experiencia no hay respuesta.

Página 10

Página 11

Página 12

En esto que he dicho ahora nada afirmo que no sea común con el modo de pensar de los hombres mas hábiles de Europa, cuyos esfuerzos hace medio siglo se dirijen con feliz éxito (observando las virtudes de las plantas indígenas) á libertar á aquellos hermosos países de la servidumbre de tener que llevar de las dos Indias una gran multitud de simples á costa de mucha plata. Lea el que quiera el prefacio á las Disertaciones Botánicas de Linneo, escrito por el Editor, y alli se encontrará con mucho más de lo que llevo dicho, y se asombrará de la bondad y portentos del Altísimo, que con tanta largueza ha proveido á las necesidades del hombre en todos los países del Universo.

Por conclusión advierto que en este mi trabajo, que no ha sido pequeño, me he servido de la Obra de Buchan, de la del Doctor Martin Martinez, del Rozier y de Linneo en aquellos casos en que Tissot omite el tratar de algunos males ó enfermedades: todo en obsequio y beneficio de los pobres indios que viven lejos de la Capital, y aun de los españoles enfermos que, á falta de

Página 13

Facultativos europeos, se ven no pocas veces precisados á ponerse en manos de los Curanderos del país. *Vale.*

Nota. En este tratado no hablo por varios motivos de las enfermedades venéreas; como tampoco de la que llama el indio mal viento, por ser muy confusas las explicaciones que me han dado de ella, y por tanto no puedo asegurar á qué enfermedad equivale.

TABLA.

Páhiná 14

De las sucedáneos ó equivalentes puestos en este Tratado en lugar de los que trae Tissot en su Obra.

Asclepias. En Filipinas he visto muchas especies de *Asclepias*, pero no me he atrevido á proponer ninguna de ellas por las razones que se pueden ver en Rozier. En su lugar he puesto la *Aristolouquia* que supone Tissot ser sucedáneo.

Borraja=(Sigang dagat). Esta planta, nombrada así por el indio, es borraja verdadera; pero no la de España. Es muy pelosa y de mucho jugo; las hojas muy tiernas se pueden comer cocidas. Es la llamada *Borago indica* por Linneo.

Cálamo aromático=(Tagbac). Esta planta es bien conocida de los naturales. En los libros del país pasa por *cálamo aromático*; pero no lo es sino la *Renealmia* de Linneo. Aunque no es el *cálamo*, no puede ser dañoso su uso, como lo está indicando su olor, y por ocupar en la naturaleza un lugar entre el *jengibre* y otras plantas semejantes; y aún puede ser mejor que el mismo *cálamo*.

Cebada=(Arroz en cáscara). Así lo previene Clain y Tissot; y una experiencia continua me ha enseñado ser un equivalente excelente, á lo menos para los indios.

Páhiná 15

Cerrajas=(Tagolinao). Así se halla escrito en los libros del país; pero el *tagolinao* no es especie de *Sonchus*, sino otra cosa distinta. Sin embargo sin el más mínimo recelo puede tomarse interiormente, como lo acredita la misma experiencia.

Chicoria=(Dilang usa). Los indios, llaman *dilang usa*, *sigang dagat* y *tabacotabacohan* una planta cuyas hojas están pegadas á la tierra, pero la caña de las flores sube derecha. Otros llaman *sigang dagat* á una especie de borraja, y así se ha de entender en este libro. *Dilang usa* no es chicoria; pero se puede tomar interiormente sin riesgo alguno; sus hojas se comen cocidas. (Clain no llama *dilang usa* á la chicoria, sino *sigang dagat*, y así debe enmendarse lo dicho en la primera impresión).

Quina=(Obat ó Macabuhay). La quina es una especie de *Smilax*, y también lo es el *obat*: el *macabuhay* es una especie de *Menisperm*; pero por ser ya usadas con suceso en Medicina y conocidas en las islas estas dos plantas, las he puesto en lugar de la quina, que es difícil adquirir lejos de Manila.

Páhiná 16

Cicuta=(Talamponay). En Filipinas yo no sé que es la *Cicuta*; á lo menos yo no la he podido encontrar. En este supuesto y siendo indispensable poner un equivalente de ella en este tratado para la curación del Cancro, observé que en la disertación de Linneo intitulada *Medicamenta Graveolentia*, se propone para aquel caso la *Datura* de la cual es una especie la que los indios llaman *talamponay*. No era suficiente el que yo la propusiese; era demás necesario señalar la dosis. Para esto empecé á experimentarla en mi mismo, empezando por cantidades muy pequeñas. De este modo he llegado á tomar en un día y de una vez sola el peso de una dracma ó de un real de las hojas: y si alguno acostumbrado ya á su uso, quiere tomarla dos veces al día, mucho más habiendo motivo grande para hacerlo, no dudo que podrá tomar más del peso de un real. Lo que he experimentado, pues, en mi mismo es lo siguiente: 1.º Se ha de usar del *talamponay* verde, que nace de suyo en cualquiera parte, y cuya flor es blanca, y no del morado que suelen plantar los indios en sus casas, pues usan exteriormente de sus hojas, aplicándolas á los abscesos ó apostemas en el principio para repeler, cuya virtud tienen efectivamente. 2.º La hoja verde (después de pesada la cantidad) se muele simplemente en una taza de loza con un palito pequeño, y se hace píldoras, como guisantes de grandes de modo que se puedan tragar fácilmente enteras, echando cada una en media cucharada de agua fria. 3.º Es malo masticar la hoja; pues de este modo, aun una cantidad de ocho granos de trigo causará vahidos de cabeza: es, pues, necesario hacerla píldoras ó pelotillas como he dicho, y tragarlas enteras; de este modo nada malo absolutamente se advierte ni se siente, y se puede tomar una cantidad grande; pero siempre es preciso que el enfermo empiece por poco, y que aumente todos los días la dosis, mientras no sienta alguna novedad. 4.º En algunas indisposiciones del estómago es un remedio eficaz y pronto, y establece un orden admirable en las funciones de aquella víscera y de los

Páhiná 17

intestinos, abre el apetito, provoca una traspiración muy suave, proporciona un sueño regular y tranquilo, y me parece también (aunque no lo puedo asegurar todavía de cierto) que calma al momento los dolores reumáticos. 5.º Algunos indios, y aún algunas mugeres, lo han tomado del mismo modo, y han sentido sus buenos efectos. 6.º Los dolores del cancro los calma seguramente, aunque ignoro si el largo uso de las píldoras podrán causar la curación entera de este mal, pues mis observaciones no llegan más que hasta este punto. Después de la impresión primera de este libro he logrado ver un ejemplo pasmoso de la vida de esta planta. Una muger casada del pueblo de Bauang había perdido las partes interiores de la nariz con una llaga pésima, que se iba extendiendo. Por de fuera no se notaba sino que la nariz se iba hundiendo hacia abajo. La enferma no podía andar sin mucho trabajo, por que con el movimiento se estremecía la llaga, y le causaba mucho tormento. En este estado tomó el *talamponay*, en píldoras; y aunque en las dos primeras semanas apenas sintió alivio, después de unos cuatro meses le consiguió tan grande que se curó perfectamente, y vive hoy día con mucha salud. Fuese cancro ú otra cosa su enfermedad, ello es que sanó del todo. 7.º A falta del Opio y del Laúdano pueden servir dichas píldoras de equivalente muy bueno.

Página 18

Concluyo que para proponer esta planta no he procedido de ligero, sino fundado en la autoridad de un hombre tan grande como Linneo y en la experiencia. Por tanto en lugar de encargar con Rozier que se procure extirpar esta planta perjudicial, aconsejaré que procure cada uno tener un pié en un rincón de su huerto. Todos saben lo que es el opio, el láudano, la belladona, la cicuta; y sin embargo de llamarse tósigos, son unos medicamentos heroicos tomados en la dosis conveniente: luego la dosis, y no las plantas, es lo que puede hacer daño. Uno que comiese una cantidad excesiva de alimento, tal vez moriría. *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona.*

Página 19

El *Talamponay* es especie de *Datura*, y se acerca mucho á la llamada *Metal* por los Botánicos. Las ramas de la planta son dicotomas ó ahorquilladas. La flor es de una pieza muy grande, y se abre por la noche. El fruto está erizado de puntas é inclinado hacia la tierra. Las hojas son lampiñas, de un verde pálido, y con ángulos en las orillas. Sus propiedades son muy raras, y por eso la manda extirpar Rozier.

Página 20

Por ningún caso deben tomarse sus semillas interiormente para dormir, pues su uso es muy peligroso. Á excepción de las ovejas, que he visto con admiración comen con ansia el fruto, ningún animal toca á esta planta.

Coclearia=(*Taquip suso*, ó *taquip cohó*). Esta planta, se ha escrito en el país, que son *berros*, y en efecto tiene su sabor, pero en realidad el *taquip suso* no es sino una especie de *Hidrocotile*.

Contrayerba=(*Dusay* ó *Guisol*). Esta planta, tomada interiormente, no puede ser dañosa, sin embargo de que no es la contrayerba como han escrito algunos en Filipinas; pues habiendo yo logrado ver unas flores de ella, he observado que es una especie de *Kæmpferia*.

Escila=(*Bacong*). Así Clain en el lugar citado, en donde trae el modo de preparar la raíz. Dos plantas conocen los indios con el nombre de *Bacong*: la una es en efecto la *Escila*, y ésta es la que se debe usar. Su raíz tiene cascós como la cebolla. La otra planta no es *Escila*, sino especie de *Hypoxis*. Su raíz no tiene cascós, y no se debe usar de ella. Por esta semejanza en los nombres se dijo en la primera impresión que el *bacong* no era *Escila*. También creo que, además de las dos plantas dichas, hay otra ú otras que el Indio llama *bacong*.

Página 21

Espíritu de azufre=(*El zumo de limón con miel ó con jarabe de verdolagas*). Así se previene en el apéndice de los sucedáneos en la Obra dicha de Tissot: y debo advertir que es un equivalente admirable y digno de usarse.

Hipecacuanha=(*Iguío ó Aguío*). Entre una gran multitud de plantas que trae Clain en su tratado para vomitar, he escogido el *iguío* ó *aguío*, únicamente por requerirse poca dosis. El *iguío*, árbol que jamás apreciaremos dignamente, y más conocido en lo antiguo que lo que es en el día, por lo que me ha enseñando una larga experiencia, es un vomitivo admirable, y en mi concepto específico seguro en las calenturas pútridas. Es una especie de *Turroæa*. De él hace mil elogios el P. Fr. Ignacio de Mercado, religioso agustino, en un manuscrito suyo. La corteza que es la que se usa, es un poco amarga, y su olor algo desagradable. En Filipinas tenemos la verdadera *Hipecacuanha*, que es la *Psychotria pubescens* de Linneo, pero como por desgracia no es conocida, ¿qué adelantaba yo con proponerla?

Página 22

Hojas de Sen=(*Acapulco* ó *Sonting* ó *Catanda*). Las hojas de Sen son una especie de *Cassia*, de las cuales he visto varias en Filipinas. Exceptuando la Cañafistula, que es una de ellas, las demás purgan poco. El motivo que he tenido para proponer el *Acapulco*, que es la especie *Alata* de Linneo, es por ser planta común y conocida, y por que su virtud purgativa es más notable que en las otras especies, aunque tampoco muy grande.

Jalapa. La *Jalapa*, las *hojas de Sen* y el *Cremor*, que señala Tissot en su excelente purga del número 21, son ingredientes que solamente en Manila podrá encontrar el indio: y así los que viven lejos de la capital, tienen que contentarse con los vegetales purgantes ya conocidos y usados en el país, que son los mismos que se proponen en aquel número como suplentes. Se toman solos, y también combinados de diversos modos. Otros infinitos purgantes indígenas con muy varias preparaciones hay propuestos en los libros del país; y ojalá nuestros sabios Facultativos se tomasen el trabajo de analizarlos, y de instruirnos de su uso más ventajoso, en lo que harían una obra muy grata á los ojos de Dios, y de infinito bien para los pobres indios, y aun para todos los que vivimos en las Islas; pues yo estoy íntimamente persuadido á que un suceso

Página 23

feliz coronaria sus esfuerzos.

Malvas=(Colotan). La planta llamada por los naturales *colotan* ó *colotcolotan* no es malva, sino una especie de *urena*, que tiene una glándula pequeña en la vena del medio en la página inferior de hoja, y es la que Linneo llama *urena multifida*. No obstante esto, como pertenece á la familia de las plantas malvaceas, puede muy bien usarse. Además de esto, hay una especie de malva verdadera; pero como el indio no la conoce ni la da nombre, no la he propuesto. También debo advertir que muchas veces toman los naturales por equivocación en lugar del *colotan* una especie de *Triumffela*; pero por la *glándula* de la parte inferior de la hoja de que hablé arriba se conoce el yerro. Tampoco están hendidas las hojas de esta otra planta.

Mercurio=(el Mercurio con manteca y sebo en rama). Los Facultativos tendrán mucho que censurar aquí, cuando, en lugar de la *trementina de Venecia* que propone Tissot en el número 28, he propuesto el sebo. Pero se han de hacer el cargo de que no siendo en Manila, en las provincias es imposible adquirir aquel ingrediente por falta de boticas y tiendas de semejantes drogas. Aún el mercurio solamente se debe á la piedad del Cura. Por otra parte yo no lo he propuesto más que para la mordedura del perro rabioso; y en esta parte los efectos maravillosos, que he visto con el mercurio preparado con la manteca y el sebo, son los mismos que promete Tissot. Ninguno se ha muerto hasta ahora, aunque han sido algunas docenas los mordidos que se han curado de aquel modo, y uno de ellos acometido ya de los accidentes de la muerte. Es verdad que el sebo tiene el olor fastidioso un poco; pero en Filipinas donde no hay otra cosa mejor (tal vez la habrá, pero nadie se dedica á buscarla), es preciso pasar por ello; mucho más cuando la manteca, manteniéndose fluida siempre por razón del calor, no presenta una materia apta en esta tierra para envolver en si misma al mercurio; pero añadiéndola el sebo se incorpora muy bien.

Páhiná 24

Orozuz ó Regaliza=(Saga). La planta llamada *saga*, conocida de todos, no es el *orozuz*, sino una especie de *Abrus*. En las islas se substituye en lugar de *orozuz*, y por esto tambien yo la he puesto en este libro, pero como las hojas tienen un sabor más notable que la raiz, en lugar de tomar ésta, he aconsejado que se use de las hojas.

Páhiná 25

Pez (Emplasto de)=(La brea de la tierra). En las toses y otros afectos del pecho, es un equivalente admirable, igualmente que en el Croup de los niños, y aún en el reuma etc.

Quina=(Dita). La *dita* no es quina: es el *Echites scholaris* de Linneo. Este árbol precioso es muy conocido y muy común, y lo seria todavía más, si los indios no cortaran por desgracia muchos para hacer artesillas de su madera, que es muy fácil de trabajar. Por una muy larga serie de experimentos, puedo afirmar que es un equivalente admirable de la quina, y tal vez más apropiado para este país. Cuantos elogios pueda yo hacer de sus virtudes siempre serán escasos.

En todas las especies de calenturas, en las ligeras indisposiciones de estómago, en las *Aphtas*, y en todos los casos en que puede hacer tendencia á la corrupción, desempeña con perfección las funciones de la misma quina. Se puede administrar si se quiere en la misma dosis y del mismo modo que ella. Á los que tengan recelo de usar de la *dita*, les diré: que algunas mugeres toman, por consejo de los Curanderos de la tierra, la leche que destila de la corteza herida en algunas enfermedades propias de su sexo. La leche del árbol es cabalmente lo peor que se puede tomar de él: por tanto usando de la corteza despojada de su leche y seca al sol, ninguna sospecha debe quedar de su inocencia.

Páhiná 26

Algunos dirán, que podia haber propuesto otros amargos que producen las Islas, tales como el *Macabuhay*, el *Macaísa*, el *Manungal*, la *Suma* ó *Abutra*, al *Cayutana*, la *Pepita* de *S. Ignacio*, etc. Á esto respondo, que yo no quiero quitarles su mérito á estos amargos y á otros que conozco; digo únicamente que mis investigaciones solamente han tenido por objeto la *dita*, y habiendo hallado que corresponde perfectamente, á mis deseos, y siendo por otra parte un árbol bien conocido, no me he cuidado mucho de extender mis observaciones sobre los otros.

Páhiná 27

Debo finalmente advertir que la *dita* florece solamente en abril, (á lo menos así sucede en la provincia de Batangas.) El fruto consiste en dos folículos largos más de un pié, retorcidos como un cordel, y delgados como una paja de centeno, y dentro están alojadas las semillas en hilera. Las semillas tienen como medio dedo de largo, y en cada extremo están dotadas de un milano; por esta sola señal se conocerá el árbol fácilmente.

Salago=(Uno de los ingredientes de la purga número 21). Es la *Daphne foetida*. Sus flores son amarillas, bastante bellas. El fruto maduro es encarnado. En Batangas las flores del *salago*, son más pequeñas, feas y tristes. En los bosques se da otra especie que es la *Indica* con las flores amontonadas (creo que son blancas) en cabezuela. Yo hablo de la primera especie conocida y usada en Bulacán. Tómase regularmente en píldoras hechas con los polvos de las hojas y miga de pan. Para un hombre robusto basta el peso de cuatro granos de las hojitas. Purga los humores gruesos.

Salvia=(Sambong). Ningún parentesco tiene el *sambong*, que es una especie de *coniza*, con la *salvia*. Sin embargo como el *sambong*, es ya tan usado y conocido en el país, y se substituye frecuentemente en lugar de la otra planta, no he querido variar nada.

Páhiná 28

Sauco=(Alagao). Ninguna cosa se ha repetido tanto en los libros del país, como el que el *alagao* es el *sauco* de Europa: sin embargo de que no hay afinidad alguna entre ellos. El *alagao* es la *Premna* de Linneo.

Las flores del *alagao*, administradas en la misma dosis y en los mismos casos en que se prescribe el sauco, de ninguna manera son dañosas, aunque se den á los niños, como yo lo he

visto muchas veces. Ningún recelo, pues, debe haber en continuar en su uso, y podrá producir los mismos efectos que el sauco aunque de otro modo. En los resfriados y calenturillas originadas de destemplanza del cuerpo, así como en la traspiración obstruida hace bellísimos efectos; y por tanto los indios hoy día guardan en sus casas las flores secas. La corteza hace orinar mucho.

Semilla ó semen contra=(Niogniogan). En lugar de la *semilla ó semen contra*, recomendada por los Facultativos para la expulsión de las lombrices, he puesto el fruto del arbusto llamado por los indios *niogniogan*. Es el *Quisqualis* de Linneo, y reconocido por excelente para el efecto.

Tártaro emético=(*Salagsalag ó Pacupis ó Pepinillo de San Gregorio*). En lugar del tártaro emético, que es difícil adquirir léjos de Manila, y que no es muy conveniente ande en manos de indios, he propuesto la planta llamada como dije arriba. Es un vomitivo excelente, y más activo que el *Yguio*. Los indios están instruidos en su manejo. Es la *Trichosanthes amara*.

Todo lo dicho en este artículo no lo he escrito para los indios, sino para satisfacer á los reparos que puedan oponer á los sucedáneos los españoles instruidos, en cuyas manos venga á parar este libro.

Páhiná 29

SA MANGAGAMOT

Páhiná 31

NA

TAGALOG NA BABASA

Itong librong quinasusulatan nang manġa paraan nang pag-gamot sa manġa maysaquit ay gaua nang totoong dunong na tauo na si Tissot ang nġalan, at inialay niya sa manġa maysaquit na nagtatahan sa buquid ó sa manġa nayong malalayo sa bayan. Caya doon sa boong Europa hindi lamang ang hindi Médico, cundi pati nang manġa matataas na Médico ay canilang minamahal at pinupuring totoo: sapagca malinao at mariquit ang pagsasaysay nang manġa sarisaring nararamdaman nang nanġagcacasaquit nang iba,t, iba, na dahil doon sa pagsasaysay na yao,i, sinoman macahuhula,t, macacaquilala cun anong bagay na saquit ang tungmama sa tauo. Ang isa pa roo,i, ang caramihang gamot na ipinagbibilin niya sa manġa mangagamot, ay ualang liuag hanapin.

Caya nġa yata, nang dumating sa aquing camay itong caguilaguilalas na libro,i, pagcaraca aquing isinalin sa uicang tagalog, aua co sa manġa mahihirap na maysaquit na tagalog. Houag isipin ninyo, na yaong manġa gamot na nabibilin dito,i, ualang cabagsican, sapagca ualang liuag gauin. Bagcus yaong manġa mangagamot na nagtuturo sa manġa maysaquit nang manġa maliliuag, at nang cun anoano ang panġalan, ay sila ang hindi maalam, at sila rin ang nananampalasan sa buhay nang manġa tauong caauaaua; at bucod dito canilang pinagdarayaan at pinag-gugulan nang malaqui, bago hindi cailanġan.

Páhiná 32

Gayon din cun inyong ituloy gauin yaong manġa cadatihan ninyong pag-gamot na cun papaano, at yaong manġa painom na at ang manġa tapaltapal, inyong quinabisanhan hanga nġayon, ay houag cayong umasang magpapagaling sa manġa maysaquit. Itong libro at ang manġa nabibilin dito,i, yaon ang catungculan ninyong pagpilitan sundín, at totoong daling maquiquita ninyo ang caniyang galing.

TANDAAN

Páhiná 33

Nang manġa gamot na cailanġang ihanda,t, inġatan nang Médicong tagalog sa caniyang bahay.

Ang isang botellang balat nang *Ditang* binayo, at ag-ag sa sinamay na masinsin. Yaong botella,i, doroonan nang taquip na daluro.

Ang isang botellang balat nang *Iguio* na babayohin din at aag-aguin sa sinamay na masinsin. Ang botella,i, tatabpan nang dalurong mahigpit. Maminsanminsang hanġoin doon ang *Iguio* at ibilad.

Ang ilang bunġa nang *Salagsalag ó Pacupis* (Pepinillo de San Gregorio), napapaltan nang bago taontaon.

Ang isang balaonġang dahon nang *Salago*, at ang isa pang balaonġang dahon nang *Acapulco ó Sonting*. Itong lahat na damo ay tuyo cun gagamitin.

Ang isang botellang *Cremor* na bibilhin sa Maynila.

Ang halagang apat na pisong *Maná* na bibilhin din sa Maynila.

Ang timbang anim, ó sangpuong pisong *Mercurio* na yao,i, bibilhin sa Maynila, at itatago sa garrafa. Ang mercurio,i, cailanġan sa quinagat nang asong ol-ol.

Ang isang botellang *Salitre*, na pati ito,i, bibilhin sa Maynila.

Ang ilang *Pepita* ni S. Ignacio, ó sa Catbalogan.

Ang ilang caputol na sunġay nang usa, na sinunog.

Ang halagang dalauang pisong *Ruibarbo*, na babayohin at itatago sa botella.

Ang isang magaling na timbanġang munti. Cun masama ang timbanġan, hindi sucat gamitin, at cun minsan ang gamot na titimbanġin doon, ay macacamatay sa maysaquit. Masama naman ang timbanġang malaqui, lalo pa cun cacaonti ang titimbanġin doon.

Ang ilang sanġa,t, ugat nang *Bulacan*. Ang manġa sanġa,i, gangadaliri calaqui, na pagpuputlinputlin at ibibilad nang malauon sampon nang ugat, bago itago sa paliyoc na may taquip na ibibitin sa suloc nang cosina. Itong damo,i, cucunin pag natuyo ang bunġa.

Páhiná 34

ANG MAHUSAY

NA PARAAN

NANG PAGGAMOT SA MANġA MAYSACUIT

Páhiná 35

CAPÍTULO 1.

Ang manġa dahilan iquinapagcacasacuit nang tauo.

Párrafo I. Ang unang nacacapagcacasacuit sa tauo, ay ang calacasan nang pag-gaua; yaon bagang tauong nagsacacuit gumaua, na ualang tahan arao-arao, na hindi nagpapahinġa. Cun minsan ang gayong tauo,i, manhihina, at manlalata, at maliuag magsauli sa caniyang datihang lagay na magaling; cun minsan naman magcacasacuit nang *garrotillo ó sintac*, ó maguiguing ética caya. Datapoua,t, cun hindi ma-aari ang di siya gumaua, uminom siya nang *suero*, ó gatas nang baca, ó calabao: ó cun maliuag sa caniya ito,i, uminom nang tubig na dinoonan nang sa icatlong bahaguiag *suca*. Ang manġa babayi ay maraling magcacasacuit, gaua nang paghabi, ó pananahi, ó pagdurugtong nang abacá, sapagca mahirap ang calagayan nang catauan doon sa pag-gaua noong manġa gauang yaon. Ang bagay sa canila, ay manaog sa lupa arao-arao, at magtanim nang anomang bagay na damo doon; cun gayon ang sinġao nang lupa, ang paghipo nang manġa damo, at ang paglibang nang loob ay totoong macababauas nang canilang hirap.

Páhiná 36

2. Ang nagcacasacuit dahil sa cainaman nang pag-gaua, cun minsan yungmayayat at natutuyo ang catauan; at ang gamot sa saquit na ito,i, ang *suero* na iinomin nang malauong panahon; saca ang baños nang tubig na malacoco; at cun mahabang arao guinaua na ito, ang isusunod sa catapusan ay ang *gatas* nang baca, calabao, ó cambing. Ang manġa bagay na maiinit pati nang matubig ó magatas hindi maigui sa saquit na ito.

3. Mayroong isa pang bagay na cahinaan ó cayayatang dala nang caual-an, ó caruc-haan, cun ang hanap nang tauo,i, hindi magcasiyang canin: ó cun hindi magaling ang quinacain, ó cun masama ang tubig, at saca nahihirapan nang pag-gaua. Ang bagay sa saquit na ito,i, ang magaling na cacanin, at ang caonting *alac*.

Páhiná 37

4. Mayroong ibang tauo, na caya nagcacasacuit, sapagca siya,i, nagpahinġa ó napatahan sa quinalalag-yang malamig cun siya,i, napagod, at galing sa malaquing gaua: caalam-alam ang masapit niya ang siya,i, urunġan nang pauis nang catauan. Cun minsan itong sinġao nang catauan na talagang lalabas, ay napapasaloob, at nacacahila nang manġa *garrotillo, ética, sintac* ó manġa *cólico*. Marami ang namamatay dahilan dito. Pag sungmasamá ang damdam at nahahalata na ang dahilan nang saquit ay ang pagtahan sa malamig, ang maysacuit cucunan nang dugo pagcaraca, babañosan nang tubig na malahininġa, at paiinomin nang bilin sa número 1, na malacoco cun inumin. Masamang painumin nang gamot na papauis, at lalaqui ang saquit.

5. Gayon ding pinagmumul-an nang pagcacasacuit ang malamig na tubig na iniinom nang tauo cun siya,i, nainitang totoo. Caya cun minsan ay nagcacasacuit nang *garrotillo, ética, ó cólico*: cun minsan namamaga ang atay at ang tiyan, ó sungmusuca, ó hindi maihi, at parating bibilingbiling sa hihigan, na di macatahan. Ang nagcacasacuit nang gayon, cucunang agad nang

Páhiná 38

maraming dugo, saca babañosan sa tubig na malacoco. Susumpitin ang maysaquit nang tubig na malacoco na may caonting *gatas*; paiinoming parati nang tubig na malacoco rin, na ang sa icalimang bahagui ay *gatas*; cun ualang *gatas*, paiinumang bilang sa número 2; lalag-yan naman nang manĝa basahang babad sa tubig na mainit-init sa liig, sa dibdib at sa tiyan.

6. Cun minsan ang tauo,i, inaabot nang ulan sa daan, at ang mabuting gauin niya pagdating sa bahay, ay magbihis siya at maligo agad sa malacocong tubig nang houag siyang magcasaquit; at cun lag-yan nang caonting *sabón* ang tubig, lalo pang mabuti. Ito lamang gamot na ito macacauala cun minsan nang *cólico*, ó *sintac* nang tauo pagca nabasá ang caniyang manĝa paa.

7. Ang isa pang iquinasasama nang catauan nang tauo,i, ang pag-inom nang alac. Ang tauong totoong ungmiiinom nang alac, maraling tumanda; cun minsan hinihica, ó namamaga ang dibdib at nagcacaquit nang bagaybagay na saquit, na maliuag mauala, sapagca hindi matablan nang gamot ang caniyang payat na catauan.

8. Nacasasama naman sa catauan nang tauo ang pagcain nang bunĝa nang cahoy na hindi pa hinog na totoo.

9. Mayroong isa pa manding masama, na marahil canin nang tagarito sa Filipinas, yaong bagang itinitinda, na ang panĝala,i, suman, empanada, oocan, calamay, madhoya, ó tinapay na hindi alza, na paraparang nacasisira sa sicmura; at saca nanhihila nang lagnat, manĝa bicat, at sarisaring sibol sa catauan nang tauo.

Páhiná 39

CAPÍTULO 2.

Ang manĝa dahilang iquinalalaqui nang manĝa saquit nang tauo.

10. Ang salang pag-gamot sa maysaquit, yaon ang totoong iquinalalaqui nang caniyang saquit: cun minsan pinipilit mapauisan ang maysaquit; at ang lahat na bagay na mainit guinagaua, at ipinaiinom doon, sapagca ang isip nang maraming tauo,i, ang pagpauis ay nacauauala sa lahat na saquit. Datapoua,i, mayroong manĝa saquit, na hindi bagay doon ang pauis, sapagca hinahacot nang pauis ang pinacatubig na calahoc nang dugo, at caya ang dugo,i, lumalapot, natutuyo,t, umiinit. Caya nĝa yata hindi bagay sa nalalagnat ang *triacá*, ang *alac*, at ang lahat na nacacapagpauis sa tauo.

Páhiná 40

11. Ang manĝa maysaquit tinatabinĝan, quinucumutan, linilibutan nang maraming tauo, sinasarhan naman ang lahat na pinto,t, dunĝauan; itong lahat na gauang ito,i, nacacahirap sa maysaquit, at nacacalubha sa caniya; na ang ualang saquit ma,i, hindi macacapagtiis noon. Caya masamang gauin yaong manĝa gauang yaon, lalo na cun ang idinaraying nang maysaquit ay ang init, at cun naquiquita namang tuyo ang caniyang balat, ang manĝa labi, ang dila, at ang lalamuhan at saca mapula ang ihi, at cun ang ibig niyang totoo ay ang manĝa bagay na malamig.

12. Ang ipinacacain sa maysaquit, ay isa namang nacacasama sa caniya. Ang isip nang nag-aalaga sa maysaquit na yaon ay mamamatay, cundi pacanin nang manĝa bagay na magaling; caya binibigyan nang masarap na sabao, itlog, broas, carne, at nang iba pa, na paraparang masama sa maysaquit, at caya na-aalamang masama, ay cun minsa,i, lungmalaqui ang lagnat pagca cain noon: ó siya,i, sungmusuca, nag-iilaguin, nasisira ang bait, at linalabsan nang mancha, para nang pinaiinom mandin nang lason. Caya gayo,i, sapagca anomang isilid sa sicmura nang tauo na may dumi sa loob, nabubuloc pagdaca at nacacasama bagcus sa caniya. Cailanĝang linisin muna ang sicmura, at painomin ang nalalagnat nang manĝa bagay na nacacatunao nang manĝa malalagquit na dumi doon. *Uala isamang nalalagnat na tauo na namatay dahil sa gutom*: at alin mang nalalagnat, di man pacanin nang anoman sa loob nang ilang lingo, hindi ma-aano, houag lamang maual-an siya nang tubig.

Páhiná 41

Caya pacatalastasing maigui nang mang-gagamot, na yaong maysaquit na marumi ang dila, na nananab-ang nang pagcain, at mapait ang bibig; ang dungmoroal, ang parating mabaho ang hiniĝa, pati nang ini-iilaguin, ito anaquing ganitong maysaquit ay hindi sucát big-yan nang *carne*, *sabao*, *itlog*, *triacá*, at nang iba pang manĝa maiinit: at hindi mangyayaring macuha yaong duming malagquit sa sicmura, cundi painumin nang maraming totoong tubig na nacacatunao noon. At nang maalaman cun anong ipaiinom doon, ay basahin dito sa libro ang manĝa bilang doon sa sariling capítulo nang saquit na yaon.

Páhiná 42

13. Catungculan namang maalaman nang nag-aalaga sa maysaquit, na masamang purgahin siya ó pasucahin pagca bagong nagcacaquit: cun minsan ang pasuca sa manĝa saquit na iba,t, iba nacacasira,t, nacacahirap sa *sicmura*, sa *baga* at sa *atay*, at nagdadala nang ibang masama. Ang purga nacacasama,t, nacacagulo sa lahat na bituca, na yaon ang iquinamatay nang tauo. At nang maalaman cun cailan bagay sa maysaquit ang purga at ang pasuca, hanapin ang panĝalan nang saquit dito sa libro sa caniyang capítulo at doon sasabihin ang gagauin.

Nota. Dahil sa casam-an nang pag-gamot sa manĝa maysaquit dito sa Filipinas, ang maraming tagalog ay idinaraying nilang may matigas sa canilang tiyan; at bagamán hindi nacacamatay yaong saquit na yao,i, cun minsan nacagugulo sa manĝa catungculan nang sicmura,t, bituca. Itong saquit na ito,i, maliuag gamutin; magaling doon ang suero número 17, ang píldoras número 18, pati nang sa 57; maigui rin ang manĝa gulay at ang manĝa *saguing* etc. na nacagagaling-galing cun malaon.

Páhiná 43

CAPÍTULO 3.

Ang gagauin nang tauo, capag nararamdaman, na siya,i, magcacasquit na.

14. Caya mahahalata nang tauo na malapit na siyang magcacasquit, cun hindi siya malicsi, ó masipag na para nang dati; cun nananab-ang nang pagcain; cun masaquit-saquit ang sicmura; cun madaling mapagod, ó cun mabig-at ang caniyang ulo, ó cun mahaba ang tulog, datapoua,t, hindi mahimbing; cun siya,i, ga namamanglao, at masaquit nang caunti ang dibdib; cun inurunġan nang pauis, ó cun madali siyang pauisan; cun hindi husay ang pagtiboc nang pulso, ó cun siya,i, guiniguinao na parati. Cun gayon ang manġa nararamdam nang may catauan, malapit na siyang magcacasquit.

15. Pagca ganoon ang damdam, ang gagauin niya,i, houag titiquim siya nang carne, sabao, ó itlog; ó alac; houag siyang magsasaquit gumaua: inomina niya ang bilin sa numero 1 ó 2, ga dalua ó tatlong botella carami maghapon: cun aayao siya doo,i, uminom nang tubig na malacuco na huhulugan nang caunting *suca*. Cun ualang *suca*, ang dalauang botellang tubig na malacuco ay doonan nang caunting asin, at yaon ang inomina. Cun бага mayroong *pulot* ay mabuting lag-yan ang tubig nang tatlo ó apat na cuchara noon. Magaling naman ang tubig na pinagbabaran nang *bulaclac* nang *alagao*; na-aari pati ang *suerong* malinao. Saca siya,i, magsumpit nang tubig na malacuco, ó nang bilin sa número 5. Cun gayon ang gaua nang tauo cun sungmasama ang damdam, magpatuloy man ang caniyang pagcacasquit, caalam-alam hindi siya lulubha.

Páhiná 44

CAPÍTULO 4.

Ang mahusay na gaua sa may manġa malalaquing saquit.

16. Touing sasabihin dito sa librong ito, na ang maysaquit *ilalagay sa husay*, gagauin ang lahat na nauutos dito tungcol sa cacani,t, iinumina noon, at sa isusumpit sa caniya; at caya tambing sinasabi co dito nang houag cong uliting parati doon sa casaysayan nang baua,t, isang saquit.

Páhiná 45

17. Cun ang tauo,i, maysaquit na, at ang init at ang lagnat ay totoong nararamdaman na, ang mahusay na susundin ay ganito. Houag lilibutin nang tauong marami ang maysaquit, at masama ang inġay at ang init doon sa tinatahanan niya. Cailanġan namang mahanġinan ang silid; datapoua,t, houag ilagay ang maysaquit doon sa dinaraanang nang hanġin; touing ihi, ó mag-iilaguin, itatapon agad ang dumi; cun бага pacacain ang maysaquit, ang ipacain doo,i, ang tinapay na dinurog sa tubig na marami; ang tubig na may tinapay, pacuculo in sa apoy hangan sa matunao ang tinapay, saca sasalain, at siya lamang ang iinomina niya. Cun ualang tinapay, na-aari ang *linugao* at ang basabasa. Masama ang harina nang trigo, sapagca hindi pa luto sa apoy.

18. Mapacacain naman ang maysaquit nang manġa bunġang hinog nang cahoy, di man lutuin; datapoua,t, ang hilao pa hindi sucat ipacain sa tauo, cundi pacalutuin muna sa tubig. Caya ang *saguing* ang manġa, *ates*, ang *albay*, ang *duhat* ang *sapinit*, ang *dalandan*, at ang iba pang bunġang hinog na hinog nang cahoy, ay macacain nang maysaquit, sapagca macaguiguinhaua sa caniya yaon.

Páhiná 46

19. Ang maysaquit painumin nang malimit nang alin man doon sa sinabi co na sa párrafo 15.

20. Cun hindi nananabing macadalua arao-arao ang maysaquit, ay cailanġang sumpiting minsan man lamang touin arao, nang bilin sa número 5; at yaon din ang gagauin cun hindi marami ang inaihi, ó cun mapula ang ihi, ó cun tila naghuhunghang ang maysaquit, ó cun malaquing totoo ang lagnat, at masaquit ang ulo,t, bay-auang, ó cun ibig sumucang parati. Ang minsang sumpitin ang tauo ay magaling pa sa inomina niya ang apat na gayón tubig; caya sucat pagpilitang gauin sa maysaquit itong ganitong pagsumpit, palibhasa,i, nacacaguinhaua sa caniya; houag lamang gauin cun pinapauisan. Sa librong ito ay sasabihin co, cun anong magaling isumpit sa baua,t, isang saquit.

21. Cun бага nacacacaya ang maysaquit, magaling ang siya,i, bumanġon sa hihigang maminsanminsang, sapagca ito,i, nacacabauas nang saquit nang ulo, at ang lagnat ay ungmonti, at ang isa pa roo,i, madaling umihi, pag nagbanġon ang tauo.

Páhiná 47

22. Arao-arao papalitan ang damit nang hihigan, at ang sa maysaquit, datapoua,i, houag ihahalili roon ang hindi toyong-toyo.

CAPÍTULO 5.

Ang gagauin nang maysaquit na magaling-galing na.

23. Cun ang tauo,i, nacalalo na sa panġanib nang saquit at maigui-igui na, itong manġa bilin dito ang susundin, maca siya,i, umuling magcacasquit. Houag cumain siya nang marami, sapagca

hindi macacayanan nang caniyang sicmura. Ang caniyang cacanin ay ang isang bagay lamang, at houag ang sarisari. Houag siyang iinom nang maraming tubig, sapagca hindi lalacas ang caniyang sicmura, at cun minsan nacacapamaga sa paa yaong pag-inom nang marami; saca ang maysaquit na magaling-galing na, ay bagay sa caniya ang siya,i, lumacad na parati ó sumacay sa cabayo. Cacaonti lamang ang caniyang cacanin cun gab-i. Cun бага namamaga ang caniyang paa, houag alomanahin yaon, at mauauala pag siya,i, lumacad, at gumaling na totoo. Cun hindi nananabi minsan man lamang touing icalauang arao cailanġang sumpitin, at lalo pa cun sungmasaquit ang ulo, at mainit ang caniyang pagcaramdam.

Páhiná 48

24. Cun бага magaling-galing man ang maysaquit, hindi pa siya lumalacas, cundi parating mahina, at ang sicmura ay gulo, at maminsanminsang nalalagnat na, iinumina niya maghapon ang bilin sa número 14, timbang tatlong bahagui. Houag naman siyang magsasaoli sa datihang gaua, hangang hindi pa siya malacas na totoo.

CAPÍTULO 6.

Ang saquit na Pulmoníang totoo, na ang бага sa loob nang dibdib nang tauo,i, ang masaquit, at yaon din cun minsan ang pinangagalingġan nang ética.

25. Pinanġanġalang Pulmoníang totoo yaong saquit na yaon, na ang бага sa loob nang dibdib nang tauo, siya ang namamaga, na anaqui may sisibol doon. Palibhasa,i, hindi maquita ang naroroon sa loob nang catauan nang tauo, caya lamang nahahalata na mayroong saquit sa бага nang tauo, sapagca cun minsan naguiguinao ang maysaquit, at parating balisa na hindi mandin macatahan; saca ang humahalili sa guinao na yao,i, ang init, na may calahoc na siya,i, pinanġinġilabutan nang guinao; ang pulso,i, matulin, malacas, puno, matigas, at husay, cun hindi malalaqui ang saquit; cun malaqui ang saquit, ang pulso,i, munti malambot at gulo; dumarayang ang may catauan, na masaquit saquit ang isanġ cabilang dibdib; cun minsan ang uica niya, na anaqui mayroong siyang mabigat sa ibabao nang puso; cun minsan ang boong cataua,i, masaquit, at lalo pa ang bay-auang; hindi lumagay ang maysaquit cundi tihaya at bihirangbihira doon sa nagcacasaquit nang gayong saquit, ang nacacatahan nang pataguilid; nag-uubo ang may catauan cun minsan, na ualang inilulura; cun minsan dungmarahac na may dugong casama; mabig-at ang caniyang ulo; nasisira cun minsan ang bait; ang muc-ha,i, namumula at cun minsan hindi, bagcus nag-iiba sa dati, na cun gayo,i, mapanġanib ang buhay nang maysaquit; ang manġa labi, ang dila, ang nġalanġala, pati nang balat ay tuyo; mainit ang hiniġa; ang inaihi niya ay caunti at mapula cun bago, cun malauo,i, marami at hindi lubhang mapula, at mayroong latic; nauuhao ang maysaquit at cun minsan ibig niyang sumuca; datapoua,t, hindi sucacat big-yan nang pasuca, at mamamatay cun pasucahin. Touing gab-i lungmalaqui ang init at ang pag-uubo na ualang nacucuha. Ang ilinulura ay may dugong caunting casama, na sa icapitong arao nauauala. Cun minsan ang saquit nang бага,i, ungmaabot hangang sa lalamunan, na hindi macalunoc ang maysaquit, at caya ang isip niya,i, mayroon siyang *garrotillo*.

Páhiná 49

Páhiná 50

26. Cun ang saquit ay malaquing totoo, ay hindi macahinġa ang maysaquit cundi locloc; ang pulso,i, totoong unti at maralas; nanġinġitim ang muc-ha, pati nang dila; tungmitinġin ang maysaquit sa magcabicabila; hindi mapalagay; sira ang bait; ang isang cabilang camay cun minsa,i, patay na di maiquibo; linalabasan nang manchang murado sa dibdib at liig cun siya,i, lungmulubha, at namamatay tuloy.

27. Cun ang gayong saquit ay bigla,t, malaqui, cun ang pagca guinao ay malauon, at ang maysaquit ay totoong naiinitan pagca nacaraan ang guinao, cun ang ulo,i, nasisira pagcaraca, cun ang may saquit ay nag-ilaquin nang darag-is, ó pinapauisan nang marami; ó cun totoong tuyo ang balat, ó nag-iiba,t, sungmasama ang hichura nang muc-ha, at hindi dungmarahac, ó cun lungmulura, ay dugo lamang ang lungmalabas, ay nasasapanġanib ang maysaquit.

Páhiná 51

28. Ilalagay agad ang maysaquit sa *husay* (Capítulo 4.) Houag paiinumina nang malamig na totoo; iinumina niya ang bilin sa número 2, ó ang sa número 7, na lalo pang magaling. Susumpiting macadalaua man lamang arao-arao nang bilin sa número 5. Pag nacaraan ang guinao, sasangrahan pagcaraca, na ang dugong cucunin, ay timbang labing dalauang piso, ó labing apat cun ang maysaquit ay bata pa at malacas; itong pagcuha nang dugo siya ang bagay na gamot dito.

29. Cun ang lagay nang maysaquit ay para nang sinabi co sa párrafo 25, yaong pagsasangrang yaon ay macacaguinhauang madali sa caniya; datapoua cun sa loob nang ilang oras ungmooli ang saquit, ay sasangrahang uli ang maysaquit, at cucunan nang timbang labing dalaua ring pisong dugo; ito,i, sucacat na caalam-alam; datapoua cun бага sa loob nang sampuon oras ó calahating arao lungmulubha ay cunan pa mandin nang dugo. Gayon din, cun бага nang tauaguin ang médico, may ilang arao nang maysaquit ang tauo, at malaqui ang caniyang lagnat, cun mahirap ang paghinġa, at hindi dungmarahac, ó cun dumahac ay dugo lamang ang nacucuha, ay sasangrahan din, may sampuon arao man ang caniyang pagcacasaquit. Doon sa dugong nacucuha sa nagcacasaquit nang *Pulmonía*, mayroong naquiquitang anaqui balat na maputi sa ibabao; cun minsan nama,i, ualang balat na gayon.

Páhiná 52

30. Cun ang damdam nang maysaquit ay para nang sinabi co sa párrafo 26, ang pagsasangra,i, hindi macacagaling, cundi macasasama sa caniya cun minsan. Caya mapanġanib ang caniyang lagay; datapoua ang gagauin doo,i, gayon.

31. Arao-arao babañusan hangan tuhod ang maysaquit nang calahating oras calauon sa tubig na malacuco, at saca cucumutang maigui.

32. Touing icalauang oras iinumina niya ang bilin sa número 8, na siya ang totoong magaling na gamot.

33. Sisipsipin niya ang singao nang tubig na mainit para nang turo sa número 53. Cun malubha na ang maysaquit, hindi ang sinġao nang tubig, cundi ang sa *suca*, siya ang sipsipin nang malauong panahon.

Páhiná 53

34. Magaling ding lag-yan ang maysaquit sa dibdib at sa liig nang bilin sa número 9.

35. Cun ang lagnat ay totoong laqui painumin touing oras nang bilin sa número 10, ga isang cuchara carami, na maisasama doon sa datihang ipinaiinòm sa caniya.

36. Cun lungmulubha ang maysaquit, ó cun para nang dati ang caniyang lagay, yaon ding manġa sinabi co nġayon, siya ang ituloy gauin doon, at cun бага gumagaling-galing sa icatlo, sa icapat ó sa icalimang arao, at hindi lubhang malaqui ang pag-uubo, cun uala nang maraming dugong calahoc ang inilulura, cun guinha-guinha naman ang paghinġa, at malinao sa rati ang caniyang ulo, cun ang ihi ay marami na,t, hindi na totoong pula; ang gagauin lamang doo,i, *ilalagay sa husay*, at susumpitin ang maysaquit touing hapon. Cun minsan dinaraan nang malaquing hirap ang maysaquit sa icapat na arao.

37. Ang saquit na *Pulmonía* ay nauauala,t, nacucuha sa paglura, at sa pag-ih: dito sa ihi nang maysaquit sa dacong icapitong arao mayroong naquiquitang latic na marami, na ang color ay maputing itim, at cun minsan nana ang nadoroon. Saca hungmahalili ang pauis na nacagagaling sa maysaquit. Bago gumaling-galing ang maysaquit, dinaraan siya nang hirap na malaqui, na nacatatacot sa nag-aalaga sa caniya. Caya gayón ay ang pinaca camandag nang saquit gungmagala sa catauan; datapoua,t, cun guinagamot nang husay ang maysaquit, hindi maano; at cun siya,i, dumahac, umihi,t, pauisan, mauauala yaong hirap na yaon. Caya cun daanan noong hirap na malaqui, houag big-yan nang manġa *cordial, triaca, castor, ruda*, at macacasama bagcus doon. Ang gagauin lamang, ay susumpitin ang maysaquit nang bilin sa número 5, at doroon nang basahang babad sa malacucong tubig sa tiyan, at sa bay-auang; bucod dito ang guinagauang dati doo,i, itutuloy na para nang dati. Masama sa gayong saquit ang pasuca, ang purga, at ang manġa bagay na nagpapatulog; sapagca ang guinagamot noong gayo,i, naguiguing *éticong* totoo.

Páhiná 54

38. Cun guinagamot nang husay ang maysaquit sa loob nang manġa labing apat na arao gungmagaling-galing na siya, at cun ibig niyang cumain, sundin ang bilin sa capítulo 5; datapoua,t, cun mapait ang bibig, cun mabigat ang ulo, at nananab-ang nang pagcain, cailanġan siyang purgahin nang bilin sa número 11.

Páhiná 55

39. Cun minsa,i, binabalingoyngoy ang maysaquit na ito,i, magaling sa caniya; caya houag ampatin ang dugo, at tatahan siyang cusa. Cun minsan naman nag-ilaquin ang maysaquit, na ang lungmalabas ay madilao; datapoua hindi masama ito.

40. Cun biglang nauala,t, tungmahan ang pagdahac, at ang maysaquit ay dinaraanang uli nang hirap at lungmulubha, ay sasangrahang agad sa camay, cun бага hindi siya quinunan na nang maraming dugo. Pasipsipin namang parati nang sinġao nang tubig na mainit at suca; at painomin nang bilin sa número 2. Ito ang gagauin sa maysaquit na malacas pa, na hindi pa nalalauong magcasaquit. Datapoua cun mahina na at lauon nang maysaquit, at nacunan na nang maraming dugo, houag nang sangrahan, cundi lagyan nang parapit sa dalauang binti, at painomin nanġ bilin sa número 12.

Páhiná 56

41. Cun ang maysaquit ay hindi guinamot nang paanyo, at hindi mauala ang pamamaga nang бага; lungmulubha siya, at sinisibulan nang *bagá* doon sa caniyang бага, at itong tungmutubo roo,i, pinanġanġanlang *Vómica* sa uicang Castila. Ang gagauin doo,i, ganito:

Ang gagauin sa maysaquit na may sibol doon sa caniyang бага.

42. Caya naquiquilala, na ang nagcacasaquit nang *Pulmonía*, may sibol sa caniyang бага, sapagca nacalalo na ang labing apat na arao nang caniyang pagcacasaquit, at hindi pa siya dinaraan nang malacas na paglura, pag-ih, pag-ilaquin, ó hindi siya pinauisan. Caya hindi pa siya gungmagaling-galing bagcus ang lagnat ay para nanġ dati; matulin ang pulso, at cun minsan mahina at malambot; datapoua,t, cun minsan nama,i, matigas, at ga nag-aalon-alon; ang paghinġa ay mahirap; pinanġinġilabutan nang guinao na maminsanminsang; gab-i gab-i lungmalaqui ang lagnat; ang pisanġi ay mapula; tuyo ang manġa labi, at nauuhao ang maysaquit. Saca pagca nacapagnana na ang sibol sa бага, sungmasama pa mandin ang damdam nang maysaquit; parati nang nag-uubo, at sa touing cumibo,i, lungmalacas ang ubo; cun minsa,i, natatacot siyang humiga nang tihaya, at hindi macatulog; saca cun minsa,i, pinapauisan sa dibdib at sa muc-ha; ang ihi ay mapulapula na anaqui may bula, ó lanġis sa ibabao; mapait ang bibig, lungmulubog ang mata, at cun minsa,i, lungmalabo.

Páhiná 57

43. Cun ang sibol sa loob ungmaabot hangan sa ibabao nang бага, at bucod dito hindi lubhang malalim, cun pumutoc ay nabububo ang nana sa loob nang dibdib sa pag-itan nang бага at tad-yan; itong pagca putoc ay mahirap, cun ang sibol ay malaqui, sapagca biglang lalabas ang maraming nana, at namamatay tambing ang maysaquit. Datapoua,t, cun ang butas nang sibol ay munti nang macaputoc na, at ang maysaquit ay malacas pa, mailulura niya ang nanang lungmalabas, at gungmiguinhaua ang damdam. Cun minsan ang sibol ay hindi pumutoc, bagcus

lungmalaqui, at ang boong baga nabubuloc at napupuno nang nana; caya mamamatay ang tauo na ualang magaua.

Páhiná 58

44. Dahil dito, cun ayon sa sinabi sa itaas sa párrafo 42, nahahalatang mayroong sibol sa baga, cailanġang gumaua nang capaanyoan, nang mangyaring pumutoc ang sibol nang magaling na pagputoc, nang houag mamatay ang tauo, at gayon ang gagauin.—Pasisipsipin ang maysaquit, cun baga malacas-lacas pa, nang sinġao nang tubig na mainit, ayon sa turo sa número 53 at ito,i, gagauing parati. Cun ang pagsipsip nang sinġao na yao,i, inaacala nang nacalambot sa sibol, paiinoming parati ang maysaquit nang maraming totoong tubig na pinaglagaan nang *cebada ó palay* man; maigui rin ang tubig na may calahoc na gatas. Dahilan dito sa pag-iinom nang marami, palibhasa,i, ang sicmura,i, narooing parating puno, ay malacas lumaban sa *baga*, at hindi pinababayaang mabubo ang nana sa dibdib, cundi pinipilit magpaitaas sa lalamunan, at cun gayo,i, mailulura nang maysaquit. Saca pinapag-uubo ang may catauan nang suca at tubig, na biglang isinusumpit sa loob nang bibig nang isang sumpit na munti, na cauayan man. Pinapag-uuiuca nang maysaquit, pinasisigao, at pinatataua, harinġang pumutoc ang sibol. Bucod dito paiinumun din touing icalauang oras nang bilin sa número 8, ga isang cuchara carami. Mabuti ring isacay ang maysaquit sa carretón, datapoua,t, painumin muna nang maraming maraming tubig na pinaglagaan nang *cebada, ó palay*, cun tubig na may casamang gatas; at cun minsan itong yagyag na paglacad nang carretón nacacapagputoc sa sibol.

Páhiná 59

Ang gagauin sa maysaquit, pag nacaputoc na ang sibol sa baga.

45. Doon sa oras nang pagputoc nang sibol sa baga, ang maysaquit ay lumulubha na anaqui hindi nacacaramdam. Datapoua,t, cun paamoyin nang suca, ay nasasaulan cun baga ang pagputoc nang sibol ay hindi masama, ayon sa sinabi co sa itaas sa párrafo 43; sapagca cun masama, ualang magagaua at mamamatay ang maysaquit.

46. Cun paanyo ang pagputoc nang sibol, at hindi namamatay pagcaraca ang maysaquit ang gagauin doo,i, ganito.—Cun ang inilulura nang maysaquit ay totoong malagquit at maganit, touing icalauang oras paiinomin nang bilin sa número 8, ga isang cuchara carami, at cun malaonlaon, painomin naman nang isang taza nang turo sa número 13. Datapoua cun hindi malagquit at maganit ang inilulura, houag gamitin itong manġa bilin, cundi ang gatas nang baca, na siya lamang ang caniyang cacaning parati ó cun ibig isama sa caniyang quinacain. Saca macapat maghapong paiinumun nang bilin sa número 14 na isinasama sa caunting tubig. Ang iinomin niyang parati, ay ang tubig na pinaglagaan nang *cebada ó palay*, ó ang tubig na ang sa icapat na bahagui ay gatas. Saca siya,i, lumacad arao-arao ó sumacay sa cabayong-yagyag.

Páhiná 60

47. Cun ang maysaquit ay nananabi touing icalaua ó icatlong arao, sucad na yaon; at masama ang sumpitin nang malimit.

48. Cun ang maysaquit ay nilalagnat touing hapon, at ang inilulura ay masama sa dating tingnan, sucad nang mahalata na hindi mababahao ang sugat sa baga, na cun gayon siya,i, maguiguing *éticong* totoo, at mamamatay sa loob nang ilang bouán. Datapoua,i, atohin ang uica co sa itaas sa párrafo 46, at cun baga ang calacasan nang pag-uubo yaon ang di icatulog niya, painumin cun gab-i nang dalaua ó tatlong cuchara nang bilin sa número 16, na isasama sa isang basong tubig na pinaglagaan nang *cebada ó palay*.

Páhiná 61

49. Cun baga tungmatahan ang pagdahac nang may sibol sa baga, pasipsiping agad nang sinġao nang tubig na mainit ayon sa turo sa número 53; touing oras bibig-yan nang isang cuchara nang turo sa número 8 at bucod dito,i, painumin nang maraming totoo noong bilin sa número 12; at cun siya,i, nacacacaya, ay lumacad ó sumacay sa cabayo. Sasangrahan naman ang ganitong maysaquit cun siya,i, malacas pa; harí nġang magsaoli ang canyang pagdahac.

50. Mayroong manġa maysaquit na anaqui gungmagaling; datapoua,t, ungmuuli rin silang magcasaquit; saca gungmagaling uli, bago humalili na naman doon ang pag-cacasaquit; at mahirap man itong canilang buhay, sila,i, nalalauong di iilang taon, na hindi namamatay. Caya gayón, sapagca ang sibol sa baga hindi totoong nababahao, at yao,i, naguiguing parang fuente. Cun ang ganitong maysaquit ay lauon nang gayon, ualang magauang gamot doon. Datapoua cun bago yaong saquit, ay matatalo nang gatas, at nang pagsacay sa cabayo; pati nang bilin sa número 14.

51. Sa saquit nang *Pulmonía*, at sa naguiguing *ético* dahilan doon, hindi sucad gamitin ang *trementina*, ang manġa *bálsamo*, ang *incienso*, ang *almáziga*, ang *mirra*, ang *camanguian*, at ang *bálsamo* nang *azufre*, pati yaong gamot na pinanġanġanlang *antiético*, sapagca nacacalubha bagcus sa maysaquit yaong manġa bagay na yaon.

Páhiná 62

52. Cun hindi paanyo ang pagputoc nang sibol sa baga, cundi nabububo ang nana sa loob nang dibdib, hindi mailulura nang maysaquit; bagcus siya,i, mamamatay na ualang pagsala, cundi hiuain sa pagitan nang dalauang tadyang; datapoua,t, cundi siya totoong marunong na médico, houag siyang manġahas gumaua noon.

53. Cun minsan ang ganoong pagsibol nang *baga*, yaon ang iquinabubuloc nang baga nang tauo, at yaon din ang iquinamamatay niya.

54. Cun minsan naman hindi tungmutuloy ang pagnanana nang sibol sa baga, cundi narooing matigas na parati, na anaqui yao,i, isang bucol na hindi nag-iiba. Ang tauong may ganitong saquit, hindi gagaling na hamac, datapoua hindi lubhang nahihirapan siya.

55. Ang bagay sa ganitong lagay ay ang *suero*, ayon sa turo sa número 17, at ang *pildoras*

Páhiná 63

número 18. Ang iinumang touing umaga,i, ang isang basang *suero* at ang manġa dalauang puong *pildoras*, hangan sa apat na puo. Saca parating sisipsipin niya ang sinġao nang tubig na mainit número 53.

ANG PULMONÍA NANG APDO.

Nota. 1 Bucod sa saquit na *pulmoníang* totoo na sinaysay sa capítulong ito, mayroong isa pang bagay na *pulmonía* na ang panġalan doo,i, *biliosa* ó *pulmonía* nang *apdo*, sapagca hindi totoong pulmonía, cundi catulad nang lagnat nang *apdo* (Capítulo 20). Ang maysaquit ay dumurual cun minsan, at nag-iilaguin nang tila madilao at mabaho ang inilulura niya; hindi gaya nang inilulura nang nagcacasaquit nang *pulmoníang* totoo, cundi madilao sa roon. Ang bibig nang maysaquit ay mapait, hindi pinapauisan siya, tila mayroong siyang nararamdamang mabigat at masaquit-saquit sa sicmurang palibot. Ang color nang muc-ha ay madilaodilao, at tila nag-iiba. Ang gamot dito ay para nang sa *lagnat* nang *apdo* (Capítulo 20). Cun бага may catigasan ang pulso, ó may cainitan ang dugo, sinasangrahan ang maysaquit. Saca binibig-yan nang bilin sa número 3. Sinusumpit naman ayon sa turo doon din sa capítulo nang lagnat sa *buloc* ó lagnat nang *apdo*. Pagca naalaman nang totoo na uala nang catigasan ang pulso, cundi malambot na, pinaiinom nang bilin sa número 34 at cun ualang mapagquitaan nito, na-aari ang sa número 35. Ang ibang gagauin doon ay isa rin nang itinuturo sa capítulo 20, nang *lagnat* nang *apdo*.

Páhiná 64

ANG PULMONÍA FALSA.

Nota. 2. Mayroong isa pang bagay na *Pulmonía* na hindi totoo, na marahil dumaan sa manġa matatanda, ó sa manġa bata, ó sa manġa tauong mahina, cun bagong nagtatag-arao, na yao,i, dala nang manġa malalagquit na cunmacapit sa бага nang may catauan. Ang maysaquit ay nag-uubo muna nang caonti sa loob nang ilang arao, at cun lumacad ay tila masiquip siquip ang caniyang dibdib sa caniyang pagcaramdam; ang muc-ha,i, mapula sa rati; ang ibig niya ay cumaing parati at matulog, at hindi mahimbing ang caniyang pagtulog; pag nalaoung ilang arao, guiniguinao siya; humahalili roon ang init; hindi siya lumagay, at lungmalaqui ang casiquipan nang dibdib. Bucod dito, hindi macatahan sa hihigan ang maysaquit, at mahirap man ang caniyang pagcaramdam, ay gumagala sa loob nang silid; ang pulso ay mahina at madalas; ang ihi cun minsan tila para nang dati; cun minsan,i, mapulapula; ang pag-uubo niya,i, munti, at maliuag dumahac; maminsanmingsan nasisira ang caniyang bait; hindi macatulog nang mahimbing, at hindi naman naguiguising na totoo; ang nagcacasaquit nang ganitong saquit, cun minsan namamatay nang biglang pagcamatay, lalo pa cun matanda ang may catauan. Cun minsan lungmalaqui ang casiquipan nang dibdib, at ang may cataua,i, hindi macahinġa cundi locloc; saca nasisira tuloy ang bait; ang pulso ay ungmooanti at dungmaralas; at pag nalaonlaon, namamatay ang maysaquit. Itong saquit ay masama; at maliuag matapatan ng gamot. Nġuni ang lalong mabuti roo,i, painuming parati ang maysaquit nang bilin sa número 26, ó nang sa número 12, na lalag-yan nang timbang saicaualong *salitre* sa baua,t, isang tagayang tubig. Touing icalauang oras bibig-yan nang isang taza nang bilin sa número 8. Saca pararapitan sa manġa binti nang sa número 36. Itong manġa gamot na ito ay hindi macasasama sa maysaquit, at cun minsan macacagaling. Ang nagcacasaquit nang gayón, cun minsan ay masamang sangrahan.

Páhiná 65

Páhiná 66

Ang gagauin sa natutuyo ang catauan, na yao,i, pínanġanġanlang consunción nang castila.

Nota 3. Bagaybagay ang pinagmumulan nang pagcatuyo nang catauan nang tauo, na yao,i, aquing sasaysayin nġayon. Ang sibol sa *bagá*, cun minsan siya ang pinangagalinġan nitong saquit, ayon sa uica co na sa párrafo 48. Cun minsan gaua nang *escorbuto*, ó nang *bicat*, ó nang *hica*, ó nang bulutong ó ticdas. Cun minsan naman dala nang mahalay na saquit na namamahay sa catauan, na doon mahahalata, cun бага nagsusugat, ó namumutoc, ó macati ang punong catauan.

Gayón din cun ang tauo,i, parating nacuculong sa bahay na may sara ang lahat na dunġauan; ó cun malimit gumaua nang mahalay; ó cun siya,i, natatapat sa sinġao nang manġa tinutunao na tangso; ó cun siya,i, namamanglao, ó parating pagod; ó cun nag-iisip nang manġa maliliuag; cun siya,i, parating pinapauisan, ó nag-iilaguin, ó ungmiihi, ó pinapanaogan nang malacas nang sa panahon cun бага babayi; ó cun siya,i, nagpasuso nang malauon, ó cun linalabasan sa punong catauan nang tubig na malapot at maputi, na yao,i, saquit din nang babayi, na pinanġanġalan *flúor albus*.

Páhiná 67

Cun siya,i, dating linalabasan nang dugo sa puit, para nang inaalmorranas, ó cun pinapauisan sa paa ó sa catauan, ó dating binabalinġoyngoy, at saca siya,i, naual-an at inurunġan noon manġa yaon; ó cun hindi sumago ang fuente, cun бага may fuente, ó cun nabahao ang caniyang sugat na malauon, ó ang caniyang dating galis, buni, ó ang ibang manġa bagay na lumilitao sa catauan.

Ang pinalo nang malacas, ó nahulog, ó sinicaran nang hayop ang mayroong nararamdamang bucol sa tiyan, ó sa bituca, ang napupuyat, at tuloy ungmimnom nang maraming alac; ang ungmabay sa maysaquit, na dahil doon siya,i, nasalanan nang caniyang saquit. Ang parating locloc, at tunġo ang ulo, para nang manġa sungmusulat, manġa sastre, zapatero, manġa babaying nagdurugtong nang abaca, manġa hungmahabi, at ang malauong cumanta ó tumugtog nang flauta. Ang cunmacain naman nang manġa mahanghang, ó nang manġa maalat ó manġa mabanġo.

Páhiná 68

Cun minsan naman itong saquit ay minamana, na cun gayo,i, ualang magagauang gamot doon.

Caya cailanġang mag-inġat ang tauo, at pagca mayroon siyang naramdamang saquit para nang manġa sinabi co sa itaas, ay cailanġang siyang magpagamot na madali; maca cun pabayaang

ang saquit sa catauan, ang sumunod doon sa gayón ay ang pagcatuyo nang catauan niya.

Ang nagcacasaquit nang *consunción* ó ang natutuyo ang catauan ay nag-uubo muna nang ilang bouan calauon. Cun бага siya,i, dungmoroual ó sungmusuca pagca cain ay yaon ang señal na caalam-alam matutuyo ang catauan. Ganoon din cun mainit sa rati ang caniyang pagcaramdam, ó cun siquip ang dibdib, lalo pa cun siya,i, cungmiquibo; cun ang caniyang inilulura ay maalat, ó may calahoc na dugo; cun siya,i, namamanglao, cun nananab-ang nang pagcain, at nauuhao; cun ang pulso,i, matulin, malambot at munti (datapoua cun minsan matigas at puno). Ang hungmahalili rito ay ang paglura nang berdeng maputi na may casamang dugo. Ang cataua,i, ungmoonti dahil sa lagnat na ética at dahil sa pauis na malaqui, na dungmaraan sa caniya touing umaga at touing gabi. Ungmiihi pa siya nang marami, at nag-iilaguin nang malacas; na yao,i, ang iquinahihina niya. Ang manġa palad nang camay totoong init, at ang muc-ha,i, pungmupula pagca cain. Ang caniyang manġa daliri ay totoong onti; ang manġa cuco ay baluctot na pailalim, at nalalaglag ang buhoc. Saca ang manġa maysaquit ay nanghihinang totoo, lungmalalim ang caniyang mata, hindi macalonoc; namamaga ang paa, at nanlalamig ang manġa dulo nang paa,t, camay, at ang sungmosunod doon ang camatayan.

Páhiná 69

Ang gagauin nang may catauan cun ang caniyang saquit ay bagong-bago pa, ay magbago siya nang lugar, cun бага ang caniyang tinatahanan hindi pinapasucan ó hindi natatapat na magaling sa hanġin. Saca siya,i, magpilit sumacay na parati sa cabayo, at houag siyang hihiga na basa ang damit. Ang lahat na caniyang cacanin ay ang manġa ualang liuag matanao sa sicmura: caya ang bagay lamang sa caniya ay ang manġa gulay at ang gatas. Dito sa lupa nang Filipinas magaling ang gatas nang cabayong babayi. Na-aari naman ang gatas nang babaying tauo, at ang magaling ay doon na sumuso ang maysaquit. Ang gatas nang cabayong babayi iinumun cun mainit pa, na bagong galing sa suso. Ang isang inom ay dalauang taza, na yao,i, gagauing macaipat maghapon, ó macaitlo man lamang. Ang gatas ay doroonan nang ilang sopas na tinapay. Cun ualang gatas nang cabayong babayi na-aari ang sa baca, ó ang sa cambing; datapoua cailanġang alisin ang pinacataba noon. Cun ibig nang maysaquit ay masasamahan ang gatas nang caonting canin. Macacain naman nang maysaquit ang manġa bunġa nang cahoy na totoong hinog para nang manġa atis etc. Cun бага nararamdamang mabigat sa sicmura ang gatas, ay hulugan nang caonting azucal.

Páhiná 70

Cun ang maysaquit ay nag-iilaguin dahilan sa gatas, ay cumuha ca nang manġa paa,t, sipit nang hipon, iyong bayohin at isama mo sa gatas.

Ang guinagaua nang iba hindi ang gatas cundi ang *suero* noon, siya ang iniinom. Caya cun бага nacacayanan ang suero nang sicmura nang maysaquit, ay mabuti inumin niya yaon; houag lamang uminom siya pagcaraca nang marami hangang hindi pa bihasa. Datapoua gamitin man nang maysaquit ang gatas, gamitin man ang suero hindi macagagaling sa caniya cundi ituloy gauin nang ilang bouan calauon. Maigui rin dito ang *talaba* na yao,i, hindi lulutuin, cundi pagcaraca,i, cacaning hilao.

Páhiná 71

Dito sa Filipinas ang natutuyo ang catauan ay magaling uminom siya nang *tuba sa niyog ó sa caong*, datapoua houag ang maasim. Mabuti rin ang siya,i, cumain nang manġa sarisaring matamis na guinagaua sa manġa trapiche.

Itong manġa uica co nġayon ang sucat gauin nang natutuyo ang catauan, at cun minsan siya ang nacagagaling sa marami; datapoua mayroon pang iba na turo ni Buchan na magagaua mo cun ibig mo, at cun minamagaling mo, na yaon nġa ang isusunod co rito.

Cun ang saquit nang pagcatuyo nang catauan ay bago pa, at totoong lacas nang pag-uubo nang may catauan ay masasangrahan siya nang umonti ang caniyang ubo; at nang houag macahirap sa caniya ang pag-uubo, ay painoming maminsan minsan siya nang isang cucharang gatas nang *dayap* na sasamahan nang isang gayon din polot na lulutuin muna sa mahinang apoy. Ang iinumung parati nang maysaquit ay ang tubig na pinaglagaan nang *manzanilla*; datapoua cun бага siya,i, lungmura nang dugo ay houag painumin noon.

Páhiná 72

Cun бага ang maysaquit mayroong sibol doon sa caniyang бага, ay basahin mo ang párrafo 42, at ang manġa magcasumonod doon.

CAPÍTULO 7.

Ang sintac sa dibdib, na pinanġanġalan nang manġa médicong pleuresia, ó dolor de costado.

56. Ang *pleuresía* ó ang sintac sa dibdib ay catulad nang saquit na *pulmonía* na sinasaysay sa itaas sa capitulong nacalalo. Dito sa *pleuresía*, ang *bagá* nang maysaquit ay namamaga rin para doon sa nagcacasaquit nang *pulmonía*; datapoua,t, itong pamamaga nang бага nang sinisintacan ay sa dacong ibabao, at ang nararamdaman niya ay gayón.

57. Guiniguinao muna ang maysaquit, hungmahalili ang lagnat, ang pag-uubo, ang casiquipan nang dibdib; ang pagsaquit nang ulo, at ang bahag-ya na macahinġa ang maysaquit; ang marahil idaing nang pinipleuresía ay ang matigas na saquit nang manġa taguiliran nang dibdib sa ilalim nang susó, at ang canang taguiliran ang malimit sumaquit; cun minsan nama,i, alin mang lugar nang dibdib ay sungmasaquit. Bucod dito,i, namumula cun minsan ang pisinġi, at ga ibig sumuca ang maysaquit. Cun minsan hindi nararamdaman ang saquit nang dibdib, cundi lungmalo muna

Páhiná 73

ang ilang oras, ó sa icalaua ó sa icatlong arao nang pagcacasaquit. Ang pulso nang maysaquit ay matigas; datapoua cun malaquing totoo ang saquit, at mapañanib ang buhay nang tauo, ang pulso ay malambot at munti. Cun minsan ualang lura, at uala ring ubo. Mayroon namang iba, na binabalinḡoynḡoy, na ito,i, nacaguiguinhaua sa may catauan. Datapoua cun minsan ang tumutulong dugo ay buloc, na yaon ang pinacatanda na malapit nang mamatay ang tauo. Cun minsan tila mamamatay na ang maysaquit, at bagcus siya na ang paggaling niya.

Páhiná 74

58. Ang gamot sa *pinipleuresía* ó sinisintacan ay para nang pag-gamot sa pinupulmonía. Caya sasangrahan ang maysaquit pagcaraca; at cun hindi siya gungmagaling, ó gumaling ma,i, ungmooli rin ang saquit na malaqui, sasangrahan pa mandin; datapoua cun hindi malubha ang tauo, ó cun hindi totoong lacas ang pagsintac, at ang maysaquit nacacalura, ay hindi cailanḡan sangrahang uli, cundi parapitan lamang sa manḡa binti ó doon sa lugar na masaquit.

59. Saca ang ibang gagauin doon ay naituro co na doon sa itaas sa párrafo 31 hangang sa párrafo 40 Sa lahat na bagay, ang totoong sucat igamot dito ay ang bilin sa número 8; at pagca bagong nagcasaquit ang tauo, ay tatapalang agad nang bilin sa número 9; at cun hindi pa nauauala ang sintac, parapitan doon sa masaquit. Gayon din ang pag-gamot sa manḡa babaying sinisintacan; at may panahon man, masasangrahan din.

60. Cun munti ang sintac, ay marahil mauala pag sinangrahang minsan ang maysaquit, at pag pinainom nang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*; itong tubig ay dinoroonan nang caonting *pulot*.

61. Ang saquit nang pleuresía ay nauauala sa paglura, ó sa pag-ihí, ó sa pagpauis, para nang pulmonía; cun minsan naman sinisibulan ang maysaquit nang *baga* sa loob, ó tinutuboan nang bucol na matigas doon din sa loob, ó cun minsan nama,i, nabubuloc ang caniyang baga, para nang sinabi co na sa capítulo nang pulmonía.

Páhiná 75

62. Ang nagcacasaquit nang gayon hindi sucat big-yan nang *triacá, cordial, castol, ruda*, at nang manḡa bagay na nacacapagpapauis.

63. Ang tauong ungmiinom nang tubig na malamig, capagca siya,i, totoong nainitan, ay marahil magcasaquit nang pleuresía ó sintac; at mayroon cun minsang tauo, na pagcainom mandin, namamatay.

Nota. Bucod dito sa saquit na sintac na sinaysay co nḡayon, mayroong isa pang bagay na sintac nang *apdo* ó *biliosa*, na yao,i, isa rin nang pulmonía nang apdo ó biliosa, na sinaysay co sa *nota 1*, nang párrafo 55, na pati nang pag-gamot ay isa rin. Caya susundin ang lahat na turo doon din sa *notang* yaon.

CAPÍTULO 8.

Páhiná 76

Ang saquit na ang panḡala,i, garrotillo, at ang ibang manḡa saquit sa lalamunan nang tauo.

64. Marami ang saquit nang lalamunan nang tauo. Ang malimit dumaan doo,i, ang pamamaga niyong manḡa casangcapang nadoroon, na siya ang tinatauag na *garrotillo*, na camuc-ha rin nang saquit na *pulmonía*; ibang casangcapang lamang ang nasasaquit.

65. Cun ang lalamunan ang masaquit, ay bahag-ya na macalunoc ang tauo nang anoman. Ang tubig at ang lauay lalong maliuag lunuquin. Guinguinao ang maysaquit; nalalagnat siya nang malaqui, masaquit ang ulo, at ang ihí ay mapula. Datapoua cun ang namamaga ay ang naroon malapit sa dinaraan nang hiniḡa nang tauo, ang paghinḡa ay mahirap, hindi tahimic ang maysaquit, at tila nahuhunghang; ungmaabot cun minsan ang saquit hangang sa baga, at namamatay ang tauo. Cun namamaga yaong lahat na yaon, sampon nang cutil pati nang puno nang dila, at ang ibang manḡa casangcapang naroon sa piling noon, ang may catauan ay totoong cahabaghabag; namamaga ang boong muc-ha; hindi siya macalunoc; ang paghinḡa ay maliuag; lungmalabas ang dila, ang pulso ay maralas at mahinang-mahina, at cun minsan lungmilibang; at ang maysaquit ungmaabot lamang hangang sa icatlong arao, at namamatay. Ang pinangagalinḡan nitong saquit ay ang pag-urong nang pauis, ang paglacad sa lupa cun bagong nacaulan at mainit ang arao; ang pagtapat sa hanḡing malamig, ang pagbasa, ó ang pag-uuica ó pagcacanta nang malauon, ang pagtulog na basa ang damit, ó ang pag-inom nang malamig na tubig, cun bagong galing sa init ang may catauan.

Páhiná 77

66. Ang saquit ay ungmaalís cun minsan sa loob at napapasalabas; cun gayo,i, magaling-galing ang pagcaramdam nang maysaquit. Datapoua cun sa utac, ó sa baga mapatunḡo,i, mahirap at mapañanib ang may catauan.

67. Ang pag-gamot sa nagcacasaquit nang gayón, ay para nang guinagaua sa pulmonía. Ang maysaquit *ilalagay sa husay* (capítulo 4), at cun baga mahirap na totoo ang caniyang lagay para nang sabi sa itaas sa párrafo 65, cailanḡang sangrahang macapat ó macalima sa loob nang ilang oras; paiinumang parati nang bilin sa número 2, at número 4. Datapoua sapagca sa ganitong saquit ay hindi sumagui cun minsan sa lalamunan ang ipinaiinom, caya cailanḡang sumpitin touing icatlong oras ang maysaquit nang bilin sa número 5; at macaitlo maghapon ibababad ang caniyang manḡa paa sa mainit na tubig ga calahating oras calauon. Saca tapalan ang liig niya nang bilin sa número 9.

Páhiná 78

68. Maigui ring carlitan muna sa liig ang maysaquit, na totoong malubha na, n̄guni houag lalaliman ang carlit, bago tacluban nang ventosa roon. Pinapagmumumog naman siya nang bilin sa número 19; at pinasisipsip nang sin̄gao nang tubig na mainit na macaanim maghapon.

69. Cun ang cutil at ang dalauang tila bucol na capiling noon, yaon lamang ang masaquit, at namamaga, ay cailan̄gan ding sangrahan ang maysaquit, lalo pa cun ang pulso ay matigas at puno; ito,i, gagauin agad, maca cun pabayaang yaong pamamagang yao,i, mapatun̄go ang saquit sa *baga*: at cun minsa,i, uuling sasangrahan cun cailan̄gan pa.

70. Cun munti ang saquit, magpaanyo lamang ang may catauan, at maghusay sa caniyang pagcain, sa pag-inom, at sa pag-gaua, ay hindi cailan̄gang sangrahan. Datapoua,i, magaling na lalo ang sangrahan, at painumin nang bilin sa número 2. Saca bañusan hangan tuhod ang maysaquit cun umaga, at sumpiting minsan cun hapon. Tatapalan naman ang caniyang liig nang bilin sa número 9. Saca pinapagmumumug nang aquing turo sa número 19, at macaanim maghapon pasipsipin nang sin̄gao nang mainit na tubig ayon sa bilin sa número 53.

Páhiná 79

71. Cun baga hindi maalam magmumog ang maysaquit, ang caniyang ipagmumumog pinatatama nang sumpit na munti, na cauayan man, doon sa caniyang lalamunan; itong ganitong pagsumpit ay totoong buti, at cun minsan siya ang iquinapagpapalabas nang maraming malalagquit na cungmacapit sa ilalim nang lalamunan, at siya rin ang iquinaguiguinhaua nang maysaquit. Datapoua,i, itong pagsumpit na ganito ay lilimitan.

72. Cun ang saquit nang lalamunan ay natatalo niyong man̄ga gámot na yaon, sa icatlong arao ó sa icaapat hangang sa icalima, ay gumagaling na ang maysaquit; at cun ualang sisibol doon, sa icaualong arao malaqui ang caniyang pag-galing.

Páhiná 80

73. Cun minsan cun guinagamot ang maysaquit, ay umuunti ang lagnat at ang ibang man̄ga hirap; datapoua,t, ang lalamunan ay para nang dating masaquit. Ang gagauin doo,i, itutuloy ang pagmumumog, at ang pagsipsip nang sin̄gao nang mainit na tubig número 53; saca cun mayroong marunong na médico ipahiua sa caniya yaong dalauang bucol ó *agallas* na masaquit, na naroon sa piling nang cutil, at gagaling ang may catauan pagca linabasan nang caunting dugo yaong man̄ga bucol na yaon.

74. Cun hindi paanyo ang pag-gamot sa maysaquit, cun minsan tinutubuan nang sibol doon sa lalamunan, na cailan̄gang hiuain, cundi pumutoc siyang cusa sa icalima ó sa icaanim na arao. Ang sibol ay maquiquitang magaling nang mata, pagca pinan̄gan̄ga ang maysaquit; caya bago hiuain, ay maghahanda ang médico nang isang lanceta, na durugtun̄gang magaling sa dulo nang patpat na munti; saca tinatacpan nang damit, houag lamang ang dulong matulis, at yaon ang ihihua roon sa sibol, na naquitang naroroong maputi at malambot doon sa masaquit na lugar. Cun nahia na ang sibol ay napupuno nang nana ang bibig, at caya ang maysaquit ay magmumumog nang bilin sa número 19. Cun minsan ang sibol ay dalaua.

Páhiná 81

75. Cun minsan hindi lamang mayroong nana roon sa sibol na naquiquita, cundi sa ibang lugar nang lalamunan na hindi na-aalaman, caya ang maysaquit anaqui magaling na, at ang lagnat ay munti at naca-catulog siya,t, nacacalunoc; datapoua,t, hindi nauauala ang saquit nang bibig; pinan̄gin̄ilabutan siya nang guinao, ang dila,i, bungmibigat at cungmacapal sa caniyang damdam. Mayroon namang man̄ga butil na maputi sa man̄ga n̄gidn̄gid at sa loob nang pisin̄gi, pati sa man̄ga labi, at masama ang lasa nang bibig.

76. Ang gagauin nang maysaquit pagca gayon, ay ang malacucong tubig na may calahoc na gatas, ay siya ang ipagmumog niya. Saca sipsipin niya ang sin̄gao nang mainit na tubig, at doonan ang caniyang liig nang bilin sa número 9. Saca ipausisa niya sa médico ang quinadoroon nang sibol, at ipahiua sa caniya. Magaling namang sumpitin sa lalamunan nang tubig na malacuco, upan din pumutoc ang sibol, cun mag-ubo ang may catauan. Itong pagputoc nitong sibol hindi nacacaano sa maysaquit, at uala acong narin̄gig na namatay dahil doon.

Páhiná 82

77. Ang nagcacasaquit nang ganitong saquit, cun minsan dínaraan nang pagca ibig sumuca, gaua nang man̄ga malalagquit na lura na naniniquit sa lalamunan; caya tandaan ito nang mangagamot, na houag big-yan nang pasuca ang maysaquit at masama sa caniya yaon.

Nota. Bucod sa saquit na garrotillo na sinasaysay co sa capítulong ito i, mayroong isa pang bagay na pagsaquit nang lalamunan nang tauo, na cung minsan nacamatay sa marami. Ang pan̄galan doo,i, *mal de garganta ulcerado, ó garrotillong may sugat*. Ang nagcacasaquit nang gayong saquit, ay bihira ang di binubucalan sa catauan nang man̄ga butil na mumunti, na sa loob nang ilang arao natutuyo at nalalaglag na parang calisquis. Sa loob nang lalamunan mayroong namang man̄ga sugat, at mapait ang bibig Ang gamot doo,i, catulad-tulad nang gamot sa *lagnat* nang *apdo* capítulo 20; n̄guni hindi sucacat sangrahang hamac ang maysaquit. Ang pasuca número 25, ó ang sa número 35, ay totoong buti doon, cun uala nang lagnat ang maysaquit. Ang purga, ay hindi magaling doon. Ang parapit sa binti ay totoong bagay sa saquit na ito. Gayon din mabuti rito ang pag-inom nang maraming tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*, at ang pagmumumog nang bilin sa número 19. Magaling naman sa maysaquit na malubha ang bilin sa número 80, na yao,i, turo ni Buchan.

Páhiná 83

Ang gamot sa bucol, na ang pan̄galan nang tagalog doo,i, bayiqui, ó bayicqui.

78. Cun minsan namamaga yaong dalauang *glándulas*, ó bucol na naroon sa piling nang tayn̄ga,t, sihang; cun minsan yaong dalaua namang hinihipo sa ilalim nang guitna nang sihang, na *glándulas din yaon*, at parapara nang sila ang pinangagalin̄gan nang lauay nang tauo; itong saquit na ito ay nauauala pagca pinahiran nang tayom, na tinunao sa caunting suca. Datapoua

CAPÍTULO 9.

Ang romadizo na pinanġanġanlan nang tagalog na sipón.

79. Ang sipón ay catulad nang saquit na pulmonía, pleuresía,t, garrotillo, munti lamang ang saquit; cun sinisipon ang tauo, ay namamaga rin nang caunti ang *baga* sa loob nang dibdib, ó ang ibang manġa casangcapang naroroon sa ilong, sa noo, ó sa pisinġi.

80. Ang sipón hindi sucat hamaquing pabayaán, at cun minsan nacahihila nang manġa saquit na malaqui sa dibdib, ó sa ibang lugar nang catauan nang tauo.

81. Ang pinagmumulan nang sipón ay ang pag-urong nang paus nang catauan at ang cainitan nang dugo.

82. Ang calaunan nang saquit na sipón ay bagay-bagay. Ang sipón nang ulo, hindi lubhang nalalauon; datapoua ang sa dibdib ay malauon sa roon. Cun nalalauon ang sipón, ay masama, sapagca dahilan sa calacasan nang pag-uubo, nagcacaramdam ang boong catauan, at napapasaulo ang dugo. Ang isa pang casam-an noon ay ang di icatulog nang tauo, na caya nanghihina siya; bucod dito ang may sipón ay marahil aayao cumain, at yaon ang isa pa manding nacagugulo sa catungulan nang sicmura. Dahilan doon sa pag-uubo; ay nahihirapan namang totoo at ga nagagambol ang *baga* nang tauo, at napupuno nang napupuno nang sarisaring pinacataib nġ catauan na doon napapatunġo, at lungmalapot at saca nacacahirap pa sa paghinġa. Dahil doon naman nalalagnat ang tauo nang lagnat na munti na hindi nauauala.

Páhiná 85

83. Ang gamot sa sipón ay para nang sa *pulmonía, pleuresía ó garrotillo*. Caya cun ang sipón ay malaqui, lalo pa cun ang maysaquit ay marugo at malaqui ang caniyang ubo, pati nang saquit nang ulo, ay cailanġang sangrahan sa camay, nang madaling gumaling. Saca painumin nang bilin sa número 1, 2, ó 4. Magaling din bańosan bago humiga ang maysaquit sa tubig na mainit-init hangang tuhod; pati nang pagsumpit ay bagay rin sa saquit na ito, cun hindi manabi touing arao, ó cun cacaunti ang inaihi nang may sipón. Sa catagang uica; cun ang may saquit *ilagay sa husay* (capítulo 4) pagdaca,i, gumagaling.

84. Datapoua cun munti ang sipón, di man gamutin ang tauo, ay gumagaling siya; houag lamang cumaing ilang arao, nang *carne, itlog, baboy, sabao, at alac*. Ang cacanin lamang ay ang tinapay, ó canin, ang manġa gulay, ang manġa bunġang hinog nang cahoy at tubig; ang cacanin cun gab-i ay caonti, at ang caniyang iinumin, ay ang tubig na pinaglagaan nang palay ó cebada, at cun aayao noo,i, ang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang alagao, na ang sa icapat na bahagui ay gatas. Ang bańos nang tubig na mainit-init sa paa; at ang bilin sa número 20, ay nacacapatulog sa maysaquit.

Páhiná 86

85. Cun minsan ang maysaquit ualang lagnat cundi nag-uubo lamang at hindi macatulog; ang gagauin dito ay cun gab-i bańusan nang tubig na mainit-init, at cun lauon nang nacacain ang maysaquit big-yan siya nang isang píldorang *estoraque* (camanguian), ó nang caunting *triac* at caunting tubig na pinagbabaran nang bulaclac nang alagao; ito lamang ay nacacagaling na tamping sa maysaquit, pagca lauon nang guinamot nang husay, at hindi pa gungmagaling; datapoua cun bago pa ang saquit, hindi sucat gauin ito, at masama. Mabuti rin bigyang maminsan-minsan ang maysaquit nang isang cucharang pulot na hinulugan nang caunting suca, nang lumambot ang pag-uubo; at cun hindi rin ungmunti ang pag-uubo doonan nang isang tapal na sahing sa pag-itan nang dalauang balicat, ayon sa turo sa párrafo 498. Ito,i, aral ni Buchan.

Páhiná 87

86. Sa saquit na sipón, ay bagay ang pagsipsip nang sinġao nang tubig na mainit ni pinagbabaran nang bulaclac nang alagao ayon sa turo sa número 53; maigui rin ang *regaliza* (saga) cun nġanġaing parati ang dahon.

87. Ang tauong sinisipon, na hindi nagbabauas nang caniyang pagcain, at ang ungmiiinom lamang nang mainit na tubig, ay guinugulo niya ang sicmura; ang pag-uubo ay hindi mauaualang hamac cun gayón, at siya,i, oooui sa calagayan sinaysay co sa párrafo 82. Ang pag-inom nang anomang bagay na alac ay nacacasama doon sa sipón; at cun minsan ang sipón na talagang mauauala na, ay dahilan sa pag-inom nang alac bagcus lungmalaqui.

88. Cun ang tauong sinisipon ay totoong nanhina na, at hindi mangyaring mauala ang caniyang sipón iinomin niya arao-arao ang bilin sa número 14; ang timbang ay cahati ó isang saicapat na isinasama sa caunting alac. At cun nahahalata, na ang saquit ay napapatunġo sa *baga*, dahil sapagca ang pag-uubo ay lungmalaqui nang lungmalaqui, at ga siquip ang dibdib pati nang paghinġa, ay doonan ang maysaquit nang parapit sa manġa binti número 36.

Páhiná 88

89. Hindi magaling sa saquit na ito ang tumahan ang maysaquit sa bahay na mainit at siquip, sapagca ang pagtahan sa ganoong lugar ay para nang pag-inom nang alac. Saca pag nacalabas sa silid, at salang mahanġinan, siya,i, sinisipon pa mandin. Mayroon namang tauo, na dahil sa calacasan nang pag-uubo pungmuputoc ang manġa ugat mumunti nang mata at tila nanhihinola ang bubong nang mata. Ang mabuti roo,i, basaing parati yaong hinola nang tubig na sinucaan, para nang guinagaua sa párrafo 272.

90. Yaong manġa tauong madaling sipunin ay caya malacas dumopoc at humina ang canilang catauan, sapagca totoong nag-iinġat sila sa hanġin, at ang ibig nila ay ang tumahan doon sa may sara ang lahat; bago,i, ang canilang sucat gauin, ay lumabas at manaog sa lupa, at uminom nang malamig na tubig: at capag namihasa na sila sa ganitong gaua, ay lungmalacas at gungmagaling ang pagcaramdam.

CAPÍTULO 10.

Páhiná 89

Ang saquit nang nġipin at bag-ang, pati nang sa cabiac nang ulo ó muc-ha sa uicang castila,i, jaqueca, sampon nang escorbuto na yao,i, pagdurogo nang nġipin nang tauo.

91. Tatlong bagay ang pinangagalingan nang pagsaquit nang nġipin at bagang. Ang isa,i, ang bucboc nang nġipin. Ang icalaua,i, ang pamamaga niyong litid na munti, na naroon sa pinacaugat nang manġa nġipin; ó cun minsan ang pamamaga naman niyong pinaca balat na matigas, na nasasapao sa manġa nġipin sa ilalim nang nġidnġid, at caya pati nang nġidnġid cun minsan sungmasaquit. Ang icatlong dahilan nang pagsaquit nang nġipin ay ang isang pinacataib na malamig na napapatunġo doon, na nangagaling sa catauan.

92. Cun ang dahilan nang saquit nang nġipin ay ang bucboc, at cun nahahanġinan na ang pinaca litid nang nġipin, sapagca sinira,t, quinain nang bucboc, ay ang hanġin, ang pagcain, ang pag-inom, ang init, at ang pag-gaua, itong lahat na bagay ay paraparang nacalalaqui nang saquit nang nġipin. Caya cun malaquing totoo ang nacain na nang bucboc, cundi ipabunot sa marunong, sasaquit nang sasaquit lamang ang nġipin, babaho ang hininga, mabubuloc ang nġidnġid, at ang ibang nġipin ay mararamayan, pati nang sihang cun minsan ay bubucbuquin din. Datapoua cun hindi totoong sira ang nġipin, houag bubunutin cundi magbabad ca nang camunting *pimienta, canela*, at *clavo* sa calahating tazang tubig na malacuco, at dito sa tubig na ito,i, basain mo ang camunting bulac, na idoroon mo sa binubucboc na nġipin. Maigui pa sa rito ang maglulon ca nang caunting papel, na ganga tingting nang ualis; sindihan mo ang dulo at pag naguing бага na,i, iyong patamain sa butas nang bucboc, at mauauala ang saquit; bago sindihan ang papel ay isinasaosao muna ga lanġis. Itong gamot hindi masaquit. Ang gaua nang ibang manġa tauo, ay ang canilang muc-ha pinapahiran nang pulot, at gungmagaling sila.

Páhiná 90

93. Datapoua cun бага caya sungmasaquit ang nġipin sapagca ang litid na munti nang nġipin ay namamaga, hindi macucuha ang saquit, cundi sangrahan ang may catauan at caalam-alam yaon ang icagagaling niya. Pagca sangra, ay magmumog ang maysaquit nang tubig na pinaglagaan nang cebada ó palay, ó cun hindi ibig niya yaon, ay ang tubig na may calahoc na gatas yaon ang ipagmumog niya; saca tapalan ang caniyang pisinġing masaquit na ang bilin sa número 9. Caya naalaman, na ang litid nang nġipin, ó ang pinacabalat na matigas na naroon sa ilalim nang nġidnġid siya ang nag-darala nang pagsaquit nang nġipin, sapagca cun ang may cataua,i, naiinitan, yaon ang pagsaquit nang nġipin; cun minsan linalagnat ang may catauan nang malaqui; ang pulso,i, malacas at puno; mapula ang mucha, ang bibig ay mainit; ang saquit nang ulo ay malaquing totoo; namamaga ang nġidnġid, at cun minsan sinisibulan nang bucol na munti; pati nang pisinġi ay namamaga rin. Caya sinabi co, na bagay dito ang pag-sasangra, at lalo pa cun ang maysaquit ay lumulubha, gaua nang pag-inom nang alac, ó café etc. At cun hindi sangrahan, anomang gauin doon, ay hindi macagagaling sa caniya. Bucod dito touing gab-i ualang liban, babañosan ang maysaquit nang tubig na malacuco hangan tuhod, at paiinumina nang bilin sa número 20, timbang sa ica-ualo; houag namang big-yan nang carne at *alac*, lalo pa cun gab-i. Ang *opio*, ang *triaca*, at ang *pildoras nan estoraque* (camanguiang) ay masama dito, cun ang dahilan nang saquit nang nġipin ay ang litid na nasasailalim noon.

Páhiná 91

94. Cun ang dahilan nang saquit nang nġipin ay ang pinacasingao ó pinacataib nang catauan na unmaanod at napaparoon sa nġipin, hindi lubhang malaqui ang saquit. Ang pulso,i, hindi lubhang malacas, hindi puno, at hindi matulin; hindi lubhang malaqui ang cainitan nang bibig, at ualang pamamagang malaqui. Cun gayon, ay pupurgahin ang maysaquit nang bilin sa número 21, na yaon ang madaling macauala nang manġa maliliuag na saquit nang nġipin. Saca magagamot cun ibig nang may catauan nang bilin sa número 22, at malaqui rin ang cabagsican nitong gamot. Ang parapit sa batoc, sa licoran nang tainġa, ó sa ibang lugar nang catauan ay maiguirin. Pagca pinurga ang maysaquit, ay mabibig-yan nang pildoras nang *estoraque* (camanguiang.)

Páhiná 92

95. Cun minsan ang dahilan nang saquit nang nġipin ay ang cahinaan nang sicmura; ang bagay dito ay ang polvos sa número 14.

96. Cun ang saquit nang nġipin ay casama nang ibang saquit, pagca gamuti,t, mauala itong isa, ay macucuha tuloy pati nang sa nġiping saquit. Mayroon namang pagsaquit nang cabiac na ulo, ó cabiac na muc-ha, na yao,i, tinatauag na *jaqueca* nang castila, at dala nang manġa marurumi na tungmatahan sa sicmura; at ang bagay dito, ay ang purga número 21; saca ang dita número 14 pag pinurga na ang maysaquit.

Páhiná 93

Ang escorbuto

Nota. Mayroon namang ilang saquit na ang panġalan nang castila doo,i, *escorbuto* na yao,i, pagdurugo nang nġipin. Itong saquit na ito,i, totoong sama cun hindi pagcagamuting agad. Ang nararamdaman nang nagcacasaquit nang gayón ay ang manġa ganito. Ang catauan niya,i, mabigat na totoo, na dahil doon ay aayao siyang cumibo. Ang manġa casucasuan nang manġa

buto ay lungmalagutoc, cun lungmalacad ang may catauan. Ang hiniᅇa mabaho, pati nang bibig cunᅇ lungmalaqui na ang saquit. Saca ang maᅇa ᅇᅇipin ay unᅇmuuga, at ang maᅇa ᅇᅇidnᅇid ay linalabasan nang dugo. Bucod dito ang maᅇa ᅇᅇipin ay tila nanᅇᅇᅇilo at ga gungmagaspang. Ang maᅇa paa cun minsan namamaga; cun minsan ga natutuyo. Ang balat nang muc-ha ay namumutla, at cun malauon ay unᅇmiitim-itim. Cun ang saquit ay lungmaqui pa mandin, ay nanᅇabubuloc ang maᅇa ᅇᅇipin; ang maysaquit ay linalabsan nang dugó sa iba,t, ibang lugar nang catauan; ang caniyang maᅇa paa, pati nang ibang maᅇa casangcapan nang catauan ay linalabsan nang mancha, na iba,t, iba ang color; saca nagsusugat nang masamang pagcasugat ang catauan niya, lalo pa ang maᅇa hita; at pagca malubha na ang maysaquit, ay nalalagnat nang lagnat na *ética*, at ang iquinamamatay niya ay ang pag-iiaguin, ó ang pamamaga nang caniyang catauan ó ang pasmo, ó ang desmayo, ó ang pagcabuloc nang caniyang bituca.

Páhiná 94

Ang gamot sa saquit na ito,i, gayon. Ang maysaquit gagaua nang paraang mangyaring sumaya ang caniyang loob. Caya magaling sa caniya ang paglacad na parati, at ang pagdalao na parati sa maᅇa caquilala, nang malibang ang caniyang loob. Mabuti namang pumambo nang malimit sa malamig na tubig. Houag siyang tatahan doon sa maᅇa mababang lugar, na hindi nahahanᅇinang maigui. Ganoon din masama, sa gayong saquit ang maᅇa bahay na siquip, ó ang pagtahan sa piling nang maᅇa laua ó nang maᅇa tubig na tahan. Ang pagdurugo nang ᅇᅇipin mauauala, pagca ᅇᅇuyain nang maysaquit nang malimit ang dahong sariua at hilao nang *mostaza*. Houag siyang cacain nang maᅇa ma-aalat, sapagca yao,i, masama sa saquit na yaon. Ang carne at ang isda pag hindi sariua,i, masama rin. Ang magaling canin niyang parati ay itong maᅇa ganito. Ang dalandan, ang dayap, ang tainᅇan daga, ang sampaloc, ang coles, na ito,i, totoong buti sa caniya; ang mostaza ay magaling namang gulayin niya. Ang damong pinanᅇanᅇalang *paco*, cun doonan nang suca, ay totoong buti sa caniya; datapoua hilao cun cacain. Ang talbos nang *malungay*, ang *onti*, at ang colasiman ay totoong buti namang canin nang nagcacasaquit nang *escorbuto*. Ang caniyang lahat na cacain ay mabuti lag-yan nang suca. Ang maᅇa bunᅇa nang cahoy, para nang *papaya*, *ates*, *manga*, *saguin*, *sapinit*, *lanzones etc.* ay bagay sa saquit na ito. Masama sa iniis-corbuto ang pag-inom nang tubig na malacuco bagcus ang maigui roon ay ang malamig na tubig.

Páhiná 95

Datapoua ang maiguing-maigui sa saquit na ito,i, ang pag-inom ó ang pagsipsip touing umaga nang catas nang dalaua ó tatlong dayap na ualang calahoc. Ito,i, gagauin nang mahabang panahon; ᅇᅇuni touing icatlong arao magaling namang itahan, nang houag macasama sa sicmura yaong maasim.

Páhiná 96

CAPÍTULO 11.

Ang Apopleᅇía, na ang tauag nang tagalog sa nagcacasaquit nang gayón, ay himatayin.

Nota. Pinanᅇanᅇanlan din nang tagalog na *himatayin* ang nagcacasaquit nang *epilepsia*, párrafo 409, pati nang dinaraanang nang malaquing *desmayo* párrafo 439. Caya cailanᅇang bacayan ang señal nitong maᅇa saquit.

97. Naalaman nang lahat na tauo, at naquiquilala nila ang *apopleᅇía*, yaon bagang calagayan nang tauo, na pagcaraca,i, nauaual-an nang damdam, at hindi macaquibo, at yaon din ang pinanᅇanᅇanlan nang tagalog na panhihimatay. Ang pinagmumul-an nitong saquit, ang malaquing galit ó toua; ang pag-iisip nang maliuag ó pagtinᅇin nang maliuag; ang pagtinᅇin nang malauon nang pataguilid; ang pagcain nang marami,i, masarap; ang pagpambo nang malauon sa mainit na tubig; ang palo ó sugat sa ulo; ang paggauang parati nang mahalay; ang mahigpit na tali sa liig, ang pag-aamoy nang masamang sinᅇao ó amoy, ó cun ang may catauan inurunᅇan nang pauis, galis ó buni ó nang saquit sa bouan bouan cun бага babayi; ó cun siya,i, inarauan.

Páhiná 97

98. Mayroong tauo na parating nanhihimatay, at magaling ang caniyang damdam pati catauan; ito,i, apopleᅇía rin; datapoua monti; ang dugo ay biglang unᅇmaac-yat sa ulo, at hungmihina pagcaraca ang maysaquit; datapoua nacacaalam tauo rin nang caunti. Magaling dito sa ganitong *apopleᅇía* ang pagsasangra at ang sumpit; at nang houag umuli ang saquit, susundin ang ituturo co sa párrafo 104. Ang totoong galing dito ay ang polvos sa número 24; cun gayón ay umuli man ang saquit, ay malalauon.

99. Ang totoong *apopleᅇía* ay dalauang bagay. Ang isa,i, dala nang dugo; cun ang dugo ay marami, mabigat, mataba,t, mainit; caya marahil dumaan itong ganitong panghihimatay sa maᅇa tauong malalacas ang catauan at matataba. Ang icalauang bagay na *apopleᅇía*, ay dala nang dugong matubig, na caya dinaraanang noon ang hindi lubhang malacas na tauo na may sarisaring bagay na calahoc sa caniyang dugo.

Páhiná 98

100. Ang panghihimatay na dala nang cáinitan nang dugo, cun minsan ay nacamamatay na tamping sa tauo, cun malaquing totoo ang saquit; cun hindi lubhang malaqui ang saquit, ang pulso ay malacas, puno at mataas, at ang caniyang muc-ha ay mapula, at namamaga; ang liig ay namamaga rin ang paghinᅇa ay mahirap at ga mainᅇay; ang may catauan ay hindi nacacaalam tauo, napapaihi, at napapailaguin at cun minsan dungmuroal. Ang gagauin doon, ay gayon.

101. Houag tatacpan ang ulo nang maysaquit; pati nang catauan ay houag cumutan nang macapal na damit, bubucsan ang maᅇa pinto,t, dunᅇauan nang silid; cun mayroong bigquis ó tali sa catauan nang maysaquit, cacalagui,t, palulubayin; bibigquisan lamang nang mahipit sa

ibabao nang tuhod; ipalulocloc ang maysaquit sa bangco na ang paa ay lauit, at ang ulo,i, mataas; sasangrahan at cucunan nang timbang labindalauang pisong dugo sa paa, ó sa camay, at cun baga malacas tumaliris ang dugo, ooling sangrahan hangang ga macaitlo, ó macaapat ga loob nang apat na oras, cun baga inaacalang macacayanan nang maysaquit; susumpitin naman nang tubig na pinaglagaan nang culutan na may casamang lana, ó lanġis na bago nang niyog, ga apat na cuchara, at isa pang cucharang asin; ito,i, gagauin touing icatlong oras. Cun mapapainom ang maysaquit, ay painumin nang maraming tubig na dinoonan nang timbang sa icaualong *salitre* sa isang vaso. Pag tila nasasaulan na ang maysaquit, ay painumin nang bilin sa número 23, ó nang *crémor* timbang isang salapi ó piso, at saca big-yan nang maraming *suero* nang gatas. Houag paamoyin ang maysaquit nang anomang amoy na matapang. Houag quibuin, hipui,t, tauaguin ang maysaquit, at masamang totoo sa caniya yaon. Pag yari na itong lahat, cun baga hindi nauulian; cundí lungmulubha ay uala nang magaua roon.

Páhiná 99

102. Pagca gumaling na ang maysaquit, nacacaalam tauo na siya; datapoua cun minsan ang isang camay ó ang paa, ó ang cabiac na muc-ha ay ga namamatay, pati nang dila, na dahil doo,i, hindi mauauatasan ang caniyang uica. Itong pinacabacas nang apoplegía ay nauuuala cun malauon, purgahin lamang maminsan minsan ang maysaquit, at houag pacanin nang marami. Anomang gamot na mainit, ay masama roon; ang pasuca i, nacamamatay sa inaapoplegía; caya hindi sucat ibigay sa nagcacasaquit nang gayon; at ibig mang sumuca siya, hindi sucat big-yan nang mainit na tubig man, at macacasama rin sa caniya.

Páhiná 100

103. Doon sa icalauang bagay na apoplegía na sinaysay co sa parrafo 99, na ang uica co,i, dala nang dugong matubig, na may bagaybagay na casama, ay gayon ang pag-gamot. Ang maysaquit sasangrahang miminsan lamang, cun ang pulso,i, mayroong catigasang munti; at cun malambot ang pulso, at hindi puno, houag sangrahan ang maysaquit. Sacá ipalocloc sa bangco na ang paa nang maysaquit ay lauit. Pupurgahin nang polvos número 21; susumpitin nang tubig na pinaglagaan nang culutan, na dinoroonan nang asin maramirami at *jabón*, ga isang itlog na munti caramí, at *hojas de sen* pa (*cangcong ó acapulco*); ito,i, gagauing macalaua maghapon, at yaon ay totoong buting gamot. Sa icatlong arao pupurgahing uli, nang purgang mahina hina at pararapitan sa dalauang binti. Cun baga pinapauisan ang maysaquit, paiinumin nang anomang bagay nanacacapagpapauis; itong pagpapauis doon, ay itutuloy na mahabang panahon, hangan sa siyam na arao, sa halimbaua; at cun minsan itong pagpauis ay macacauala nan manġa bacas nang *apoplegía*. Ang nagcacasaquit nitong icalauang bagay na apoplegía na sinaysay co nġayon hindi lubhang nahihirapan nang paghinġa. Ang pulso,i, hindi lubhang matigas; cun minsan sungmusuca ang maysaquit, at ang muc-ha,i, hindi mapula, para doon sa isang bagay na apoplegía.

Páhiná 101

104. Nang houag umuling dumaan ang saquit na apoplegía ó panhihimatay, cailanġang maghusay ang maysaquit sa caniyang catauan. Ang lahat na bagay na apoplegía ay maliuag dumaang uli, cun hindi malacas cumain ang maysaquit, at lalo pa cun hindi cumain cun hapon. Sacá siya,i, mag-inġat sa *alac*, sa *café*, sa manġa silid na mainit, pati sa arao; mabuti ahitin ang ulo, at basaing parati nang malamig na tubig; houag siyang cacain nang maraming carne, at cun cacain nang carne ay sisiu lamang; bagay sa caniya ang manġa gulay, at ang manġa bunġang hinog nang cahoy; lumacad siyang parati; houag pahahabain ang tulog; at macaitlo touing lingo iinumin niya ang bilin sa número 24 cun umaga. Touing iinumin, ay saicapat ang timbang; at macaitlo sa santaong arao siya,i, magpurga nang bilin sa número 23. Datapoua sa dinaraan nang icalauang bagay na *apoplegía*, ang bagay na purga sa caniya ay ang bilin sa número 21. Magaling naman sa nanghihimatay ang fuente. Cun baga gumaling man ang maysaquit, siya,i, ga naliliyo, ó dungmarami ang caniyang dugo, ó quiniquisig siya sa manġa catauan niya, ang gagauin agad, ay magsangra siya at maghusay sa caniyang pagcain, nang houag magcasaquit uli nang malaqui.

Páhiná 102

CAPÍTULO 12.

Ang gagauin sa nagcacasaquit dahil sa inarauan; sa uicang castila,i, insolación.

105. Cun ang arao ay mainit, ang manġa cahoy, ang manġa bato, pati nang tangso ó bacal man, na nalalagay sa arauan, ay totoong unġmiinit, na cun minsan hindi mahipo nang camay. Gayón din ang tauo cun siya,i, inarauan nang malauon, at lalo pa cun ang ulo ang tinamaan nang arao, nagcacasaquit cun minsan nang malaquing saquit na pinanġanġanlang *insolación*.

106. Ang tauong inarauan nang malauon, ay hindi matiis niya ang saquit nang ulo; ang balat ay mainit na tuyo; ang mata ay tuyo rin, at namumula. Cun minsan hindi macamulat, at hindi macatinġin sa maliuanag; mayroong hindi macatulog; mayroong hilim na parati, at touing maguiguising ay ga naguiguitla. Ang caniyang lagnat ay malaqui; aayao siyang big-yan nang anomang gamot; hapay ang loob niya at cun minsan nauuhao, cun minsan hindi. Mayroong tauo, na dahil sa siya,i, inarauan maghapon, ay namamatay; at ang inasal nang mamamatay, ay para nang inasal nang quinacagat nang asong banġao. Cun ang tauo,i, nacacatulog sa arauan, ay lalo pang masama; at cun lasing ay lalo pa man din. Mayroon namang iba, na dahilan sa pagca inarauan, ang mata,i, sinisingauan ó naguiguing lirain, ó ga naguguló ang canilang pagtinġin, ó cun minsan anaqui mayroon silang naquiquitang lungmilipad na parati sa canilang harap. Ang lungmalagay sa arauan, at nalalauon doon, ay cun minsan dinaraan nang panghihimatay, *apoplegía*; cun minsan ang lalamunan ang masaquit na yao,i, parang *angina ó garrotillo*; ó cun

Páhiná 103

minsan namamaos, ó namamaga ang liig. Ang apoy nacacasama rin sa tauo cung nalalauon siya sa tapat, at isa rin nang arao.

Páhiná 104

107. Ang gamot sa inarauan ay ang pagsasangra; saca ang manġa bagay na malalamig gagamitin doon sa ipinaiinom, sa ibinabaños, at sa isinusumpit sa maysaquit. Ang pagsasangra ay cailanġang totoo, at cun hindi pa nauauala-uala ang hirap nang maysaquit, uuling sasangrahan. Ang isusunod sa pagsasangra ay ang baños sa tubig na malahininġa lamang, at houag sa mainit. Ang pagbabaños ay paparatihing gagauin, sapagca totoong igui sa saquit na ito. Datapoua cun ang maysaquit ay malubha, ang boong catauan ay babañosan; saca susumpitin nang tubig na pinaglagaan nang culutan. Paiinumina nang *limonada*, ó cun ualang *dayap*, ang tubig na may *sucang* caunti ay maigui rin; ang suerong malinao nang gatas, na sinasamahan nang caunting *suca* ay lalo pang mabuti; itong lahat na painom ay malamig cun inumin. Ang noo, ang quibotquibotan, ó ang boong ulo,i, lalag-yan nang basahang babad sa tubig na malamig. Ang bilin sa número 32 magaling ding inumin touing umaga, bago cumain nang anoman ang maysaquit.

108. Cun ang saquit ay malaquing totoo, at hindi nagcacasiya itong manġa gamot, sinabi co nġayon, ay cailanġang pambohan, ó ibabad ang maysaquit sa tubig na malamig, pati nang ulo ay bubusan naman nang malamig na tubig; datapoua bago pambuhan ay sasangrahan muna ang maysaquit.

Páhiná 105

CAPÍTULO 13.

Ang Reuma, na ang panġalan nang tagalog doo,i, balingtamad, na ang masaquit ay ang manġa casucasuan nang manġa catauan nang tauo.

109. Ang saquit na balingtamad, ó *reuma*, ay may lagnat na casama; cun minsan ualang lagnat. Cun mayroong lagnat, nanġanġaligquig muna ang maysaquit; hungmahalili ang lagnat na malaqui, at ang saquit nang ulo; mainit ang pagcaramdam, at ang pulso,i, matigas; sa icalaua, ó sa icatlong arao, mayroong sungmasaquit na casucasuan na di maiquilos yaong casangcapang nasasactan, na namumula cun minsan at namamaga. Ang tuhod ang marahil sumaquit, at cun minsan ang dalaua,i, nagsasabay. Cun ang saquit ay talagang mananatili sa catauan, ay ungmunti ang lagnat. Cun minsan lungmilipat ang saquit sa ibang lugar. Ungmaalisa sa bulalo nang tuhod sa halimbaua, at napaparoon sa paa, at ungmacyat sa sinġit; ungmalis dito at napaparoon sa bayuang, ó sa balicat caya ó sa sico, sa batoc ó sagalang-galanġan nang camay; cun minsan ang maraming casucasuan, cun minsan ang lahat ay sungmasaquit, na totoong cahabaghabag ang lagay nang maysaquit; maghapo,t, magdamag ay tili, at salang hipuin, ay sungmisigao. Ang totoong lauong saquit ay ang sa bayuang, ang sa batoc, at sa balisacang.

Páhiná 106

110. Cun ang saquit ay nananatili sa balat nang ulo, sa bubong nang mata, ó sa nġipin ay totoong nahihirapan ang maysaquit; at lalo pang mahirap at mapanġanib cun napapasaloob ang saquit. Cun ungmacyat sa ulo, ay nagbabalais ang maysaquit; at cun sa sicmura, ó sa bituca mapatunġo, ó sa бага, siya,i, mamamatay caalam-alam.

111. Mayroon namang nagcacasaquit na balingtamad, na di nalalagnat nang malaqui; at capag sungmasaquit na ang manġa casucasuan, nauauala ang pagcalagnat.

112. Cun ang saquit ay nalalauon sa isang casucasuan, hindi na maiquilos cailan man yaong casangcapang nasaquit.

113. Ang dahilan nang saquit na ba-balingtamad ay ang pag-inom nang alac na marami, ang pag-urong nang pauis, ó pinacataib nang catauan, ang paglacad cun gab-i, ang hanġing malamig na may casamang ulan, at ang calaputan nang dugong mainit. At cun hindi pauis-in muna itong calaputan, ó cainitan nang dugo, hindi lilitao uli ang pauis. Cun minsan itong saquit ay casama nang escorbuto ó nang panġiqui.

Páhiná 107

114. Cun naquiquilala nang magaling ang saquit, susumpitin muna ang may catauan nang bilin sa número 5, at pag lungmalo ang isang oras at ang maysaquit ay marugo, ay sasangrahan sa camay, at cucunan nang timbang labing dalauang pisong dugo; ang maysaquit *ilalagay sa husay* (capítulo 4); paiinumina naman nang bilin sa número 2, ó cun hindi minamagaling nang maysaquit ito, ay iinumina niya ang malinao na *suero* na may pulot na calahoc, at siya ang totoong buti sa saquit na ito; pati sa pagsumpit doon, na-aari ang *suero*.

115. Cun бага sangrahan man ang maysaquit, hindi pa gungmiguinhaua ang caniyang damdam, ay cailanġan sangrahang uli sa loob nang ilang oras; at cun minsan hindi pa magcasiya ang macalauang sangrahan.

Páhiná 108

116. Arao-arao susumpitin, at cun hindi marami ang iniilaguin niya, uuling gagauing macalaua maghapon, lalo pa cun masaquit ang ulo; datapoua cun бага hindi maquibo, at hindi masumpit ang maysaquit, painumin nang *suero* arao-arao, at saca cun umaga at cun hapon painumin naman nang bilin sa número 24, timbang saicapat ang isang inom. Ang manġa hinog na bunġa nang cahoy macacain nang maysaquit.

117. Pag nauala na ang lagnat at malambot na ang pulso, ay pupurgahin ang maysaquit nang bilin sa número 23; at cun siya,i, nanabing macalima ó macaanim, caalam-alam yaon ang pagguinhaua nang damdam niya; saca cun malauonlauon ay pinu-purga uli.

118. Cun baga malaquing lubha ang saquit nang casucasuan, ang maysaquit ay cuculubin sa sinġao nang tubig na mainit na ualang calahoc, at ang casangcapang masaquit ay itatapat sa sinġao nang tubig. Magaling tapalang parati nang bilin sa número 9. Ang pagpambo sa malacucong tubig ó ang baños man lamang hangang tuhod, ay macaguiguinhaua rin sa maysaquit, pag sinangrahan at sinumpit ayon sa sinabi co na sa itaas. Datapoua cun pambohan muna ang maysaquit, bago sangrahan, ó purgahin, ay lulubha siyang bagcus.

Páhiná 109

119. Cun gab-i ang saquit ay malaqui; datapoua malaqui man, hindi sucát big-yan nang anomang bagay na patulog ang maysaquit, at masama bagcus sa caniya.

120. Ang saquit na balingtamad nauauala sa pag-iilaguin ó sa pag-ihing nang ihing malabo,t, malapot na may latic na tila madilao, ó sa pagpauis. Marahil dumaan ang pagpauis sa catapusan nitong saquit; at cun gayo,i, magaling painumin ang maysaquit nang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao* nang mapausan pa mandin.

121. Cun minsan naman cun mauala na ang saquit na balingtamad, ay nagcacalintog ang manġa paa na cun malauo,i, naguiguing sugat; itong sugat hindi sucát gamutin agad, at uuli ang saquit; ang pagpurgang maminsan-minsan, at ang paginġat sa pagcain marami, ay nacauauala roon sa manġa sugat na yaon.

122. Cun minsan ang maysaquit, ay sinisibulan nang baga, ó ibang bagay na sibol doon sa lugar na masaquit, ó dapit doon. Caya cun mayroong naquititang sibol, ay gagamuting agad nang médico. Mayroon namang maysaquit na guinagalis at yaon ang pag-galing niya.

Páhiná 110

123. Ang saquit na balingtamad hindi lungmalalo sa labing apat na arao; datapoua mauala man ang saquit, cun minsan namamaga pa, ó nanġinġimay ang casucasuan. At nang mauala itong pamamaga, ó cahinaan nang casangcapang nasactan, ay cucuscusin touing umaga at touing hapon nang isang basahang tuyo; lalacad ang maysaquit at susundin niya ang lahat na bilin sa capítulo 5, tungcol sa maysaquit na gungmagaling-galing na.

124. Mayroong namang binabalingtamad na tauo na hindi marugo, may sarisaring calahoc lamang, ó malapot caya ang dugo noon. Ang ganitong tauo; lagnatin man nang malaqui, hindi cailangang sangrahan; ang bagay dito,i, ang purga, at saca ang manġa parapit. Ang polvos número 25, ay maigui rin; datapoua cun baga matigas ang pulso nang maysaquit, masama, sa caniya ang parapit.

Ang saquit na binabalingtamad na malauon.

Páhiná 111

125. Pinanġanġanlang balingtamad na lauon ang ungmuli sa tauo at nauauala, at saca ungmuli rin, na parati ganoong nauauala,t, sungmisipot; ualang casamang lagnat, hindi maraming casucasuan ang sungmasaquit; cun minsan hindi namumula; at hindi namamaga ang masaquit na catauan; datapoua cun minsan namamaga,t, namumula. Ang saquit na balingtamad na sinaysay co sa itaas, ay marahil dumaan sa manġa tauong matataba,t, malalacas; datapoua itong isang saquit ay dungmaraan sa manġa mahihinang tauo at sa manġa babaying masasactin.

126. Itong isang bagay na saquit na balingtamad, cun hindi guinamot nang paanyo, ay nalalauon nang mahabang panahon at di iilang taon cun minsan; lalo pa cun namamahay sa ulo, sa bayauang ó sa balacang, ó sa hita, na yaon ang tinuturang *ceática*. Cun minsan lungmalagay ang saquit sa isang cabila lamang nang ulo, ó sa sihang, sa isang daliri, sa bayugo nang tuhod, sa isang tadyang, ó cun minsan sa isang suso, na ang isip nang may catauan na yao,i, *cancro*. Cun sa baga mapatunġo, ang maysaquit ay nag-uubong parati at totoong lungmulubha; cun sa sicmura, ó sa bituca manatili, ay ang maysaquit anaqui may *cólico*; at cun sa pantog nang ihi paroon ang saquit, ay ang acala nang may catauan ay mayroon siyang bato roon.

Páhiná 112

127. Ang pag-gamot dito sa ganitong saquit na balingtamad, ay iba-iba nang caunti sa pag gamot doon sa isang bagay na saquit na sinaysay co sa itaas. Cun malacas ang maysaquit, at malaqui naman ang saquit niya, ay sasangrahan, at paiinomin siyang parati nang bilin sa número 26, at ito,i, gagauing limang arao. Pag pinainom na nitong gamot, ay pupurgahin nang bilin sa número 21.

128. Cun baga ang saquit hindi pa nauauala, bibig-yan ang maysaquit nang píldoras número 18; at paiinumin nang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*. Pagca guinaua na itong lahat na gamot at ang maysaquit ay ualang lagnat, cun husay naman ang caniyang sicmura, at ugali ang caniyang pananabi, at cun hindi rin namamaga ang casangcapang masaquit, at hindi mainit, ó ga tuyo ang catauan nang maysaquit, ay mabibig-yan siya bago humiga nang polvos número 25 sa isang tagayang tubig na hinulugan nang caunting *triaca*, ga ualong butil na maiz carami; at caalam-alam gagaling na, lalo pa cun tapalan, ó cumutan ang casangcapang masaquit nang isang basahang babad sa tubig na turo sa número 27.

Páhiná 113

129. Sa lahat na bagay na saquit na balingtamad, ang *ceática* na sinaysay sa itaas sa párrafo 126, yaon ang totoong lungmalaban sa manġa gamot. Datapoua magaling lag-yan nang parapit ang masaquit na casangcapan, at lalo pang magaling sa parapit ang tacluban nang pito ó ualong ventosa; at ito,i, paparatihing gagauin. Ang isang *lienzo encerado*, sa macatouid, ang isang caputol na damit na isinaosao sa pagquit na tunao ay maigui ring itapal na parati doon; ó tapalan caya nang dahon nang *papaya*, ó nang dahon nang *linġansina* (tanġantanġan). Gayon din ang apog na bagong yari at ang pulutpocquotan ay minamasa capoua at itinatapal. Ang isang *fuelle* sa ilalim nang hita ay maigui rin. Datapoua cun hindi mangyaring mauala yaong saquit na yaon, ay pasuin ang casangcapang masaquit; houag lamang ang ulo, cun naroroon na ulo ang saquit.

Páhiná 114

130. Magaling sa saquit na ito ang pagpambo sa mainit na tubig na bungmubucal sa lupa para nang sa bayang pinanġanġanlang *Los Baños*; datapoua pupurgahin muna ang maysaquit, bago pumambo siya doon. Ang pagpambo sa malamig na tubig pag magaling na ang maysaquit ay sucacat gauin nang malimit, nang houag umuli ang saquit na balingtamad. Mabuting totoo naman, ang cuscusin touing umaga nang isang basahang tuyo ang boong catauan, lalo pa ang casangcapang masaquit. Sa panahong tag-guinao ay magaling gumamit ang maysaquit nang damit nang balahibo nang tupa na pasasayarin sa laman; na-aari rin ang damit na tinina nang azul. Ang pag-inom nang mahabang arao nang tubig na pinagbabaran nang *trifolio fibrino*, (panġasvit) ay magaling na totoo sa saquit na balingtamad; at cun baga ang balingtamad ay casama nang escorbuto ang mabuti roo,i, magbabad sa calahating botellang tubig ó alac sa misa nang timbang isang salaping *quina (dita)* at timbang cahating *ruibarbo*, at touing arao iinumang nang maysaquit ang isang calahating tazang mahiguit.

131. Masama dito sa ganitong saquit ang aguardiente, at ang ibang manġa maiinit na bagay, pati nang manġa unġuentong may tabá. Mayroon namang tauong binabalingtamad, na gamutin man nang paanyo, ay hindi gungmagaling, bagcus lungmulubha; itong ganitong maysaquit ay magaling pa sa caniya ang houag gamutin, lalo pa cun matanda.

Páhiná 115

CAPÍTULO 14.

Ang saquit na pinanġanġanlang piyo, sa uicang castila,i, gota.

132. Ang saquit na ang panġala,i, *piyo* ay marahil mamahay sa paa; ang damdam nang maysaquit ay siya,i, dinaraanang, ó binubusan nang malamig na tubig sa caniyang paa; cun minsan ang damdam niya,i, anaqui linalagari, ó binabatac, ó pinapaso ang manġa daliri nang paa. Mayroon namang tauo, na pinipiyo sa camay ó sa ibang lugar nang catauan. Ang nagcacasaquit nang ganito ay ang matamaring cumibo, ang malacas cumain, ang nag-iisip nang manġa maliliuag, ang napupuyat, ang namamanglao, at ang inurunġan nang pauis, galis, ó nang saquit sa bouan bouan cun baga babayi.

Páhiná 116

133. Ualang maalamang gamot sa *gota*, ó *piyo*: at masama namang gamutin, sa pagca mauala man yaong saquit na yao,i, mamamatay caalam-alam nang biglang pagcamatay ang may catauan, ayon sa uica ni Buchan. Caya ang sasabihin co lamang nġayon, ay ang magaling gauin sa maysaquit na inurunġan nang piyo.

134. Cun yaong pinipiyong tauo,i, nauala,t, inurunġan noong saquit na yaon, at dahilan doon sa pag-urong nang saquit, siya,i, dinaraanang nang *apopleġía* (panhihimatay), ó garrotillo, ó hinihica siya, ó nahihilim, ó masaquit ang sicmura, ó nagcacasaquit nang iba, ang gagauin agad ay ang isusunod na ituturo co nġayon.

135. Babañusang parati ang maysaquit sa tubig na mainit hangang tuhod; cucuscusin nang tuyong damit ang caniyang paa. Saca sasangrahan dito rin sa paa. Lag-yan nang parapit número 36, at cun malubha ang maysaquit, ay lalac-han ang parapit. Ang paa siya ang pararapitan, cun baga ang maysaquit datihang pinipiyo sa paa, ó sa camay, ó sa ibang lugar nang catauan. Datapoua cun mahirap na ang maysaquit, at mapanġanib ang caniyang buhay, doon pagdaca pararapitang malapit sa masaquit na casangcapan, sa itaas nang camay sa halimbaua, ó sa ibabao nang sico. Pag magaling na ang damdam nang maysaquit at ang saquit na piyo ay nararamdaman din doon sa rati, hindi na mapanġanib ang maysaquit; at hangan siya,i, malubha pa, at hindi nagsasaoli ang saquit doon sa datihan, *ilalagay siya sa husay* (capítulo 4), at paiinumang nang tubig na pinagbabaran nang bulaclac nang alagao, na dinoroonang nang salitre, timbang sa icaualo maghapon; saca babalutin nang damit na tinina nang azul yaong lugar na yaon, na ibig paroonang nang piyo, at macaitlo maghapon paiinumang nang maysaquit nang *triacang* itinuturo sa número 42, na tutunauin sa tubig nang *alagao* na sinabi co canġina.

Páhiná 117

CAPÍTULO 15.

Ang gagauin sa quinagat nang asong bang-ao, na ang tauag nang castila sa ganoong saquit ay mal de rabia.

136. Ang aso pati nang pusa ay nababang-ao ó nauulol di man cagatin nang ibang hayop na ulol. Ang nababang-ao na aso, ay quinatatacutan nang capoua aso, at sa malayo man ay unġmiilag doon, sapagca pinaquiquiramdamang nila ang caniyang saquit. Cun ang aso,i, nababang-ao na, ay hindi unġmaabot sa icapat na arao, at namamatay siyang cusa.

Páhiná 118

137. Cun mayroong tauong quinagat nang pusa ó nang asong ulol, ang sugat ay nababahao, para nang ibang manġa sugat. Caya ang manġa tagalog na ualang isip, sila,i, nararayaan nang manġa médicong hunghang na canilang tinatauag; at sa canilang acala ay uala na silang saquit, sapagca ang sugat ay nabahao na. Datapoua aco,i, nacaquita na nang labing limang maysaquit sa isang bayan lamang na quinagat nang asong bang-ao; at nanġamatay rin, baga man nanġabahao ang canilang manġa sugat, at sinangrahan nang manġa méxico at sinipsip pa,t, vinentosahan ang canilang manġa sugat. Ang sugat na gaua nang pusa ó nang asong ulol, ay nababahao nġa cun

minsang siyang cusa, di man gamutin; datapoua pag nacaraan ang tatlong lingo, ó ang isang boua,t, calahati, ó tatlo cayang bouan, ay nararamdaman nang may catauan na masaquit-saquit yaong lugar nang sugat na nabahao. Saca hungmalili dito ang pamamaga nang pilat nang sugat; namumula tuloy at pungmuputoc, at linalabasan nang tila tubig na mabaho, at ga mapulapula. Ang maysaquit ay namamanglao at ga natatamlay; naguiguitla siya, at pinanginġilabutan nang guinao ang boong catauan; ga quinacapus siya nang paghinġa at balisang parati; masaquit ang manġa bituca; ang pulso,i, mahina,t, gulo; ang pagtulog ay hindi mahimbing, bagcus parating naguigusing at natatacot; ang pananabi ay sala rin; parating pinapauisan siya nang malamig, na munti ang paus at sumandaling oras lamang calauon; cun minsang masaquit ang lalamunan. Ito ang manġa unang nararamdaman nang quinagat nang asong bang-ao.

Páhiná 119

138. Ang sungmusunod dito,i, itong iba pa; ang maysaquit ay nauuhao na totoo, at nahihirapan cun ungmimom, datapoua cun malauo,i, aayao na siyang uminom, at touing ilalapat sa caniya ang tubig, ó cun naquiquita niya, ó naririnġig man ang pangalang *tubig* ay nasisindac ang caniyang boong catauan. Ang manġa hirap at ang manġa saquit niya ay hindi masaysay. Ang pagtinġin niya ay titig, at ga mabagsic; anopa,t, catacot-tacot panoorin ang caniyang lagay.

Páhiná 120

139. Bagaybagay ang gamot na ang uica nang manġa tauo,i, maigui rito; datapoua ang gamot na totoong-totoo doo,i, ang *mercurio*, ó *azogue*. Caya ang pagsasangra sa maysaquit, ang ventosa, ang pagsipsip nang sugat, at ang sunġay nang usa na sinunog, na inilalagay roon, ay hindi naniniya cun minsang; at mayroon ding namamatay na maysaquit na guinamot noon. Caya ang gagauin nang quinagat nang pusa ó nang asong bang-ao, siya,i, magsusugo sa Mainila (cun sa ibang bayang may botica) nang isa catauo, at ipacucuha niya doon sa botica ang bilin sa número 28. Ito ang totoong gamot, at ang lalong magaling na lunas sa quinagat nġ asong ulol. Caya mabuti disin, cun sa lahat na bayan mayroon magamit na gayong gamot, doon man lamang sa bahay nġ tauong mayaman, ó sa tinda nang manġa mercader; ang halaga niyong gamot na yaon ay isang salapi ó piso. Datapoua cun bibili ang manġa mercader sa botica, ay magaling bumili sila nang mercurio lamang na ualang calahoc, sapagca ang mantica,i, ungmanta, at ang isa pa,i, cun gagamitin na, ay ualang liuag samahan nang mantica ayon sa turo sa número 28 doon sa nota.

Páhiná 121

140. Ang gagauin nġa sa tauong quinagat nang pusa ó nang asong bang-ao ay gayon. Pagcaraca mag-iinit ca nang tubig na dinoonan nang caunting asin. Ang sugat ay huhugasan at lilinising magaling na magaling nitong tubig na malacuco na dinoonan nang asin, nang macuha ang lauay nang asong nacacagat. Saca cuscusing palibot ang manġa tabi nang sugat, hangang sa tatlong daliri calayo doon sa sugat, nang timbang saicapat nang unġuentong tinuran co canġina, na bilin sa número 28; at ito,i, gagauing minsang arao-arao. Ang sugat ay gagamutin at babahauin para nang ibang manġa sugat; datapoua maigui ring pabayaang munang magnacnac nang malauon. Tungcol sa husay nang maysaquit, cailanġang ang houag siyang cumain nang maraming carne; saca maginġat sa alac, sa manġa mahanghang at sa manġa mainit; at nang lumaqui ang cabagsican nang mercurio, susumpitin ang maysaquit touing arao, at babañosang arao-arao sa malacucong tubig hangang tuhod. Ang caniyang iinumang parati ang bilin sa número 2. Maraming totoongtao, ani Tissot, ang guinamot co nang gayon na quinagat nang asong ulol, at hindi sila naano. Caya yaon ang cailanġang pagpilitang gauin nang tauong ibig masiguro ang caniyang buhay. Caya quinucuscos ang manġa tabi nang sugat nang unġuento nang *mercurio*, ay nang lumura ang maysaquit nang manġa labing limang arao, ó tatlong lingo.

Páhiná 122

141. Datapoua bago gamutin nang gayon ang maysaquit, cun mayroon siyang dugong marami at mataba, at magaling na totoo ang caniyang catauan, pagca hinugasan na ang sugat nang tubig na may asin, ay cailanġang sangrahan, ó ipacagat sa anim na linta ang caniyang camay; ó tanducan, ó tacluban nang ventosa, at cunan nang dugó na manġa apat ó limang piso ang timbang. Datapoua cun yayat ang maysaquit, ay houag cunan nang dugo. Saca isusunod doon ang pagcuscos nang manġa tabi nang sugat, at ang ibang manġa biling co sa itaas sa párrafong sinundan nito, hangang sa icalabing dalaua ó icalabing limang arao. Ang maysaquit na quinagamot nang *mercurio*, ay hindi sucacat yumapac sa basá; at totoong sama yaon. Gayon din cailanġang mag-inġat siya sa hamog at sa ulan; houag lumacad siya sa lupa cun gab-i, ó cun madaling arao, at paraparang masama yaon. Ang manġa babaying may panahon cun quinagat nang *asong* bang-ao, ay gagamutin din para nang iba; houag lamang damihan ang ipinapahid sa caniya, at houag namang pahiran arao-arao cun hindi cailanġang. Masama namang sangrahan.

Páhiná 123

142. Nġuni,t, cun ang tauong quinagat nang pusa ó nang *asong* bang-ao na hindi guinamot nang paanyo, ay sungmasama na ang caniyang pagcaramdam, at mahirap na ang caniyang lagay, ang gagauing madaling-madali doo,i, gayon. Sasangrahan, ó cucunan nang maraming dugo, at ito,i, uuling gagauing macalaua ó macaitlo ó macapat, cun bago cailanġang. Cun bago mapambohan ang maysaquit nang malacucong tubig ay pambohan agad nang macalaua maghapon. Sumpiting macalaua, ó macaitlo maghapon nang bilin sa número 5. Cuscusing ang manġa tabi nang sugat na macalaua maghapon nang unġuento nang *mercurio*, para nang utos sa párrafo 140. Yaong casangcapang quinagat nang pusa ó nang aso, lalahiran nang lanġis ó lana man, at babalutin nang basahang babad din sa lanġis; macaualo maghapon, paiinumang nang tubig na pinaglagaan nang alagao; at macaualo rin palulunquin ang maysaquit nang isang pelotilla nang turo sa número 31. At cun bago ibig niyang sumuca, painumin nang bilin sa número 35. Ang maysaquit na guinamot nang gayon, cun bago nalauo,t, hindi pa gungmagaling na tatoo, bagcus naroon mahina,t, hapay ang caniyang loob ay paiinumang nang bilin sa número 14, timbang tatlong bahagui maghapon.

Páhiná 124

Cun sa iyong bahay mayroon nang inġat na *mercurio* ay siya na yaon, at hindi cailanġang magsugo nang tauo sa botica. Ang timbang pisong *mercurio* ay doonan mo nang timbang

tatlong salaping *manticang* sariua nang baboy, at timbang isang salaping *sebo* nang *baca ó tupa*; saca bayuhin itong tatlong bagay, hangang hindi na maquita ang *azogue*, sa isang bayohang bacal ó tangso, ó sa lusong man, ó sa tagayan man, at pagca bayo na,i, yaon ang unguentong ipapahid mo sa sugat para nang turo co sa itaas, párrafo 140.

Nota. Ang uica nang isang médicong marunong, na si Roux ang nǵalan, na capilitang pasuin ang sugat na guinagaua nang aso ó nang pusang ol-ol. Caya pagca hinugasan ang sugat nang tubig na may asin, ay doonan nang caonting bulac ó laman nang bunġa nang boboy, at papagningasin, na yao,i, gagauing maminsan-minsan. Sacá gauin mo naman ang turo ni Tissot tungcol sa *mercurio*; at houag mong bahauin ang sugat cundi malauon.

Páhiná 125

Ang gagauin sa quinagat nang asong ol-ol cun ualang mercurio ó azogue.

143. Datapoua cun ualang *mercurio*, at maliuag namang magpacuha ca sa botica, ang gagauin sa quinagat nang asong bang-ao, ay gayon. Pagcaraca huhugasat, lilinin ang sugat nang maysaquit nang tubig na malacuco na dinoonan nang asin, nǵ macuha ang lauy nang asong nacacagat. Sacá painumin tuloy ang maysaquit nang *lana ó lanġis* sa castila, ó *lanġis* nang *niyog* na mabaho man, ga calahating taza carami, hangan sa siya,i, sumuca; at cun hindi sungmusuca ay big-yan pa hangan sumuca. Itong pag-inom nang lanġis, hindi sucat pabayaang, at siya ang cauna-unahang gamot dito. Sacá cun ibig at pungmapayag ang maysaquit, ang sugat ay pasuin nang caunting bulac, ó nang laman nang bunġa nang boboy. Cun aayao ang maysaquit na pasuin ang sugat niya,i, papagsugat nang isang *lanceta* ó campit ó dulo nang gunting man, mangyaring magdugó lamang, at doonan ang sugat nang caputol na *sunġay* nang *usa* na sinunog, at iuan doon hangan sa siyang cusang malaglag. Ang pagsusunog noong sunġay nang usa, ay hindi maliuag; basahin mo ang numero 30.

Páhiná 126

144. Ang sinabi co nǵayon sa párrafong natalicdan ay magcacasiya na cun minsang igamot sa quinagat nang asong ol-ol; datapoua nang lalo pang maseguro ang buhay nang maysaquit, ay mabuting gauin ang sasabihin co nǵayon. Touing icalauang arao susumpitin ang maysaquit; arao-arao papambohan nang tubig na malamig, at palulunuing maghapon nang dalauang pelotilla nang bilin sa número 31. Ang pagpambo itutuloy hangang sa tatlong puo ó apat na puong arao, at cun hindi minamagaling nang maysaquit ang malamig na tubig pambohan sa tubig na malacuco. Ang tauong guinagamot nitong manġa bilin sa dalauang párrafong magcasunod, cun minsan ay hindi mamamatay di mang gamutin nang *mercurio*. Datapoua,t, lalong magaling at seguro sa lahat ang *mercurio*.

CAPÍTULO 16.

Páhiná 127

ANG GAMOT SA QUINAGAT NANG MANġA HAYOP NA MAY CAMANDAG.

Gamot sa quinagat nang pocquiotan, laiuan, potacti, amboboyog, lamoc, ó lanġao na may camandag.

145. Cun mayroong quinagat na tauo, niyong manġa hayop na yaon, ang gagauin ay gayon. Bunutin muna ó sunquitin nang carayom ang panuca nang hayop na cunmagat; sacá basaing parati yaong lugar na masaquit nang basahang babad sa tubig lamang, ó sa tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*; ó tapalan nang tinapay na minasa sa *gatas* at *pulot*; bañosan ang maysaquit hangan tuhod nang tubig na malacuco; houag pacanin nang marami cun gab-i; painumin siya nang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*. Ang lana ó lanġis nang niyog ó ang lanġis sa castila, cun ilahid agad sa lugar na quinagtan nang hayop, ay nacauauala nang pamamaga, pati nang pagsaquit. Datapoua cun minsan hindi cailanġang gumaua nang anoman, doon sa quinagat niyong manġa hayop na yaon, at ang saquit siyang cusang nauauala. Cun бага maraming hayop ang nacacagat, ay sangrahan, ó cunan nang dugó ang may catauan.

Páhiná 128

Gamot sa quinagat nang ahas.

146. Ang magaling gauin sa quinagat nang ahas, ay cadlitan ang sugat, pag binigquisan muna sa ibabao nang quinagtan na casangcapan, sacá tinatacluban nang ventosa, ó ipinasisipsip sa ibang tauo. Ang sugat ay lahiran nang *lanġis* na mainit-init ó lana man, at ang maysaquit ay painumin din nang lanġis hangan sa siya,i, sumuca. Sacá humanap ca nang buto nang *mostaza* at isang bigquis nang damo na ang panġala,i, *coclearia* (Taqiip susó ó taqip cuhol) at bauang, itong tatlong bagay babayuhin: sacá pigain, at ang gatá ipainom sa maysaquit, at caalam-alam gagaling. Cun ualang buto nang *mostaza*, ang dahon ay na-aari.

147. Cun hindi pa gungmagaling ang maysaquit, mag-init ca nang caunting tubig na hinulugan nang caputol na *pepita* sa *catbalonga*, at pag mapait na ang tubig, ay ipainom mo sa maysaquit, at ang lugar na quinagta,i, cadlitan muna nang magdugo, bago tacluban nang caputol na *pepita* rin, na linauayan muna. Pag cumapit ang *pepita* doon sa sugat, ay bayaan doon hangan sa siyang cusang malaglag. Itong gamot na ito,i, totoong buti. Cun ualang *pepita*, ay lag-yan nang caputol na sunġay nang usa na sinunog, número 30.

Páhiná 129

148. Cun ualang *pepita*, ó sunġay nang usa, ó lanġis man, ang dumi nang tauo na-aari rin; caya ang timbang cahati, ó tatlong bahagui, ó isang salapi noon ay iyong tunauin sa tubig, ó sa alac, at ipainom sa maysaquit; itong gamot na ito,i, nacagaling sa marami. Maigui ring ipanġuya sa maysaquit ang isang sanġa nang *macabuhay* na mapait hangang malasahan niya ang pait.

149. Ang pinanġanġanlang *agua de luz*, ay yaon ang mabagsic sa lahat na gamot. Caya cun mayroong quinagat nang ahas, paiinum nang tubig na dinoonan nang lima ó anim na capatac na *agua de luz*, na ito ay gagauing macaapat sa isang oras, ayon sa calubhaan nang maysaquit; cun gungmagaling-galing na siya,i, dinadalanġan ang pag-inom; at arao-arao paiinum din nang caunti, pati nang lugar na quinagtan ay lalahiran nang ilang capatac noon ding *agua de luz*. Datapoua cun pinainom na ang maysaquit nang maraming *agua de luz*, at hindi rin gungmagaling, ang boong catauan niya ay pahiran nang lanġis, bago painumin nang *agua de luz*. Ang *agua de luz* cailanġang bilhin sa, botica.

Páhiná 130

150. Bucod doon sa manġa bagay na sinabi co nġayon na magaling igamot sa tinuca nang ahas, mayroon namang iba, na magagaua rin sa maysaquit nang madaling gumaling. Caya pagca yari na yaong manġa bilin sa párrafo 146, 147, 148, mabuting painumin ang maysaquit nang tubig na may gata nang dayap ó nang tubig na sinucaan. Maigui rin (pag nahuhugasan na nang tubig, ó alac ang sugat) pasuin yaon ding sugat nang isang tabaco, ó nang laman nang bunġa nang boboy.

Gamot sa quinagat nang atangatang sa uicang castila,i, alacrán.

151. Ang pag-gamot sa quinagat nang atangatang ay para nang guinagaua sa quinagat nang ahas; bubunutin muna lamang ó susunquitin nang carayon ang pinacapanuca nang hayop, cun бага nababaon sa laman; saca ang manġa turo sa párrafo 146, sa 147 at sa 148, susunding gagauin sa maysaquit.

Páhiná 131

Gamot sa quinagat nang gagamba.

152. Cun mayroong quinagat nang gagamba ang gagauin doo,i, gayon. Bumayo ca nang *bauang* at *triacá*, at itapal mo sa lugar nang quinagtan nang hayop. Ang totoong galing dito,i, patacan yaon ding lugar nang dagta nang *hauili ó as-is ó tibig*, na macalaua ó macaitlo. Datapoua cun бага mayroong tauong nacalunoc nang gagamba casama nang ibang quinain, cailanġang pasucahin nang lanġis. Ang guinagaua sa quinagat nang ahas, yaon din ang maigui rito: caya cun бага hindi nacagaling ang dagta nang *hauili*, at ang tapal na *bauang* at *triacá*, susundi,t, gagauin ang manġa bilin sa párrafo 146, sa 147, at sa 148. Ang magaling sa lahat ay ang *pepita sa catbalogan*, ayon sa sinabi co sa párrafo 147; ito,i, totoong daling nacaguinhaua sa maysaquit.

Gamot sa quinagat nang buaya ó pating.

Páhiná 132

153. Cun mayroong tauong quinagat nang buaya ó pating, ang gagauin doon ay hugasa,t, linising maigui ang sugat nang alac na malacuco. Doonan nang asin ang sugat lag-yan nang caputol na sunġay nang usa na sinunog número 30; at pag bumutao ang sunġay, gamuting para nang guinagaua sa ibang sugat.

Gamot sa natibo nang pagui, lupó sombilang, canduli, ó ibang bagay na isda na ang tinic ay may camandag.

154. Ang gamot sa natibo nang manġa isdang yaon ay ang gata nang dayap, na ipinapatac sa masaquit, pagbinunot muna ang tinic. Cun ualang dayap, ay naari ang dagta nang dahon nang *camote*, ó ang maasim ang *dalandan*, ó ang *suha*, ang *colobot*, ó *lucban* man. Magaling din ang tapal nang manġa *chileng* binayo na may casamang *suca*. Gayon ding maigui rito ang bunġa nang *pepinillo* de S. Gregorio (pacupis, salagsalag, tabuboc, halahala, pocotpocot) na pinanġanġanlan naman nang manġa castila na *coluquintida*; ang bunġa nitong damong ito ay binabayo at itinatapal; at ang maysaquit pinainom nang caunti noon, ga anim ó pitong butil na palay ang timbang, nang siya,i, sumuca, ayon sa bilin sa *nota* nang número 34. Cun hindi mauala ang pamamaga nang quinagtang lugar, ay maiguing tapalan nang dahon nang *dapdap* na mainit init. Cun ang tinic ay hindi mabunot, ay gamutin ang maysaquit para nang turo sa párrafo 285.

Páhiná 133

Gamot sa quinagat nang cocac, isa bagang hayop na catulad nang palaca.

155. Ang cocac ay ualang nġipin, datapoua ang pinacanġidnġid noon ay matigas; caya cun mayroon quinagat noong ó cun mayroong nacacain nang *cocac*, ang gagauin doo,i, para nang bilin sa itaas sa quinagat nang gagamba, párrafo 152; ó gamutin para nang quinagat nang ahas, cun hindi siya gungmagaling. Aco,i, nacaquita nang isang tagalog, na munti nang namatay dahilan sa pagcain nang cocac.

Gamot sa quinagat nang olupihan, ó olahipan, na ang panġalan nang castila doo,i, ciento piés.

Páhiná 134

156. Nang maualang madali nang pagsaquit ang lugar na quinagtan nang olupihan, ay loloopin nang tatal nang *molauin* na sinunog; saca tapalan nang *chile* at *bauang* na binayo. Maigui ring tapalan nang dahon nang tabacong mura, na binayo rin. Nġuni totoong buti sa saquit na ito, ang *pepita* sa Catbalogan, ayon sa turo sa párrafo 147.

Gamot sa natilas na tauo, pati sa naligas.

157. Mayroong isang ood na ang panġala,i, *tilas* sa uicang tagalog, at sa uicang bisaya,i, *basul*; yaong hayop na yaon ay hindi nanġanġagat; datapoua,i, salang mapasayad sa balat nang tauo,i, cungmacapit at nababaon sa laman ang balahibo noong hayop na yaon. Ang gamot sa natilas, ay ang *draconcio* (panaquilon); quinacayod ang laman nang pinacacatauan nitong damong ito, at itinatapal sa masaquit; at totoong daling lungmalabas ang manġa balahibo nang hayop, at nababahao ang sugat na malauo,t, may nana man. Cun ualang *panaquilon*, ay alin mang bagay sa sasabihin co nġayon, ay ma-aari. Ang dahon nang *nami* ay nacacabunot naman nang balahibo nang *tilas*. Ang sa *papayang* dahon, na maputi at malanta na ay maigui rin. Magaling

Páhiná 135

doon sa masaquit, ang pahiran nang pagquit na uinisican nang lanġis, at nang pinalambot sa apoy, at saca paraanin nang mariin doon sa masaquit ang ilang buhoc nang babayi, na hinahauacan sa dalauang camay, at madadala tuloy nang buhoc ang manġa balahibo nang tilas.

Nota. Ang tauong dungmaraan sa ilalim nang cahoy na pinanġanġanlang *ligas*, cun бага siya,i, nahuhulugan nang hamog na nangagaling doon, ay sinisibulan ang may catauan nang manġa butil na masaquit, at ang gamot doo,i, cuscusin nang caputol na bunġa nang salagsalag ó pacupis (pepinillo de san Gregorio.)

Gamot sa pinasucan sa tayingġa nang antipalo, cun otdo

158. Ang hayop na pinanġanġanlang *antipalo*, ay catulad nang olopihan, munti lamang doon, at marami ang paa. Itong hayop na ito,i, sungmusoot sa tayingġa nang tauo. Ang pinanġanġanlan nang tagalog na *otdo* ay catulad nang bulati, munti lamang ang catauan, mabilog, malandas na totoo, maquintab ang balat,at ga mariquit tingnan. Ang *otdo* ay hindi rin nanġanġagat sungmosoot lamang sa tayingġa nang tauo. Caya cun mayroong tauong sinuutan sa tayingġa, nang *otdo*, ó *antipalo*, bumayo ca nang caonting isdang tuyo, ó bagoong, at idoon mo sa tayingġa, at lalabas ang hayop. Cun ibig mong patayin ang *antipalo* sa loob nang tayingġa, ay bumayo ca nang isang bigquis na locoloco, (*albahaca silvestre*) lag-yan mo nang caunting tubig; saca pigain, at ang gata,i, idoon mo sa tayingġa, at mamamatay ang hayop.

Páhiná 136

159. Cun minsan ang tauo,i, pinapasucan sa tayingġa nang manġa hayop na munti; at ang mabuti sa lahat doo,i, pahigain nang pataguilid ang may catauan, at sidlan nang tubig ang tayingġa, at pagcaraca lalabas ang hayop.

CAPÍTULO 17.

Páhiná 137

Ang bulutong na ang tauag nang castila doo,i, viruelas.

160. Bago lagnatin ang tauong bubulutunġin siya,i, ga namamanglao muna; madaling pauisan siya, at nananab-ang nang pagcain. Ang muc-ha,i, ga nag-iiba, pati nang mata,i, macuyad; saca naghahalihalili ang pagdaan nang init at nang guinao sa may catauan. Sungmusunod dito ang isang malaquing guinao, at tuloy hungmahalili sa guinao ang isang malaquing lagnat, na may casamang saquit nang ulo,t, bayauang. Ang maysaquit ay sumusuca naman, ó ibig sumuca. Nahahalatang darami ang bulutong, cun maquintab ang mata nang maysaquit, cun siya,i, sungmusucang parati, at ang bay-auang ay masaquit na totoo; cun nagbabalisa, at parating bibilingbiling ang maysaquit; ó cun бага бата, cun hilim na parati, cun ang bulutong ay lungmilitao sa icatlong arao, ó sa icalaua caya; sapagca cun maagang lumitao ang bulutong ay lalo pang mapanġanib ang maysaquit.

Páhiná 138

161. Ang lagnat nang bubulutunġin ay iilang oras lamang ang calac-han; saca ungmunti ang lagnat at pinapauisan nang malaqui. Sa catapusan nang lagnat, sa icatlo ó icapat na arao ay lungmilitao ang bulutong na casabay nang pauis na sungmusunod sa lagnat. Ang unang sinisibulan nang bulutong ay ang muc-ha, saca ang camay; sungmusunod ang bias nang camay, ang liig at ang ibabao nang dibdib. Pagca ganito ang lagay nang maysaquit, at talagang hindi siya lulubha,t, bubulutunġin nang marami,t, masamang bulutong, ang lagnat ay ungmunti ó hindi lamang nauauala; saca dungmarami ang bulutong, at sungmisibol sa licuran at sa pig-yi, sa tiyan, sa hita,t, sa manġa paa; cun minsan maraming totoong bulutong ang sungmisibol sa talampacan. Ito,i, mahirap sa maysaquit; sapagca dahilan sa cacapalan nang balat noong lugar na yaon ay maliuag sumibol na madali. Ganoon ang inaasal nang bulutong na magaan.

162. Dahilan sa pagsibol nang manġa bulutong ang balat nang catauan ay nauunat at namamantal. Ang unang namamaga ay ang muc-ha, pati nang liig; at dahilan sa pamamagang yao,i, nagsasara ang mata cun minsan. Saca sungmusunod na namamaga ang camay; hungmahalili ang paa; at gayon din ang ibang manġa casangcapan.

Páhiná 139

163. Cun ang bulutong ay marami, ang maysaquit ay lalagnating uli, cun malapit nang magnana ang bulutong. Ang pagnanana nang bulutong ay sa icasiam na arao hangan sa icalabingtatlo. Doon nauuhao at nahihirapan ang maysaquit, at hindi siya matutong lumagay; at cun malaqui ang saquit hindi macatulog siya, at tila nahuhung-hang; cun minsan ay hilim, at mapanġanib ang caniyang buhay. Ang pulso,i, totoong dalas pagca gayon; datapoua cun nauauala na ang pamamaga nang muc-ha at nang liig, ay hindi na lubhang mapanġanib ang buhay nang maysaquit.

164. Ang isa pa namang marahil dumaan sa binubulutong ay ang pagsaquit nang lalamunan; ang isip nang nag-aalaga sa maysaquit, na ang lalamunan ay sinisibulan din nang bulutong; datapoua ang dahilang totoo nang pagsaquit nang lalamunan, ay ang pamamaga nang manġa casangcapan nang catauan, ang cainitan nang dugo, at ang calaquihan nang lagnat, sapagca sa lalamunan ualang sungmisibol na bulutong; caya cun hindi marami ang bulutong, at hindi rin malaqui ang lagnat, ay hindi sungmasaquit ang lalamunan, ay parating lungmulura ang maysaquit na hindi siya macapagpahinġa. Ito,i, nacacahirap sa caniya, lalo pa cun napapacnos nang calulura ang manġa labi, ang manġa loob nang pisinġi, ang dila, at ang nġalanġala; datapoua mahirap man itong paglura, ay totoong nacacagaan sa saquit.

Páhiná 140

165. Ang manġa sangol ay sinusubaan cun sila,i, sisibulan nang manġa bulutong, datapoua,i,

hindi sucat alumanahin yaon; alintana masamang subaan, cun baga nacaurong ang pagsibol nang bulutong, ó cun magnanana na. Cun minsan naman binabalinḡoyḡoy ang binubulutong bata ma,t, matanda man; at ito,i, magaling na totoo sa maysaquit.

166. Ang nalalagnat na, dahil sapagca siya,i, bubulutunḡin, ay hindi sucat painumin nang manḡa maiinit na nacapagpapa-pauis; caya ang alac, ang triaca, ang mainit na silid at ang maraming damit ay nacacalubha sa maysaquit. Maraming lacsang tauo ang namatay dahil doon sa manḡa ganoon.

167. Cun dahil sa lagnat nahahalata na, na bubulutunḡin ang tauo, pagcaraca,i, ang saquit *ilalagay sa husay* (capítulo 4); at touing umaga,t, hapon ay babañusan nang malacucong tubig hangang tuhod. Dahil dito sa pagbabaños na ito, ay dungmadalang ang bulutong sa ulo. Ang pagsumpit ay isa pang nacauauala nang pagsaquit nang ulo, caya ang maysaquit susumpitin arao-arao at cun munti ang lagnat, at hindi talaga siyang bubulutunḡin nang marami, ang baños, ang pagsumpit, at ang husay sa capitulo 4, ay magcasiya na. Saca mabibig-yan ang maysaquit nang alin man doon sa bilin sa manḡa número 1, 2 ó 4, cun siya,i, matanda; datapoua cun sangol ang maysaquit, at hindi nalalagnat, bibig-yan nang gatas na dinoonan nang tubig; na pinagbabaran nang alagao; itong tubig ay calahati nang gatas. Datapoua cun hindi pungmapayag ang bata roon, ay samahan lamang nang tubig. Sa manḡa matatanda,i, ang manḡa bunḡa nang cahoy na luto sa tubig at ang tinapay ay magaling din, cun naiibig nila. Datapoua masama roon ang carne, ang sabao, ang itlog at ang alac. Mapapainom namang; parati ang maysaquit nang suero número 50 ó nang gatas nang baca na inalsan muna nang pinacataba. Cun hindi malaqui ang saquit, itong manḡa bagay na sinabi co nḡayon ay siya na; datapoua pag natutuyo-tuyo na ang manḡa bulutong, cailanḡang purgahin ang maysaquit nang bilin sa número 11: at pag nacaraan nang anim na arao, siya,i, capupurgahin pa noon ding purgang yaon. Pag napurga nang minsan ang maysaquit, ay macacacain na siya nang manḡa gulay at tinapay.

168. Datapoua iba ang gagauin pagca malaqui ang saquit nang bubulutunḡin. Sapagca cun ang lagnat ay malaqui, at matigas ang pulso, at masaquit na totoo ang ulo, pati nang bay-auang, ay cailanḡang sangrahan ang maysaquit sa camay. Saca pag nacalalo ang dalauang oras ay susumpitin: at cun hindi ungmunti ang lagnat, at lalo pa cun matigas ang pulso, at ang maysaquit ay naghihilim, ó tila nasisira ang bait, ay cailanḡang sangrahang minsan pa, ó macalaua man, sa manḡa unang dalauang; arao, cun hindi nauauala ang malaquing cahirapan nang lagnat. Gayon din, cun ganoon ang lagay nang maysaquit, ay susumpiting macaitlo, ó macapat maghapon, at babañosan sa paa hangang tuhod na macalaua maghapon din. Saca inalis ang maysaquit doon sa quinahihig-an, at pinalulucloc sa luclucan sa isang silid na maaliualas, hanḡan sa siya,i, macapagtiis doon. Ualang ibang ipaiinom sa caniya cundi ang bilin sa número 2 ó 4; at cun hindi rin ungmunti ang lagnat, touing oras ay paiinumin nang isang cuchara nang bilin sa número 10. Pag nacasibol na ang bulutong palibhasa,i, doon hindi na malaqui ang lagnat, houag gauin sa maysaquit itong lahat na sinabi co nḡayon, cundi ang inacala lamang na macacasiya sa caniyang calagayan; at cun totoong naual-an nang lagnat ang maysaquit, ang gagauin lamang sa caniya,i, ang manḡa bilin sa párrafo 167 na sinundan nito.

169. Cun magnana na ang bulutong, cun minsan lalagnatin uli ang maysaquit; at ang gagauin doon ganito. Ang isusumpit sa caniya ay ang *suero, pulot, lanḡis*, at *asin*; cun ualang suero, ay na-ara ang tubig na pinaglagaan nang *cebada ó palay*. Macaitlo cun umaga paiinumin nang tatlong taza nang bilin sa número 32. Cun baga malaqui ang lagnat nang maysaquit, ay paiinumin touing oras nang isang cuchara nang bilin sa número 10, ó damidamihan cun baga cailanḡan. Ang maysaquit ay inalis sa hihigan, at inililipat sa silid na maaliualas, at arao at gab-i doon pinalulucloc sa luclucan, bucas ang dunḡauan (cun arao) hanḡan umunti ang lagnat. Itong ganitong gaua ay totoong igui sa maysaquit at di man matulog siya,i, ay hindi naman ma-aano, baquit macacasama bagcus sa caniya ang pagtulog; at ang isa pang hindi icatutulog niya, ay ang malimit na paglura, na masamang tumahan at mauala. At nang siya,i, lumura nang maguinhua ay susumpitin parati sa loob nang bibig nang tubig na may casamang pulot, nang isang sumpit na munti, na cauayan man. Gayon ding mabuting sumpitin ang maysaquit sa ilong nang malinisan, at nang macahinḡa siya nang maloualhati. Cun baga malaqui pamamaga nang muc-ha at nang liig, ay doonan ang maysaquit sa talampacan nang tapal na itinuro sa número 9; at cun hindi nagcacasiya ito, ay lag-yan sa talampacan din nang parapit número 36, at mauauala ang pamamaga nang muc-ha,t, liig.

170. Cung malaqui ang saquit nang binubulutong, ang manḡa mata,i, nagsasara at ang bagay roo,i, ang gatas na tinubigan na ibabasa roong parati; maigui rin cun minsan ang basain nang tubig na pinagbabaran nang *casubha*, ó bulaclac nang alagao. Nang houag sibulan sa mata ang maysaquit nang manḡa cun anoano, ay mag-inḡat siya sa pagcain nang marami, pati sa carne at alac; cun gayon pag nauala ang bulutong, ay hindi siya sisibulan nang anoman sa mata.

171. Cun ang bulutong ay maputi na,t, puno nang nana, ay malaquing galing sa maysaquit ang hiuain nang dulo nang gunting ó carayom man isa nang isa, at palabasin ang nana. Caya guinagaua ito,i, nang houag macamatay sa maysaquit ang malaquing pamamaga nang boong catauan niya; saca dahil doon sa paghiuang yao,i, lungmalabas ang pinaca camandag nang manḡa sungmibol na bulutong, na palibhasa,i, hindi pinalalauong pinatatahan sa laman nang tauo, ay hindi lungmalalim ang manḡa huca y nang bulutong, at hindi nasisira ang hichura nang muc-ha; bucod dito ang balat ay lungmulubay; nauauala ang pagcati, at ang pamamantal nang muc-ha,t, liig. Ang paghiua nang bulutong ay ualang liuag, at hindi nararamdaman man nang may catauan. Caya cun hihiuain ang bulutong, ay maghahanda ca nang gunting na matulis ang dulo, ó carayom man, at isang basahang malinis, at saca tubig na malacuco; at pagca marami na ang nahiuang bulutong, ang nanang tungmutulo ay pinapahira,t, inalis nang basahang babad sa

malacucong tubig; saca inuutas hinihiua ang ibang manġa bulutong para nang guinaua sa una. Sa loob nang ilang oras ang manġa bulutong ay napupuno uli nang nana, cailanġang hiuaing uli; cun minsan hangang sa macaanim hinihiua. Itong gauang ito,i, nacauauala nang malaquing panġanib nang buhay nang binubulutong, sapagca inaalis ang pamamaga pati nang nana.

172. Masamang totoo sa saquit na ito ang *triac*, ang *láudano*, ang *jarabe de adormideras*, ang *jarabe* nang *carabu*, ang píldoras nang *estoraque* (camanguian) ang sa *cinoglosa*; ano pa,t, ang lahat na nacacapagpatulog, ay masama sa saquit na yaon.

173. Cun baga ang bulutong ay ungmurong sa loob nang macasibol na, ay mahirap ang lagay nang maysaquit; caya ang gagauin doo,i, houag big-yan nang manġa mainit, ó yaong manġa bagay na ipapauis; painumin lamang nang marami nang turo sa número 12, at parapitan sa manġa binti nang bilin sa número 36. Cun minsan ay umuuling sungmisibol ang manġa bulutong, pag sinangrahan ang maysaquit.

174. Itong saquit na bulutong ay mahirap; caya ang aayao magcasaquit nang gayon, siya,i, magpatanim nang bulutong *vacuna* sa caniyang catauan. Datapoua cun siya,i, magpapatanim nang bulutong, ay cailanġang totoo ang siya,i, humanap at pumili nang magaling na bulutong, doon baga sa tauong yaon na hindi pa binubulutong; at ang isa pa,i, cailanġang hintin ang carampatang panahon nang pagca hinog nang bulutong, na yao,i, ang icasiyam na arao na boo. Pagca hinog na ang bulutong, na cucunan ó pangagalinġan nang nanang itatanim sa ibang tauo, ang magtatanim nang bulutong ay maghahanda nang isang lancetang matulis ang dulo. Itong dulo nang lanceta,i, ibabad, ó isasaosao doon sa nana nang bulutong na hinog; pagca napasasao doon ang dulong yao,i, pagcaraca ito ring dulong may dalang nana, siya ang icacadlit ó itudtudloc sa ibig tamnan nang bulutong, doon sa ibabao nang caniyang sico, sa bias baga. Itong tudloc ay tatlo sa balang isang camay, at ang pag-itan nang manġa tudloc ay isang daliring mahiguit. Pag nacasibol na itong bulutong ay pagmamasdang magaling, cun yao,i, bulutong na totoo, ó hindi; at cun hindi totoong bulutong, ay cailanġang magpatanim uli ang may catauan.

Páhiná 147

Páhiná 148

175. Cun panahong tag-bulutong, ang aayao bulutunġin houag cumain nang marami, lalo pa cun gab-i; saca pipili nang magaling na cacanin, at houag siyang tumiquim nang manġa ano-ano. Ang manġa gulay ay lulutoing magaling. Houag cumain nang bunġa nang cahoy, cun hindi hinog na totoo. Mag-inġat siya sa manġa *calamay*, *suman*, *empanada*, etc. at pauang masama. Itong ganitong asal ay caya naquiquilalang nacagagaling sa manġa sangol, sapagca cun gayo,i, hindi namamaga ó lungmalaqui ang canilang tiyan. Ang canilang muc-ha ay masaya, guising ang canilang loob, at hindi sila macuyad. Magaling din sa manġa bata sa panahong tag-bulutong, ang sila,i, pambohan, ó bañusan man lamang sa tubig na malacuco cun gab-i. At saca painuming parati nang suero, cun baga ang bata,i, hindi yayat ó magasactin; at cun yayat hindi sucat big-yan nang suero. Cun gayon ang gaua nang tauo,i, bulutunġin man siya, ó ang caniyang manġa anac ay caalamalam hindi lalaqui ang saquit.

CAPÍTULO 18.

Páhiná 149

Ang saquit na ticdas sa provincia nang Batanġan ay toco, na ang tauag nang castila doo,i, sarampión.

176. Bago ticdasin ó tocoin ang tauo ay nag-uubo siya muna nang ilang arao; itong pag-uubo ay ualang casamang lura. Sacá ang tutucoin ay natatamlay at dinaraan nang init at guinao na halihalili; ang saquit nang ulo ay malaqui, cun matanda ang tauo; cun bata,i, naghihilim; totoong saquit nang lalamunan; namamaga ang bubong nang mata; hindi macatinġin sa liuanag ang maysaquit; ang mata,i, lungmuluha, at ang lungmalabas ay mahapdi. Mayroon namang iba, na malimit bumahing, at sa ilong may lungmalabas na catulad nang sa mata. Lungmalaqui tuloy ang init at ang lagnat; ang maysaquit ay nag-uubo; cun minsan ibig sumuca; sungmasaquit ang bay-auang; nag-iilaguin siya cun minsan nang malimit; ang ibang maysaquit ay pinapauisan; ang dila,i, maputi, at cun minsa,i, nauuhao ang may catauan.

177. Sa icapat ó icalimang arao, at cun minsan sa icatlo, ang muc-ha,i, linalabasan nang maraming totoong anaqui manchang mapupula, na ang cahalimbaua,i, pinagcagtan nang pulgas. Ang boong muc-ha ay namamaga naman tuloy; cun minsan ay nagsasara ang mata. Tungmutuloy ang pagsibol nang toco sa dibdib, sa licod, sa manġa camay, sa hita at sa paa. Ang sa dibdib at ang sa licod ay marami. Cun minsan, ang tiniticdas ay binabalinġoynġoy, at nauauala tuloy ang saquit nang caniyang ulo, pati nang sa mata,t, lalamunan. Sa icatlo, ó icapat na arao nang macasibol ang toco, ay hindi na totoong mapula yaong manġa pinacabutil, at nanġatuyo-tuyo na, at nanġalalaglag na, pati nang balat nang catauan ay natutuyo rin, at nahuhulog, at iba ang hungmahalili doon. Sa icasiyam ó icalabing isang arao ay hindi na naquiquila ang ticdas at malinis na ang balat nang catauan.

Páhiná 150

178. Datapoua mauala man itong manġa bacás nang ticdas, hindi pa gungmagaling ang maysaquit; alintana cun siya,i, dinaanan nang malacas na pag-iilaguin, ó pagsuca, ó cun siya,i, pinauisan nang malaqui, sapagca cun gayon ay nauauala ang lahat na caniyang saquit. Datapoua cun hindi nacuha sa manġa ganoong paraan ang camandag nang saquit, at ang tinicdas hindi guinamot nang paanyo, ayon sa sasabihin sa párrafo 179, ang saquit ay sa baga napapatunġo; at cun ganoon magsasaoli ang pag-uubo, ang lagnat at ang di lumagay ang maysaquit. Itong pag-ubong ito,i, totoong nalalauon, at malacas lumaban sa manġa gamot. Datapoua pagca

Páhiná 151

guinagamot pagcaraca nang husay na pag-gamot ang tauong tiniticdas, ó tinotoco, ay hindi mahirap ang catapusan nang saquit, at ualang natitirang bacas na masama. Ang pag-gamot doo,i, ganito.

179. Cun бага malaqui ang lagnat, at ang pulso ay matigas, at malaqui ang casiquipan nang dibdib, cailanġang sangrahang minsan ó macalaua ang titicdasin. Sinusumpit, at binabañusan sa mainit-init na tubig naman hangan tuhod, para nang guinagua sa bubulutonġin ayon sa turo sa párrafo 168 nang capitulong nacalalo. Saca binibig-yan nang bilin sa número 2 ó 4, na iinumín niyang parati; ó cun aayao noo,i, ang tubig na pinagbabaran nang bulaclac nang alagao, na ang sa icalimang bahagui ay gatas. Pinasisipsip ang maysaquit nang sinġao nang mainit na tubig, na yaon ang totoong bagay doon, nang mabauasan ang saquit nang lalamunan at ang pag-uubo, pati nang pagsiquip nang dibdib. Pagca hindi na totoong mapula ang manġa pinacabutil nang catauan (na yao,i, sa icapat ó sa icapat na arao nang macasibol) ay pinupurga ang maysaquit nang bilin sa número 23. *Saca inilalagay sa husay*, at pagca lumalo ang dalauang arao nang pagpupurga sa caniya, ay gagauin doon ang ugaling guinagaua sa maysaquit na magaling-galing na, sa capítulo 5. Cun бага sa paglitao nang ticdas ó toco, ang maysaquit ay dinaraan nang hirap na malaqui, ay gagamutin para nang turo doon sa párrafo 168, na siya rin ang guinagaua sa binubulutong.

Páhiná 152

180. Cun hindi guinamot nang gayon ang tiniticdas, siya,i, dinaraan cun minsan nang sinabi co sa párrafo 178, at cun gayon ay gagamutin para nang turo sa párrafo 179, na sinusundan nito; houag lamang sangrahan cun hindi malaqui ang saquit. Ang manġa sangol na matataba man, cun бага masama ang canilang color, hindi rin sucat sangrahan. Datapoua paiinumín nang bilin sa número 8, at pararapitan sa manġa binti. Ang tauong tiniticdas ay cailanġang mag-inġat sa hanġin.

181. Cun minsan dahilan sapagca uinaual-ang halaga ang pag-uubo na ugaling sumunod sa toco ó ticdas, na hindi guinamot nang husay, ay linalagnat ang maysaquit nang lagnat na hindi mangyaring mauala; at caya gayon ay mayroong sungmisibol sa бага. Maraming bata ang namamatay dahilan doon; at bago mamatay dinaraan nang pag-iilaguing masama,t, totoong baho. Pagca gayon, ay gagauin ang manġa turo sa parrafo 46, yaon lamang tatlong bagay na sinabi roon, sa macatouid ang polvos número 14, ang gatas, at ang pagsacay ó ang paglacad. Datapoua sapagca ang manġa sangol ay aayao uminom noong polvos na yaon, ay gatas lamang ang ipaiinom sa canila, at houag big-yan nang ibang bagay na cacanin.

Páhiná 153

182. Mayroon namang tauo, na pagca tinicdas na hindi mangyaring mauala sa caniya ang pag-uubong malaqui, na ualang inilulura, at saca ang dibdib, pati catauan ay totoong init; nauuhao siya naman, at tuyong tuyo ang balat, sampon nang dila. Sa ganitong lagay nang maysaquit bagay ang baños hangan tuhod nang tubig na malacuco; ang pag-inom nang gatas na tinutubigan, at ang pagsipsip nang sinġao nang mainit na tubig número 53. Cun hindi pa mandin natatalo nitong manġa ganito ang caniyang saquit at may ubo pa, ay sangrahan agad sa camay ang maysaquit, at cun hindi gauin ito, cun minsan ay lulubha.

Páhiná 154

Nota. Sa Provincia nang Batanġan pinanġanġanlang ticdas ang isang saquit na catulad nang bolutong, na yao,i, siyang cusang nauuuala.

CAPÍTULO 19.

Ang lagnat na malaqui na ualang hibas, na pinanġanġanlang LAGNAT NA MANINġAS na yao,i, isang bagay na tabardillong dala nang cainita,t, cabagsican nang dugo.

183. Itong saquit na ito ay isang bagay na *tabardillo*, na dala nang cabagsica,t, cainitan nang dugo. Caya naquiquilala, na yaon ay dala nang dugo, sapagca ang pulso ay *matigas* at puno, na lalo sa ibang manġa saquit. Ang init nang cataua,i, malaquing malaqui; nauuhao ang maysaquit; ang mata, ang ulong, ang manġa labi, ang dila, at ang lalamunan, ay tuyong tuyo. Ang saquit nang ulo ay malaquing totoo, at pag lungmalaqui ang lagnat cun hapon, cun minsan tila nasisira ang bait nang maysaquit. Ang paghinġa ay mahirap hirap; may ubong caunti; na ualang nacucuha, at hindi naman masaquit ang dibdib. Ang maysaquit hindi manabi; ang ihi ay caunti, mapula, at ang damdam nang may catauan ay mainit cun umihi; ga nanġinġinang ang catauan, at lalo pa cun natutulog; cacaunti ang caniyang tulog, datapoua cun tingnan anaqui siya,i, ga naghilim na parati, ó ga nalilibang ang caniyang loob, na dahil dito,i, hindi namamasdan niya ang guinagaua nang manġa tauo sa caniyang piling; bahag-ya na pinapauisan siya nang caonsic; datapoua ang caramihan nagcacasaquit nang gayon, ay ang balat nang canilang cataua,i, tuyong tuyo. Itong manġa tanda nang saquit na ito, ay catungculan nang manġa médicong pag masdan nilang maigui, nang houag magcasala ang pag-gamot sa manġa caua auang maysaquit; cailanġan namang usisain, at pacatalastasin nila ang pinanġanġanlang pulsong *matigas*, na pagca gayon, ay cailanġang sangrahan ang maysaquit. At sapagca ang lahat na bagay na lagnat ay mayroong caniyang manġa tanda, caya bago gamutin ang maysaquit ay cailanġang tingnan muna, at tanunġin nang lahat na caniyang nararamdaman, ó cun ano caya ang pinagmul-an nang caniyang saquit; at nang maalaman nang mangagamot ang caniyang itatanong sa maysaquit, ay basahin niya ang capítulo 90; at ang manġa aral na nauucol sa pulso, ay hahanapin niya doon sa capítulo 89.

Páhiná 155

Páhiná 156

184. Ang pinangagalinġan nitong saquit na lagnat na *maninġas* ay ang calaquihan nang pag-gaua, ang init nang arao, ang pagcapuyat, ang pag-inom nang alac na marami, ang pagcain nang

manġa bagay na mainit, ang casam-an nang panahon, cun parati bagang maalis-is at lauon nang hindi ungmualan, at ang paghiga sa lupang basa.

185. Ang maysaquit *ilalagay agad sa husay* (capítulo 4): houag siyang pacanin, cundi macalaua maghapon; at cun malubha,i, houag pacanin minsan man.

186. Sasangrahan ang maysaquit minsan ó macalaua, ó macaitlo man, hangang lumambot ang pulso; sa unang pagsasanggra ay cucunan nang maraming dugo; sa loob nang apat na oras ay inuuling sinasangrahan; cun minsan ay hindi magcasiya ang macaitlo sangrahan ang maysaquit; cun бага ang pulso ay lungmalambot sa unang pagcuha nang dugo,i, itinatahan ang pagsasangra; datapoua cun бага ungmuling tungmitigas ang pulso, ay itinutuloy ang pagsasangra.

Páhiná 157

187. Macalaua, ó macaitlo maghapon ay susumpitin ang maysaquit nang bilin sa número 5. Saca babañusan sa tubig na malacuco hangan tuhod cun umaga at cun hapon, at doon din sa tubig na yao,i, ibabad pati nang caniyang camay. Sa dibdib at sa tiyang ay lalag-yan nang basahang babad sa tubig na malacuco rin. Ang ipaiinom na parati sa maysaquit ay ang bilin sa número 7. At cun malaqui pa ang lagnat niya nang masangrahan na ay painumin touing oras nang isang cuchara nang bilin sa número 10, hangan umunti ang lagnat; at pagca munti na ang lagnat, ay houag limitan itong pagpapainom sa caniya nang bilin sa número 10; at siya na ang minsang painumin noon, touing icatlong oras, ó macaulo sa isang arao.

188. Cun binabalinġoynġoy ang maysaquit, ay maigui sa caniya yaon. Cun nauauala na ang malaquing catigasan nang pulso, at hindi na lubhang malaqui ang saquit nang ulo, at marami rami na ang ihi niya, at ga mayumiyumi na ang dila, ay magaling-galing na ang lagay nang may catauan. Saca doon sa dacong icasiyam na arao nang caniyang pagcacasaquit hangan sa icalabing apat ay dinaraan siya cun magcaminsan nang hirap na ilang oras calauon, at saca siya,i, nag-iilaguin ó ungmiihi nang marami, ó pinagpapauisan nang malaqui; ang bibig at ang ilong mula roon, ay hindi na totoong tuyo; nauauala naman ang uhao, at ang maysaquit ay malacas-lacas na at nacacatulog.

Páhiná 158

189. Pagca gayon ang lagay nang maysaquit ay paiinumin nang bilin sa número 23, at ilalagay sa husay ang maysaquit na magaling-galing na capítulo 5. Saca pag nacalalo ang ualo ó sampuon arao, ay pupurgahing uli noon ding bilin sa número 23.

190. Mahahalatang hindi gagaling ang maysaquit cun ang pulso,i, hungmihina,t, hindi lungmalambot; cun hindi lungmilinao ang ulo; at cun mahirap sa rati ang paghinġa; cun ang ilong, ang mata at ang bibig ay tuyo pa mandin sa rati, at ang voces ay nag-iiba. Lalo pang mapanġanib ang maysaquit, nang nasisira ang bait, at balisang parati, cun tungmitinġin sa magcabicabila, at ang tiyan ay namamaga. At cun hindi itahan ang caniyang manġa camay; cundi anaqui parating mayroon siyang hinahanap, ay malapit nang mamatay cun gayon.

Páhiná 159

CAPÍTULO 20.

Ang lagnat na malaqui na dala nang apdo na pinanġanġanlan nang castilang calentura pútrida ó lagnat na buloc, na yaon naman ang icalauang bagay na tabardillo.

191. Ang lagnat na *maninġas* na sinaysay co sa capítulo long natalicdan ay dala nang cainitan nang dugo; datapoua ang sasaysayin co nġayo,i, dala nang manġa sarisaring bagay na tungmataha,t, nabubuloc sa sicmura, sa manġa bituca, ó sa ibang lugar sa loob nang catauan. Itong *lagnat na ito,i*; tinatauag nang castilang *lagnat na buloc ó lagnat nang apdo*.

192. Bago lagnatin ang tauo nang gayong lagnat ay nanab-ang muna siya nang pagcain nang ilang arao; hindi mahimbing ang pagtulog; ang bay-auang pati nang tuhod, ay sungmasaquit; mapait ang bibig cun umaga; mabigat ang ulo, at cun minsa,i, masaquit na totoo: ang may cataua,i, natatamlay. Pagca nalauon nang gayon nang ilang arao, ay guiniguinao muna ang maysaquit; hungmahalili dito ang isang init na salabsab. Ang pulso cun guiniguinao ang maysaquit ay munti at matulin; datapoua pagca nalagnat na, ay lungmalaqui, at cun minsan tungmitigas din; datapoua sa ganitong saquit ay hindi lubhang matigas para doon sa lagnat na maninġas, alintana cun nagcacasama-sama itong dalauang bagay na lagnat, at cun minsa,i, magcasama nġa: Ang saquit nang ulo ay hindi matiis nang laqui; bucod dito ang maysaquit ay nauuhao; ibig niyang sumuca; at cun minsan ay sungmusuca; ang bibig ay mapait, at caunti ang inaihi niya. Cun umaga ang lagnat ay ungmunti, at ang pulso ay magaling-galing; at di man mahirap na totoo doon ang damdam nang maysaquit siya,i, totoong anaqui pagod. Ang dila,i, maputi,t, marumi, pati nang nġipin; at ang hininġa,i, mabaho. Mayroong maysaquit na pinapauisan, mayroong hindi; at pauisan man ay hindi rin gungmagaling; arao-arao lungmalaqui ang lagnat, at sa balang oras; cun minsan naman malimit ang paglaqui at ang pag-unti nang lagnat sa loob nang isang arao; at ang cahulugan noong gayo,i, hahaba ang saquit. Mayroong ibang maysaquit na sinisintacan sa dibdib, at ang inilulura niya ay madilao.

Páhiná 160

193. Cun itong lagnat na *buloc* ay pinabayaang hindi guinamot, ó cun masama ang paggamot, ó cun ang gamot ay natatalo noong lagnat na yaon, ay lungmalaqui ó hungmahaba ang lagnat na ualang hibas. Namamaga ang tiyan; nasisira ang bait nang maysaquit; ang pulso,i, golo, munti at matulin, hindi nacacaalam tauo ang maysaquit, parati siyang nag-uuica, at doon din sa quinahihig-an ay napapailaguin; ayao siyang tumangap nang anomang gamot. Cun minsan ay

Páhiná 161

linalabasan nang manchang mumunti sa liig, sa licod at dibdib, na ang color ay moradong itim. Anomang lumabas sa caniyang cataua,i, mabahong totoo. Cun minsan ay ga cungmiquinal ang caniyang catauan, at marahil ang muc-ha; tihaya ang paghiga niya; at siya,i, ungmusos na patunģo sa paahan nang hihigan; parati ga mayroon siyang dinarampot nang camay. Ang pulso,i, bahag-ya na nararamdaman, at totoong unti at matulin, na hindi mabilang ang manģa pagtiboc; nagbabalisa ang maysaquit, mayroong paus na masama sa dibdib, at namamatay tuloy.

Páhiná 162

194. Datapoua cun hindi lubhang malaqui ang saquit, ó cun maigui ang pag-gamot doon, ay ang maysaquit nananatili sa lagay na yaon na sinaysay co sa párrafo 192; hindi siya lungmulubha, at hindi rin dinaraanang nang manģa sinabi co sa párrafo 193, na linaluan nito, bagcus ungmunti ang lagnat at ang saquit nang ulo; ang pag-iilaguin ay malacas sa rati, at nacacaguinhaua sa caniya, at gayon din ang pag-ih; nacacatulogtulog na ang maysaquit; ang dila,i, lungmilinis, at magaling-galing na ang pagcaramdam nang may catauan.

195. Cun hindi malaqui ang saquit, sa loob nang ilang arao, ay magaling na ang may catauan. Cun malaqui ang saquit, ó masama ang pag-gamot, ay namamatay ang tauo sa icasiyam na arao, ó sa icalabing ualo, ó icadalauang puo; at cun minsan naman naghalihalili ang paglubha at ang pag-galing galing, at namamatay ang maysaquit sa dacong icapat na puong arao. Mayroon namang ibang maysaquit na mapanģanib na parati, nacalalo man ang anim na lingo, datapoua ito,i, gaua nang pag-gamot, sapagca ang ugaling catapusan nitong lagnat na *buloc* ay sa icalabing apat hangan sa icatlong puong arao.

Páhiná 163

196. Ang gagauin sa ganitong saquit, ay ang idirito cong isusulat nģayon. Ang maysaquit *ilalagay agad sa husay* (capítulo 4); at husay man ang caniyang ugaling pananabi, ó nag-iilaguin man siyang cusa nang malacas-lacas, ay susumpitin arao-arao na ualang liban. Ang caniyang iinumang parati ay ang limonada número 33, ó ang bilin sa número 3. Na-aari naman ang tubig na dinoroonan nang azucar at suca. Cun бага ang pulso,i, malacas at matigas, at bucod dito cun ang maysaquit ay malacas naman, ay masangrahan hangang macalaua, at lalo pa cun siya,i, nainitan ayon sa sabi co sa parrafo 184. Datapoua cun hindi matigas ang pulso, ay hindi sucat sangrahan, at macacasama sa caniya yaon. Pagca ang maysaquit pinaiinom na parati sa loob nang dalauang arao nitong manģa turo co nģayon; cun бага ang bibig ay mapait pa, at ibig niyang sumuca, ay paiinumang nang bilin sa número 34. Itong polvos na ito,i, hindi sucat inuming minsanan, at totoong tapang yaong pasucang yaon. Pag ang maysaquit ay sungmusuca na, ay paiinumang agad nang maraming malacucong tubig nang houag siyang mahirapan niyong pagsucang yaon. Datapoua cun hindi mangyaring maquita nang médico itong bilin sa número 34, painumin ang maysaquit nang biling sa número 35 na siya ang totoong bagay sa tagalog dito sa saquit na ito; ang iguio isinasama sa isang tazang tubig na malacuco, na minsanang inumin; at pagcasuca na nang maysaquit, ay binibig-yan parati nang tubig na malacuco, nang siya,i, macasuca nang maloualhati. Itong manģa pasuca ay hindi sucat ibigay sa maysaquit, cun matigas ang pulso, ó cun hindi ungmunti unti ang lagnat, ó cun yayat na totoo ang maysaquit. At nang maalaman nang mangagamot, cun cailan mapapasuca ang maysaquit, ó cun cailan hindi sucat pasucahin, basahin niya muna ang capítulo 88, nang houag magcunpapaano ang caniyang pag-gamot sa tauo. Cun minsan mabibig-yan pagcaraca nang pasuca ang maysaquit, cun totoong mapait ang caniyang bibig, at cun ibig niyang sumucang parati nang macuha agad sa sicmura yaong manģa maruruming bagay na naroroon. Cun tumahan na ang pagsuca, ay bibig-yan uli ang maysaquit nang bilin sa número 3, ó nang limonada, ó nang tubig na sinucaan na may azucar din para nang uica co canģina dito rin sa párrafong ito. Houag bibigyan nang sabao ang maysaquit, at masama. Saca itutuloy ang pag-gamot doon para nang sa manģa unang arao; at touing umaga ay paiinumang ang maysaquit nang bilin sa número 32 ó nang sa icapat na bahagui lamang nang bilin sa número 35, cun бага maliuag hanapin ang sa número 32; datapoua cun malaqui ang lagnat, ay lalong magaling ang sa número 32. Itong purga, caya itinutuloy guinagana arao-arao, sapagca ang dahilan noon *lagnat* na *buloc*, ay ang nanģaroroong marumi sa sicmura,t, bituca, na cailanģang palabasin. Cun бага hindi rin nauauala ang calaquihan nang lagnat, ang tiyan ay namamaga nang caonti, at hindi ungmiihi nang marami ang maysaquit, touing icalauang oras ay painumin nang isang cuchara nang bilin sa número 10; at cun malaqui ang saquit ay oras oras paiinumang. Itong gamot na ito,i, nagpapababang madali nang lagnat. Datapoua cun hindi pa mandin ungmunti ang lagnat, cun masaquit ang ulo at malinao ó hindi lumagay ang maysaquit, ay pararapitan siya sa manģa binti ayon sa turo sa número 36, at pabayaang doon nang malauon ang parapit; at cun ang lagnat ay malaquing totoo, ay houag pacanin nang anomang maysaquit. Cun бага hindi sucat painumin nang pasuca ang maysaquit, ay big-yan cun umaga nang bilin sa número 24, timbang tatlong bahagui, na uubusin sa tatlong inom, na ang pag-itan nang isa,t, isa, ay isang oras. Quinabucasan nang umaga ay gayon din ang ipaiinom sa caniya. Pagca magaling-galing na ang maysaquit, ay mayroong oras na hindi na siya nalalagnat ay itinutuloy ang bilin sa número 3, at touing arao pinaiinom nang bilin sa número 24 timbang cahati ang isang inom. Ito,i, nacacauala nang masamang bacas nang saquit. Cun magaling na sa rati ang maysaquit, at pinurga na siya at malinis ang dila, datapoua nalalagnat pa siya minsan arao-arao nang ilang oras lamang calauon, ay paiinumang agad pag umunti ang lagnat, nang timbang isang salapi nang bilin sa número 14, sa apat na inom, na yao,i, itutuloy gagauin nang ilang arao. Cun ang maysaquit hindi na nalalagnat ay houag siyang cacaing mahabang arao nang *carne* ó *isda*, dahil sapagca hindi macacayanan pa nang caniyang sicmura; at saca siya,i, magpilit lumacad.

Páhiná 164

Páhiná 165

Páhiná 166

197. Ang lagnat na *sucab*, caya ganoon ang panġalan, ay sapagca malaqui ang panġanib nang maysaquit, at saca cun tingnan, ay anaqui munti ang caniyang saquit.

198. Caya naquiquilala itong lagnat na masama, sapagca ang maysaquit ay pagcaraca,i, mahina at malata na, gaua nang malaquing pagcabuloc nang manġa bagay na iquinahuhusay nang cagalinġan nang catauan nang tauo.

199. Ang pagcain nang carne ó isdang buloc, ang pagcain naman nang maraming carne, ang hindi pagcain nang manġa gulay, ó bunġa nang cahoy, ó nang manġa maasim, ang pagtahan sa piling nang manġa laua, cun ang tubig ay tahan, ang pagtahan sa bahay na siquip, na may maraming tauo, ang caruc-haan, ang capanglauan at ang casam-an nang panahon, ay yaon ang pinagmumul-an nitong saquit, ó *lagnat na sucab*.

200. Ang nalalagnat nitong masamang lagnat pagdaca,i, nanghihinang totoo, doon man sa manġa unang arao nang caniyang pagcacasaquit, na hindi maisipan ang dahilan nang caniyang biglang panghihina; pati loob niya,i, hapay, na hindi inaanomana niya yaon man caniyang saquit. Ang mucha,i, totoong daling nag-iiba, at ang mata,i, lalo pa, naghahalihalili ang init at ang guinao; cun minsan ay masaquit ang ulo at bay-auang, at cun minsan,i, hindi; cun bagong nagcacasaquit ang tauo,i, cun minsan naliliyo, na ito,i, masama. Hindi siya nacacatulog nang mahimbing, at cun minsan tila naghihilim; ga sira-sira ang bait nang maysaquit, at anaqui nanġanġarap ó nag-uiuicang parati, at ang caniyang pag-uiuica ay anas. Naquiquilala sa muc-ha nang maysaquit na siya,i, ga naguiguicla, at ga nalilibang ang caniyang loob; mayroong namang iba na ang canilang daying, ay mayroon silang mabig-at sa dibdib, ó anaqui siquip ang canilang puso; ang muc-ha, ang camay, at ang paa cungmiquinal cun minsan ó ga nanglulucso ang laman; mayroong iba, na hindi macapag-uica, hindi macarinġig, at hindi macaquita. Ang voces ay nag-iiba ó nauauala. Cun minsan mayroong masaquit sa tiyan, at ito,i, masama, at caalamalam ang bituca,i, nabubuloc. Ang dila cun minsan ay magaling, cun minsan,i, madilao na maitim. Ang tiyan cun minsan ay malambot; cun minsan nauunat. Ang pulso,i, mahina,t, madalas sa rati. Ang balat ay linalabasan nang manġa manchang tila morado, lalo pa sa liig, sa manġa balicat at sa licod; cun minsan ang mancha ay anaqui pasa, na gaua nang palo. Ang ihi hindi luto, at cun minsan ang color noon, ay maputi. Ang inailaguin nang maysaquit ay totoong baho at tila maitim-itim, na ito,i, masamang totoo, cun hindi rin gungmiguinhaua ang maysaquit niyong pag-ilaquing yaon. Cun minsan ang color noon, ay susugat, na ang color ay morado. Cun minsan naman binubuculan ang sinġit, ang quiliquili, ó ang dacong tayingġa. Ang maysaquit ay nanghihina pa mandin; ang bait niya,i, nagugulo; tihayá ang caniyang lagay; at namamatay na may pauis na malaqui. Cun minsan ang iquinamamatay niya,i, ang siya,i, binabalinġoynġoy nang malacas. Dito sa lagnat na ito,i, touing hapon mayroong paglaqui, para nang sa ibang lagnat.

Páhiná 168

Páhiná 169

201. Ang pagcamatay nang manġa nagcacasaquit nitong ganitong lagnat na *sucab*, ay sa icapito, ó icaualong arao, datapoua lalo pang marami ang namamatay, na nacalalalo sa lima ó anim na lingo. Caya gayon, sapagca iba at iba ang calacasa,t, cabagsican nang saquit. Mayroon cun minsang tauo, na sa manġa unang arao nang caniyang pacacasaquit, bahag-ya na naniniuala ang may catauan na siya,i, maysaquit.

Páhiná 170

202. Sucat umasa ang maysaquit na siya,i, gagaling, pagca ang caniyang pulso ay lungmalacas sa rati, cun ang loob ay tungmatapang-tapang, at ang color nang ihi ay nagsasauli na sa ugali; cun ang ulo ay malinao-linao, cun may pauis na mainit, na hindi nacacahirap sa caniya, ó cun nauauala ang pamamaga nang tiyan, at bucod dito ang pulso hindi na madalas tumiboc. Ang nagcacasaquit nang gayo,i, malauon bago lumacas na para nang dati.

203. Dito sa saquit na ito, ay cailanġang totoo ang magaling na hanġin. Caya nġa doon sa quinadoroonang silid nang maysaquit ay cailanġang magsunog na mamisan-minsan nang *suca*, at ang isang donġauang parating bucas. Anomang ipaiinom ó ipacacain sa maysaquit ay lalahucan nang maasim. Ang maysaquit ay mapapainom nang tubig na linag-yan nang gata nang *acedera (tayingġang daga ó alibambang)*; ang linugao ay doroonan nang ilang capatac nang gata nang *dayap*; ang bunġa nang *sapinit* na hinog, ang dayap, at ang *dalandan*, ay macacain nang maysaquit. Ang damit nang hihigan touing icalauang arao ay papaltan nang ibang damit na malinis at tuyo.

Páhiná 171

204. Sa nanġagcacasaquit nang ganitong saquit ay bihirang-bihira ang cailanġang sangrahan. Gayon din ang pagsumpit, ay hindi rin cailanġan sa saquit na ito; bagcun macacasama cun minsan. Ang iinumun parati nang maysaquit ay ang tubig na pinaglagaan nang *cebada ó palay*, na ang anim na vaso ay dinoroonan nang timbang cahati nang bilin sa número 10. Na-aari namang ipainom na parati sa maysaquit cun ualang iba ang limonada. Sacapainumin nang bilin sa número 35; ito,i, cailanġang totoo na gauin agad, cun bagong nagcacasaquit ang tauo; datapoua cun hindi guinauang tambing, at ang maysaquit ay malacas-lacas pa, at bucod dito ang pulso,i, hindi matigas, ay mapapainom pa noong pasucang yaon, nacalalo man ang dalauang puong arao nang caniyang pagcacasaquit. Marahil cailanġang ipainom sa maysaquit hindi miminsan lamang cundi maquilan ang saicapat na bahagui noon ding bilin sa número 35; at saca cun dahil sa pag-inom noong pasucang yaon, ay nacuha na ang caramihang bagay na marumi na iquinalalagnat niya, ay paiinumun touing icatlong arao, ó cun minsan arao-arao nang bilin sa número 38. Itong gamot na ito,i, nacacapagpalabas nang manġa maruruming bagay na nanġabuloc sa loob nang catauan, pati nang bulati na marahil sumipot sa saquit na ito ay yaon cun minsan ang dahilan nang manġa inaasal nang maysaquit. Cun baga ang balat nang maysaquit ay tuyo dahil na calimitan nang pag-ilaquing, ang ipaiinom doon hindi ruibarbo, cundi ang bilin sa número 39

Páhiná 172

timbang saicaulong mahiguit. Ang gamot sa número 38 at 39 (ang cailanġan nang maysaquit doon sa dalaua) iniinom cun umaga, at pag nacalalo ang dalauang oras, painumin ang maysaquit nang bilin sa número 40, na ito,i, gagauin touing icatlong oras, bago gauin namang uli cun umaga yaon ding bilin sa número 38 ó 39; saca itutuloy gagauin pa ang sa número 40, hangan sa gumaling-galing ang maysaquit. Cun ang maysaquit ay mahinang-mahina, ang bilin sa número 40 samahan nang bilin sa número 41. Magaling ding painumin maminsan-minsan ang maysaquit nang alac sa Misa. Cun malacas ang pag-iilaguin nang maysaquit ang isang pelotilla nang bilin sa número 41, ay samahang minsang ó macalaua maghapon nang *triacá*, ga tatlong butil nang maiz carami. Cun bago hindi rin lungmalacas ang maysaquit, cundi tila hindi nacacaramdam, ay capilitang doonan nang parapit sa manġa binti ó sa batoc número 36; pag natuyo ang manġa parapit, ay pinapaltan nang ibang bago. Ang manġa parapit iniuan doon nang mahabang arao.

Páhiná 173

205. Cun ang maysaquit ay magaling-galing na, sapagca mayroong oras na siya,i, hinihibasan na nang lagnat, agad-agad ay painumin doon sa oras na yaon nang bilin sa número 14, timbang cahati ó isang salapi; quinabucasan ay babacayan din ang oras nang pagca uala nang lagnat, at capapaiinumin pa noon ding bilin sa número 14. Sacá itinutuloy rin sa ilang arao; datapoua ang iinumin lamang nang maysaquit ay timbang cahati. Cun hindi na nalalagnat ang maysaquit, ay *ilalagay siya sa husay nang manġa maysaquit na magaling galing na*, capítulo 5; at cundi siya lumacas, ay pacacaning nang timbang cahati nang bilin sa número 42; at cun lauon nang nacacain ang maysaquit, ay pacacaning uli noon ding bilin sa número 42, timbang cahati rin. Datapoua lalo pang magaling sa bilin sa número 42 ang bilin sa número 14, na iinumin niya cun umaga, timbang saicapat ó cahati.

Páhiná 174

206. Ang nalalagnat nang ganitong lagnat, cun minsan ay dinoroonan sa noo nang manġa sisiu, calapati, ó ibang hayop na biniac, sapagca ang isip nang manġa mangagamot, na nacucuha at nadadala niyong manġa hayop na yaon ang pinacacamandag nang saquit; datapoua masamang gauin ito, sapagca nacacahirap at nacacalubha bagcus sa maysaquit.

Nota. Cun minsan itong lagnat na *sucab* sungmasama sa bulutong, sa tigdas, pati sa ibang manġa saquit; cun gayo,i, panġanib na buhay nang maysaquit.

CAPÍTULO 22.

Páhiná 175

Ang saquit na panġiqui, na nagmamacalauang arao na pinanġanġalan nang castilang tercianas; at ang nagmamacaitlong arao na pinanġanġanlan nang castilang cuartanas.

207. Itong saquit na panġiqui ay marahil dumaan doon sa manġa baybay nang dagat, ó ilog na malaqui, ó doon sa may manġa tubig na tahan na hindi ungmaanod. Cun minsan itong saquit ay dala nang pagcain nang bunġa nang cahoy na hindi pa hinog, ó dala nang lamig nang gabi.

208. Bagaybagay ang panġiqui. Mayroong maysaquit na nanġinġiqui arao-arao, na ang lagnat sa isang arao ay malaqui, at ang sa quinabucasan ay munti-munti; ang tauag nang castila dito,i, *terciana doble*, mayroong nanġinġiquing touing icalauang arao; na yaon ang pinanġanġanlan nang castila *tercianas*; mayroon namang ibang panġiqui na ang pagdaa,i, touing icatlong arao, na ang pag-itan ay dalauang arao, na cun turan nang castila ay *cuartanas*. Mayroong iba, na sungmisipot touing icalimang arao, ó sa icapito; datapoua bihirang-bihira naman yaon gayon.

Páhiná 176

209. Ang lalagnatin nitong lagnat na ganito, ay natatamlay muna, hungmihicab, at saca nanġinġiqui. Namumutla ang manġa dulo nang camay at paa: ibig niyang sumuca ó sungmusuca nġa cun minsan. Ang pulso ay madalas, mahina,t, munti. Malaqui ang pagcauhao nang lalagnatin. Pagca nacaraan ang isa, ó dalauang oras, ó tatlo, ó apat caya, ang guinao ay sinusundan nang lagnat na malaqui. Ang boong cataua,i, naiinitan; lungmalacas, at lungmalaqui naman totoo pati at nauuhao pa mandin ang maysaquit; ang ulo niya ay masaquit na totoo pati nang caniyang manġa catauan. Pagca yaong lagnat na yao,i, nalauong ga apat, ó lima, ó anim na oras, ang maysaquit ay pinapauisan tuloy sa boong catauan, gungmagaling ang pagcaramdam niya, nacacatulog siya, at pagcaguisang ay uala nang lagnat, napapagod siya lamang. Ang ihi nang maysaquit sa catapusan nang lagnat, ay mapulapula, na nagcacalatac na tila ladrillong binayo; cun minsan ang ihi anaqui mayroong bula sa ibabao, ó balat na manipis.

210. Ang pag-uli nang lagnat sa icalaua, ó sa icatlong arao, cun minsan ay hindi doon sa datihang oras cundi maaga sa roon ó huli caya.

Páhiná 177

211. Mayroong isa pang cailanġang tandaan nang manġa mangagamot, na mayroong panġiqui na sa manġa unang arao, tila hindi panġiqui, cundi anaqui ang lagnat na pinanġanġalang *buloc*, na sinaysay co na sa capítulo 20, at cun malauong ilang arao, yaong lagnat na tila *buloc*, ay ungmuali sa panġiqui, na ang pagdaan ay touing icatlong arao, at ang pag-itan isang arao. Ang gayong lagnat ay mangyayaring gamutin para nang lagnat na *buloc*;

datapoua sa párrafo 218 isusulat co ang totoong bagay na gamot sa lagnat na ito.

212. Ang panñinñiqui na nagmamacaitlong arao (na dalauang arao ang pag-itan) ay malacas lumaban sa manña gamot sa roon sa nagmamacalauang arao ang pagcalagnat.

213. Ang nanñinñiqui hindi ma-aano, cun macailan lamang lagnatin; datapoua cun nalauon ang panñiqui, ay totoong sama; at hungmihina ang catauan, nagugulo ang sicmura, at cun minsan yaon ang pinagmumulan nang *ictericia*, *hidropesía*, *hica*, ó nang lagnat na lauon.

214. Ang gamot sa nanñinñiqui ay ang pinanñanñanlang *quina*, na yao,i, balat nang cahoy. Dito sa Filipinas na-aari ang balat nang *dita*, sapagca isa rin ang cabagsican nito,t, noon, bago man hindi quina ang dita. Basahin mo ang número 14 sa dacong catapusan nitong libro.

Páhiná 178

215. Cun hindi malaqui ang panñiqui, at hindi rin totoong nahihirapan ang maysaquit at siya,i, nacacacain, at nacacatulog, ang gagauin doo,i, ilalagay lamang sa husay nang maysaquit na magaling-galing capítulo 5, at siya na yaon.

216. Nñuni cun bago nalagnat na ang maysaquit nang macaanim ó macapito, at ungmuuli rin ang lagnat, at hindi siyang cusang nauauala, ay magaling sa lahat ang pasuca sa bilin sa número 35, at saca quinabucasan ay painumin nang bilin sa número 14, na caniyang uubusin, bago abutin nang oras nang caniyang pagcalagnat. Ang catapusang bahagui nang *dita* ay iinumung dalauang oras lamang, bago sumipot ang lagnat. Pagca ininom nang maysaquit ang quina (dita) ay lagnatin man siya di man lagnatin, ay paiinumung uli nang ganoong caraming *dita* sa arao na pag-itan nang lagnat; at yaon ang totoong icauauala nang lagnat. Sacca itinutuloy ang pag-inom nang *dita* sa anim na arao, ga calahati lamang ang timbang nang sinabi co nñayon; at ito,i, caniyang iinumun doon sa manña oras na yaon na na-aalamang siya,i, malalagnat disin.

Páhiná 179

217. Cun ang lagnat ay malaquing totoo pati nang saquit nang ulo; cun ang muc-ha,i, mapula, at ang pulso,i, matigas at puno, at bucod dito nag-uubo ang maysaquit, ó cun ang pulso ay matigas din nang mauauala ang lagnat, at ang dila,i, tuyo, ay cailanñang sangrahan ang maysaquit, at paiinumun nang marami noong bilin sa número 3. Pagca guinamot nang gayon ang maysaquit, ay ooui siya caalamalam sa calagayang sinabi co sa itaas sa párrafo 215. Sacca paiinumun (sa isang arao cun lumiban ang lagnat) nang timbang tatlong bahagui ó isang salapi nang bilin sa número 24, na timbang saicapat ang isang inom. Sacca pinababayaang lagnatin ang maysaquit nang maquuilan; at cundi siyang cusang mauauala ang lagnat ay big-yan nang *dita*, para nang turo sa párrafo 216. Cun bago lumiban man ang lagnat, ang maysaquit ay nananab-ang nang pagcain, at hindi macatulog nang mahimbing ó sungmasaquit ang bay-auang, ó ang tuhod bago painumin nang *dita* ay pupurgahin muna nang bilin sa número 21 ó 23.

Páhiná 180

218. Doon sa parrafo 211 ang uica co, na cun minsan ang lagnat na panñiqui sa manña unang arao ay hindi naquiquilala na yao,i, panñiqui cundi tila catulad nang lagnat nang *apdo ó buloc*, nasaysay na sa capítulo 20. Ang gamot dito ay iba-iba lamang nang caunti sa guinagaua doon sa lagnat na *buloc*. Ang maysaquit ay paiinumun nang marami nang turo sa número 3; at cun siya,i, nalagnat nang dalaua ó tatlong arao cun bago nahahalatang marumi ang sicmura dahil sapagca ibig niyang sumucang parati, ó siya,i, sungmusuca nña, ó mapait na totoo ang bibig, ay big-yan nang bilin sa número 34 ó 35; at cun hindi rin nauauala yaong capaitan nang bibig, at ang pagca ibig niyang sumuca, ay purgahing maquuilan nang bilin sa número 24 ó número 21 man, cun malacas ang may catauan. Sacca binibig-yan nang *dita* para nang turo sa parrafo 216. Itong pag-gamot na ito,i, sucacat na roon; datapoua magaling din, pag nacaraan ang ualong arao, di man linagnat ang tauo, ang painumin siya nang *dita* timbang tatlong bahagui arao-arao, na itutuloy hangang lumalo ang ualong arao; at cun ang lagnat ay nagmamacaitlong arao, ay lalo pang cailanñang gain ito.

Páhiná 181

219. Cun ang maysaquit ay nagpamula na nang pag-inom nang *dita*, ay hindi sucacat purgahin, at uuli ang lagnat.

220. Sa lagnat na panñiqui na nagmamacaitlong arao, ay hindi bagay ang pagsasangra. Dalauang oras bago lagnatin ang maysaquit, ay paiinumung maminsan minsan (ga macapat sa isang oras) nang isang tazang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*, na dinoonan nang caunting pulot, at palacarin tuloy sa bahay nang maysaquit. Cun gayon, pati panñiqui, pati lagnat, ay hindi lubhang malaqui. Yaon ding painom ay gagamitin nang maysaquit hangang macalalo ang guinao nang panñiqui; at cun nalalagnat na ay yaon din ang caniyang iinumun cun ibig, ó cun aayao siya noon, ang sa número 2 ay magaling inumin niya. Pagca nacaraan ang lagnat, ay pinapahiran nang damit ang pauis nang maysaquit.

221. Cun minsan ang *quina* (gayon din ang dita) ay nacacapagpailaguin sa maysaquit; at cun ganoon ay hindi macacauala nang lagnat. Caya ang mabuti dito ay purgahin muna ang maysaquit nang timbang saicapat sa *ruibarbo*, ó nang *cañafistula* número 81, bago big-yan uli nang *dita*.

Páhiná 182

222. Mayroon pang ibang manña bagay na maigagamot sa lagnat na panñiqui. Datapoua ang maiguing totoo sa lahat ay ang naituro co na dito sa capitulong ito. Uica naman ni P. Clain na ang pag-inom nang isang tagayang tubig na pinaglagaan nang ugat nang *apasotis* sa oras nang pagsipot nang guinao nang panñiqui, at sacca cun magcumot tuloy ang maysaquit ay nacacauala nang panñiqui, cun gauing macalaua ó macaitlo. Magaling pa sa rito ang isang gamot na itinuro at ipinahayag nang hari sa España sa caniyang manña vasallos, na yao,i, gayon. Ang timbang isang salaping *café* (café) na isasanñag muna sa apoy bago bayuhin nang maliliit, ilalaga sa dalauang tazang tubig hangang sa maiga at matira lamang ang calahati. Sacca sasalain, at ang tubig na pinaglagaan noong *café* ay huhulugan nang gata nang dayap, yaon bagang macucuha sa tatlo ó apat na dayap. Hahaluin capoua at ipainom sa maysaquit cun umaga bago cumain.

Mayroong isa pang gamot na totoong buti na yao,i, gayon. Ang anim ó ualong bulaclac nang isang cahoy na munti na pinanġanġanlan sa Mainila *rosas caballero* at sa Batanġan *flores* ay hulugan mo nang dalauang tagayang tubig na mainit na totoo; doonan pa nang azucar; at ang maysaquit ay pinaiinom nang isa nang isang taza noon dalauang oras bago lagnatin, at gagaling siya; datapoua mainit cun inumin.

223. Yaong manġa tauo, na lauong panahon ó ilang bouang nanġinġiqui na sila, at hindi guinamot nang paanyo, ay big-yan pagdacang minsan nang bilin sa número 34, ó sa 35, at saca painumin nang sa número 38 sa dalaua ó tatlong arao. Pagca yari na ito, ay painumin nang *dita* para nang turo sa parrafo 216.

224. Cailanġang maalaman nang manġa mangagamot na cun minsan mayroong tauo, na hindi man siya lagnatin ay dinaraan din nang pagsaquit nang alin mang casangcapan nang catauan, na itong pagsaquit na ito ay hindi sungmasala sa caugaliang oras, cundi ang pag-uli ay husay, sa macatouid touing icalauang arao, ó arao-arao para nang saquit na panġiqui. Ang gamot na totoo sa ganoong saquit ay yaon ding dita parrafo 216.

Nota. Bucod dito sa manġa bagay na lagnat na ito na sinaysay co sa manġa capítulo 19, 20, 21 at sa 22, ay mayroong isa pang bagay na lagnat na tinatauag; *lagnat na daua*; sapagca ang maysaquit ay sinisibulan nang maraming butil na catulad nang daua; itong ganitong lagnat ay aqing sasaysayin sa capítulo 59.

Páhiná 184

CAPÍTULO 23.

Ang saquit na pinanġanġanlang erisipela, na cun turan nang tagalog ay culebra.

225. Ang saquit na *erisipela*, ó *culebra* ay cun minsan munting saquit lamang, na lungmilitao sa balat nang catauan nang tauo, at milimit sa muc-ha, ó sa paa. Ung-muunat ang balat, at namumula; at cun idinidiin nang daliri, ay nauauala ang pamumula. Ang damdam nang maysaquit, na yaong lugar na sinisibulan nang culebra ay mainit na totoo, na yaon ang di icatulog niya; ang saquit ay lungmalaqui sa dalaua ó tatlong arao pa. Sacca hindi nag-iiba hangang sa lumalo ang isa ó dalauang arao; ungmunti tuloy at may nalalaglag sa balat na masaquit na tila calisquis, at nauauala ang saquit.

226. Nġuni cun minsan ang saquit ay malaqui pa sa sinabi co nġayon. Ang may cataua,i, guiniguinao muna nang malaqui; sungmusunod sa guinao ang isang malaquing init at ang saquit nang ulo, at hang gang di lumitao ang *culebra*, ay parating ibig sumuca ang maysaquit. Pagca sibol nang *culebra* na yao,i, sa icalaua ó sa icatlong arao, ay ungmunti ang lagnat at hindi na ibig sumuca ang maysaquit. Datapoua hindi nauaualang parati nang lagnat na munti, at nanabang siya nang pagcain, hangang di tumahan ang paglaqui nang culebra. Cun ang muc-ha,i sinisibulan noon, ay sungmasaquit ang ulo, namamaga ang bubong nang mata, ang mata,i, piquit, at hindi mapalagay ang maysaquit. Cun minsan ang saquit ay ungmaalis sa isang pishġi, at lumilipat sa cabilang pishġi, at napapacalat sa noo, sa liig at sa batoc; cun gayon ay malalauon ang saquit. Cun malaqui ang saquit, ay parating mayroong lagnat; sira ang bait nang maysaquit, at cun hindi paanyo ang pag-gamot doo,i, namamatay cun minsan, lalo pa cun matanda ang may catauan. Ang pagsibol nang *culebra* sa liig, cun minsan ay pinagmumul-an nang garrotillo; cun sa paa sumibol ang boong paa ay namamaga pati nang hita. Cun malaqui ang sungmisibol na *culebra*, yaong casangcapan masaquit ay sinisibulan nang tila lintog, ó pantog na munti, na puno nang tubig na malinao, na ang camuc-ha ay napasao yaong lugar na yaon, at ang tauag nang tagalog dito,i, *culebrang tubig*. Itong manġa lintog ay nanġatutuyo at nanġalalaglag na parang calisquis; cun minsan yaong pinacatubig na nasisilid sa lintog, ay malagquit, na dahil doo,i, nag-cacalanġib na macapal ang casangcapan nasactan. Ang calauonan nang culebra ay ualo, sangpuo, ó labingdalauang arao; at cun nauauala na ay pinapausan nang malaqui ang maysaquit; itong pagpauis ay hindi dungmaraan cundi sa catapusan nang saquit.

Páhiná 185

227. Ang culebra ay marahil magbago nang lugar. Cun sa utac nang ulo ó sa dibdib mapatunġo ay namamatay agad ang maysaquit; at cun sa liig maparoon, ay garrotillo ang icamatay niya.

228. Ang pinacabutit ó lintog nang saquit na culebra, ay bihirang nagnanana, at cun бага magnana ay maguiguing sugat.

229. Ang dahilan nitong saquit ay ang apdo, na napapasama sa dugo, na hindi lungmalabas na para nang dati sa pagpauis nang tauo.

Páhiná 186

230. Cun ang saquit ay munti, para nang sinaysay co sa parrafo 225, ilalagay lamang sa *husay* (capítulo 4) ang maysaquit, at paiinoming parati nang tubig na marami na pinaglaan nang bulaclac nang *alagao*, na dinoonan, nang timbang isang salaping *salitre* sa iinuming maghapo,t, magdamag. Houag pacanin siya nang carne ó itlog; masama ang alac doon; ang manġa gulay at ang manġa hinog na bunġa nang cahoy ay macacain niya. Ito,i, magaling gauin sapagca nag-iilaguin ang maysaquit nang malimit-limit, dungmarami ang ihi, at ang pagtaib nang catauan. Ang lugar na masaquit ay mabuting pasuin nang ilang paso nang caunting papel sangley na linulon, ó nang laman nang bunġa nang boboy. Ito,i, gamot tagalog.

231. Datapoua cun malaquing saquit yaon, cun malaqui naman ang lagnat, at ang pulso,i,

Páhiná 187

malacas at matigas, ay cailanġang sangrahan nang caunti ang maysaquit, at cun hindi rin ungmunti ang lagnat ay sasangrahang minsan pa, ó macalaua caya. Saca ilalagay sa *husay* capítulo 4; at sinusumpit na parati hangang bumaba ang lagnat; pinaiinom naman nang bilin sa número 3, at pag munti na ang lagnat ay pinupurga ang quinuculebra nang bilin sa número 23, ó binibig-yan touing umaga nang ilang inom na bilin sa número 24. Itong pagpurga ay totoong cailanġang sa quinuculebra, nang mangyaring macuha ang *apdo*, na ungmiiinit at naiipon sa catauan. Cun humaba ang saquit, at ang may catauan ay nananab-ang nang pagcain, at ang bibig ay mapait, ay cailanġang painumin nang alinman doon sa dalauang painom na itinuturo sa número 34 ó 35, cun baga munti na ang lagnat; sapagca itong manġa pasuca,i, lalo pang maigui sa purga doon sa gayong lagay nang maysaquit. Datapoua cun ang culebra ay nadoroon sa ulo, ay magaling pa sa pasuca ang purga. Bagay rin dito ang bañusang macalaua arao-arao hangang tuhod na malahininġang tubig, cun ang saquit ay tungmatahan sa ulo; at cun mahirap ang calagayan nang maysaquit, ay totoong buti lag-yan nang parapit sa talampacan número 36. Cun baga nang mapurga ó mapasuca na ang quinuculebra, ay hindi rin ungmunti ang lagnat ay painumin touing icalauang oras ó malimit sa rito, nang isang cuchara nang bilin sa número 10. Cun talagang mauauala na ang saquit na culebra, sapagca,t pinapausan na ang may catauan, ay bibig-yan nang tubig na may *salitre*, na pinagbabaran nang bulaclac nang *alagao* para nang turo co sa párrafo 230, na sinundan nito at ituloy itong pag-inom sa ilang arao, nang siya,i, mapausan pa mandin.

Páhiná 188

Páhiná 189

232. Yaong lugar nang catauan nang maysaquit, na sinisibulan nang culebra, ay budburan nang *harinang* isinanġag sa cauali ó palioc; maigui pa sa harina yaong tila bulac nang bunġa nang boboy na siya ang itinataquip doon; cun munti ang saquit ay siya na yaon. Datapoua cun malaqui ang saquit, ang isang basahang babad sa malacucong tubig, na pinaglagaan nang bulaclac nang alagao; ay yaon ang totoong daling nacacaguinhaua sa maysaquit. Magaling ding budburan nang color na mapula, na guinagamit nang manġa pintor; datapoua ang lalong madali sa lahat, ay tudluquin nang carayom yaon manġa lintog ó butil nang *culebra* sa dacong ilalim nang butil, at ang tubig na lungmalabas, ay pahiran nang isang tuyong damit. Ang manġa tapal na may taba ay hindi sucat gamitin dito sa saquit na ito.

233. Cun ang culebra, ay ungmurong at pungmapasoc sa loob nang ulo, ó sa lalamunan, ó sa baga, ó sa loob nang catauan nang tauo, ay cailanġang sangrahan ang maysaquit; saca lalag-yan nang parapit sa manġa binti número 36; at parating painumin nang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*, na dinoonan nang caonting *salitre* para nang turo sa párrafo 230.

Páhiná 190

CAPÍTULO 24.

Ang saquit na galis na pinanġanġalang sarna nang castila.

234. Dito sa lupa nang Filipinas ay naquiquilala nang lahat na tauo ang galis. Ang pinangagalinġan nitong saquit na ito ay ang pagcain nang manġa cun ano-ano, ang pagcain namang parati nang manġa ma-aalat, pati nang bunġa nang cahoy na hindi cahinugan, at ang malibag na damit. Mayroon namang tauo, na caya guinagalís, ay siya,i, nalalinan noon.

235. Ang gamot sa guinagalís ay gayon. Houag pacanin nang manġa ma-aalat at maasim, pati nang may taba, ó nang manġa maiinit para nang *pimienta, chile, clavo, luya*, etc. Painumin arao-arao nang tubig na pinaglagaan nang bilin sa número 26, ga tatlong taza carami maghapon. Sa icapat ó icalimang arao ay purgahin nang bilin sa número 21. Pag nacalalo ang pitong arao, ay pupurgahin uli, at bago pacanin ang maysaquit cun umaga, at bago siya humiga nang gab-i ay papahiran nang unġentong bilin sa número 52 ang lugar na sinisibulan nang galis. Touing icatlo ó icaapat na arao ay pinapahirang uli hangang sa macaapat; at caalamalam pagca yari na ito ay mauauala ang galis; datapoua cun baga ungmuli ay capupurgahin pa ang guinagalís noon ding bilin sa número 21, bago ituloy ang pagpapahid sa manġa galis na para nang dati. Ang damit nang maysaquit ay cailanġang paltang parati nang ibang malinis. Magaling sa saquit na ito ang pagpambo ó paliligong parati sa manġa ilog, at uminom nang café arao-arao.

Páhiná 191

236. Cun baga caya guinagalís ang tauo ay gaua nang siya,i, nalalinan noong saquit na yaon, at ang galis ay bagong-bago pa, ay hindi cailanġang purgahin muna. Datapoua cun lauon nang panahong pinabayaang hindi guinamot ang galis ay gagamutin para nang sabi co sa itaas sa párrafo 235, na sinusundan nito.

Páhiná 192

237. Cun ualang mantica, ó cun ualang *sal amoniaco* at dahil doon hindi mo magaua ang unġentong bilin sa número 52, na-aari ang turo sa número 44. Tandaang magaling nang manġa mangagamot na itong saquit na galis ay hindi sucat gamutin pagcaraca cundi unahin ang purga, at saca isunod doon ang ibang sinabi co sa párrafo 235.

CAPÍTULO 25.

Ang saquit na buni sa uicang castila empeines ó herpes.

238. Ang tauong binubuni, cun ibig niyang mauala ang caniyang saquit ay humambo siya

muna arao-arao; saca siya,i, uminom touing arao nang *cremor* número 24 timbang saicapat na isasama sa tubig na pinaglagaan nang chicoria (dilang usa); ó cun ang buni ay masama,t, malacas lumaban sa gamot ang iinumina ay ang bilin sa número 71. Ito,i, gagauin nang labingdalawang arao calauon. Saca ang maysaquit ay magsangra at magpurga nang bilin sa número 21. Quinabucasan bago siya cumain, ó bago humiga, ay pahiran ang ibang manġa buni nang ungüentong bilin sa número 45 ó 52. Dito sa saquit na ito,i, masama ang malibag na damit, at ang di pagpambo nang malimit-limit. Hindi sucat pahirang minsanan ang lahat na buni; at masama sa may catauan ang biglang mauala ang caniyang saquit; caya mabuting pabayaang lumalo muna ang ualong arao man lamang; at magpurga uli ang binubuni. Yaong buning masama ang color, na lungmalaban sa gamot, ay maigui cayurin muna nang isang caputol na pingang basag, ó nang isang cuchillo, bago cuscusin nang bauang at aguió, na cucunin sa bubunġan nang cusina; ito,i, gamot na marahil gauin nang tagalog, at totoong buti.

Páhiná 193

CAPÍTULO 26.

Ang gamot, sa mancha sa muc-ha at sa manġa pilat.

239. Mayroong tauong nilalabasan nang manġa mancha sa muc-ha, di man siya nagcacasaquit, at nang mauala yao,i, basain ang muc-ha na maquiilan maghapon nang *sucang* matapang, na pinaglagaan nang ugat nang *calabasang* puti. Magaling namang lahiran nang gata nang salagsalag ó *pacupis* (pepinillo de San Gregorio) na binabayo muna,t, pinipiga; at ang gata ay sinasamahan nang caonting *pulot*. Itong gata nang salagsalag ó *pacupis* na may calahoc na pulot ay siya rin ang iguinagamot sa manġa pilat, nang houag magbalanġan ang color nang catauan. Ito,i, turo ni Clain. Datapoua,t, ang dahilan nang manġa mancha sa muc-ha ó sa catauan ay saquit na namamahay sa loob.

Páhiná 194

CAPÍTULO 27.

Ang gagauin sa sinisibulan nang anomang bagay na sibol.

240. Bagaybagay ang sungmisibol na masama sa catauan nang tauo, sa macatouid; ang *pigsa*, ang *baga*, ang *tiboc*, ang *taguihauat*, ang *cancro*, at ang iba pa na may canicaniyang panġalan. Cun inaacalang may sisibol sa catauan, agad agad ay pacacactan sa linta yaong lugar na masaquit na namamaga na, ó palibot doon sa talagang sisibulan. Cun ualang linta, ay na-aari ang cadlitan muna bago tanducan, ó tacluban nang ventosa, na ito,i, hindi gagauing miminsan lamang, cundi maquiilan. Pagca gayon ang gaua, yaong talagang sisibol ay hindi na tungmutuloy cun minsan, at tumuloy man, ay gungmagaan ang saquit dahilan sa pagcuha nang dugo. Pag nacunan nang dugo ang maysaquit, at inaacalang masama ang sisibol, ay pupurgahin cun marumi ang dila nang bilin sa número 21, at susumpitin arao-arao na ualang liban nang bilin sa número 5. Bucod dito ay houag ipatiquim sa maysaquit ang sabao, ang alac, ang manġa mahanghang, ang carne, ang itlog, ang isda at ang baboy. Ang caniyang cacanin lamang ay ang tinapay na durog, na isinama sa tubig na mainit, ó linugao cun ibig niya. Ang caniyang iinumina parati ay ang bilin sa número 2. Cun ang sibol ay nacaputoc na, ay itinutuloy ring guinagaua itong lahat na turo co nġayon, pati nang pagcuha nang dugo na gagauin doong palibot sa sibol. Saca guinagamot ang sibol para nang sasabihin co sa párrafong isusunod co dito. Cun minsan ay cailanġang sangrahan ang talagang sisibulan nang anomang masama, at lalo pa cun nalalagnat ang may catauan, ó cun hindi siya patuluguin noong masaquit, ó cun malaquing totoo ang pamamaga noong lugar na sinisibulan. Datapoua cun minsan ang manġa linta na idinoroong palibot sa sibol ay siya na. Cun nacaputoc ang sibol, ay houag nang sangrahan ang maysaquit.

Páhiná 195

Ang gamot sa pigsa, sa uicang castila,i, divieso.

241. Ang pigsa,i, sibol na matigas na mapula pula, masaquit at mainit na mayroong ugat na isa, at ga catulad nang isang bunġang munti nang piña.

242. Ang pigsa cun iisa lamang ay hindi lubhang macahihirap sa tauo, at cun minsan siyang cusang nauauala pag nacaputoc. Datapoua cun mahirap ang damdam nang pinipigsa, ó cun ang pigsa,i, marami susundin muna ang bilin doon sa párrafo 240; at nang lumambot ang pigsa, ay tatapalan nang tinapay na nġinuya, ó nang tinapay na dinurog na minasa sa caunting gatas nang anomang hayop. Cun ualang tinapay, ay matatapalan ang pigsa nang pataning binayo. Pag nacaputoc na ang pigsa, at ang pinacaugat ay nacuha na, ay nauauala ang saquit; datapoua cun bago may natitira pang matigas doon sa sinisibulan nang pigsa, ay tapalang uli nang tinapay na dinurog, na pinataca,t, minasa sa gatas. Ito rin ang gamot sa sibol, na cun tauaguin nang tagalog ay *pigsang daga*.

Páhiná 196

Páhiná 197

Ang gamot sa taguihauat, na cun turan nang castila ay carbunco.

243. Ang taguihauat ay isang bagay na sibol na matigas, mapula pula, mainit, mahapdi at masaquit, na may ugat din para nang pigsa; datapoua ang taguihauat mayroon sa ibabao na tila lanġib, at ang pigsa,i, ualang gayon.

244. Ang gagauin sa sinisibulan nang taguihauat ay ang turo sa párrafo 240. Saca cun macaputoc, ay tapalan nang isang cabiac na lasonang inihao sa apoy, na mainit cun itapal. Ang uica naman ni Rivera, na ang totoong galing sa sibol na yao,i, ang *palaca* sa ilog, yaon bagang palacang tungmatahan sa tubig na ungmaanod; saca pinipisa ang ulo, at pinapatay, bago bia-quin at itapal sa sibol; touing icalauang oras ay pinapaltan nang ibang palacang bago; at sa loob nang isang arao ay gummagaling nang maysaquit, at ang ugat nang sibol ay madadala tuloy nang palaca. At cun mayroon pang natitirang ugat ay mag-ihao ca nang isa ó dalauang palaca sa horno ó sa palioc; saca bayuhin mo at itapal sa sibol, at mabababao.

Páhiná 198

Nota. Cun minsan pinangangnanlan din nang tagalog na taguihauat ang *cancro* na sasaysain co n̄gayon.

Ang gamot sa escirro at sa cancro, na cun sumibol sa suso nang babayi ay tinatauag nang castilang zaratán; pati nang gagauin sa nasisira ang caniyang ilong.

245. Ang escirro ay isang bagay na bucol, na matigas, na hindi rin masaquit, na casing color at casing init nang ibang balat, na anaqui hindi carugtong nang ibang laman, cundi tila nabubucod; datapoua cun quibuin nang camay, hindi ungmuuga para nang man̄a *lobanillo*. Ang escirro cun minsan ay sungmasama cun malauon, at naguiguing *cancro*. Caya naquiquilalang maguiguing cancro na ang escirro, sapagca ungmiinit at cungmacati ang lugar na quinadoroonan nang bucol, na dahil doo,i, ibig camutin nang maysaquit. Ang bucol ay lungmalaqui, at nagbabago nang hichura, at bucod doon ay sungmasaquit na maminsan minsan, at cun malauon ay parati na. Ang man̄a ugat na nadoroong palibot sa escirro ay namamaga at nan̄gingitim. Cun malapit nang magsugat ang cancro, ay lalong masaquit; at cun nacapagsugat na ang lumalabas doo,i, totoong baho; ang sugat ay gumagapang at cun minsan mayroong ugat na na-aabot at lungmalabas ang dugo. Ang marahil sibulan noon ay ang man̄a matabang tauo, at ang man̄a dalagang matanda. Cun minsan dala nang capanglauan ó nang pagca galit nang may catauan, ó nang pagcain nang maraming bauang ó man̄a bagay na maliuag matunao sa sicmura.

Páhiná 199

246. Ang gamot sa *escirro*, ay gayon. Gagauin pagcaraca ang man̄a bilin sa párrafo 240; datapoua cun minsan ay masamang cunan nang dugo; at cun baga hindi nauuuala ang pamamaga, ay tapalan nang bilin sa número 60. Ang maysaquit ay mabuti palonoquin arao-arao nang bilin sa número 57. Cun ang *escirro* ay sungmamá at naguing *cancro* na, magsugat man di man magsugat, ay yaon din ang gagauin, sa macatouid ang tapal número 60, at ang bilin sa número 57. Ang sibol sa suso nang babayi na ang pan̄gala,i, *zaratán* ay gagamutin para nang turo sa párrafo 489.

Páhiná 200

Nota 1. Ang tagalog na tauo ay marahil sibulan sa licod nang isang bagay na sibol na ang pan̄gala, nila doo,i, *cancro ó grano maldito*. Sa aqing acala yaon ay hindi totoong cancro; at ang gamot doo,i, ang bilin sa párrafo 240. Nacabubunot sa gayong sibol (ani P. Clain) ang pinacatalbos nang *maguei* (maguí) na babayuhin munang maigui bago itapal. Magaling din sa gayong sugat (ani P. Santa María) ang dahon nang *tan̄gant̄gan ó lin̄gangsina* (higuerilla del infierno) na babayuhin muna bago itapal sa sibol. Pagca nacaputoc na ang sibol ay hinuhugasan at linilinisang ang sugat nang gata nang *lantin*. Ang uica nang iba, na totoong magaling na gamot sa gayong sibol ang ugat nang *calaboa*, na binabayo muna,t, pinapatacang sabay nang caunting lan̄gis nang niyog at siya ang itinatapal doon.

Nota 2. Pag nagsusugat at nasisira ang ilong nang tauo, cun minsan gagaling siya pag ininom nang mahabang panahon ang bilin sa número 57. Datapoua,t, magpupurga naman siya nang malimit-limit bilin sa número 21.

Ang gamot sa tiboc, na cun turan nang castila,i, panadizo, ó panarizo.

Páhiná 201

247. Ang tinatauag nang tagalog na tiboc ay sungmisibol sa man̄a dulo nang daliri, at totoong sungmasaquit. Itong ganitong sibol ay hindi sucut hamaquing pabayaang, sapagca cun minsan ay nabubuloc at nasisira pati nang buto nang daliri, cundi gamutin pagcaraca. Cun minsan ay namamaga ang boong camay hangang itaas.

248. Ang gagauin sa sinisibulan nang gayon, ay ang man̄a bilin sa párrafo 240. Cun malaqui ang lagnat pati nang pamamaga nang camay, ay sangrahan ang maysaquit minsan ó maquiilan, ayon sa calaquihaan nang caniyang saquit; at sapagca itong sibol ay masama, ay cailan̄gang ibabad nang ibabad na pagcaraca sa tubig na mainit (houag sa malacuco lamang) ang daliring sungmasaquit; at pagca guinaua itong pagbababad na ito sa unang arao nang pagsaquit nang daliri, ay cun minsan hindi na tungmutuloy ang sibol cundi nauuuala. Gayon din mabuti itapat na parati ang casangcapang masaquit sa sin̄gao nang cungmuculong tubig Magaling ding tapalan nang bulaclac nang *camantigui* na babayuhin muna na may caunting *asin*. Datapoua cun hindi guinamot na tambing nang gayon, at tungmutuloy ang sibol, ay babasaing parati ang daliri nang *gatas* na pinaglagaan nang bulaclac nang culutan, ó tapalan nang tinapay na durog na linahucan nang gatas; ang totoong buti doon naman ay ang *levadura* nang trigo, nang madaling magnana ang sibol. N̄guni itong man̄a ganitong tapal ay hindi dapat ilagay, cundi maualauala muna ang pamamaga nang sibol, at cun talagang magnanana na.

Páhiná 202

249. Cun inaacalang may nana na ang sibol, ay hiuain pagcaraca, at houag palauonin doon ang nana; saca guinagamot ang daliri nang ungüentong bilin sa número 66. Cun minsan ang man̄a casangcapang sinisibulan nang tiboc, ay linalabasan nang laman, na lungmalaqui,t, lungmalabis sa rati; at itong labis na laman ay mauuuala cun budburan mo nang caunting *tauas* na sinunog. Cun baga nabubuloc ang buto ang daliring sinibulan nang tiboc, ay maiguing hiuain ang laman nang maraming hiua sa lugar na naquiquilalang nabubuloc, at basaing parati nang

Páhiná 203

tubig na pinaglagaan nang *dita* (*quina*) na sinasamahan nang *espíritu de azufre*, na bibilhin sa Maynila, na yaon din ang turo sa número 10, na ualang calahoc anoman; ang maysaquit ay paiinumín din nang *dita* número 14, timbang saicapat touing icalauang oras. Cun hindi rin nauauala ang pagcabuloc nang daliri, ay ipaputol sa marunong ang casangcapang nasasactan, pag naquiquitang tungmahan na ang pagcabuloc, at hindi na lungmalaqui, sapagca masamang putulin hangang may nabubuloc pa.

Ang gamot sa baga, na cun turan nang castila,i, apostema.

250. Ang pinanġanġanlang *baga* nang tagalog ay isang sibol na mapula pula cun bago, masaquit, mainit at ga tungmitiboc. Ang butas cun pumutoc ay isa, cun minsan; cun minsan ay marami.

251. Ang gagauin agad sa sinisibulan nang *baga*, ay ang lahat na bilin sa párrafo 240. Saca gagauin ang manġa turo sa número 248, na yaon din ang iguinagamot sa tiboc.

252. Datapoua cun ang sibol, ay nagnanana na, ay hindi cailanġang tapalan nang manġa dahon nang manġa damo, cundi ang magaling doo,i, hiuain agad ayon sa sasabihin co nġayon sa párrafong isusunod dito.

Páhiná 204

253. Cun ang *baga,i*, may nana, na caya naalamang may nana, sapagca cun hipuin ang sibol, ay ga nag-aalon-alon ang nana sa ilalim, at gungmagala doon sa loob, at hindi masaquit na para nang dati ang sibol, cun ganoon ang gagauin, ay hihiuain ang sibol sa dacong ilalim nang macaanod ang nana; at houag tumahan doon; datapoua cun minsan ay siyang cusang pumuputoc pag natapalan nang manġa bilin sa itaas sa párrafo 248. Pag nacaputoc na ang sibol, ay masamang palabasing minsanan ang maraming totoong nana, at ang maysaquit ay manghihinang totoo, maliliyo, at mamamatay tuloy cun minsan. Ang calaquiha nang hiua,i, ibinabagay sa calaquiha nang *baga*, at masama naman ang totoong unting hiua maca magtago sa ilalim ang nana, at mababahao ang sibol, na hindi maiguing pagcabahao, at cun gayon ay isa pang cailanġang hiuain, cun malauon-lauon.

254. Ang butas nang sibol, ay doroonan nang *micha* nang hilas, na gayon ang pag-gaua. Ang isang caputol na munti nang *lienzong* luma ay naninitnit, at ang pinagnitnit ay guinagauang parang cigarillong munti, na yao,i, ang tinuturang *micha*; ang *micha,i*, ibinababad sa *pulot poquiotan*, ó cun ualang pulot, na sa pula nang itlog; bago isoot sa butas nang sibol. Ang ibabao nang sibol ay tapalan nang isang *lienzong* malaqui pa sa sibol, na may dalaua ó tatlong suson. Ang sibol ay minsan lamang gamutin arao-arao, at touing gagamutin ay papaltan ang *micha* nang ibang bago, at susumpitin ang butas nang sibol nang tubig na pinaglagaan nang dahon nang *hagonoy*, at *macabuhay*: ang isusumpit sa sibol ay sumpit na cauayan, cun ualang iba. Cun *baga* may roon pang naquiquitang matigas doon sa *baga*, na hindi pa lungmalambot, ay tapalan nang manġa nacacalambot, na yao,i, ang gatas at ang iba, na itinuro co sa párrafo 248.

Páhiná 205

255. Cun malinis na at munti ang butas nang sibol, ay bahau,t, papagcalanġibin tuloy nang hilas nang lienzo na idoroon sa butas.

256. Maalaman nang manġa mangagamot, na bucod dito sa manġa itinuro co nġayon ay mayroon pang ibang manġa bagay na maigagamot sa saquit na ito; at ang magaling sa lahat ay ang unġento nang *hagunoy*, ó ang sa *lantin* (llantén) para nang turo sa número 62. Cun ang sa *lantin* ang gagauin ay pinipili ang may malapad na dahon, at limang litid, na doon naquiquita sa tangcay pag nalagot. Alin man doon sa dalauang unġentong yaon, ay nagagamit sa sinisibulan nang *baga*, na mula sa bagong pagsibol hangang sa mabahao. Datapoua lalong mabuti sa manġa unġentong ito ang sundin ang manġa itinuro co dito sa capítulong ito.

Páhiná 206

357. Cun ang *baga,i*, nadoroon sa loob nang catauan doon sa pinanġanġanlang *baga*, ay gagauin ang manġa bilin sa capítulo 6 nitong librong ito.

CAPÍTULO 28.

Ang gamot sa bicat sa uicang castila,i, lamparónes ó escrúfulas.

258. Ang pinanġanġanlang *bicat* ay sungmisibol sa liig ó sa quiliquili; cun minsan hindi doon lamang, cundi sa dibdib at sa lahat na casucasuan nang catauan nang tauo. Cun minsan namamaga ang isang labi nang bibig at ang iling. Itong manġa bucol na pinanġanġanlang *bicat*, ay matigas, hindi mainit, hindi masaquit, at tila louag doon sa quinadoroonan, sapagca cun ugain nġ daliri ay ga sungmusunod. Cun ang binibicat ay bata, ay hindi maliuag gamutin; datapoua cun matanda ay malauon bago mauala ang *bicat*.

Páhiná 207

259. Ang gamot sa may *bicat* ay gayon; ang maysaquit ay pupurgahin macalaua touing bouan nġ bilin sa número 21. Datapoua cun minsan nacacasama ang purga. Papambo siyang parati sa tubig na hindi totoong lamig, at houag doon sa mġa ilog na may malalim na lunas, na dahil doo,i, hindi inaarauan ang tubig. Cacain siyang parati nang *dalandang* hinog; lalacad siya arao-arao, ó sasacay sa cabayo; houag cumain siya nang marami cun gab-i. Cun babayi ang maysaquit, ay houag magsaquit humabi, ó manahi, ó magdugtong nang *abaca*, at totoong sama yaon. Houag namang cumain ang maysaquit nang isda, at masama sa ganitong saquit. Cun siya,i, malapit sa dagat ay uminom touing umaga nang isang vasong tubig sa dagat din, na yao,i, isang pinacapurga; at cun malayo siya sa dagat, ang tubig na dinoonan nang asin ay na-aari. Houag

siyang cacain nang manġa cun anoano. Magaling naman sa saquit na *bicat* ang pag-inom nang tubig na cun bumucal sa lupa ay mainit na, para nang sa bayan nang *Los Baños*. Magaling naman ang pagpambo doon sa tubig na yaon.

Páhiná 208

260. Ang ganitong pag-aalaga sa catauan cun minsan ay macacauala cun malauon nġ bicat; datapoua bihirang nangyayari yaon. Ang ibang manġa bagay na nabibilin sa ibang manġa libro, ay hindi nacacauala noong saquit na yaon. Cun bayuhin mo ang damo na pinanġanġanlang *malatinta ó tintatintahan ó tinatinaan* at itapal sa bicat, ay mauauala. Yaong damong yaon ay guinagamit sa pag-gaua nang *alac* sa *bigas*, nang tumapang ang *levadura*. Ang tapal ay papaltang macalaua arao-arao. Ito,i, turo ni P. Santa Maria. Datapoua cun ang maysaquit hindi gungmagaling, ay magpagamot siya sa marunong na médico.

Ang gamot sa lungmalagui ang liig, na, ang tauag nang castila sa gayong saquit ay papera.

261. Sa provincia nang Batanġan doon sa manġa bayang malayo sa dagat, ay malimit itong saquit, nang pamamaga nang liig, at marahil dumaan itong saquit sa manġa babayi. Itong saquit ay hindi maliuag gamutin cun bago; datapoua cun laun ay hindi na maari.

Páhiná 209

262. Ang gagauin nang may ganitong saquit ay houag siyang cumain nang marami cun gab-i; houag pumambo sa ilog na ang manġa lunas ay malalim; at ang manġa ganoong tubig, sapagca hindi inaarauan ay malamig, at cun sana sa bunġa nang cahoy, ay manġa hilao. Datapoua cun ualang ibang mapambohan ay macacapambo rin doon ang tauo, houag lamang tumahan doon nang malauong; sapagca ang pagtahan nang malauon sa manġa gayong tubig ay yaon ang pinagmul-an nang pamamaga nang liig. Ang tubig nang manġa ilog na hindi inaarauan ay masama namang inumin; datapoua cun ualang ibang maigban, at capilitang iinumang ang sa gayong ilog, ay mabuti doonan ang tubig nang caunting asin ga calahating taza carami sa isang tapayan. Bucod dito ang liig ay tatapalan nang dahon nang *tabaco* at *macabuhay*, na babayuhin muna; itong tapal, ay hindi inaalís sa liig, cundi parating naroon arao at gab-i; macalaua lamang maghapon inaalís, nang mapahiran ang paus; saca isinasaoli at dinoroonan nang bigquis na hindi louag hindi maigting. Cun bago ang saquit, ay caalam-alam mauauala pagca gauin yaon. Ang maysaquit ay papambo arao-arao, ó macalaua man lamang touing lingo. Datapoua cun yaong gamot na yao,i, hindi nacacauala nang saquit, pag guinaua sa dalaua ó tatlong bouan, ay pahiran ang liig touing icapat na arao nang caunting unġento nang *mercurio* ayon sa turo sa número 28. Sacá tatarapan ang liig nang isang bigquis na hindi louag hindi maigting. Cun bago naglilintog, ó sininġauan ang lugar na pinapahiran, itinatahan muna ang pagpapahid nang *mercurio*. Sacá pumambo nang malimit ang maysaquit, at pagca nauala na yaong manġa lintog, ay magpahid siya uli para nang dati. Ang liig na lungmalaqui, at ang manġa bucol na sungmisibol doon ay masamang hipoi,t, lamasin nang camay, at lungmalaqui pa mandin. Mayroong isa pang pamamaga nang liig sa taguiliran, na ang tauag doo,i, *bayiqui*; ang gamot doo,i, naituro co na sa párrafo 78.

Páhiná 210

Ang gamot sa manġa bucol na malambot na hindi masaquit, na tinuturang lobanillos nang castila.

Páhiná 211

263. Bucod doon sa manġa bucol na sinabi co sa manġa párrafong natalicdan, ay mayroong isa pang bagay na hindi matigas para nang manġa *bicat*, at hindi rin masaquit, na ang panġalan nang castila doo,i, *lobanillos*. Nagsisisibol sa ulo, sa manġa camay, sa tuhod, at sa ibang manġa lugar nang catauan.

264. Ang gamot dito,i, gayon: ang isang malapad na tinga ay itapal doon nang mahabang panahon. Magaling din ang unġento nang hagunoy ó lantin na bilin sa número 62 Nġuni itong manġa ganitong bucol hindi nacacaano, at cun minsan masamang gamutin.

Ang gamot sa butlig ó culugo sa uicang castila,i, berrugas; at ang gamot sa bosouang, na ang tauag nang castila doo,i, clavos.

265. Maraming bagay ang naigagamot sa butlig at sa bosouang. Ang lalong magaling ay cayurin muna nang sundang ang culugo ó ang busouang, at tapalan nang unġentong bilin sa número 66, na arao arao papalitan nang ibang bago. Cun bago matatalian ang butlig, ay maigui talian sa puno nang isang buhoc ó sutla nang matuyo at malaglag.

Páhiná 212

CAPÍTULO 29.

Ang gamot sa sininġauan ang bibig, na ang tauag nang tagalog doo,i, laso ó tola, ó daputac, sa uicang castila,i, aftas.

266. Ang pinanġanġanlang *aftas*, ay sinġao nang bibig, na marahil dumaan sa manġa sangol; at ang tauag nang tagalog sa nagcacasaquit nang gayon ay *dinarapulac*, ó *linalaso* ó *tinutula*. Yaong saquit na yao,i, manġa butil na mumunti, mapuputi, ó ga madilao dilao, na naguiguing sugat na mabibilog, na sungmisibol sa loob nang bibig, sa lalamunan at sa ilalim nang lalamunan; cun minsan naman ay tungmutuloy at ungmaabot hangang sa *baga*, at sa manġa *bituca* Dinaraan naman cun minsan noong saquit na yaon ang manġa matatandang tauo.

267. Itong sinġao sa bibig cun minsan di man gamutin, ay nauauala; datapoua cun minsan ay nalalagnat, napupuyat at nananab-ang nang pagcain ang nagcacasaquit nang gayon. Ang manġa sangol ay sungmisigao, at aayo sumuso dahil sila,i, nasasactan nang gatas cun dungmaraan sa bibig.

Páhiná 213

268. Cun baga malaqui ang lagnat, pati nang pagsaquit nang bibig, at mahirap ang paglon-oc ay sasangrahan sa camay ang maysaquit. Ang ipacacain doo,i, ang linugao. Paiinumin naman nang malimit nang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*, na dinoonan nang cauntin *salitre*, ga timbang saicapat sa sampuonng tazang tubig Macaapat maghapon, ay paiinumin nang bilin sa número 61, timbang calahating saicaulo ang isang inom, na isasama sa isang cuchara noon ding tubig na pinaglagaan nang alagao. Touing icatlong arao ay pupurgahin ang maysaquit cun matanda nang bilin sa número 58; ó cun aayao siya noon, ay ang sa número 63 siya ang ipupurga sa caniya. Bucod dito ang manġa sugat ay babasaing maminsan-minsan nang isang caputol na lienzong ibinabad sa gata nang *siempreviva*, ang lienzo ay tinatalian sa dulo nang patpat. Magaling dito sa saquit na ito (ani P. Santa María) ang tubig ó dagta na tungmutulo sa ouay na pinanġanġanlang *talula*, na yaon ang ibabasa doon sa manġa sugat ó sa sinġao nang bibig nang manġa bata, at bihira ang hindi gungmagaling. Cun minsan ang iquinapagcacasquit nang manġa sangol nang gayong saquit ay ang gatas nang nagpapasuso doon. Caya cailanġang usisain cun yaon cayang nagpapasuso ay guinagalis, ó binubuni, ó cun mabaho ang hiniġa, ó cun masama ang damdam nang caniyang sicmura; at uala man siyang saquit ay mabuti painumin nang bilin sa número 2, ó nang tubig na dinoonan nang caunting *suca* ó gata nang dayap; ó nang manġa cajelada ó limonada número 33.

Páhiná 214

269. Cun baga hindi sangol cundi matanda na ang sinisingġauan sa bibig, ang pag-gamot doo,i, para nang pag-gamot sa manġa sangol, na itinuro co sa párrafo 268 na sinundan nito. Datapoua ang ipupurga doon ay ang bilin sa número 23, at ang ipagmumumog ay ang bilin sa número 19.

270. Cun tila maitim yaong sungmisingġao sa bibig, at yao,i, casama nang ibang saquit, ó lagnat na malaqui, lalo na cun mahirap ang pacaramdan nang may saquit na parating nagsisinoc, at dungmoroal, at hindi lumagay, ay painumin arao-arao nang timbang saicapat ó cahati nang bilin sa número 14; at ang caniyang ipagmumumog ay ang turo sa número 76. At pag nauala na ang sinġao sa bibig, cun ang maysaquit hindi nag-illaguin nang malacas ay purgahin nang bilin sa número 23, at painumin naman nang bilin sa número 12, ó sa número 13, at ito rin ang caniyang ipagmumumog. Cun totoong hindi macalonoc ang maysaquit dahilan sa sinġao nang bibig, ay ang gatas na tinutubigan ay isama sa ibinabaños, at sa isinusumpit sa caniya.

Páhiná 215

CAPÍTULO 30.

Ang gagauin sa nahulog sa mataas ó sa pinalo, ó sa naipit, ó sa nahulog sa cabayo ó sinicaran.

371. Ang manġa pasa sa catauan gaua nang pagcahulog sa cabayo o sa mataas na lugar, ó dahil sapagca ang may catauan ay pinalo, ó naipit, ay yaong dugong nadoroon sa casangcapang nasactan, na na-bobobo,t, napapacalat sa ilalim, sapagca napupunit ang pinaca alulod, ó ugat na dinaraanang parati nang dugo, at yaon cun minsan ang biglang pagcamatay nang may catauan. Caya marami ang biglang nanġamatay dahilan sa sila,i sinapoc sa sicmura, na yao,i, ang iquinaputoc nang *pali* sa loob.

Páhiná 216

272. Ang magaling sa manġa pása ay ang manġa basahang babad sa *suca*, na dinoroonan nang dalauang gayong tubig na malacuco, cun baga matapang ang *suca*. Cun mayroong sugat, ay hindi bagay doon ang *suca*, cundi ang dahon nang *pandacaqui*, na babayuhin munang maigui bago itapal doon. Magaling pa sa *pandacaqui* ang dahon nang *hagunoy* sa binayo. Na-aari naman ang sa número 68. Masama sa ganoong saquit ang *alac*, ang aguardiente at ang manġa tapal na dinoroonan nang taba, sapagca yaong manġa yaon ay nacacalapot sa dugo. Ang maysaquit ay paiinuming agad nang bilin sa número 1, na yao,i, magaling pa sa *sapang*, atsa ibang datihan ipinainom nang mangagamot sa ganoong saquit; datapoua cailanġang lahucan nang *salitre*, timbang saicapat sa apat na taza. Itong ganitong painom ay itinutuloy hangang sa gumaling ang maysaquit. Ang manġa pasa ay hindi sucat hiuain, sapagca cun gauin ang manġa turo sa itaas, ay siyang cusang mauauala. Ang maigui namang gauin nang tauong masipag mag-alaga sa caniyang catauan ay gayon. Cun siya,i, pinalo, ó tinamaan nang bato, ó nahulugan nang anomang mabig-at, ó sinicaran nang cabayo, at uala siyang magamit na gamot doon sa oras na yaon, pagcaraca siya,i, umihi ang caniyang ihing mainit ay ibabasa nang ibabasa sa lugar na nasactan; at cun minsan pati saquit ay mauauala pagca guinauang tambing yaon.

Páhiná 217

273. Datapoua cun mahirap ang lagay nang maysaquit sapagca siya,i, pinalo nang malacas ó malalim ang quinahulugan, at malaqui ang tagupac, ó malaquing bato ang tungmama sa caniyang catauan, ó sinicaran nang hayop nang malacas at dahil doon ay hindi nacaalam tauo pagcaraca, ó siya,i, nalauon lauong tila patay, ó linabasan nang dugo sa *ilong*, ó sa tainġa, ang gagauin doon, ay sangrahang madali; ang maysaquit ay masamang quibui,t, ugain, at mabububo pa mandin ang dugo, at cun mabig-at ang caniyang ulo, ó siquip ang dibdib, ó cun namamaga ang tiyan, ang cahulugan noon ay may nabubong dugo sa ulo sa dibdib ó sa tiyan. Cun totoong cailanġan ang pagsasangra, nang magyaring cunan nang maraming dugo; saca gagauin ang manġa bilin sa párrafo 272 na sinundan nito; bucod dito magaling sumpitin arao-arao ang bilin sa número 5 ó 6 Cun ang saquit ay nadoroon sa dibdib, ó sa tiyan, ó sa bay-auang, ó sa ibang lagar na masama, ay houag pacanin ang maysaquit nang anomang, cundi painuming parati nang tubig na pinaglagaan nang *palay*, ó linugao lamang. Ang boong catauan nang maysaquit ay mabuti doonan nġ damit na babad sa tubig na sinucaan; at cun baga ang saquit ay nadoroon sa ulo, ay houag basain nang *suca*, cundi nang *alac* sa misa na tinubigan. Pag nacaraan ang ilang arao, ay magaling purgahin

Páhiná 218

ang maysaquit nang bilin sa número 11 ó 23, ó 32, ó 49. Cun minsan ang maysaquit ay magaling-galing sa manġa unang arao nang masangrahan. Saca cun nacalalo ang ilang arao, ay sungmasama uli ang pagcaramdam, at ang pulso,i, tungmitigas; cun gayo,i, cailanġang sangrahang uli. Cun ang nasactan ay tauong matanda na, cun siya,i, malacas pa, at marugo, ay cailanġang sangrahan, nang macunan nġ ga timbang tatlo, ó apat na pisong dugo. Ang ipaiinom doo,i, ang bilin sa párrafo 272. Cun ualang marunong sumangra, ay ipacagat sa linta ang piling nang lugar na nasactan. Itong pagcuha nang dugo ay totoong capilitang gauin agad dito sa saquit na ito; at pagca nacunan na nang dugo ang maysaquit, ay caalam-alam totoong daling guminhaua ang caniyang pagcaramdam. Maraming tauo ang sinibulan sa loob nang catauan, at nanġamatay nang biglang pagca matay dahil sa pinabayaan ang saquit, at hindi tambing guinamot.

Páhiná 219

CAPÍTULO 31.

Ang gamot sa masaquit ang camay ó paa, dahil sa narapilos ang may catauan ó cun nagcasala ang caniyang pagdampot nang anoman, na ang tauag nang castila doo,i, relajación ó recaldura; at ang gamot naman sa may lungmingsad na buto: ang tauag nang castila doo,i, dis locación ó luxación.

Nota. Cun minsan dahil sa narapilos ang tauo, ó dahil sa siya,i, nahulog, ó binatac ang caniyang paa ó camay, ay sungmasaquit yaong manġa casangcapang yaon; at caya gayon, sapagca napacabanat ó napacaunat ang litid. Cun minsan namamaga naman ang casangcapang nasactan. Ang gamot doon ay gayon. Ibababad pagdaca ang paa ó camay na nasactan sa malamig na tubig. Saca cumuha ca nang dalauang puti nang itlog (houag ang pula) at ihulog mo sa pingan ó planchang *estaño*. Nġgayon ang isang caputol na *tauas* iyong icuscos nang icuscos sa pingan *estaño* na may puti nang itlog; pagca malapot na ang puti nang itlog; ay yari na ang unġüento. Maglatag ca nang caunti noon sa isang damit, at itapal mo sa masaquit, na yao,i, gagauin mong macalaua maghapon. Itong mabuting gamot ay turo ni Rozier. Hindi ma-aari ang pingan tinga, cundi ang *estaño* yaon bagang inahihinang sa *hojas de lata*. Caya magaling ang maghanda ca nang isang plancha noon, at itago mo sa bahay.

Páhiná 220

274. Ang manġa dulo nang buto nang tauo ay mabilog ó masubong na sungmusoot, at pungmipihit sa huca y na mabilog din at malucong; at cun ang mabilog na dulo nang buto, ay unġmaalís doon sa huca y na dating quinasosootan, ang panġalan sa ganoon ay lungmingsad ang buto. Cun gayon ay cailanġang isaoli agad ang buto doon sa caniyang lugar, sapagca cun pinabayaan nang malauong panahon ay hindi na maisaoli, at ang huca y na talagang pipihitan noon, ay nagcacalaman, at caya hindi na maaring sumoot doon.

Páhiná 221

275. Pag nasaoli na ang buto sa caniyang lugar, ay cailanġang tapalang parati ang casangcapang nasactan cun namamaga pa nang damit na babad sa tubig at *suca*; at pagca nauala na ang pamamaga ay samahan nang caunting *aguardiente*. Saca bibigquisang maigui, at houag quiquibuin nang mahabang panahon. Na-aari rin ang *puti* nang *itlog* at ang inciensong binayo na hinahalo capoua, at itinatapal sa masaquit.

276. Bago isaoli ang buto sa caniyang lugar cun бага lauon nang lungmilingsad, ay namamaga yaong casangcapang nasactan, ay sasangrahan ang maysaquit bago tapalan nang *tinapay* na durog at *suca*, na ito,i, gagauing ilang arao, bago atuhin ang pagsasauli nang buto sa caniyang lugar. Ang pag-gaua nito,i, hindi lubhang maliuag, babayi man ang umato. Binabatac lamang nang dalaua catauo ang dalauang casangcapang pagtatamaan, at saca ang isang tauo ay caniyang pinatatama ang dulo nang buto sa caniyang susuutan; cun minsan ay hindi cailanġan ang tatlo catauo, at na-aari ang isa, cun maalam alam humipo,t, tuminġin. Cun бага hindi lamang lungmilingsad ang buto cundi nabali pa, ay gagamutin muna ang pagcalingsad, bago gamutin ang pagcabali. Ang gaua nang tagalog sa ganitong saquit ay ipinahihilot sa marunong ang casangcapang lungmingsad; datapoua maliuag gumaling sa ganoong paraan, cun yao,i, lungmingsad na totoo.

Páhiná 222

Ang gagauin cun lungmingsad ang sihang.

277. Ang maysaquit ay pinalulucloc sa sahiġ nang bahay, at ang gungmagamot sa caniya,i, lungmalagay na tindig sa licod nang maysaquit; ipinapasoc sa bibig nang maysaquit sa ibabao nang bag-ang ang dalauang hinlalaqui nang camay, at ang ibang manġa daliri inilalagay sa ilalim nġ sihang; pagca gayon na ang taya nang dalauang camay nang gungmagamot, ay idiniriin ang sihang na pailalim, at sa dacong licod nġ maysaquit, hangan sa sungmoot sa lugar niya. Saca tapalan nang turo sa párrafo 275.

Ang gagauin sa lungmilingsad ang cayang liig.

278. Cung lungmingsad ang liig nang tauo, ay mamamatay pagcaraca, cundi gamuting madali; caya ang gagauin doo,i, pahihigain nang patihaya sa sahiġ, at ang mangagamot ay lulucloc doon din sa sahiġ sa ulunan nang maysaquit; saca hahauacan nang caniyang dalauang camay ang ulo nang maysaquit, at pagcaraca caniyang babataquin, at pipihitin nang caunti nang mangyaring tumama sa datihang quinasusuutan. Saca tapalan nang bilin sa párrafo 275.

Páhiná 223

Ang gagauin cun lungmingsad sa dacong quiliquili ang isang bias nang camay,

279. Cun minsan ang isang bias nang camay, yaon bagang buto na nangagaling sa balicat na

patuloy sa sico, ay unigmaalis doon sa dating quinadoroonan. Ang gagauin cun gayon, ay tatalian ang camay sa ibabao nang sico, at hihilahin nang dalaua catauo ang magcabilang dulo nang tali; ang maysaquit ay pinalulucloc sa lupa, ó sa sahig nang bahay. Saca ang gagamot doo,i, cucuha nang isang servilleta, ó paño man; na pararaanin sa ilalim nang camay nang maysaquit, at ang dalauang dulo nang paño ay bubuhulan. Ang gagamot sa maysaquit, ay isusuot ang caniyang ulo hangan liig sa loob nang paño, at cun hungmihila yaong dalaua catauo, ang mangagamot ay itinataas na magpilit ang caniyang ulo; at cun gayo,i, madadala niya tuloy paitaas ang camay nang maysaquit, at saca itinutulac niya nang camay ang dulo nang butong lungmingsad, at pinatatama sa caniyang huca sa dacong balicat. Cun ang maysaquit ay bata ó babaying mahina, ang isa catauo lamang ay macacapagpaanyo nang butong lungmingsad; hinihila lamang nang caniyang isang camay yaong butong sala, at ipina-aanyo tuloy noong isang camay. Magaling naman (ani D. Martín Martínez) palucluquin ang maysaquit sa isang luclucang mababa, parang latoc sa halimbaua; pag-gayon na ang taya nang maysaquit, ay tatalian sa ibabao nang *sico* nang isang malapad at matibay na tali yaong caniyang camay na sala sa isang baytang nang isang hagdan; saca inaalís ang luclucan, at pag pinatalon ang catauan nang maysaquit, ay magsasaoli ang buto sa caniyang lugar. Saca tatapalan nang bilin sa párrafo 275.

Páhiná 224

Ang gagauin pag lungmingsad ang camay sa sico, ó sa galang-galanġan, ó ang manġa daliri nang camay, ó cun lungmingsad ang paa doon sa tuhod.

Páhiná 225

280. Cun ang camay ay lungmilingsad at unigmaalis doon sa caniyang quinasosootan sa sico ó sa galang-galanġan, ó cun lungmilingsad ang paa doon sa tuhod, ó cun nagcacasala ang manġa daliri nang paa ó camay, ang guinagaua doon, ay hinihila lamang, bago patamain sa lugar ang butong nagcacasala; saca tinatapalan nang bilin sa párrafo 275.

Ang gagauin cun lungmingsad ang buto nang hita.

381. Cung ang buto nang hita ay lungmilingsad sa dacong pig-yi at ang paglabas nang buto ay sa licod nang may catauan, ay ungmiicli ang paa, at hungmaharap nang caunti sa loob; datapoua cun ang paglingsad nang buto ay sa harap, ang paa ay hungmahaba, ang tuhod ay cungmiquiling, at ang paa ay hungmaharap sa dacong labas.

282. Cun ang buto nang hita,i, lungmingsad sa licod nang may catauan, ay cailanġang parapain ang maysaquit, at talian ang hita sa dacong ibabao nang tuhod nang isang malapad at matibay na tali. Saca hihilahin ang manġa tauong catulong sa magcabilang dulo nang tali, at ang mangagamot ay caniyang patatamain ang dulo nang buto sa caniyang lugar. Datapoua cun baga ang paglingsad nang buto nang hita ay sa harap nang may catauan, ay pahigain nang patihaya ang maysaquit, saca hihilahin nang malacas ang buto at isasaoli sa caniyang totoong quinalalagyan. Saca tapalan nang bilin sa párrafo 275.

Páhiná 226

CAPÍTULO 32.

Ang gagauin sa tauo na may butong nabali, at sa nabasag ang ulo.

282. Cun mayroong tauong nabalian nang buto, cun baga may pagcalingsad din ang buto, ay itong paglingsad ang gagamutin muna, para nang turo sa capítulo 31, bago gamutin ang pagcabali nang buto; at ang gagauin nġa sa nabalian, ay gayon. Ang maysaquit ay ilagay sa *husay* (capítulo 4); datapoua cun siya,i, bihasang cumain nang marami, ay mapacacain din nang caunti Bucod dito ay cailanġang sangrahan ang maysaquit, at inuuling guinagaua quinabucasan ang pagsasangra, cun baga malaqui ang lagnat. Ang nabalian nang malaquing buto ay pinahihiga muna nang dalauang lingo lamang. Saca macababanġon na siya; datapoua caniyang dahandahanin ang pagbanġon. Ang casangcapang nabalian ay hindi sucát ilagay nang patuid cundi balubaluctot nang caunti. Magaling naman ang may lubid na natatali sa bubunġan nang silid nang maysaquit sa caniyang tapat, nang siya,i, cumapit sa lubid cun ibig cumibo. Ang catreng quinahihig-an nang maysaquit ay binutasan nang houag bumanġon cun mananabi.

Páhiná 227

284. Ang butong nabali ay hinuhusay, at ipina-aanyo nang isang marunong humipo at tinutuid na magaling. Saca doroonan nġ dalauang caputol na balat na cordobán man, ang isa sa ilalim at yaong isa sa ibabao, na ibinababad muna sa tubig nang lumambot, bago talian nang labingdalaua ó labing-ualong panaling maicli, na paraparang may caniya nang buhol. Sa ilalim nang balat ay linalagyan ang casangcapang nasactan nang damit na babad sa tubig na sinucaan, at saca babasain ding parati nang mahabang panahon noon ding tubig na sinucaan yaon ding damit na yaon, hangan sa gumaling ang maysaquit. Cun gumaling na ang maysaquit at ang buto,i, naghinang na, cun baga hindi rin nauauala ang pagsaquit nang buto,i, tapalan nang inciensong binayo na lalahocan nang puti nang itlog. Cun baga tadyang ang nabali, ang paggamot doo,i, para nang sa ibang manġa butong nababali; houag lamang pahigain ang maysaquit; at cun ang ulo ang nabasag at ualang sugat, ay gayon din ang paggamot, houag lamang basain nang suca, cundi nang alac sa misa na tinubigan; basahin mo at sundin ang turo sa párrafo 273. Ang gaua nang tagalog pagca mayroong butong nabalian, ay ipinahihilot sa marunong, datapoua yao,i, totoong sama, sapagca ang butong talagang maghihinang na, nababali uli bagcus pag quiniquibo.

Páhiná 228

CAPÍTULO 33.

Ang gamot sa natinic, ó nasubol ó sa tinamaan nang pana, ó nabaril.

285. Ang gagauin sa natinic, ó nasubol, ó sa tinamaan nang pana, ó sa tauong nabaril ay gayon. Bubunutin pagcaraca, at hahanġuin sa catauan ang tinic, ó ang tatal, ó ang pana, ó ang bala na nababaon sa laman. Pag nabunot na yaon, ay tapalan ang casangcapang nasactan nang basahang babad sa malacucong tubig. Datapoua cun malalim ang pagcabaon nang tinic ó pana sa laman, at hindi mabunot, ó mabunot man ang iba ay mayroon pang natitira doon, ay mabuting hiuain nang caunti, cun baga hindi pa totoong namamaga ang casangcapang na nasactan, sapagca cun malaqui ang pamamaga ay masamang hiuain; at ang gagauin cun hindi mahiua, ay tatapat na parati sa sinġao nang mainit na tubig ang lugar na nasactan, saca tapalan nang tinapay na durog na may casamang *gatas* at lanġis na bago nang niyog ó lana man; cun ualang tinapay at gatas, ay na-aari ang ugat nang *dilao* at ang lanġis nang niyog na babayuhin capoua, bago itapal doon. Cun ualang *dilao*, ay magagamit ang *romero*. Datapoua cun yaong lugar na napasucan nang tinic ó tatal ay nagnanana, cailanġang hiuaing madali at saca gamuting para nang turo sa manġa párrafo 253 at 254. Cun baga bala ang nacasugat ay gagauin ito ring manġa turo sa párrafong ito. Cun baga ang nacasugat ay panang may camandag, ay painumin ang maysaquit na madali nang pasuca nang *salag salag*, ó *pacupis (pepinillo de san Gregorio)* número 34 ó 35; ó pacanin nang bauang; ó cun ualang iba ay na-aaring ipainom doon ang dumi nang tauo, na isasama sa caunting tubig, nang sumuca. Saca hihiuain ang sugat; bubunutin ang pana cun nadoroon, at huhugasan ang sugat nang tubig na may asin, at tacluban nang ventosa Mabuti basahin mo ang capítulo 35.

Páhiná 229

Páhiná 230

CAPÍTULO 34.

Ang gamot sa napasong bago ó pólvora, ó sa nabanlian nang anomang mainit.

286. Cun hindi malaquing lugar nang catauan ang napasong, at hindi naglintog, sucac na roon ang tapalan nang damit na babad sa malamig na tubig; yao,i, gagauing parati. Cun mayroong dagta nang aroma, (goma de aroma) ay lahucan nang pula nang itlog, at ilahid doon nang houag maglintog. Ang madali at ang ualang liuag sa lahat na gamot, maglintog man ang laman, ay ito. Ang isang itlog nang manuc ay hinahalong maigui sa pingan; sinasamahan nang daluang cucharang lanġis na bago nang niyog ó lana man; hinahalo pang magaling capoua, at itinatapal. Nġuni ang magaling sa lahat na gamot ay ang lanġis nang *cacao*, na gayon ang pag-gaua. Ang isang gatang na cacao, iyong isanġag, bago dicdiquin mo nang maliit. Saca ihulog mo sa palioc na may tubig, at ilagay mo sa mahinang apoy. Hahaluin mong parati nang patpat ang cacao, at yaong lanġis na lungmulutang sa ibabao nang tubig, iyong ipunin nang isang pacpac nang manoc at ihulog mo sa taza. Ilapit mo sa apoy ang taza nang maiga ang tubig na casama nang lanġis, at pag naiga na ang lanġis na natitira ay itago mo sa garrafa. Itong lanġis nang cacao siya ang mabuting ilahid sa lugar na napasong, ó nabanlian nang anomang mainit na tubig. Magaling din ang bumayo ca nang *uling* nang langca, at doonan mo nang *lana* bago itapal, at mauauala pati pilat. Cun baga pólvora ang nacapasong, ay mabuti lahiran ang napasong nang dugo nang manoc na munti, at saca tacpan nang damit; ang gatas nang babayi ay maigui ring ibasa doong parati; ganoon din ang maputing *gabi* cun calusin, at samahan nang *lana*, at itapal sa masaquit, ay nacaguighinhaua sa may catauan. Na-aari namang tapalan nang camatis na hiniua, na pinapaltang maminsan-minsan, nang mahanġinan ang lugar na masaquit. Ang isa pang totoong buting itaquip sa gayong sugat, ay yaong tila bulac nang bunġa nang boboi.

Páhiná 231

Páhiná 232

287. Datapoua cun ang lugar na napasong ay malaqui, at ang pamamaga ay totoong laqui naman, ang cailanġang gauin (ani Tissot) ay sangrahan ang maysaquit, minsan ó maquiilan yaon sa caniyang calagayan.

288. Ang maysaquit ay ilagay sa *husay* (capítulo 4). Houag ipaiinom sa caniya cundi ang bilin sa número 2 at 4; bucod dito ay susumpitin arao-arao.

CAPÍTULO 35.

Ang gamot sa tauong naguitguitan ó nagalusang, at sa nasugatan, pati sa nahiua ó sa tinaga nang ibang tauo.

Nota. Ang mabuti sa nagalusang tauo,i, ang laman nang bunġa nang *boboy* yaon bagang tila bulac, na itaquip na magaling doon sa lugar na masaquit. Maigui rin ang abo nang papel sangley sa sinunog. Gayon din ang gamot sa nagasgasan ó naguitguitan nang lubid ó nang ibang bagay, na yao,i, *rozadura* cun tauaguin nang castila.

Páhiná 233

289. Cun mayroong tauong sinugatan, ó tinaga ó inulos nang sundang, ó cun siya,i, nahiua, cun baga ang sugat ay munti at hindi lubhang maraming dugo ang lungmalabas, ay maghanda cang madali nang *hilas* nang lienzong luma, at ilatag mo sa sugat at houag mong idiriing lubha. Saca sa ibabao nang hilas ay doonan mo nang isang caputol na lienzong babad sa lana, ó lanġis

na bago nang niyog, bigquisan mo nang hindi louag at hindi maigting, at houag mong quiquibuin yaon sa isang arao at isang gab-i. Saca cun tatatapin ang sugat, ay aalisin ang hilas na hindi totoong naniniquit doon, sapagca ang hilas na totoong cungmacapit sa sugat, ay hindi cailanġang ugcaín; doonan lamang nang iba pang bago at sucát. Ito lamang gauang itong itinuro co nġayon ay nacabababao sa maraming sugat, at hindi nagnanana; at cun bago nagnanana, ay tapalan nang caunting unġentong madilao número 46. Cun bago ang sugat ay totoong unti, ay siya na roon ang anlalaua; nġuni cun malalim ang sugat at munti ang butas ay cailanġang lac-han nang caunti ang butas bago gamutin.

Páhiná 234

290. Cun ang sugat ay malaqui, caalamalam mamamaga muna, bago magnacnac; ang maysaquit ay lalagnatin, at cun minsan ay tila masisirasira ang bait. Ang magaling gauin pagca gayon ang lagay nang nasugatan, ay ang hilas muna ang itapal sa sugat, at sa ibabao lag-yan nang tinapay na durog na dinoroonan nang gatas at caunting *lana* nang houag maniquit ang tinapay, at yao,i, ang ilalagay sa ibabao nang hilas bago bigquisan para nang dati; na-aari naman ang tinapay lamang at ang tubig na ualang iba, datapoua cailanġang paltan macapat maghapon.

291. Bucod dito ang may sugat, cun nalalagnat ay sasangrahan, cun bago hindi linabasan nang maraming dugo ang sugat; saca ilagay sa *husay* (capítulo 4), at susumpitin touing arao na ualang liban. Ang isa namang cailanġan sa ganoong maysaquit na ang sugat ay malaqui, ó cun nadoroon sa masamang lugar (sa dibdib bago, sa tiyan, ó sa bay-auang,) ay houag pacanin nang anoman, cundi tubig na pinaglagaan nang palay ó basabasa; gayon din totoong sama sa nasugatan ang pag-gaua nang mahalay, at caalamalam mamamatay.

Páhiná 235

292. Cun bago ang sugat ay nadoroon sa ulo, ay hindi magaling doon ang lanġis, ó *lana* cundi ang hilas muna, at saca ang isang tapal nġ *betonicang* binayo (cabling), ó cun ualang cabling, ay ibabad sa mainit na *alac* sa misa ang lienzong idoroon sa ibabao nang hilas; saca sundin ang bilin sa párrafo 291.

293. Cun mayroong naputol na ugat ca malaqui, at malacas lumahoy ang dugo, ay maigui roon ang *agárico de roble* número 67; at sapagca dito sa Filipinas ualang *agárico*, ay na-aari ang *colatcolat* número 67, yaon bagang tila cabuting matigas na sungmisibol sa manġa cahoy, sa *alibangbang* bago; ang unang balat nang *colatcolat* ay itinatapon, ang ibang natitira ay babayuhin, ó bubugbuguin nang cahoy nang lumambot, at yaon ang itinatapal sa sugat; saca doroonan sa ibabao nang maraming hilas, at isang lienzo, at bibigquisan tuloy. Cun hindi rin ungmaampat ang dugo, at ang sugat ay nadoroon sa camay ó paa, ay cailanġang bigquisan ang casangcapang nasactan sa itaas nang sugat nang isang bigquis na ang lapad ay tatlong daliri man lamang, na pinipitpit nang isang caputol na cahoy nang umigting; houag lamang pacalulubhain, at maca mabuloc ang laman; maminsan-minsan ay lolouagan ang bigquis.

Páhiná 236

294. Cun bago ang sugat ay nadoroon sa tiyan at hindi lungmalabas ang bituca ay gagamutin ang may catauan para nang turo sa capítulong ito; datapoua cun malalim ang sugat at ang bituca ay lungmalabas, uuisaíng maigui cun nabutas ang bituca, at cun bago nabutas, na caya na-aalaman sapagca linalabasan nang dumi doon din sa butas, ay houag anomanahin cun munti ang sugat; datapoua cun malaqui, ay tatahiin nang sangpouong bilong *abaca* na pinagquitan nang houag lumabas ang dumi, at ang dulo nang itinahing *abaca*, ay pababayaang lumauit sa labas nang tiyan nang mahila cun malauon, at pagca siyang cusang sumunod sa camay nang humihila. Bucod dito ang bituca ay cailanġang hugasan muna at linisin nang alac na pinaglagaan nang romero, bago ipasoc uli sa tiyan nang marahan-dahan; saca tinatahi pati nang sugat nang tiyan para nang sinabi cong una, at pagca yari na yaon, ay guinagamot ang sugat para nang turo sa capítulong ito.

295. Yaong manġa paraan nang pag-gamot sa manġa sugat na sinaysay co sa capítulong ito ay sucát na sa anomang sugat; datapoua mayroon pang ibang manġa bagay na magaling ding maalaman nġ mġa mangagamot, maca cailanġang gamitin nila cun ualang iba. Ang romerong nġinoya, ay mabuti doon sa sugat; ang manġa dahon nang *hagonoy* ay totoong buting bayuhin munang maigui, at patacan nang caonting *lana*, ó bagong lanġis nang niyog; saca balutin sa dahon nang saguing; at ibaon sa mainit na abo, bago itapal sa sugat at tuloy gagaling, cun gauin mong macalaua, malaqui man ang sugat. Maigui rin ang ugat nang *baliti* na babayuhin bago itapal. Ang isa pa manding magaling, ay gayon; ang isang caputol na cahoy nang *molauin* ay iyong lagariin, at ang quinain nang lagari iyong ibudbud doon sa sugat. Ang tuyong tai nang cabayo ay maigui rin sa sugat, pag hindi malaqui.

Páhiná 237

CAPÍTULO 36.

Ang gamot sa sugat na lauon, na hindi mabahao.

296. Ang mġa sugat na lauon ay hindi sucát bahauin pagcaraca, ani Tissot, sapagca marami ang namamatay nang biglang pagcamatay dahil doon. Ang manġa sugat na lauon ay gaua cun minsan nang palo, ó nang bucol ó sibol na hindi guinamot nġ paanyo. Cun minsan naman dala nġ *escorbuto* ó dala nang pagcabuloc nang catauan. Cun ang escorbuto ó ang ibang dahilan ang pinagmul-an nġ sugat na lauon ay cailanġang alisin muna yaong isang saquit bago gamutin ang sugat. Ang pagbahao noong manġa sugat na yaon ay hindi lubhang maliuag; datapoua houag bauahin pagcaraca nang mangagamot, cundi paraanin muna sa ibang lugar nang catauan nang maysaquit yaong masamang lungmalabas na parati sa sugat Caya ang unang gagauin sa tauong

Páhiná 238

may saquit na lauon, ay purgahin touing icalauang lingo nang bilin sa número 21; itong ganitong purga ay itutuloy nang malauon, at pag pinurga nang macaitlo man lamang ang maysaquit, ay gamutin na ang sugat para ng sasabihin co ngayon sa mga párrafong isusunod dito Ang lungmalabas sa manġa sugat ay hindi nana, cundi anaqui tubig na maputi-puti, malabnao-labnao, at totoong baho na cun mapasayad sa ibang mga laman, ay nagpapalintog cun minsan. Pag nabahao na ang sugat, ay itinutuloy ang pagpurga sa may catauan na maminsan-minsan. Yaong tauong may sugat na ibig madaling gumaling, ay cailanġan ang houag siyang cumain nang manġa maalat, ó manġa mahanghang, ó mainit ó maraming carne, at houag tumiquim siya nang isda at alac. Cun ang sugat ay nadoroon sa paa, ay masama sa may catauan ang lumacad na parati, ang magpahanġin ang yumapac sa basá, at ang mahanġinan ang caniyang sugat. Ang isa pang magaling na totoo sa may sugat na lauon, ay lag-yan nang fuente sa paa, ó camay bago bahauin ang sugat.

Páhiná 239

297. Cun minsan ang manġa tabi nang sugat ay totoong tigas na cailanġang hiuain muna, bago gamutin; datapoua cun hindi matigas ang manġa tabi nang sugat ay tapalan pagdaca nang bilin sa número 69, at sa ibabao lag-yan nang ilang lienzong babad sa turo sa número 70 na macaitlong papaltan touing arao; at sa número 69 ay macalaua lamang. Datapoua cun minsan ay hindi cailanġan itong ganitong gamot sapagca maraming sugat na lauon ay nababahao cun pahigain ang maysaquit, at latagan nang hilas ang sugat, at doonan pa sa ibabao nang hilas nang isang tapal na tinapay na durog, bulaclac nang alagao at tubig. Bucod dito touing guinagamot, ay cailanġang linisin ang sugat at hugasang maigui nang tubig na malacuco na pinaglagaan nang caunting romero, ó nang dahon nang macabuhay ó lingangsina ó haguonoy; ito,i, gagauin bago tapalan.

Páhiná 240

298. Cun hindi mo ibig gamitin ang bilin sa número 69, at sa número 70, ay na-aari ang manġa sasabihin co ngayon sa manġa párrafong isusunod co dito, na yao,i, pauang aral ni P. Clain.

299. Ang manġa sugat na ang manġa tabi ay matigas, ay mabuti tapalan nang apog na sinubhan; saca linisin at hugasan nang tubig na pinaglagaan nang romero, ó rosas, bago doonan uli nang apog. Ito,i, paparatihing gagauin. Ang laman na lungmalabis sa manġa tabi, cun budburan nang polvos nang puno nang *coles* na sinunog, ay mauauala cun minsan. Itong dalauang gamot tila hindi magaling.

300. Doon sa manġa masasamang sugat na lungmalapad at lungmalaqui; ay maiguing itapal ang dahon nang *lanting* na binayo. Nang mamatay ang manġa ood sa manġa sugat, ay bumayo ca nang *payangpayang*, samahan mo nang apog at dahon sariua nang tabaco na pauang binabayo bago itapal. Totoong galing naman sa manġa gayong sugat ang hugasang parati nang tubig na pinaglagaan nang haguonoy, bago tapalan ng dahon din nang haguonoy na binayo. Ang dahon nang tanġantanġan ó lingangsina ay totoong galing sa gayong sugat; inilalaga muna ang dahon, at yaon ang ihuhugas na parati sa sugat, bago tapalan noon ding dahong binayo. Ang pinanġanġanlang *macabuhay*, pag inilaga rin ang dahon, at ang tubig ay ihugas na parati sa sugat, at saca tapalan noong ding dahong binayo, ay na nacagagaling naman.

Páhiná 241

301. Cun baga nagsusugat ang punong catauan nang lalaqui ó babayi, ay guinagamot muna ang may catauan para nang turo sa párrafo 296, bago lahiran ang manġa sugat nang *apdo* nang bacang lalaqui. Maigui ring tapalan nang dahon nang culit na babayuhin muna. Ito,i, turo ni P. Clain. Nguni cun bago yaong manġa sugat ay dala nang pag-gaua nang mahalay ay cailanġang tumanong sa marunong, nang siya,i, gamutin nang unġento nang mercurio núm. 28.

CAPÍTULO 37.

Páhiná 242

Ang gamot sa linuluslusan, na ang tauag nang castila sa ganoong saquit ay hernia ó quebradura.

302. Mayroong tauo, na pagca panġanac sa caniya ay linuluslusan na; datapoua ang caramihan ay caya linuluslusan, ay gaua nang pagsigao noong bata pa sila, ó dahil sa pag-uubo ó sa pagsuca. Cun matanda na ang tauo, ang pagbuhat nang manġa mabibigat ay yaon ang ugaling pinangagalinġan nang saquit na yaon. Ang lalaqui ay marahil luslusan sa babayi.

303. Itong saquit ay bagay-bagay; datapoua ang aquin lamang sasaysayin dito ay ang pagpanaog ó ang pagluslus nang bituca sa pinaca supot nang bayag nang lalaqui, ó sa ilalim nang-punong catauan nang babayi. Cun ang bituca, ó ang linoob nang catauan ay tungmatalon, at naparoroon sa manġa lugar na yaon; ang tauag sa nagcacasquit nang gayon ay *linuluslusan*.

304. Sa alin mang tauong linuluslusan, bata man matanda man, ang pag-gamot ay iisa rin. Datapoua ang manġa bata ay madaling gamutin, at bihira ang hindi gungmagaling, alagaan lamang nang tali, ó bigquis yaong lugar na pinaroroonan nang bituca. Yaong tali ó bigquis na inilalagay doon, ay mayroong sadhiyang pagcatabas, na hindi maliuag isipin nang alin mang marunong dunong, sapagca ibinabagay sa lugar na quinadoroonan nang saquit. Ang bigquis ay mayroong apat na dulo; ang dalauang nangagaling sa licod, ay binubuhulan sa ilalim nang pusod; at ang dalauang dulo nang tali na nagmumula sa harap ay ipinapatunġo sa bay-auang, at doon tinatalian. Bucod dito sa guitna nang taling yao,i, mayroong isang tila unang munti ó dalaua caya, na taga pagdiin nang bituca nang houag macalabas uli. Datapoua bago ilagay ang tali doon, ay cailanġang pacausaing maigui, cun mayroon pang natitirang bituca sa labas, at cun baga hindi

Páhiná 243

napasoot ang lahat sa loob, ay masamang doonan nang tali ang maysaquit. Cun minsan ay hindi maipasoc ang bituca, sapagca ang saquit ay lauon na, at maraming bituca ang lungmalabas. Cun gayon ay cailanġang igaua nġ capaanyoan ang maysaquit at lag-yan din nang tali na ualang unan.

Páhiná 244

305. Nang mapasauli ang bituca nang batang linuluslusan, ay pinahihiga muna nang patihaya; dinoroonan nang damit sa ilalim nang pig-yi, nang tumaas. Pagca yari nito,i, cun bago hindi pungmapasoc na cusa ang bituca, ay tinutulunġan nang camay na marahan dahan, bago lag-yan nang taling itinuro sa párrafo 304; hindi magcacasiya ang isang tali lamang; cailanġan ang dalaua; at bago ilagay ang ipapalit sa maruming pinapaltan, ay cailanġang tingnan cun nadoroon caya sa loob ang lahat na bituca. Cun ibig mo, ay matatapalan ang bata nang *linġangsina* na idinadarang muna sa apoy nang madaling gumaling, saca dinoroonan nang tali Cun bago matandang tauo ang linuluslusan, cun bago pa ang saquit, ay hindi rin maliuag mauala; datapoua cun lauon, ay hindi na ma-aari. Ang gagauin doon ay gayon: pinahihiga ang maysaquit nang patihaya, pinatataas ang tuhod nang sumayad ang talampacan nang paa doon sa hihig-an. Sacá ipinapasoc sa loob ang bitucang lungmalabas; itong pagpasoc nang bituca cun minsan,i, ualang liuag; cun minsan ay hindi sungmusunod, cundi marunong humipo ang mangagamot sapagca cailanġang iriin nang camay na catulong ang manġa daliri, at pinipilit pumasoc sa loob ang manġa bituca. Datapoua cun mahirap ang calagayan nang maysaquit, at hindi sungmusunod ang bituca, ay cailanġang sangrahan muna ang may catauan. Sacá susumpitin nang tubig na pinaglagaan nang culutan na linalahucan nang isang cucharang mantica at calahating cucharang asin; pagca sinumpit ang maysaquit, ay tatapalan muna nang malauon-lauong oras, nang manġa basahang babad sa túbig na mainit, bago atuhin ang pagsasauli nang manġa bituca.

Páhiná 245

306. Cun minsan ang bituca ay pungmapasoc na cusa, pag tinapalang ilang arao ang maysaquit nang dahon nang tabacong sariua na ibinababad sa mainit na alac. Magaling naman ang dumi nang baca, na pinatutuyo tuyo muna sa cauali, at sabay pinapatacang parati nang caunting lanġis, bago itapal sa masaquit. Cun hindi rin pungmapasoc ang bituca, ay sumpitin nang malauon ang maysaquit nang usoc nang tabaco para nang turo sa párrafo 457, at siya ang lalong matapang na gamot doon.

CAPÍTULO 38.

Páhiná 246

Ang gagauin sa lungmalabas ang tumbong, at sa babaying lungmalabas ang punong catauan.

307. Cun mayroong tauo, na lungmalabas ang caniyang tumbong ó pouit, ay pinararapa muna at pinatataas ang pig-yi; saca ang mangagamot ay babasain nang lana ang caniyang manġa daliri, at ang tumbong ay caniyang ipapasoc sa loob na marahan dahan; pagca napasaoli na sa loob, ay tapalan nang basahang babad sa tubig na pinaglagaan nang balat nang *granada, ó duhat ó camachiles*, bago talian nang isang tali na may apat na dulo. Cun aayao ca noong ganoong paraan, ay tapalan ang pouit nang incienso, sahing at polvos nang sinunog na sunġay nang usa, at papasoc ang tumbong. Maigui rin ang mag-ihao ca sa apoy nang isang dahon ó palapa nang (maguimaguei) at pag malamig na, itapal mo roon, gagaling ang maysaquit. Cun minsan ang paglabas nang tumbong ay dala nang pag-iiaguin, na siya ang totoong cailanġang gamutin.

Páhiná 247

308. Cun lungmalabas ang punong catauan nang babayi, ay pahihigain nang tihaya. Dinoroonan nang damit sa ilalim nang pig-yi nang tumaas; binabasang parati nang mainit-init na alac ang caniyang punong catauan; saca ipinapasoc nang camay sa loob na marahan dahan, bago doonan nang tali na may apat na dulo. Magaling naman ang pinacadahon nġ magui (maguei) na inihao muna; bago itapal doon para nġ turo sa párrafo 307 na sinundan nito.

CAPÍTULO 39.

Ang gagauin cun macati ang punong catauan nang lalagui ó nang babayi, pati sa lalagui, cun ungmuurong ang caniyang punong catauan, at sa namamaga ang bayag ó ungmiihi nang nana.

309. Cun mayroong lalagui na ungmuurong ang caniyang punong catauan, ay painumin noong picatubig, na nangagaling sa saguing na pinanġanġanlang *botohan* bago bumunġa. Na-aari rin ang tubig sa saguing na pinanġanġanlang *abaca*. Gayon din ang ugat nang pandacaquing itim, cun cayurin muna, at inumin ang quinayod sa caunting alac sa misa ó tubig, ay magaling din. Cun ang punong catauan nang lalagui ó nang babayi ay mabuting basain nang basain nang tubig na pinagbabaran nang caputol na sanġa nang *macabuhay* na mapait, at cun hindi nauauala ang saquit ay mabuti lonoquin nang may catauan ang píldoras ó pelotillas nang talamponay ayon sa turo sa número 57.

Páhiná 248

Nota. Cun mayroong lalaguing ungmiihi nang nana ó cun namamaga ang bayag, ang mabuti doo,i, painuming parati nang tubig na pinaglagaan nang colotan. Magaling din ang magsumpit siya nang malimit, at magpurga nang bilin sa número 23, na yao,i, gagauin touing lingo. Sacá iinumina niya ang bilin sa número 22, hangan sa siya,i, gumaling. Cun bago caya ungmiihi nang nana ang maysaquit dahil sa siya,i, mayroong bato sa pantog ay magaling uminom siya nang *café* touing umaga; at sundin ang manġa turo sa capítulo 46. Ang pagcati nang punong catauan pati nang pag-ihang nang nana, ay dala cun minsan ng pag-gaua nang mahalay. Cun gayon ay cailanġang

CAPÍTULO 40.

Ang gagauin sa man̄ga batang ipinan̄gan̄anac na ualang butas ang puit, ó may sara ang tain̄ga ó ang punong catauan, ó cun mayroong pinacatali sa ilalim nang dila.

310. Cun mayroong batang ipinan̄gan̄anac at ualang butas ang pouit, ay bubutasang marahan dahan nang isang lancetang matilos. Gayon din ang gagauin cun hindi macaihi ang bata, lalaqui ma,t, babayi man, dahil sapagca ualang butas. Ang batang babayi na may sara ang caniyang punong catauan, ay binubutasan din nang lanceta, bago sootan doon sa lugar na yaon nang isang caputol na tingang mabilog at maicli, na may dalauang pinacatayin̄ga, nang matalian sa bayauang nang bata; at houag aalisin muna hangang di mabahao ang sugat at nang houag madaiti uli ang m̄ga tabi nang butas. Cun baga may sara ó nagdaraiti ang dalauang pinacalabi nang punong catauan nang batang babayi, ay hinihiua rin n̄ lancetang matalim mula sa itaas hangang ilalim, bago doonan nang caputol na tingang mabilog na may butas na patuloy sa guitna, at saca tinalian sa bayauang para nang uica co nang una. Cun ang tayin̄ga,i, mayroon isang tila balat na nacatataquip doo,i, binubutasan din nang lanceta, houag lamang palalimin ang paghiua.

Páhiná 250

Ang man̄ga bata, na hindi macapag-uica nang malinao, sapagca doon sa ilalim nang dila mayroong isang pinacatali, pagca gayon ay guinugupit ang tali n̄ gunting na munti. Datapoua houag puputulin ang m̄ga ugat na malalaqui, na nadoroon sa piling. Cun malacas lumahoy ang dugo, ay pinapagmumumog ang bata nang tubig na sinucaan na dinoroonan nang ilang butil na salitre, na cailan̄gan ihanda muna. Maigui ring basain ang lugar na linalabasan nang dugo nang caonting aguardiente, na ang sa icatlong babagui ay suca. Maminsan-minsan ay pararaanang n̄ isang daliri ang ilalim nang dila nang houag magcapit uli yaong m̄ga guinupit. Itong lahat ay pauang aral ni D. Martín Martínez.

CAPÍTULO 41.

Páhiná 251

Ang gagauin sa quiniquilmos na ang tauag nang castila sa gayong saquit ay almorranas; na yao,i, pamamaga nang puit nang tauo.

311. Doon sa pouit nang tauo, mayroong anaqui bucolbucol namumunti, na cun minsan ay namamaga doon sa loob, na hindi naquiquita cundi sa oras nang pananabi. Cun namamaga n̄ga yaong man̄ga casangcapan nang pouit nang tauo, ang pan̄galan sa pagcacasaquit nang gayon, ay *quilmosin*. Cun minsan naman mayroong lungmalabas na dugo na yao,i, touing bouan ó touing icatlong lingo; itong paglabas nang dugo doon ay magaling sa may catauan, at hindi sucat paualin; sapagca hindi maca-aano sa caniya. Ang lalaqui marahil quilmosin sa babayi.

312. Ang pinagmumul-an nitong saquit na ito ay ang maraming dugo, ang pamamanglao, ang malaquing pagtaba nang may catauan, ang pagsacay na parati sa cabayo, at ang pagliban nang ugaling pananabi, ó cun ang inaiilaguin nang may catauan ay matigas. Ang man̄ga babaying buntis ay marahil daanan nitong ganitong saquit.

313. Cun namamaga lamang ang pouit, at ualang dugong lungmabas at ang may cataua,i, madilao dilao at caniyang muc-ha, at sala ang pananabi niya, ay gagamutin para nang turo sa párrafo 437. Datapoua cun ang saquit ay malaqui-laqui, at marugo ang may catauan, ay cailangang sangrahan; paiinumín nang bilin sa número 1 ó 2; paiinumín din nang bilin sa número 20, na macapat maghapon, susumpitin nang tubig na pinaglagaan nang culutan lamang; at houag damihan ang isusumpit. Ang pouit na namamaga ay tatapalang parati nang biling sa número 9, ó nang sa número 65. Magaling ding tapalang parati ang pouit na namamaga n̄ bulac na babad sa gata nang *niryog*. Ang dahon nang *romero*, cun ilaga muna sa alac sa misa at itapal doong mainit, ay nacaguiguinhua rin sa maysaquit. Mabuti ring tapalan nang dahon nang *talampunay*.

Páhiná 252

314. Sinabi co na sa párrafo 311, na cun minsan ang pouit ay linalabasan nang dugo, na cundi marami, ay hindi macacaano sa maysaquit. Datapoua cun napaparami ang dugo, ó totoong limit nang paglabas, ay sundin ang turo sa párrafo 316.

CAPÍTULO 42.

Páhiná 253

Ang gagauin sa binabalin̄oyngoy.

315. Mayroong tauong linalabasan n̄ dugo sa ilong na yaon ang pinan̄gan̄anlang *binabalin̄oyngoy*, at cun hindi maraming dugo ang lungmalabas ay mabuting pabayaang; datapoua cun minsan pag talagang tatahanan ang paglabas n̄ dugo, ay dinaraanang nang

pagcalio ang maysaquit, at ang magaling doon cun gayon, ay ang suca na ipa-aamoy sa caniya; cun minsan naman ang maysaquit ay lungmulubha pa mandin; ang dugo,i, hindi tungmatahan nang paglabas; ang pulso,i, ay tila nanġinġinig, namamatay ang color nang muc-ha at labi, at ibig sumuca ang maysaquit. Pagca gayon ay cailanġang ampatin ang dugo, para nang sasabihin co nġayon sa párrafong isusunod dito.

316. Ang maysaquit ay doroonan nang maigting (mahigpit) na tali sa bias nang camay, sa ibabao nang sico, pati sa paa sa ibabao nang tuhod. Babañusan nang malauon ang paa at ang camay nang tubig na malacuco, sapagca ang tubig na malacuco ay naggapalouag sa manġa dinaraan nang dugo, at palibhasa,i, lungmolouag ay malaquing lugar ang mapapaaronan nġ dugo sa paa at sa camay. Cun ang tubig ay malamig ay masama, at magsisiquip bagcus ang manġa ugat na dinaraan nang dugo. Cun mainit ang tubig ay masama rin, sapagca yao,i, nacacapagpalacad nang matulin sa dugo; caya bagay doon ang malacuco. Pag naampat na ang dugo ay palolouaguin nġ caunti ang mġa tali houag lamang minsanan, ó alisin na ang isa, at bayaan doon ang iba hangan di macaraan ang isa ó dalauang oras. Cun mayroong *salitre* ay ang isang dampot nang dalauang daliri at ang isang cucharang *suca*, ay isama sa isang tazang tubig, at ipaiinom sa binabalinġonġoy; ito,i, gagauin touing calahating oras. Bhirang maysaquit ang hindi gungmaling, ani Buchan, pagca ibabad, ó basain nang basain nang malamig na tubig ang caniyang punong catauan. Magaling naman ang isang sigarrong hilas; itong pinaca cigarro ay ibabad mo sa aguardiente na ang sa icatlong bahagui ay *suca*, at isoot mo sa ilong nġ maysaquit, at paabutin mong magaling sa itaas. Totoong igui dito naman ang matigas na colatcolat, ó yaong tila cabuti número 67, na sungmisibol sa alibangbang, ó sa palsahinġin ó sa ibang cahoy; ang unang balat sa ibabao ay inaalís nang sundang; ang icalaua,i, quinacayod, at ang pinaca cigaroong hilas, ay pinagugulong doon sa pinagcayoran nang colatcolat, nang maniquit sa hilas at saca isinosoot sa ilong; at houag ogcain doon maampat man ang dugo, cundi pabayan doon; at siyang cusang malalaglag, pag nacalalo ang ilang arao. Ang binabalinġoy nġoy ay hindi sucat quibuin ang caniyang catauan, at cun siya,i, malimit magcasaquit nang gayon, masamang cumain nġ marami cun gabi; hindi sucat uminom nang *alac*, ó cumain nang manġa mahahanghang ó maiinit. Bagay sa caniya ang pag-inom nang malimit nang bilin sa número 2, ó nang timbang sa icaualong *salitre* touing hapon. Masama namang tacpan nang damit ang caniyang ulo, at cun siya,i, nahihiga masama ang mababang unan.

Páhiná 254

Páhiná 255

CAPÍTULO 43.

Ang gamot sa lungmulura nang dugo.

317. Cun ang dugong inilulura nang may catauan nangagaling sa baga, ang color nang dugo ay mapulang mariquit, at may bula cun minsan; tila may sungmisintac sa loob nang dibdib, ang paghinġa ay mahirap hirap, at cun minsan may ubo pa. Cun maraming dugo ang inilulura nang maysaquit ay cailanġang gamutin agad.

Páhiná 256

318. Itong paglura nang dugo, cun minsan ay dala nang caramihang dugo nang may catauan, ó sapagca mahina, ó sala caya ang ibang casangcapan nang dibdib. Ang pagtacbo nang matulin, ang pag-inom nang alac, ang paghabi, ang pagsigao ó ang pagcacanta, ay parapara cun minsan yaon ang pinangagalingan noong saquit na yaon. Gayon din ang pag-urong nang panahon sa manġa babayi, ó ang pagtahan sa totoong init, ó ang lauong pag-uubo, cun minsan ay sinusundan nang paglura nang dugo.

319. Ang gagauin sa nagcacasaquit nang gayon ay untian ang caniyang cain; houag painumin nang alac: painuming parati nang bilin sa número 2; bagay sa maysaquit ang pagcain nang bunġa nang sampaloc, ó nang ibang manġa bunġang hinog nang cahoy. Cun maraming dugo ang inilulura nang maysaquit ay cailanġang doonan nang tali sa ilalim nang tuhod at sa ibabao nang manġa sico. Ang isa pang totoong galing dito ay bañusan nang malacucong tubig hangan tuhod. Magaling din ang painumin ang maysaquit, na macalaua maghapon, nang isang tagayang tubig na hinulugan nang dalauang cucharang jarabe nang *suca* ó nang *verdolagas* (olas man). Datapoua cun baga ang maysaquit ay mataba at magaling ang catauan, ó cun totoong init nang caniyang pagcaramdam, ó nalalagnat caya, ay sasangrahan muna minsan ó maquuilan sa camay, bago gauin ang ibang manġa turo co sa párrafong ito. Ang lungmulura nang dugo,i, masamang humiga; masama naman sa caniya ang pagsigao, at ang siya,i, cumibo. Bucod dito hangan hindi gumaling na totoo, ay masama sa caniya ang paghabi, ang pananahi, at ang pagdurugtong nang abacá.

Páhiná 257

Nota Ang lungmulura nang dugo, ay magaling uminom nang catauan nang *pacpac lauín* na ilalaga sa tubig ga isang dacot carami. Yaong damo ay sungmisibol sa catauan nang *cauiong*. Itong gamot totoong buti.

CAPÍTULO 44.

Ang gamot sa sungmusuca nang dugo.

320. Ang pagsuca nang dugo ay masamang saquit, sapagca bucod doon sa dugong isinusuca,

Páhiná 258

ay mayroong ibang dugo, na napapahulog sa manġa bituca, at yaon ang iquinapag-ilaquin nang may catauan nang masamang pag-ilaquin.

321. Ang gagauin sa ganitong saquit, ay ang manġa tali sa paa,t, camay, at ang baños sa malacucong tubig hangan tuhod. Saca sumpiting parati ang may catauan. Ang caniyang cacanin ay caunti; ang tubig na malamig ay totoong bagay doon, at lalo pa cun lahucan nang *suca*, ó nang caunting *espíritu de azufre*, na bilin sa número 10. Pag napatahan ang dugo, ay cailanġang purgahin maminsan-minsan ang maysaquit nang purgang mahina, para nang turo sa número 32. Cun babayi ang sungmusuca nġ dugo dahilan sa inurunġan nang panahon, ay sangrahan muna, bago gauin ang ibang manġa bilin co dito sa párrafong ito.

CAPÍTULO 45.

Páhiná 259

Ang gagauin sa ungmiihi nang dugo.

322. Cun ang inaiihi nang tauo, ay tunay na dugo, at cun patuloy na hindi mahirap ihi, ay yaong dugong yaon, ay sa manga *bato* nangagaling. Datapoua cun ang dugo ay caunti, maitim-itim at masaquit ihi, at saca mainit at masama ang pagcaramdam nang may catauan sa tiyan, ay yaong dugong lungmalabas ay nangagaling sa pantog. Ang pag-ihang nang dugo cun minsan ay dala nang pag-urong nang panahon sa manġa babayi, ó gaua nang pagsacay sa cabayo, ó sa pagcahulog sa mataas, ó sa pagbuhat nang mabig-at, ó sapagca mayroong bato sa pantog, ó cun minsan gaua naman nang manġa purgang matapang ó manġa parapit caya. Datapoua mayroong pag-ihang nang dugo, na yao,i, dala nang caramihang dugo nang may catauan, na cun hindi maraming totoo ang inaihing dugo, ay hindi masama yaon sa caniya; cun minsan doon sa dugong inaiihi mayroong casamang nana.

323. Ang gamot sa saquit na ito ay gayon. Cun bago matabang totoo ang may catauan, ay sasangrahan, susumpitin nang malimit, at pupurgahin nang manġa mahihinang purga, para nang *maná*, *ruibarbo*, *crémor tártaro*: ó cun uala yaon, ang sa número 32 ay magaling din. Cun ang maysaquit ay nanlalatang totoo nang caihi nang dugo, ay painuming macaitlo maghapon nġ bilin sa número 40.

Páhiná 260

324. Cun ang pag-ihang nang dugo ay casama nang bulutong ó nang manġa lagnat na malaqui, ang lagnat ó ang bulutong ay guinagamot muna para nang turo sa manġa capítulong nacaraan, at ang pag-ihang nang dugo ay siyang cusang mauauala.

325. Cun ang dugo,i, may casamang nana, at nahahalatang may sugat doon sa manġa bato ó sa pantog, ang maigui roon ay maglaga sa isang tagayang tubig nang dahon nang saga (oruzuz) at ugat nang colotan; doonan yaong tubig nang timbang cahating goma (dagta) nang dalandan ó goma nang *lucban*, at nang timbang isang saicapat na *salitre*, at ang maysaquit ay paiinuming maminsan-minsan nang isang taza noong tubig na yaon. Maigui roon naman ang suero nang gatas, cun hindi pa maasim; nġuni,t, iinumang nang malauong panahon.

CAPÍTULO 46.

Páhiná 261

Ang gamot sa mayroong bato sa pantog, pati sa tauong binabalisaosao, ó sa mahirap umihi.

326. Caya nahahalatang may bato sa pantog ang may catauan, sapagca cun umihi, ay sungmasaquit ang dinaraan nang ihi, na patuloy ang pagsaquit hangan sa dulo nang punong catauan. Ang isa pa roon ay macati yaong casangcapang yaon, na dahil doo,i, parating quinacamot, at pinipisil nang may catauan; ang pos-on ay mabigat, at cun malaqui ang batong nadoroon sa loob, ay bahag-ya na macaihi ang maysaquit, at cun umihi ay patac patac.

327. Ang bagay dito sa binabalisaosao ay ang pagsasangra sa maysaquit, lalo pa cun ang saquit ay bago, at mataba ang may catauan; gayon din mabuti pacapitan sa linta ang pouitan nang maysaquit. Saca susumpitin nang malimit; babasaing parati ang bayuang at ang punong catauan nang tubig na malacuco, ó nang tubig na pinaglagaan nang culutan, ó nang tubig na ang sa icatlong bahagui ay gatas. Ang iinumang parati nang maysaquit ay ang tubig na pinaglagaan nang timbang tatlong pisong catauan nang maiz na sariua ó tuyo man sa apat na botellang tubig hangan sa maiga ang isang botella. Gayon din ang tubig na pinaglagaan nang *hagunoy* ay totoong buti, ó ang tubig na pinaglagaan nang talbos nang *cahel*. Mabuti rin ang pag-inom touing umaga nang café, ayon sa turo ni Linneo Maigui rin ang tubig na pinaglagaan nang ugat at dahon nang *salay* ó *tanglad*.

Páhiná 262

328. Sa ungmiihi nang buhanġin ó bato, magaling naman ang tubig nang apog na bago sa cabebe número 79; hinahalo ang apog at ang tubig, at pag malinao na ay isinasaling marahan dahan sa ibang sisidlan, ay yaong tubig na yaon ang iinumang parati nang maysaquit, ga pito ó ualong taza sa isang arao. Mabuti rin ang maputing *sabón castila* timbang piso arao-arao, na tinutunao muna sa tubig na inaiinit sa apoy; pag tunao na ang sabon at malamig na ang tubig, ay uubusin nang maysaquit sa isang arao yaong lahat na tubig na pinagtunauan nang sabón. Cun hindi matiis nang caniyang *sicmura* ang ganoong caraming sabón, ay houag uminom pagcaraca

Páhiná 263

nang marami hangang hindi namimihasa pa. Cun ualang bato sa pantog cundi binabalisaosao lamang, ó mahirap umihi ang maysaquit, ay gagauin lamang ang lahat na bilin sa párrafo 327. Ang isa pang gamot na totoong galing ay gayon. Ang timbang tatlong bahagui, ó ang timbang piso caya nang ugat nang damong pinanġanġanlang *sansaosansauan* (at sa Batanġan calacalamayan) ay ilalaga sa dalauang botellang tubig, at cun mayroong *sal amoniaco* dinoroonan nang timbang isang butil na palay noon. Cun ualang sal amoniaco ay bayaan. Pagca laga nang malauon-lauon at malamig na ay sasalain, at ang maysaquit ay binibig-yang macaapat maghapon nang isang taza. Itong damo,i, quilala nang manġa bata, sapagca ang dahon ay canilang pinipiroto sa tubig; at ang gatas noon ay lungmalapot sa arauan parang calamay. Ang catauan noon ay ganġa tingting nang ualis, at namumulupot sa cahoy. Ang bulaclac ay totoong unti at ualang color. Ang ibang puno ay bungmubunġa, at ang iba,i, hindi. Cun mahinog ang bunġa ay mapula, at mayroong isang boto sa loob. Marahil maquita sa manġa *bayabasan*. Itong gamot ay magaling pati sa ungmiihi nang nana; houag lamang lag-yan nang sal amoniaco. Magaling namang totoo sa quinagat nang ahas, pati sa masiquip ang dibdib, nang siya,i, lumura nang maloualhati.

Páhiná 264

CAPÍTULO 47.

Ang gamot sa ungmiihing parati di man cusa nang caniyang loob.

329. Ang manġa sangol, ang manġa matatanda, at ang manġa babaying buntis, lalo pa ang nahirapan sa panġanġanac, ay marahil daanan nitong ganitong saquit. Cun baga nagcacasaquit ang tauo nang ganoon, sapagca nagambol, at lungmubay ang dinaraan nang ihi ay ualang magauang gamot doon.

330. Datapoua cun ang inaihi nang maysaquit ay marami pa sa caniyang iniinom, cun ang ihi ay catulad nġ iniinom, at mainit ang pagcaramdam nang may catauan, at nalalagnat-lagnat nang caonti, ay mabuti purgahin nang bilin sa número 11, ó sa número 38 Magaling din cun minsan ang painumin ang maysaquit nang tubig nang *apog sa cabebe* número 79 na pinagbabaran nang balat nang *camachiles*, ó balat nang bayabas, ayon sa turo ni Buchan. Maigui rito naman ang *dita* número 14, timbang tatlong bahagui arao-arao, na isinasama sa *alac* at ipainom sa maysaquit. Magaling sa caniya ang pagcain nang yuro, hipon at manġa talaba.

Páhiná 265

CAPÍTULO 48.

Ang gamot sa hindi nananabi.

331. Masama sa saquit na ito ang paglocloc na parati, ang pagdaramit nang marami, ang pagtahan sa hihig-an ang malauon, at ang pag-iisip na parati nang manġa maliliuag.

332. Ang hindi manabi para nang dati, ay magaling cumain nang lutong bunġa nanġ cahoy; bagay naman sa caniya ang *mantica*, ang *pulot*, ang *azúcar*, ang *suero*, at ang gatas; cun itong manġa bagay na ito ay hindi macauala noong saquit na yao,i, magaling uminom ang maysaquit nang caunting *ruibarbo*, na macaitlo touing lingo. Maigui roon naman ang tubig na dinoonan nang gata nang *cahel*, na ualang *azúcar*, na yao,i, sa umagang umaga,i, iinumina; magalin din ang pagcain nang cahel cun umaga. Ang tubig na pinaglagaan nang ugat nang *hagunoy* ay mabuti naman doon sa hindi manabi. Cun ang maysaquit nahihirapan nang pananabi dahil sa matigas ang dumi ay magaling sumpitin nang tubig na pinaglagaan nang *lantin* (llantén) timbang piso.

Páhiná 266

CAPÍTULO 49.

Ang gamot sa sinisinġauan, ó sa namumula ang mata.

333. Ang pinagmumul-an nitong saquit na ito ay ang hanġing malamig na casama nang ulan, ang pagbasa, ang pagtinġin nang malauon sa maputi, ang pagcapuyat, ang pagsulat, ang pananahi, ang pagdurugtong nang *abacá* cun gab-i, ang biglang pag-urong nang pauis, ang paginom nang *alac* na marami, ang mahabang pag-ulan, ang calimitan nang pag-gaua nang mahalay, at ang pagtahan sa manġa mababang lupa. Cun minsan ay sungmusunod yaong saquit sa bulutong at sa ticdas.

334. Ang nagcacasaquit nang gayon ay hindi macatinġin sa liuanag; ang mata ay masaquit na totoo at namumula; ang pulso ay madalas at matigas, at cun minsan nalalagnat ang may catauan.

335. Ang maysaquit ilalagay sa husay nang maysaquit na magaling-galing nasa capítulo 5. Cailanġan namang sangrahan, lalo pa cun magaling ang catauan ó cun mayroong maraming dugo; cun ualang maraming dugo, ay cailanġang purgahin nang bilin sa número 24, ó sa número 32. Ang iinumina niyang parati ay ang turo sa número 1 ó 2 Maigui ring bañusan nang malacucong tubig hangan tuhod, at cun mahirap ang pagcaramdam niya ay ahitin ang ulo touing lingo. Cun hindi rin nauuula ang saquit nang mata, ay lag-yan ang maysaquit nang parapit número 36 sa

Páhiná 267

batoc ó sa licod nang tayingña, at pabayaang sumago nang ilang lingo. Cun ang saquit nang mata ay malaqui, ay tapalan cun gabi nang tinapay na durog at *gatas* na pinatacan nang caunting lana, at cun umaga,i, hugasan n̄g *gatas* na malacucong tinubigan. Pagca nauala na ang saquit, cun minsan ang mata ay hindi pa gungmagaling na totoo; cun gayo,i, maigui hugasan cun umaga at cun gabi nang tubig na sinucaan. Ang tauong malimit magcasaquit nang gayon, ay mabuti magfuenta sa isa ó sa dalauang camay. Ang isa pang gamot nang taga África sa manña sarisaring saquit nang mata, ay tinatapalan cun gabi nang atay na hilao nang sisuu.

CAPÍTULO 50.

Páhiná 268

Ang gamot sa may colaba, ó sa, may bilig sa mata

336. Cun mayroong tauong may colaba ó bilig sa mata, ang isang capiraso na *azúcar piedra* ay bayuhin mo nang maliit, at ibudbod mo sa matang maminsan minsan; ó bumunot ca nang pacpac ó plumang mura nang sisuu na maputi, at ang dugong nadoroon sa dulo nang pluma ay iyong pigain at ilahid sa colaba nang mata. Maigui rin patacan ang mata nang dagta nang dahon nang *pandacaqui*. Ang gata nang aligbançon ay mabuti naman doon. Itong láhat ay aral ni P. Clain; datapoua hindi co na-aalaman cun macagagaling yaon. Dapat atohing gauin ang píldoras número 57; ó cun ibig mo ay basain ang mata nang alac sa misang pinagbabaran n̄g cataua,t, dahon nang *argémone*, yaon bagang damong itinuturo co sa párrafo 338.

CAPÍTULO 51.

Páhiná 269

Ang gamot sa hindi macaquita, magaling man ang caniyang mata, na ang tauag nang castila doo,i, gota serena.

337. Mayroong tauo, na cun tingnan ang caniyang mata, ay anaqui para nang mata nang ibang tauo, datapoua,i, hindi siya macacaquita; cun бага caya hindi siya macacaquita, ay sapagca nalubay, ó ga namatay ang cabagsican nang litid nang mata, ay ualang magauang gamot doon. Datapoua cun dala nang masamang singao nang catauan, ay cailanğang sangrahan muna ang may catauan cun maraming dugo siya, ó cun bata pa. Bucod dito ay palonoquin ang maysaquit arao-arao nang dalaua ó tatlong píldoras ó pelotilla na bilin sa numero 43; saca doonan nang parapit número 36 sa batoc ó sa licod nang tayingña, na pababayaang sumago doon nang malauong panahon, at cun minsan macacaquita na ang maysaquit.

CAPÍTULO 52.

Páhiná 270

Ang gamot sa may sugat sa suloc nang mata, ó sa liran.

338. Ang gagauin sa may sugat sa suloc nang mata ay ang manña turo sa capítulo 49. Ang sugat nang mata ay maiguing lahiran nang tubig na pinagtunauan nang laman nang bunğa nang *aroma* na linahucan nang caunting asin. Mabuti rin doon ang sucang pinagbabaran nang caputol na tanso, para nang manña cuartang malinis. Magui ring lahiran nang dagta nang *argémone* na yao,i, damong sungmisibol sa manña patio nang simbahan nang Maalat pati sa Tondo; ang bulaclac noon ay malaqui,t, madilao; ang catauan pati nang bunğa sampon nang dahon ay matinic; ang dagta noon ay madilao. Ito,i, turo ni Linneo.

CAPÍTULO 53.

Páhiná 271

Ang gamot sa masaquit ang tayingña.

339. Cun бага masaquit ang tayingña, ay mabuti patacan nang gata nang *lasona*, na may calahoc na gatas nang babayi; mabuti rin ang gata nang *calabasa*. Cun бага caya lamang sungmasaquit ang tayingña, sapagca nalamigan, ay magluto ca n̄g isang *daga* sa *alac*, hangan sa matunao, salain mo yaong alac, at maminsan-minsan mong patacan ang tayingğang masaquit noong ding alac na mainit-init, at mauuuala ang saquit.

340. Cun namamaga ang tayingña ay maglaga ca n̄g balat nang granada sa ihi nang tauo na

may ilang arao na ang ihi, at yao,i, ibasa mo sa tayinġa at mamamatay ang manġa ood, cun бага mayroon; cun ibig mo ang gata nang *romerong* binayo ay isa rin. Itong lahat ay uica ni Clain. Datapoua mayroong isa pang gamot na totoong buti, na yao,i, gayon. Magihao ca sa apoy nang isa ó dalauang dahon nang *sorosoro* na ang tauag sa Maynila doo,i, *lengua de perro*, at ang gata noon iyong isoot sa tayinġa nang isang pacpac na munti nang sisiu. Yaon ay gagauin mong macalaua ó macaitlo maghapon.

Páhiná 272

341. Cun hindi macarinġig ang may catauan ay magaling doon sa tayinġa ang gata nang *coles* na may casamang *alac* sa misa. Maigui rin sootan ang tayinġa nang caunting bulac na ibinabad, sa alac na pinagtunauan nang ga dalauang butil na *almizcle*; bucod dito ang ulo ay tatabpan nang paño, at masamang mahanġinan. Ang uica ni P. Santa Maria, ay totoong galing sa masaquit na tayinġa ang patacan nang *taba* nang buaya, at cun minsan mauauala ang pagca binġi. Na-aari rin ang taba nang baboy. Mabuti doon naman sa hindi macarinġig ang gata nang *yerbabuena*. Ang uica nang iba, ay magaling din ang gata nang *ruda*.

Nota. Cun minsan ang tayinġa caya masaquit; ay may *erisipela* (culebra) sa loob. Cun gayon ay gagamutin para nang turo sa capítulo 23.

CAPÍTULO 54.

Páhiná 273

Ang gamot sa inuurunġan nang pauis, galis, buni, ó cun nauauala ang talagang bubucol, ó sisibol sa catauan; at hindi tungmutuloy.

342. Ang tauong binubuni, ó pinapausan ó guinagalis na dati, na biglang nauaual-an noong manġa saquit na yaon, ó cun бага siya,i, binubulutong ó tiniticdas, ó quinuculebra, ó cun tinutubuan nang anomang masama, at hindi tungmoloy, cundi lungmulubog at napaiilalim, cun minsan siya,i, maguiguig *ético*, ó hihicain, ó daraanan caya nang hindi macahinġa, ó nang ibang saquit na masama. Cun ang may catauan ay naghihirap dahil sapagca nauala yaong pinaca sinġao nang catauan; ay mabuti ang siya,i, magdamit nang maramirami ó magbalabal. Saca uminom siya nang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*, na dinoroonan nang caunting *nitro*, ó *salitre*, at macalaua maghapon caniyang cacain ang timbang cahati nang bilin sa número 42; bucod dito ay magpupurga siyang parati. Cucuscusin nang tuyong damit ang caniyang manġa paa hangang tuhod, at babañusan naman cun umaga at cun gab-i nang malacucong tubig. Ang caniyang iinumung parati ay ang bilin sa número 71 ó ang sa 75. Houag siyang cumain, cundi gatas nang *baca*, ó cambing, ó *calabao*. Cun malubha ang maysaquit ay parapitan sa batoc, ó sa gaitna nang dalauang balicat, ó sa manġa bias nang manġa camay, ó sa manġa paa; saan man doon ay na-aari; cun бага galis ang lungmubog ay maigui igaua nang capaanyoan ang maysaquit, nang mangyaring siya,i, malalinan uli nang galis.

Páhiná 274

CAPÍTULO 55.

Ang gamot sa namamaga ang boong catauan na ang tauag nang castila doo,i, hidropesía.

343. Cun namamaga ang boong catauan nang tauo, ó hindi man ang boong catauan, cun hinihipo nang camay ang laman ay malata at malamig; at cun idiniriin nang daliri, ay bungmabaon sa laman ang daliri, at nagcacahucay doon, na hindi nauauala pagcaraca; caya gayon ay sapagca ang pinaca tubig na dating calahoc nang dugo, ay bungmubucod at napapatahan sa ilalim nang balat nang catauan.

Páhiná 275

344. Ang unang namamaga ay ang paa at hita, at hungmahalili ang boong catauan; sa bayauang mayroong isang tila bucol; ang balat ay ga maguintab, namumutla, at lungmalamig, at hindi lubhang nacacaramdam; ang paghinġa ay mahirap, at lalo pa cun gab-i, ó cun bagong nacacain; ang maysaquit nag-uubo; hindi pinapausan; ang pulso ay munti, malalim, madalas at gulo; ang ihi ay hindi luto, at hindi rin marami; ang inailaguin ay hindi rin luto, at may dugo pa cun minsan; ang maysaquit ay mahina; nauuhao na parati, at hindi macacain; ang dila cun minsan; ay tuyo. Cun malalauon-lauon, ay nalalagnat dahilan sa tubig na nabubuloc sa manġa laman, at pagca gayon ang caniyang hiniġa ang lauay at ang ihi ay mabaho. Maraming dahilan ang iquinapagcacaquit nang tauo noong gayong saquit. Cun minsan yaong saquit ay minamana; cun minsan dala nang pag-inom nang alac na matapang, ó dala nang pagpupurga ó pagsasangra nang totoong limit, ó nang pag-inom nang tubig na malamig pag ang tauo,i, nainitan, ó galing sa malaquing gaua; cun minsan dala nang pagtahan sa mababang lugar ó nang pagcain nang manġa ualang sustancia. Nagcacasaquit din nang ganitong saquit ang matamaring cumibo, ang hinica, ang nanġiqui, ang nag-ilaguin nang malacas, at ang inurunġan nang galis, buni, ó nang sa bouan bouan cun бага babayi. Caya ang pag-gamot doo,i, maliuag; datapoua cun minsan ay gagaling ang maysaquit cun talaga siyang gagaling capag sundin niya ang manġa ituturo co nġayon.

Páhiná 276

345. Ang maysaquit ay tataan sa lugar na mainit at sa ualang maraming ilog ó laua. Cun hindi na-aari sa caniya yaon ay maglagay siya nang bagahan doon sa silid na tinatahanan niya ó magbago muna nang bayan; mag-inġat siya sa calamigan nang gab-i, ang caniyang cacain ay tinapay na matigas ó ihao sa бага; ang *carne* at ang *isda* na caniyang cacain ay ihao rin sa бага, at maigui sucaan, ó doonan nang gata nang dayap. Ang maysaquit ay hindi sucat uminom nang

tubig, magmumog siya lamang ó iinom nang caunti; magaling din ang *alac* sa misa na hindi maitim, na pinagbabaran nang ajenjos. Mabuti rin, ani Buchan, ang pag-inom cun umaga,t, cun gab-i nang isang cucharang bot-o nang *mostaza* na hindi bayo na ihuhulog sa isang tazang tubig na pinaglagaan nang *luya*. Bucod dito ang maysaquit ay lalacad na parati, ó sasacay sa cabayo, maigui ring cuscusing parati ang caniyang catauan nang basahang tuyo at mainit; ang damit na gagamitin nang maysaquit ay ang tinina nang azul, na pasasayaring maigui sa catauan, at masama ang louag.

Páhiná 277

346. Touing umaga painumin ang maysaquit nang isang cuchara nang bilin sa número 72. Itong gamot na ito,i, itinutuloy hangang mauala ang pamamaga nang catauan. Ang ungmiiinom noon ay ungmiihi nang marami, at yaon ang nacacauala nang pamamaga. Cun hindi ungmiihi nang marami ang maysaquit, painumin man noong turo co n̄gayon, ay damidamihan yaon ding painom na bilin sa número 72; at cun бага ungmuinti-unti na ang pamamaga, ay bigquisang maigui ang catauan, at painumin ang maysaquit nang timbang dalauang piso nang bilin sa número 74, isang oras bago cumain, cun tanghali at cun gab-i. Itong dalauang gamot na ito; ang bilin бага sa número 72, at sa 74, ay itinutuloy, hangang sa gumaling ang maysaquit.

Páhiná 278

347. Ang man̄ga purga at man̄ga papauis ay nacacagaling din sa nagcacasaquit noong saquit na yaon. Datapoua sapagca cun minsan nacacasama bagcus, caya magaling sa lahat ang man̄ga itinuro co sa man̄ga párrafo 345 at sa 346. Maigui rin (ani Buchan) carlitan ang paa nang maysaquit hangan sa binti, houag lamang palaliman ang carlit, bago basain nang alac, ó aguardiente ang lugar na quinarlitan.

348. Mayroong isa pang pamamaga nang catauan, na hungmahalili sa lagnat na pan̄giqui na lauon; at ang bagay doon ay yaon ding man̄ga sinabi co sa párrafo 345 at sa 346. Cun ang paa lamang ang namamaga susundin ang man̄ga turo sa párrafo 352 at 353.

Nota. Uica nang isang marunong na tauo, na si D. Mariano Lagasca ang n̄galan, na sa saquit na pamamaga nang boong catauan, pati sa pamamaga nang tiyan (bilbil), at sa pamamaga nang man̄ga paa, na totoong galing nang *lan̄gis sa castila, ó aceite de olivas* ayon sa hatol nang maraming mabantog na médico. Binabasa nang lan̄gis ang camay, at linalahiran nang malauon lauon ang boong catauan nang maysaquit, na yao,i, gagauing macalaua ó macaitlo arao-arao. Cun ang tiyan ang namamaga,i, siya lamang ang linalahiran; at cun ang paa lamang ang namamaga, ay gayon din siya lamang ang lalamasin nang lan̄gis, at ang lacad nang camay ay paitaas. Itong gamot ay nacagaling sa marami; lalo pa cun ang saquit hindi pa nalalauon. Hindi co ma-aalaman cun ang *lan̄gis sa niyog ó ang sa lin̄ga ó ang sa lin̄gansina* ay macacagaling naman Datapoua cun mayroong sungmisibol na anomang bagay sa paang namamaga,i, houag lahiran nang lan̄gis.

Páhiná 279

CAPÍTULO 56.

Ang gamot sa namamaga ang tiyan, na yaon ang pinan̄gan̄ganlang belbel ó berbén.

349. Cun minsan mayroong naiipong tubig sa tiyan nang tauo, na yaon ang dahilang iquinapamamaga noon, at ang pan̄galan sa saquit na yao,i, *bilbil*. Ang tubig ay gungmagala at nagbabago nang lugar, cun ang may catauan ay nagbabago naman nang lagay; ang pulso ay munti, madalas at matigas tigas; caunti ang inaihi nang maysaquit; nauuhao siyang parati, yungmayayat, at ang paghin̄ga ay mahirap; ang maysaquit ay nanhihina pa mandin cun malauon, nag-uubo siya, at may lagnat na caunti. Ang pinagmumul-an nitong saquit ay yaong man̄ga sinabi co sa párrafo 344.

Páhiná 280

350. Cun ang saquit ay bago pa, cun minsan gagaling ang may catauan, painumin lamang nang biling sa número 8, ó sa número 72, ayon sa turo co sa párrafo 346. Cun hindi rin ungmuinti ang pamamaga nang tiyan, pag nacacaraan ang ilang arao, at hindi ungmiihi nang marami ang maysaquit, ay painumin nang bilin sa número 71, at touing arao bago cumain cun umaga, ay painumin din nang timbang saicapat nang bilin sa número 24; cun gab-i bago humiga ay painumin uli noon ding painom sa número 24. Cun nacalalo ang isang anim na arao, ay bibigyan nang purgang turo sa número 73. Datapoua cun ang maysaquit ay hindi gungmagaling-galing, ang ipupurga doo,i, ang sa número 21; cun nacaraan ang anim na arao, ay capupurgahing uli; susundin naman ang lahat na sinabi co sa párrafo 345. Cun бага nacalabas na ang man̄ga tubig sa tiyan, at nauala ang pamamaga, ay painumin arao-arao ang maysaquit nang alac na itinuro co sa número 74, ga isang taza carami, nang lumacas ang sicmura, at ang man̄ga bituca.

Páhiná 281

351. Cun hindi rin nauauala ang pamamaga nang tiyan, ay tutudluquin nang carayom nang isang marunong na médico, ga apat na daliri sa ilalim nang pusod, at houag sa guitna, cundi sa dacong taguiliran. Yaong carayom na yao,i, mayroong sadiyang sootan, na ang magcabila ay butas, at casabay rin nang carayom, cun ibaon sa laman. Cun inaalís ang carayom, ay natitira doon sa tiyan ang pinaca bahay na quinasootan nang carayom; at palibhasa,i, may butas ang magcabila, ay doon lungmalabas ang tubig parang sa alolod. Ang tubig ay palalabasing minsan, datapoua marahan dahan, nang houag malió ang maysaquit; at nang mapalabas na maigui ang tubig, ay binibigquisan ang tiyan nang man̄ga malalapad na bigquis, na cun bago,i, louag, at cun lungmabas na ang tubig, ay higpithigpitang marahan dahan. Saca painumin ang maysaquit nang bilin sa número 74, at susundin ang man̄ga turo sa párrafo 345. Cun бага namamagang uli ang tiyan, ay catudloquin pa nang marunong sa ilalim nang unang tudloc. Basahin mo ang *nota* nang párrafo 348.

Páhiná 282

CAPÍTULO 57.

Ang gamot sa namamaga ang manġa paa.

352. Ang pamamaga nang paa ay marahil humalili sa lagnat na panġiqui, sa saquit na hica, sa culebra, sa pag-iilaguin nang malacas, sa manġa lagnat na ualang hibas, sa cabuntisan, at sa pag-urong nang sa bouan sa manġa babayi.

353. Itong pamamaga nang paa, ay nauauala siyang cusa cun malauon, capag nacuha ang totoong saquit na pinangali-nġan noong pamamagang yaon. Datapoua cun ang may catauan ay lauon nang ualang saquit, at hindi mauala ang pamamaga nang paa, ay maigui ang siya,i, lumacad na parati. Cuscusin ang paa nang isang basahang tuyo,t, mainit, at bigquisan nang damit na maigting-igting. Mabuti rin libutin ang paa nang gaboc na tuyo na mainit init, na may casamang asin; houag siyang uminom nang maraming tubig; uminom siya nġ caunting alac. Cun umaga,t, cun hapon, ay paiunumin ang maysaquit nang bilin sa número 20, timbang saicaualo, na tutunauin sa isang tazang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*. Cun masama ang sicmura, ay painumin arao-arao nang timbang saicapat nang bilin sa número 14; at cun hindi naniniya yao,i, big-yan nang dalaua ó tatlong cuchara maghapon nang turo sa número 8. Basahin mo ang *nota* nang párrafo 348.

Páhiná 283

354. Mayroong tauo na cailan man ay namamaga ang caniyang paa. Ang gayong maysaquit ay masamang gamutin at caalamalam lulubha.

355. Cun minsan ang manġa paang namamaga, ay pungmuputoc cun malauon at nagsusugat, na hindi masama yaon; datapoua sapagca ang ganoong sugat ay malauon bago mabahao, at cun minsan,i, nabubuloc, ang maigui ay tacpan nang damit ang paa, nang houag mahanġinan; tatapalan naman nang bilin sa número 64. Ang maysaquit ay *ilalagay sa husay* nang maysaquit na magaling-galing na capítulo 5, at houag palacarin. Maminsan minsan ay pupurgahin nang bilin sa número 21, at arao-arao paiunumin nang bilin sa número 14, timbang saicapat.

Páhiná 284

CAPÍTULO 58.

Ang gamot sa nabiquig ó sa naloogan, nang anomang bagay sa lalamunan, na hindi macatuloy sa ilalim.

356. Cun ang tauo,i, mayroong linon-oc na anomang bagay, na hindi macatuloy sa sicmura, cundi napatahan sa lalamunan, ang maigui ay itulac na pailalim, cun ang nadoroon ay tinapay, carne, gulay, bunġa nang cahoy, ó botó nang manġa bunġa. Cun ang nadoroon ay tinic at nasisilip nang mata, ay mabuti hanġuin nang sipit na cauayan. Itong sipit ay doroonan nang munting sangcal na tataliang maigui; at pag ang sipit ay pinaabot na sa tinic, ay hihilahin nang camay ang sangcal, nang maipit ang tinic. Totoong buti naman ang isang caudad na tanso, na ang isang dulo ay baluctutin nang caunti parang binuit; yaong isang cabilang dulo ay binabaluctot din nang mahauacang maigui sa camay ang pagca baluctot nang magcabilang dulo ay patatamain capoua sa isang taguiliran, nang maalaman ang calagayan nang caudad cun nadoroon sa lalamunan. Itong ganitong caudad ay ipapasoc sa lalamunan nang palapad at pag nacalalo na sa tinic, ay pipihitin nang caunti nang macuha,t, masungquit yaong nacacahirap sa maysaquit.

Páhiná 285

357. Cun hindi rin nacucuha yaong nadoroon sa lalamunan nang maysaquit, ay mabuting sumpiting bigla sa lalamunan nang isang sumpit na munti; sapagca cun minsan ay mag-uubo ang may catauan, at lalabas ang nacabiquig sa caniya. Maigui ring painumin nġ pasuca número 34, ó número 35; cun baga hindi naniniya yao,i, sumpitin nang usoc nang tabaco párrafo 457. Cun minsan cailanġang sangrahan ang maysaquit, lalo pa cun hindi siya macahinġa nang maloualhati. Mabuti namang pucpuquin nang camay ang licod pagca inato na ang ibang manġa paraan at hindi macucuha ang nadoroon sa lalamunan.

358. Cun ang napatahan sa lalamunan ay carayom, paco, manġa bot-ong matilos, ó singsing, ó caputol na pingan, ay aatuhin muna ang paghanġo noon, ayon sa turo co sa párrafo 356 at sa 357, at cun hindi mangyaring macuha, ay itutulac nang pailalim niyong caudad na baluctot, na itinuro co sa párrafo 356, ó pucpuquin nang camay ang licod nang maysaquit.

Páhiná 286

CAPÍTULO 59.

Ang lagnat na daua na may casamang pauis na tinuturan nang castilang calentura miliar sudatoria.

359. Ang nagcacasaquit nang ganitong saquit, ay nalalagnat cun gab-i, ang camay ay quinig at mainit ang palad; pag-guising nang may catauan ay may pauis na malaqui, at totoo siyang nanghihina; masaquit ang ulo, mahirap ang paghinġa, hungma-halinghing, at nauuhao siya; macati ang balat nang catauan; ang caniyang dila ay maputi, ang caniyang pulso ay madalas,

puno at matigas; cun babayi ang maysaquit cun minsan inuurunġan siya nang gatas. Sa icatlo ó sa icapat na arao ay lungmalaqui ang lagnat; nasisira sira ang bait nang maysaquit, at linalabasan tuloy ang caniyang catauan nang maraming butil na ang camuc-ha ay butil nang *daua*; cun minsan ang lungmalabas na manġa manchang mapula, na anaqui ay *culebra*. Cun malauon na ang saquit, mayroong lungmalabas na manġa manchang mapulang mapula, para nang quinagat nang pulgas, cun minsan naman sinisibulan sa liig, sa dibdib, at sa tiyan nang manġa butil na puno nang tubig, na yao,i, masama. Ang maysaquit ay namamatay cun minsan sa icapat, ó icalimang arao. Masama sa saquit na ito ang manġa bagay na mainit. Ang maysaquit *ilalagay sa husay* (capítulo 4.) Sasangrahang maquiilan hangang umunti ang lagnat at lumambot ang pulso; datapoua, ang uica ni Buchan, na hindi magaling dito ang pagsasangra. Susumpiting macapat arao-arao; touing calahating oras ay paiinumín nang isang vasong *suero*, na huhulugan nang polvos na bilin sa número 24, natimbang isang salapi ang uubusin niya maghapon. Cun magaling-galing na ang maysaquit, at cun ang maysaquit hindi babaying nanġanac, ay paiinumín nang bilin sa número 34; at ang turo sa número 32 ay iinumín niya touing arao. Cun бага ang maysaquit ay babaying nanġanac, ay pupurgahin nang mahinang purga. Cun gayon ang paggamot sa maysaquit, ay bihira ang di gungmagaling. Itong saquit na ito ay marahil dumaan sa manġa babaying nanġanac, gaua nang manġa *luya*, manġa tubig na mainit, apoy ó alac na guinagamit nang tagalog. Cun minsan sungmusunod sa bulutong, at sa ticdas, ó sa manġa lagnat. Cun minsan dinaraanán nitong saquit ang manġa matamaring cumibo, ang mapanglauin, at ang inuurunġan nang galis, buni, pauis, ó nang sa panahon cun бага babayi ang maysaquit.

Páhiná 287

Páhiná 288

CAPÍTULO 60.

Ang manġa saquit nang sicmura,t, tiyan na doon nauucol ang pinanġanġanlang cólico ahito, at ang iba pa.

360. Bagaybagay ang cólico ó ang saquit nang sicmura,t, tiyan, na paraparang sasaysayin co sa manġa párrafong isusunod dito. Datapoua sapagca cun minsang hindi maquilala pagcaraca nang hindi marunong na médico cun anong bagay na *cólico* ang tungmama sa maysaquit, caya nġa yata, nang houag macamatay sa tauong cauaaaua ang manġa pag gamot, ay itong tatlong bagay na ituturo co nġayon, ay siya ang maiguing gauin doon, sapagca hindi masama sa anomang bagay na *cólico*. Susumpitin ang maysaquit na maquiilan arao-arao. Paiinumín nang maraming tubig na malacuco, ó nang tubig na malacuco rin na pinaglagaan nang bulaclac nang alagao. Doon sa tiyan nang manġa basahang babad sa malacucong tubig. Houag painumin nang *alac ó triaca*, ó nang ibang manġa maiinit. Datapoua capag naquiquilala ang totoong saquit nang may catauan, at cun anong bagay na cólico ang nacacahirap sa caniya, ay gagamutin para nang turo sa manġa párrafong ihahalili dito.

Páhiná 289

Ang gamot sa saquit na malaqui nang sicmura,t, tian, na may casamang lagnat na malaqui, na yaon ang tinuturan nang castilang cólico inflamatorio.

361. Itong saquit na ito,i, dala nang pamamaga nang sicmura ó nang bituca dahilan sa cainitan nang dugo. Ang tiyan ay sungmasaquit muna nang malaqui, at cun malauon ay lalo pa manding sungmasaquit; ang pulso ay madalas at matigas. Ang maysaquit ay dungmaraying, na mainit na totoo ang caniyang tiyan; cun minsan ang inailaguin niya ay malabnao, cun minsan hindi manabi; at cun бага bucod dito siya,i, sungmusuca pa, ay mapanġanib ang caniyang buhay. Ang muc-ha,i, pungmupula; ang tiyan ay namamaga, at salang hipoin, ay sungmisigao ang may catauan; bucod dito ay nauuhao na parati. Ang saquit ay ungmaabot cun minsan hangan bayauang; caunti ang inaiihi nang maysaquit at cun umihi, ay mainit ang caniyang pagcaramdam. Hindi siya macatulog, cun minsan may pagcasira ang ulo. Cun hindi gamutin agad ang maysaquit, ay hindi lubhang dungmaraying cun malauon, na yao,i, masama. Ang pulso ay hindi catigasan; datapoua,t, madalas sa dati. Namumutla ang maysaquit, at nanlalata; ang boong catauan niya,i, lungmalamig, hindi lamang ang tiyan; saca sinusubaan, at namamatay tuloy. Cun minsan bago mamatay ay nag-ilaquin nang totoong baho dalanġ pagca buloc nang manġa bituca. Cun ang saquit ay naroroon sa sicmura anomang canin ó inumin nġ maysaquit ay isinusuca niya; hindi siya mapalagay; nasisira ang bait, at sa loob nang ilang arao ay namamatay. Itong cólico ay dala cun minsan nang cainitan nang dugo. Caya marahil magcasaquit nang gayon ang nahirapang totoo nang pag-gaua nang mabig-at na gaua; ang nainitan nang malaqui, ang cungmacain nang manġa mainit ó manġa bunġa nang cahoy na hindi magulang, at ang ungmiinom nang tubang maasim. Cun minsan naman ay dala nang masamang pag-gamot sa ibang bagay na *cólico*.

Páhiná 290

Páhiná 291

362. Ang gamot sa ganitong saquit ay gayon: ang maysaquit ay sasangraha,t, cucunan nang maraming dugo sa camay, cun minsan ay cailanġang sangrahan uli sa loob nang dalauang oras. Touing icalauang oras din, mag-ilaguin man ang maysaquit at di man, ay susumpitin nang tubig na pinaglagaan nang culutan na dinoonan nang *lana* ó lanġis nang niyog. Painumin nang maraming tubig na malacuco na pinaglagaan nang culutan ó palay. Ang pasuca at ang purgang matapang capoua masama sa caniya. Sa tiyan ay lalag-yan nang manġa basahang babad sa malacucong tubig, at pagca tuyo ay doroonan nang iba. Cun hindi nauauala ang pagsaquit nang sicmura ó tiyan, ang maysaquit papambohan sa tubig na mainit-init. Ang uica ni Buchan, na totoong buting parapitan ang lugar na masaquit. Pag nauala na ang *cólico*, pati nang lagnat, at nacacatulog tulog na ang may cataua,i, purgahin nang isang mahinang pamurga, para nang *maná* timbang dalauang piso, na may casamang *sal de Epsom* timbang saicapat, na yaong dalauang

Páhiná 292

bagay ay tutunauin sa isang vasong *suero*. Cun baga mahina ang maysaquit, ay sucat na sa caniya ang *maná lamang*. Cun ualang *maná* ay pumili nang isang mahinang purga doon sa manġa bilin sa número 82. Cun baga magaling man ang may catauan, may natitira pang caunting masaquit sa tiyan ó sa sicmura, ay hindi sucat hamaquing pabayaan, at caalamalam ay sisibulan nang bucol sa loob; caya ang gagauin doo,i, itutuloy yaon ding manġa turo cong gamot sa párrafong ito, hangang sa uala nang maramdamang ano man ang maysaquit.

363. Cun minsan dahil sa pamamaga nang *sicmura ó tiyan*, ay sinisibulan doon ang may catauan nang masama. Caya nahahalatang may sungmisibol sa sicmura ó sa bituca, sapagca parating mayroon doong caunting masaquit; ang may catauan ay nananab-ang nang pagcain pinagquiquilabutan siya nang guinao nang malimit, at hindi siya lungmalacas. Ang bagay dito ay ang manġa painom na itinuro co sa párrafo 362 na sinusundan nito. Cun pungmuputoc ang sibol, ang maysaquit ay nalilio doon sa oras na yaon, at naramdaman niyang may nauaualang mabigat doon sa loob. Cun ang nana,i, napapabobo sa loob nang bituca, ay lungmalabas na casama nġ inailaguin, at ang maysaquit ay dungmoroual na parati; ang maigui doo,i, painumin lamang nang gatas na inalsan nang pinaca taba muna, bago samahan nġ isang sa icatlong bahaguing tubig; touing icatlong arao, ay sumpitin nang *gatas* na tinubigan, na may casamang pulot na caunti. Cun ganoon ang pag-gamot doon, ay cun minsan mababahao ang sugat nang sibol na nacaputoc sa loob nang bituca. Datapoua cun ang nana nang sibol, ay nabububo sa labas nang bituca, ay maliuag ang pag-gamot sa maysaquit.

Páhiná 293

Ang gamot sa icalauang bagay na saquit nang sicmura ó tiyan, na dala nang apdo na tinuturan nang castilang cólico bilioso, ó cólico nang apdo.

364. Ang nagcacasaquit nang gayon mahirap man ang caniyang pagcaramdam ay hindi nalalagnat, cun hindi pa nacalalo ang isa ó dalauang arao nang caniyang pagcacasaquit; at lagnatin man ang maysaquit ang pulso,i, hindi totoong tigas; at hindi rin malacas; ang tiyan ay hindi namamaga, at hindi mainit para nang sa isang cólicong sinaysay co sa párrafo 361; ang ihi ay hindi lubhang mapula; ang maysaquit ay nauuhao, at mapait ang caniyang bibig, cun baga sungmusuca ó nag-iilaguin, ang lungmalabas ay madilao; cun minsan nasisira ang ulo nang maysaquit. Ang masaquit dito ay ang dacong pusod; datapoua ang dacong pusod ay sungmasaquit din doon sa saquit na *miserere* sa capítulo 61.

Páhiná 294

365. Ang gamot dito ay gayon: ang maysaquit ay susumpitin nang malimit nġ bilin sa número 5; painumin nġ maraming tubig na pinaglagaan nang ugat nang *grama (hincacauayan ó malacauayan)* na dinoonan nang caunting gata nang dayap. Touing oras ay painumin nang isang taza nang turo sa número 32, ó cun ualang *sampaloc*, ay na-aari ang timbang saicaualong *crémor*. Maigui ring bañusan ang maysaquit hangang tuhod, at lag-yan sa tiyan nang basahang babad sa malacucong tubig. Cun baga totoong laqui nang saquit nang sicmura ó tiyan, at ang pulso ay malacas, at ga mabagting, ay cailanġang sangrahan ang maysaquit. Cun hindi nauala ang saquit at hindi nag-iilaguin nang malacas ang may catauan, baga man pinainom na nang manġa sinabi co nġayon, ay magaling big-yan nang caunting *maná* na tutunauin sa malabnao na sabao nang sisuu. Mayroon tauong marahil daanan nitong ganitong *cólico*, at ang bagay sa caniya ay ang bilin sa número 24, na iinumina niyang maminsan minsan touing bouan. Hindi bagay sa caniya ang pagcain nġ maraming *carne*. Masama rin ang manġa maiinit, ang manġa may taba at ang gatas; ang suero ay mabuti sa caniya.

Páhiná 295

Ang gamot sa icatlong bagay na saquit nang sicmura ó tiyan, na ang tauag nang tagalog sa nagcacasaquit noo,i, hinihilaban ó inahito, sa uicang castila ay cólico de indigestión, ó ahito, ó empacho.

366. Cun napacarami ang quinain nang tauo bata ma,t, matanda man, ay sungmasama ang pagcaramdam, at sungmasaquit ang caniyang sicmura ó tiyan. Gayon din ang cungmacain arao-arao nang hindi macayanan nang sicmura niya, cun malauon ay nagcacasaquit naman nito ring ganitong saquit na *ahito*. Sapagca yaong manġa cacaonti na hindi natutunao sa sicmura touing arao, ay naiipon nang naiipon doon,na yao,i, ang iquinapagcacasaquit nang may catauan sa calaunan. Nacacapagcasaquit naman sa tauo ang pagcaing minsanan nang manġa sarisaring bagay na hindi magcaayon para nang *chocolate* at saguing, etc. Dito sa ganitong saquit ay ualang lagnat; ang may catauan ay hindi naiinitan, at hindi nauuhao; ang saquit nang sicmura ó tiyan, ay gungmagala; datapoua nalilio ang maysaquit, naiibig niyang sumuca, at cun minsan ay namumutla ang muc-ha.

Páhiná 296

367. Itong ganitong *cólico* ay hindi maliuag gamutin; painumin lamang ang maysaquit nang maraming totoong malacucong tubig na malalahocan, cun ibig, nang *azucar ó asin*. Maigui rin ang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*. Datapoua cailanġang painumin ang maysaquit nang marami, sapagca cun caunti ang inumin ay nalalauon ang pag-galing. Ang pagsuca at ang pag-iilaguin nang yao,i, ang nacagagaling sa maysaquit; at cun hindi manabi, ay cailanġang sumpitin nang tubig na may *asin*; maigui ring cuscusin ang tiyan nang basahang tuyo, na idinadarang sa apoy. Cun minsan magaling na ang maysaquit; datapoua masama ang lasa nang bibig. Cun gayon, ay painuming maminsan minsan nang bilin sa número 24; maigui rin ang pag-inom nang maraming malamig na tubig; at ang cailanġang totoo naman, ay ang houag cumain ang maysaquit hanġang di gumaling. Masama sa ganoong saquit ang *triaca*, ang tubig nang *anis*, ang *enebro*, ó ang *alac*.

Páhiná 297

368. Cun minsan ay hindi sungmasaquit ang sicmura ó ang tiyan, cundi nalilio lamang ang may catauan; pinapauisan nang malamig, dungmuroual na parati at hindi lumalagay sa quinahihig-an. Cun minsan nama,i, biglang nalilio ang maysaquit, at hindi nacacaalam tauo; nagsisin-oc siya; ang caniyang muc-ha,i, nag-iiba; ang pulso ay munti; ang sicmura ay nauunat.

Datapoua ang maysaquit ay nacacahingã. Dahil dito sa manġa tandang ito,i, na-aalaman, na hindi *apoplegía* ó panhihimatay ang caniyang saquit, at lalo pa cun siya,i, dinaraan na noong mġa gayon damdam pag bagong nacacain. Cun ganoon ang lagay nang maysaquit, ay namamatay sa loob nang ilang oras. Ang gamot doo,i, sumpitin nang tubig na dinoonan nang *asin at sabón*, palon ocquin nang maraming tubig na *maalat*; at cun hindi gungmagaling pa, ang polvos na bilin sa número 34 at tutunauin sa tatlong tazang tubig, ay pagcaraca ipaiinom doon ang isang taza; at cun hindi sumuca ang maysaquit sa loob nġ sa icapat na bahagui nang isang oras, ay ipaubos sa caniya ang isa pang taza, at cun hindi rin sumuca, ibigay doon ang icatlong taza. Cun ang maysaquit ay sungmuca na, ay yaon ang pag-galing niya.

Páhiná 298

Ang gamot sa icapat na bagay na saquit nang sicmura ó tiyan na dala nang hanġing nacuculong doon, na yaon ang pinanġanġanlan nang castilang cólico flatulento.

369. Itong ganitong *cólico* ay hindi nag-iisa cun minsan, cundi napapasama doon sa ibang bagay na *cólico*, na aquing sinaysay na sa párrafong natalicdan. Dito sa saquit na ito ay ualang lagnat; ang may catauan ay hindi nauuhao; ang tiyan ay lungmalaqui, datapoua,i, hindi tungmitigas; cun idiniriin ang tiyan, ó hinihilot, ay gungmagala sa loob ang hanġin, at lungmalabas sa bibig ó sa ilalim. Itong saquit ay dala nang pagcain nang manġa bunġa ó manġa gulay na mahanġin, para nang *saguing*, patani etc.

Páhiná 299

370. Cun itong saquit ay casama nang ibang *cólico*, ay ualang sadyang pag-gamot dito, sapagca cun gamutin ang totoong saquit; ay mauauala pati itong isa. Datapoua cun ualang ibang casamang *cólico*, ang gamot doo,i, ganoon. Ang maysaquit ay sinusumpit, at quincuscos ang caniyang tiyan nang mainit na damit; magaling namang painumin nang tubig na pinaglagaan nang manzanilla. Cun hindi na masaquit ang tiyan, at ualang lagnat ang may catauan ay mapapaiinom nang caunting *alac* na pinaglagaan nang caunting canela.

Ang gamot sa icalimang bagay na saquit nang sicmura ó tiyan, na marahil dumaan sa manġa tauong nalamigan, na yao,i, cólico rin.

371. Cun ang tauo ay nalamigan, at pag nacaraan ang ilang oras; ay dinaraan nang pagsaquit nang sicmura ó tiyan, lalo pa cun ang paa,i, siya ang tinablan nang lamig. Itong saquit ay marahil dumaan sa tagalog pag siya,i, nainitan ó napagod, at saca nabasa ang caniyang paa. Sa gayong saquit ay masama ang alac, at ang manġa purga, ó yaong manġa maiinit na gamot. Ang magaling doo,i, cuscusin ang manġa paa nang mainit na damit na idinadarang sa apoy. Saca maiguing ibabad nang malauon ang manġa paa sa malacucong tubig na pinaglagaan nang *manzanilla*, ó bulaclac nang *alagao*. Lalo pang madaling gagaling ang maysaquit cun siya,i, humiga,t, gumaua nang capaanyo ang mangyaring mapausan ang caniyang paa. Cun malaquing totoo ang caniyang saquit, ang pagsumpit ay bagay sa caniya. Cun hindi rin nauauala yaong pagsaquit na malaqui, at bucod dito,i, magaling ang catauan nang maysaquit, ay cailanġang sangrahan. Ang manġa paa niya itatapat na malauon sa sinġao nang tubig na mainit bago ibabad sa malacucong tubig; at cun hindi pa natatalo ang saquit, ay parapitan ang maysaquit sa manġa binti.

Páhiná 300

CAPÍTULO 61.

Páhiná 301

Ang saquit na pinanġanġanlang miserere, ó pasión iliaca, na yao,i, pagsasara nang manġa bituca, na dahil doon, ay hindi manabi ang maysaquit, cundi isinusuca niya ang lahat.

372. Ang bituca nang tauo ay ga cung-miquiyao na parati, na ang camuc-ha ay ood ó ahas; na dahilan dito sa ganitong pagquiyao ang lahat na quinacain ay natutulac sa dacong pouit. Datapoua cun nagcasala ó nagulo itong pagquiyao nang bituca, ay hindi na mangyaring mapatunġo sa pouit ang manġa quinacain, cundi sa bibig napaparoon. Yaong saquit ay totoong samang saquit, na ang tunay, na panġalan doo,i, *miserere ó pasión iliaca*. Yao,i, dungmaraan cun minsan sa lungmilibang ilang arao nang pananabi; datapoua cun minsan ay biglang sumungpong sa tauo yaong saquit, at pagcaraca ang tiyan, ó ang manġa dacong tabi nang pusod ay yaon ang caunaunahang sungmasaquit na totoo. Ang may cataua,i, hindi mapalagay; cun minsan mayroong nahihipong matigas na mahaba doon sa tiyan; ang maysaquit ay dungmuroual muna; hung mahalili doon ang pagsuca; cun malauon ay ang lahat isinusuca niya, hindi lamang ang quinacain cundi pati nang iniinom, at bucod doon ay mayroong lungmalabas sa bibig na mabaho pa sa dumi. Ang maysaquit hindi manabi minsan man; ang tiyan niya ay nauunat; hindi ungmiihi, at cun bago ungmiihi, ay malabo,t, mabaho. Ang pulso ay matigas muna; cun malauo,i, madalas at munti; ang maysaquit ay nanghihina; nasisira ang bait, at nagsisin-oc; ang boong cataoan niya,i, cungmiquinal, ó ga nanlulucso ang laman. Ang manġa paa,t, camay ay lungmalamig; nauauala ang pulso, pati nang saquit nang tiyan; sampon nang pagsuca, at totoong daling namamatay ang maysaquit.

Páhiná 302

373. Sapagca malaqui ang panġanib nang buhay nang tauo sa saquit na ito, ay cailanġang

gamutin pagcaraca, capag naquilalang magaling ang saquit; at cun hindi gamuting agad ay mamamatay na ualang sala. Ang pag-gamot n̄ga dito ay para nang sa *cólico inflamatorio*, párrafo 362. Caya cun bagong-bago ang saquit, at malacas pa ang may catauan; ay sasangrahang agad, at cucunan nang maraming dugo. Susumpiting parati nang tubig na pinaglagaan nang *cebada* ó palay, na dinoroonan nang isa ó dalauang tazang *lanġis* nang *niyog* ó *lana* man. Touing icalauang oras, ay painumin nang bilin sa número 48; painumin namang parati nang turo sa número 49, ó cun uala yaon ay na-aari ang tubig na pinaglagaan nang *cebada (palay)* ó ang *suero* na linahucan nang pulot. Ang maysaquit ay paliliguan sa malacucong tubig na maquiilan maghapon. Cun hindi rin gungmagaling ang maysaquit ay sumpitin nang usoc nang tabaco para nang turo sa párrafo 457. Ang isang maysaquit, ani Tissot, ay guinamot co n̄g gayon: sinangrahan co muna (aniya) at pinainom co nang purga; saca ibinabad cong tuloy sa malacucong tubig, at gungmaling. Ang isip nang manġa tauong hindi maalam; na sa saquit na ito ang bituca nang may cataua,i, nagugulo, at nagcacabuhol; datapoua hindi totoo yaon. Sapagca ang isang dulo nang bituca ay carugtong nang sicmura, at yaong isang dulo ay ang pouit na cungmacapit sa manġa pig-yi, na dahil doo,i, hindi mangyaring magcabuhol.

Páhiná 303

CAPÍTULO 62.

Páhiná 304

Ang gamot sa inaanayo, na iyo,i, pagsuca,t, pag-iilaguin nang malacas na tinuturan nang catilang cólera morbo.

374. Ang panġalan nang ibang manġa tauo sa saquit na ito,i, *miserere*, n̄guni hindi ito ang *miserere*, cundi yaong isang saquit na sinaysay co sa capítulo 61, na sinundan nito. Ang inaanayo, ay nagsusuca,t, nag-iilaguin nang malacas. Ang maysaquit ay natatamlay muna; sungmasaquit nang caunti ang caniyang tiyan; sungmusunod dito ang pagsuca, at ang pag-iilaguin. Ang color nang lungmalabas, ay *dilao* ó *verde*, ó *maputi* caya, ó *maitim* cun minsan; saca sungmasaquit na totoo ang tiyan; ang pulso ay tila pulso nang nalalagnat; cun malauo,i, mahina. Mayroong maysaquit na sa loob nang sang oras ay maquisandaang mag-ilaguin; ang muc-ha ay madaling nag-iiba cun malaqui ang saquit. Gayon din cun mapacarami ang pag-iilaguin, ay tila namamanhid, ó nanġanġauit ó naninigas ang manġa paa,t, camay nang maysaquit, na yao,i, isa pang nacacahirap sa caniya. Cun ang saquit hindi natatalo nang gamot, ay sungmusunod doon pagcaraca ang pagsisin-oc, ang pagquinal (convulsión) at ang paglamig nang manġa paa,t, camay, ang maysaquit ay nalilio, sinusubaan, at napapatid tuloy ang hininga. Itong saquit ay marahil dumaan pag nacalampas ang tag-arao, sapagca ung-miinit at lungmalapot ang *apdo* nang tauo sa panahong yaon; at lalo pa cun ang may cataua,i, hindi cungmacain nang manġa bunġang hinog nang cahoy, na yaon ang totoong nacacahusay sa *apdo*. Datapoua,t, halos pinapansin itong saquit na ito, liban lamang cun pinararaan nang Panġinoong Dios, na guinagaua niyang hampas sa manġa bayan dahil sa manġa casalanan, na cun magcagayo,i, pinanġanġanlang *salot*.

Páhiná 305

375. Itong saquit ay mahirap mang gamutin, n̄guni,t, hindi para nang ibang manġa saquit na sinaysay na sa manġa capitulong natalicdan. Ang caramihan nang manġa namamatay sa saquit ay hindi dahil sa cabigatan nang saquit, cundi sa capabayaan at caculanġan nang pag-gamot nang paaniyo. Ang cauna-unahang dapat pagpilitan nang sino man ang houag magpabaya, lalo pa cun panahong casalucuyang dumaraan ang *salot*; capag naramdaman, na masakit-sakit ang tiyan at cungmuculog ang manġa bituca; cun mabigat ang dinaramdam sa sicmura, lalo na cun ga ibig: dumual ó nag-iilaguin caya; pagcaramdam nito,i, dapat na siyang mag-inġat sa manġa pagcain at pag-inom, na houag bagang cumain nang cun ano-ano cundi sabao lamang, at ang chá na mainit, na cun mapatacan nang sampuon patac na *gotas amargas*, ó mahaluan nang isang cucharang *coñac*, *ajenjo aguardiente* ó *anisado*, ay lalo pang mabuti. Bucod dito,i, cun nararamdamang masama ang catauan ay magculong agad, cumutang mabuti,t, culubin ang maysaquit at nang pausan sana nang mainit na paus; at ito,i, itutuloy na gagauin hangan di gumaa,t, guminhaua ang catauan. Cun itong manġa biling ito,i, sunding pagpilitan ay marahil hindi tutuloy ang pagcacasaquit na totoo; at cun tutuloy ma,i, hindi lulubha,t, hindi ica-aano nang maysaquit. Bihirang-bihira ang dinadatnang bigla nang calubhaan nang saquit na ito; cun caya binibigla cun minsan nang calubhaan, sa pagca pinabayaan di pansin ang manġa unang sumpong nang saquit.

Páhiná 306

Datapoua,t, cun dahil sa capabayaan cun sa cabiglaan caya, ay sumama ang saquit, na ang maysaquit ay nagsusuca,t, nag-iilaguin, at marahil pinupulicat at nanglalamig na totoo, na pati nang paus ay malamig, ang gagauin ay gayon: yaong am nang linugao ga calahating vaso carami ay siyang isusumpit agad sa maysaquit, at cun may *láudano*, ang ualo cun sampuon patac noon ay ihahalo sa isusumpit; cun ang unang sumpit ay hindi napiguil sa loob, dalauang oras man lamang, ay uulitin nang uuliting isusumpit yaon ding am hangan sa mapiguil na malauon ang isang isinumpit, at tumiguil ang pag-iilaguin. Sabay naman nang pagsumpit ay painumin ang maysaquit nang isang taza ó isang mangcoc na chá na mainit, na napatacan din nang anim cun ualong patac na *láudano*; at cun ualang láudano,i, haloan ang chá nang isang cucharang *aguardiente*, *anisado*, *coñac*, ó ano mang alac na matapang. Cun nagaua na itong lahat at hindi dumalang man, pagsuca,t, pag-iilaguin, at cun dumalang man, ay sa isang tazang chá, lusauin mo ang asin na isang cucharitang café ó calahating cucharang carami, at siya mong ipagcucharang unti-unti sa maysaquit hangan di tumahan lubos ang pag-iilaguin. Cun tumahan man ang pag-iilaguin, ay sungmusuca rin at dungmudual ang maysaquit, ay mabuting parapatan sa ibabao nang sicmura n̄g sinapismong matapang. Ito na lamang ang manġa gamot na gagamitin sa loob nang catauan nang dinatnan nang saquit nang *cólera*; na cun tauaguin nang iba,i, *arriba y abajo*.

Páhiná 307

Páhiná 308

Ang manġa gamot naman sa labas, na di dapat lisanin cailan man, cahit tila namamatay na ang maysaquit, at malamig man totoo, at cahit uala nang pulso,i, hindi rin dapat lisanin, ay gayon: Cucumutang mabuti ang maysaquit, at sa catauan niyang palibot ay idadaiti ang maraming boteng may tubig na totoong mainit, at cun malamig-lamig na,i, hahalinhan naman nang bagong sinid-lan nang tubig na mainit; saca yaong iba noong manġa bote ay siyang ihahagod na ididiin sa ibabao nang damit sa ibang manġa lugar nang catauan, lalong-lalo na sa licod. Cun ito,i, hindi pa magcasiya, at ang cataua,i, hindi pa pinagsasaolan nang init at nang pulso, at hindi pa pinapauisan nang mainit ang gagauin, ay doon sa gologod, doon baga sa licod mula sa batoc hangang sa bayuang ay tapalan nang sinapismo ga apat na dali calapad, at sa ibabao niyong sinapismo ay ihahagod pa ang isang boteng may tubig na mainit; at cahit ualang sinapismo ay totoong maigui itong paghagod dito sa licod. At cun hindi rin pinagsasaolan nġ pulso, at hindi pinapauisan nang mainit, ang isang cepillo ay ibabad mo sa aguardiente at icuscos sanang mahigpit sa boong catauan. Cun ualang cepillo,i, na-aari rin ang isang basahang magaspang; at cun ualang aguardiente ay na-aaring icuscos ang darac man lamang na totoong mainit, at balot sa isang basahan. Itong pagcucuscos ay pagtitiyagaang gauin cahit sa loob nang ilang oras, maghapon ma,t, magdamag, at bihirang-bihira ang di pagsasaolan nang init, at di gagaling.

Páhiná 309

Ito ring manġa gamot na ito,i, icatitiguil nang pulicat; datapoua,t, mabuti naman sa pulicat ang daitihan ang laman nġ casang-capang pinamumulicatan nang mġa pirasong malapad nang oropel sa tindahan, nġ bacal man, tangso ma,t pilac, houag lamang di manipis at malapad, at nġ lumapad at dumating mabuti sa catauan; na cun saan namumulicat ay doon idadaiti naman ang oropel.

Cun tumahan na ang pagsuca at pag-iilaguin; at mainit na,t, mahusay ang catauan, ay hindi rin dapat magpabaya, lalong-lalo na sa manġa pagcain, puspas, basabasa at sabao ang siyang cacanin niya hangan di gumagaling na totoo.

Páhiná 310

Marahil pagcaraan na ang calubhaan nang saquit, ay datnan naman ang maysaquit nang di pagcain; cun gayon ang gagauin ay itapal doon sa pos-on nang isang cataplasma nang harina nang linaza, ó nang galapong man lamang, na mainit-init cun itapal; at cun uala nito,i, lag-yan ang pos-on nang manġa basahan babad sa tubig na mainit.

Marahil din datnan ang nagcasaquit nang cólera nang *apoplegía*, nang *lagnat na sucab* at nang iba,t, ibang sugat na sinaysay na sa librong ito, at cun magcagayo,i, ang dapat gauin ay babasahin sa canicaniyang capitulo.

Nota. Ang lahat na sinaysay dito sa número 375, ay turo ang lahat nang marunong na Doctor D. Joaquin Gonzalez; at sa mġa guinamot nġ paaniyo, ayon sa manġa ipinagbilin dito, noong epidemiang nacaraan sa 1882, ay bihirang-bihira ang namatay.

CAPÍTULO 63.

Páhiná 311

Ang saquit na pag-iilaguin, cun hindi sungmasamang totoo ang damdam nang may catuan na pinanġang~anlan nang castilang diarrea.

376. Ang pag-iilaguin na ualang casamang lagnat, ó saquit na malaqui nang tiyan ay pinanġanġalan nang castilang *diarrea*. Ang maysaquit ay nananab-ang muna nang pagcain: ang caniyang bay-auang pati nang tuhod, ay idinaraying na mabig-at. Hindi siya nalalagnat at hindi sungmasaquit na totoo ang tiyan. Ang gayong pag-iilaguin ay hindi masama sa may catauan, bagcus cun macalalo na yaong munting hirap na yao,i, lungmalacas pa sa dati.

377. Ang gayong pag-iilaguin ay siyang cusang tungmatahan na hindi cailanġan ang gamot doon; ang gagauin lamang nang maysaquit, ay houag siyang cumain nang marami; ang *carne*, ang *alac*, at ang itlog ay hindi magaling; ang manġa gulay at manġa hinog na bunġa nang cahoy ay macacain niya; mabuti naman ang siya,i, uminom nang marami rami sa dati. Ang tubig na pinaglagaan nang *culantrillo* ay maiguing inumin.

Páhiná 312

378. Cun sa loob nang lima, ó anim na arao, hindi nauauala ang pag-iilaguin, at ang may cataua,i, nahihina at dinaraan nang malimit na pagca ibig niyang manabi, ay ilalagay siya sa *husay* (capítulo 4). Bucod dito,i, paiinumina nang bilin sa número 35 cun baga marumi ang dila, at masama ang lasa nang bibig, ó cun dungmorual ó nananab-ang nang pagcain; datapoua cun hindi nararamdaman nang maysaquit yaong manġa bagay na yao,i, purgahin lamang nang isang purgang mahina numero 82, ó nang *ruibarbo* número 51, cun baga hindi mainit ang tiyan. Cun *ruibarbo* ang ipupurga doo,i, paiinumina touing calahating oras nang isang tazang sabao. Nġuni cun ang pag-iilaguin ay nauala na dahil sa pag-inom nang *ruibarbo*, at baga man nauala,i, ungmuli rin capag nacaraan ang ilang arao, ay caalam-alam mayroong malagquit sa loob, na hindi pa nacucuha; ang gagauin cun gayon ay pupurgahin nang bilin sa número 21, ó noon ding bilin sa número 51, para nang turo co canġina; magaling din ang sa número 23 ó 47. Sacaiinumina niya cun umaga sa dalauang arao ang calahati noon ding bilin sa número 51.

Páhiná 313

379. Cun minsan ay nalalauo,t, di inaanomana nang maysaquit ang pag-iilaguin, na yaong pagpapabayang yao,i, nacacahina sa caniya. Ang gamot doon cun gayon ay ang bilin sa número 35. Sacaiinumina nang bilin sa número 51. Capag pinurga na siya nang macapat, ay itinatahan na. Cun pinupurga ay houag pacanin nang *carne, isda*, ó

itlog. cundi canin lamang, ó tubig na pinaglutuan nang tinapay. Maigui doonan sa sicmura nang basahang babad sa *alac* na pinaglagaan nang *romero* at *canela*. Masama sa gayong maysaquit ang siya,i, malamigan lalo pa cun gab-i, sapagca ang saquit ay mag-uuli.

CAPÍTULO 64.

Ang icalauang bagay na pag-iilaguin na may casamang saquit na malaqui sa tiyan na yao,i, disentería cun turan nang castila.

380. Itong isang bagay na pag-iilaguin ay may casamang saquit nang tiyan. Ang may cataua,i, parating ibig manabi; at bucod doon, ay masama ang caniyang damdam. Sa inaiilaguin nang maysaquit ay mayroong dugong casama; nğuni cun minsan uala naman. Páhiná 314

381. Itong saquit ay dala nang cainitan nang panahon; sapagca ang apdo at ang dugo nang tauo ungmiiinit, at lungmalapot cun tag-alis-is. Magaling din ang damdam nang tauo, hangan di nag-iiba ang cainitan nğ panahon, sapagca siya,i, pinapauisan at ang cataua,i, sumisingao na maigui. Caya lamang nagcacasaquit ay cun ungmunti ang cainitan nang panahon; na dahil doo,i, marahil dumaan ang saquit nang pag-iilaguin sa bagong ulan, na sungmusunod sa tagarao.

382. Bago magcasaquit nang gayon ang tauo ay guiniguinao siya muna; sungmasaquit na totoo ang tiyan; nalilio siya at namumutla. Ang pulso ay munti at husay; sungmusunod ang malimit na pagiilaguin na bagay-bagay ang color, at mayroong bulati at dugong casama; cun minsan ang tumbong ay lungmalabas pati. Cun bago lungmulubha pa ang maysaquit ay namamaga,t, nabubuloc ang bituca, at ang iniilaguin niya ay nana, ó manğa maitim na tubig, at mabaho; saca nagsisin-oc, nasisira ang bait, ang pulso,i, hungmihina, pinapauisan ang maysaquit nang malimit,sinusubaan at namamatay; datapoua cun hindi lulubha ang maysaquit, ay hungmihina-hina ang pag-iilaguin, ang dugo ay nauauala, lungmalacas-lacas ang may catauan at nacacatulog. Páhiná 315

383. Ang gamot na totoo sa saquit na ito, ay ang *tártaro emético* número 34; magaling din ang sa 35. Cun hindi nauauala ang pag-iilaguin nang mapainom na ang maysaquit nang turo co nğayon, ay hahaba ang saquit, at ang gagauin doo,i, gayon. Ang maysaquit ay ilalagay sa *husay* (capítulo 4) at houag pacacanan nang carne, hangan di gumaling na totoo. Ang iinumina niya ay ang bilin sa número 3. Capag napainom na siya nang bilin sa número 34, ay quinabucasan paiinumina nang bilin sa número 51 sa dalauang inom; sa icatlong arao ipainom doon ang bilin sa número 3 lamang; sa icapat na arao inuulit ipainom doon ang bilin sa número 51; saca ilalagay ang may catauan sa *husay* nang maysaquit na magaling-galing sa capítulo 5.

384. Nğuni cun bago noong talagang magcacasaquit ang tauo, linalagnat siya muna nang malaqui, at ang caniyang pulso ay matigas at puno, at bucod doo,i, malaqui ang saquit nang ulo,t, bay-auang, at ang tiyan ay nauunat, ay cailanğang sangrahan ang maysaquit; susumpitin naman arao-arao nang macaitlo, ó macaapat nang bilin sa número 6, ó cun uala yao,i, na-aari ang gatas na tinubigan. Paiinumina nang marami nang bilin sa número 3. Cun ang pulso,i, malambot na, ang gagauin sa maysaquit ang manğa turo sa párrafo 383, na sinundan nito. Datapoua cun minsan ay dili cailanğang pasucahin ang maysaquit. Cun bago malaqui ang catigasan nang pulso, nang bago siyang magcasaquit, ay mabuti purgahin nang bilin sa número 11, capag sinangrahan na. Ang ruibarbo, na bilin sa número 51, ay houag ibigay doon cundi sa catapusan nang saquit. Maraming maysaquit (ani Tissot) ang guinagamot co, na ualang ibang ibinigay sa canila cundi tubig na malacuco ga isang taza carami, touing sa icapat na bahagui nang isang oras. Páhiná 316

385. Cun minsan ang pag-iilaguin ay casama nang *lagnat na buloc*, na sinaysay co sa capítulo 20 at ang gamot doon cun gayo,i, ang pasuca número 34, bago purgahin ang maysaquit nang bilin sa número 23 ó sa 47. Sacá painumina naman siyang macalaua ó macaitlo arao-arao nang bilin sa número 24, timbang saicapat ang isang inom. Totoong galing dito ang sa número 32, cun uala yaong isang turo sa número 24, at iisa rin ang cabagsican nitong dalauang bagay. Cun ang saquit ay ungm-unti na, ang bilin sa número 51, ay yaon ang ipupurga sa maysaquit. Páhiná 317

386. Ang nagcacasaquit nitong ganitong saquit ay nababaynat cun minsan, gaua nang pagcain nang sala, sapagca ang may cataua,i, nalamigan, ó napagal nang paggaua. Cun gayon ay ilalagay sa *husay* (capítulo 4) ang maysaquit, at paiinumina minsan nang bilin sa número 51.

387. Cun minsan naman ang pag-iilaguin ay casama nang *panğiqui*. Cun gayo,i, pauual-in muna ang pag-iilaguin bago gamutin ang panğiqui, at cun malaqui ang lagnat ay big-yan ang maysaquit nang *quina* (dita) ayon sa turo sa párrafo 216.

388. Sa saquit na pag-iilaguin ay magaling ang pagcain nang manğa bunğang hinog nang cahoy, ang *manga* bago, ang *saging*, ang *alpay*, ang *ates*. etc. Caya ang nanğanğain nang maraming bunğang magulang nang cahoy cun tag-arao, maliuag daanan siya nang gayon saquit. Páhiná 318

CAPÍTULO 65.

Ang icatlong bagay na pag-iilaguin, na mahirap ang damdam nang may catauan sa sicmura, at

pati nang paghinga cun minsa,i, mahirap din, na yao,i, pinanġanġanlan nang castilang disenteria maligna.

389. Ang nagcacasaquit nitong masamang bagay na pag-ilaquin, ay nanghihina agad; guiniguinao siya cun minsan; ang marahil idinaraying nang manġa maysaquit ay ang sicmura, na di man masaquit, ay tila siquip na bahag-ya na sila macahinġa; marahil nasisira ang canilang ulo. Ang tiyan cun minsan ay sungmasaquit, cun minsan hindi; ang isinusuca nila ay verde ang color. Ang inaiilaquin nang may cataua,i, dugong totoo cun minsan; at cun gayo,i, namamatay sa icatlong arao; nġuni cun minsan ay iba,t, iba ang color nang inaiilaquin; ang ihi, ang lauay, ang pauis, pati nang hiniġa ay mabaho. Cun maliuag macalon-oc ang maysaquit ay mapanġanib ang caniyang buhay. Cun minsan gagaling ang maysaquit pag linabasan sa catauan nang manġa butil na marami na puno nang tubig. Ang pulso ay munti. Cun natutuyo ang dila at nauunat ang tiyan nang maysaquit, ó cun nalilio, ó nagsisin-oc, ay namamatay na ualang magaua. Datapoua cun bago ungmunti ang casiquipan nang sicmura at lungmalambot-lambot ang tiyan, ó cun nacacatulog-tulog na ang maysaquit, caalam-alam ay gungmagaling.

Páhiná 319

390. Ang gamot na bagay sa saquit na ito,i, ang timbang calahating saicaualo nang bilin sa número 35, na cailanġang gauin agad; at nang tumapang pa yaong gamot na yaon, ay mabuting ihulog yaong bilin sa número 35 sa isang tagayang tubig, na pinaglagaan nang *manzanilla*. Pag nacalalo ang pito ó ualong oras nang macasuca na ang maysaquit, ay pupurgahin nang *ruibarbo* número 51, at, pagca pinurga na,i, cabibig-yan uli nġ caunting *bejuquillo* número 35, ga dalaua, ó tatlong butil na *palay* ang timbang, na ihuhulog sa caunting sabao nang *sisiu*, na linutong casama nang ugat nang *chicoria (dilang usa)* at cun malaqui ang cahinaan nang maysaquit, ang tubig na pinaglutuan nġ *sisiu*, ay doroonan naman nang balat nang *tinapay*. Itong sabao na itinuro co nġayon ay yaon ang iinumina nġ maysaquit touing icalauang oras ga calahating taza carami; mabuti ring painuming macaapat arao-arao nġ isang cucharang *alac* sa misa, na hindi lubhang matapang. Maiguing-maigui dito ang *dalandan ó cahel* na guinayat munang boo pati nang balat, na ang pag-gayat ay manipis; saca binubudburan nang caunting azúcar, bago busan nang mainit na tubig, na yao,i, ang ipaiinom sa maysaquit. Ang pagsumpit ay masama sa saquit na ito. Ang isa pang mabuting totoo sa ganitong saquit, ay ang parapit na matapang na turo sa número 36, sa mġa binti. Anomang ipaiinom sa maysaquit ay hindi sucat damihan, at lulubha siya.

Páhiná 320

391. Cun minsan hindi rin nacagagaling sa maysaquit itong lahat na sinabi cong gamot sa párrafong tinalicdan. Cun gayon ay mabuti ang tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *cahel* na hinulugan nang caunting *quina (dita)*, bago paculuin nang caunting oras calauon sa apoy at salain sa damit na masinsin. Itong tubig na ito ay maisasama sa bilin sa número 35, cun pinaiinom noon ang maysaquit; datapoua masamang painuming minsanan nġ marami.

392. Cun ang pag-ilaquin ay malacas na totoo at ang may catauan nanhihina pagcaraca, ay magaling tapalan sa sicmura,t, tiyan nang basahan babad sa tubig na pinaglagaan nang dita na dinoroonan nang *triacang* marami.

Páhiná 321

CAPÍTULO 66.

Ang gamot sa hinihica, na ang tauag nang castila sa saquit na yao,i, asma.

393. Itong saquit na *hica* na cun minsan minamana, ay doon namamahay sa *baga* nang tauo. Ang nagcacasaquit nang gayon, ay hindi macahinġa nang maloualhati ang caniyang dibdib ay tila siquip; cungmucumbo ang sicmura, ang tiyan, ang dibdib pati nang balicat. Ang may cataua,i, nauuhao,t, napupuyat, at ang paghinġa niya,i mainġay; ang paghiga nang tihaya ay mahirap sa caniya; sungmusunod doon ang init, ang lagnat, at ang pagquinal nang puso; ang ihi ay malinao at hindi husay. Itong saquit ay lungmalaqui pag ang panahon ay malamig at maulan.

Páhiná 322

394. Ang gagauin sa maysaquit, pag dinaraan nang hirap, ay gayon; palulucluquin sa hihigan; houag tabilan, at houag patahanin sa silid na siquip. Ang manġa donġaua,i, bubucsan; masama doon sa tinatahanan nang maysaquit ang apoy; ó ang siya,i, libutin nang maraming tauo. Sacas, sangrahang agad, at cun malaqui ang hirap niya, ay uul-ing sasangrahan. Ito lamang pagsasangra, ay macacaguinhaua sa caniya, cun ang pinagmul-an nang saquit ay ang maraming dugo: caya hindi sucat bayaan yaong pagsasangra, dahilan sapagca ang pulso ay mahina, at pag nasangrahan ang may cataua,i, lalacas ang pulso. Bucod dito,i, susumpitin nang bilin sa número 6; at cun hindi nagcacasiya yaon ay gamitin ang sa número 5; nġuni houag damihan ang isusumpit doon, cundi caunti lamang at parati, at saca gagauin ang manġa ituturo co nġayon.

395. Cun ang maysaquit ay lungmulurang parati at tila mainġay ang loob nang dibdib, at may masaquit saquit doon, ang iinumina niya,i, ang bilin sa número 7 ó número 12. Touing oras iinumina niya naman ang isang cucharang nang bilin sa número 77. Cun bago nahahalatang marami ang sicmura ayon sa aral sa capítulo 88, ay magaling painumin nang pasuca número 34, ó cun hindi ibig nang maysaquit yaon, ang turo sa número 8, ay na-aari. Maigui, ani P. Clain, ang pagnġanġa nang caunting tabaco, at lumura muna minsan bago lonoquin ang ibang lauay, nang macatulog ang may catauan.

Páhiná 323

396. Cun ang maysaquit ay nag-uubo at ualang ilinulura; cun pungmupula ang muc-ha, at ang ugat nang catauan ay lungmalaqui, at tila siquip ang caniyang dibdib, pati nang lalamunan, ay paiinumina nang bilin sa número 12, capag sinangrahan na. Doon sa oras nang pag-uubo, ay

iinumín niya ang isang cuchara nang turo sa número 10, ó nang sa número 17. Bucod dito sisipsipin niya ang sinḡao nang mainit na tubig para nang turo sa número 53, Magaling ding ibabad ang caniyang paa sa malacucong tubig. Ang manḡa paa naman ay mabuti cuscusin nang basahang tuyo. Cun бага nahahalatang *hinihica* ang may catauan dahil sa pag-urong nang ibang saquit para nang *galis, buni, ó piyo*, ay magaling doon ang parapit número 36 sa binti ó sa talampacan ayon sa aral sa capítulo 54.

397. Pag ang may catauan dinaraan nang saquit na *hica, ay ilagay siya sa husay capítulo 4*, at houag pacanin nang *carne* ó nang anomang bagay na mabig-at sa sicmura; cun totoong hirap ang lagay nang maysaquit, ay houag pacanin nang anoman. Magaling ipainom sa caniya ang bilin sa número 1 ó 2.

Páhiná 324

398. Bucod sa manḡa sinabi cong gamot na bagay sa saquit na ito, ay mabuti gauin ang manḡa isusunod co dito, nang houag daanan uli nang hirap ang maysaquit. Caya cailanḡang pacahusayin ang caniyang pagcain at ang pag-inom. Masama sa caniya ang lamig at ang guinao. Cun malimit lumura ang maysaquit, ay isama sa quinacain niya ang timbang sa icaualo nang bilin sa número 14. Touing umaga,i, palolonocquin nang tatlong píldoras número 78; at pagca lon-oc noon, ay paiinumín tuloy nang dalauang taza nang bilin sa número 12. Mabuti ring purgahing maminsan-minsan nang turo sa número 21. Nḡuni cun ang maysaquit na hinihica hindi lungmulura, ay cailanḡang sangrahan capag nararamdamang lungmiliuag ang caniyang paghinḡa, at saca painuming parati nang isang cuchara nang bilin sa número 10 ó nang *suero* número 17.

CAPÍTULO 67.

Páhiná 325

Ang gamot sa nag-iilaguin nang darag-is, na yao,i, pinanḡanḡanlan nang castilang pujos.

399. Ang pag-iilaguin nang darag-is ay cun minsan dala ang ibang manḡa bagay na pag iilaguin na sinaysay co sa manḡa capítulong natalicdan. Cun minsan naman ay dala nang bulati, na nadoroon sa loob nang bituca, ó gaua nang pagsusugat nang pouit, ó sapagca ang may cataua,i, quiniquilmos. Caya pagca nacuha,t, nauala itong manḡa saquit, ay nauauala pati nang pag-iilaguin nang darag-is. Datapoua cun minsan itong saquit ay ualang casamang iba, at cun gayon ay cailanḡan sumpitin ang maysaquit arao-arao nḡ maquiilan nang bilin sa número 5, ó magaling sumpitin nang tubig na pinaglagaan nang *bituca* nang *bacá ó manoc*. Sacá tapalan ang tiyan at ang pouit nang basahang babad sa *gatas*; ó cun ualang gatas ang tubig na pinaglagaan nang culutan ó bulaclac nang *alagao* ay mabuti rin. Ang iinumín nḡ maysaquit ay ang tubig na pinaglagaan nang isang dacot na *bigas ó palay*; at pupurgahin nang bilin sa número 11 ó sa número 23.

Páhiná 326

CAPÍTULO 68.

Ang gamot sa nagcasaquit dahil sa siya,i, natacot.

400. Ang manḡa sangol at ang manḡa babaying nanḡanac, ay marahil magcasaquit dahilan sa pagca sila,i, natacot. Ang sungmusunod sa tacot, ay ang panḡinḡinig nang catauan at ang pagca balisa nang maysaquit, lalo pa cun ang puso at ang бага ay napacapuno nang dugo. Cun minsan nama,i, sinusubaan, at nasisira ang bait. Cun бага ang may catauan inuurunḡan nang dating paus dahilan sa siya,i, natacot, cun minsa,i, dinaraan nḡ malauong pag-iilaguin. Ang manḡa babaying nanḡanac ay namamatay cun minsan capag sila,i, natacot.

401. Ang dating ipainom sa natacot ay ang malamig na tubig; datapoua hindi magaling yaon, sapagca lungmalaqui ang saquit. Ang mabuti doo,i, patahanin sa piling nang maysaquit ang manḡa tauong caquilala niyang dati; painumin nang mainit na tubig; ibabad nang isang oras ang caniyang manḡa paa hangan tuhod sa malacucong tubig; at maminsan minsan ay cuscusin ang caniya ring paa nang isang tuyong basahan. Cun ang maysaquit ay naghinahon na, at ang balat ay mainit na, ay cucumuta,t, patutuluguin; at sapagca maiguing mapauisan, ay painumin muna nang ga dalaua ó tatlong cucharang alac sa misa ó nang caunting *triacá*.

Páhiná 327

402. Cun бага mahirap na totoo ang paghinḡa nang maysaquit, ay cailanḡang sangrahan sa camay. Itong manḡa turo co sa dalauang párrafong itong magcasumunod ay yaon ang totoong sucat gauin pati sa nanḡanac na sinumpong nang tacot, pati sa manḡa bata.

CAPÍTULO 69.

Ang gagauin sa dinaraan nang anomang bagay na convulsión, para nang alferecía, sauan, etc, pati nang gagauin sa babaying sinusubaan.

403. Iba,t, iba ang inaasal nang manḡa dinaraan nang *convulsión*. Cun minsan nanḡinḡinig

ang boong catauan: cun minsan tila nalulucso ang manġa laman, ó cunġmiquinal ang muc-ha, ó nanġinġiui ang bibig; ang manġa paa,t, camay naninigas; ang bibig ay hindi mabuca, ang camay cun minsa,i, quimquim. Mayroon namang ibang maysaquit na cunġmiquisay at parating balisa, na hindi mapalagay; pati nang dila cun minsa,i, nacacagat at napuputol. Itong manġa sinabi co nġayon, di man ang lahat, ang iba ay marahil maquita doon sa manġa maysaquit na *tinatamaan* nang *hanġin*, ó nang *frenesi*, ó sa *sinasauan*, na yaong lahat na saquit ay paraparang *convulsión* din. Ang idirito cong isusulat nġayon sa dalauang párrafong magcasunod, ay mabuting gauin sa anomang bagay na *convulsión*; datapoua ang mabuti ay hanapin sa caniyang párrafo yaong manġa saquit na yaon.

Páhiná 328

404. Ang tauong dinaraan nang *convulsión*, ay masamang gamutin doon sa oras na yaon nang caniyang paghihirap. Ang gagauin lamang ay alagaan nang ilan catauo nang houag masactan. Magaling namang isoot sa caniyang bibig ang isang pinaca cigarrong damit, nang houag macagat ang caniyang dila. Cun бага malaqui ang pamamaga nang liig, at mataba ang may catauan, at ang muc-ha,i, mapula, ay mabuti sangrahan sa camay.

405. Ang maysaquit ay paiinumin nang caunting tubig na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*. Ang maigui sa lahat ay ang paglalaga nang isang dacot nang dahon nang *cahel* sa dalauang tagayang tubig, at capag naiga na ang calahati, ay inaalis sa apoy, at yao,i, minsanang ipainom sa maysaquit sa umagang-umaga. Cun hindi macaguinhaua sa caniya yaon, ay atuhin ang dahon nang *sintoris* (narangitas,) na ilalaga rin para nang guinaua sa dahon nang *cahel*. Cun бага bata ang dinaraan nang *convulsión*, nang *suba*, *sauan*, ó *alferecía*, ay babasahin mo ang capítulo 86.

Páhiná 329

Ang saquit na alferecía, na ang tauag sa Maynila doo,i, taon.

406. Ang saquit na pinanġanġanlang *taon*, ay marahil dumaan sa manġa lalaqui, sa manġa babayi; marahil namang dumaan sa manġa bata pa sa manġa matatanda na: Ang tauag nang castila sa saquit na ito,i, *alferecía*.

407. Ang may cataua,i, cun biglang taman noong saquit na yaon, ay sungmisigao at naboboual, na pagcaraca hindi siya nacacaalam tauo. Ang boong catauan niya, ó ang ibang manġa casangcapan lamang nang cataua,i, malacas cuminal; na yao,i, *convulsión*, cun tauaguin nang castila. Ang maysaquit ay pagulong-gulong sa banig; quinig ang caniyang paa,t, camay pati nang ulo. Ang camay ay quimquim, pinupucpoc niya ang caniya ring dibdib at tiyan, at parati siyang napapahampas sa sahiġ. Ang balat nang ulo, ang boong muc-ha ang quilay pati nang pilic mata ay cunġmiquibo; ang mata,i, gayon din; ang buhoc ay naninigas; ang sihang cun minsa,i, bungmababa, hangan sa lungmilingsad. Ang dila ay lungmalaqui at hungmahaba, at cun minsa,i, na-aabot nang nġipin, at napuputol. Ang manġa nġipin ay nanġanġalitnġit; ang ulo cun minsa,i, toud, cun minsa,i, papihit pihit sa magcabicabila. Bucod dito,i, hungmahaloyhoy ang may catauan, ó sungmusuca siya, at napapaihi at napapailaguin. Ang manġa bituca ay unġmuugong; ang lauay ay cunġmacayat; ang puso cunġmacaba nang malacas, at ang paghinġa ay mainġay. Ang lahat na ugat ay lungmalaqui, lalo pa ang sa liig, sa dila,t, noo. Ang mucha,i, namamaga, at pungmupula, ó unġmiitim caya; mayroong lungmalabas na bulang maagquit; at capag lungmalabas na ang bula ay yaon ang pagtahan nang saquit; saca ang may cataua,i, nahihilim, at pag naguisang ay hindi na-aalaman niya ang nangyari. Ang pulso,i, madalas, at munti cun bago; saca lungmalacas, at sa catapusan nġ hirap, ay madalang at mahina. Itong mġa sinabi co nġayon cun minsan ay hindi dunmaraan ang lahat sa manġa inaalferecía, ó tinataon, cundi ang iba lamang. Ang gamot doo,i, gayon.

Páhiná 330

408. Ang maysaquit ay ipatitihaya; sa ilalim nang licod at ulo ay lalag-yan nang damit nang tumaastaas; alagaan nang ilang catauo nġ houag siyang masactan. Sa bibig ay sosootan nang isang caputol na damit na marami ang suson, nang houag macagat ang dila; boong cataua,i, cucuscusin nang damit na tuyo; mabuti sumpitin nang tubig na dinoonan nang asin; bibiguisan ang manġa paa sa ibabao nang tuhod; at ang manġa camay sa ibabao nang sico; paamoyin nang manġa mabaho, para nġ pacpac nang *manoc*, ó balat nang *baca*, ó suca man. Cun ang muc-ha nang maysaquit ay unġmiitim, ó ga siya,i, quinacaposcapos na nang paghinġa, ay cailanġang sangrahang minsan ó macalaua sa paa. Bucod dito ay painumin nang tubig na malacuco, na pinaglagaan nang dahon nang *cahel*, ó sintoris (narangitas) para nang turo co sa párrafo 405. Pag ang maysaquit nasaol-an, ay painumin nang caunting *alac* sa misa cun бага siya,i, mahina, at paamoyin naman nang *suca*. Saca siya,i, tumanong sa marunong na médico, na siya,i, gamutin at nang houag daanan uli noong saquit na masama.

Páhiná 331

Ang gamot sa sinasauan, na yaong saquit na yao,i, isa rin nang pinanġanġanlan nang castilang epilepsia, ó mal caduco ó mal de corazón. Ang panġalan cun minsan nang tagalog dito,i, suba; ang tauag cun minsan doon nama,i, panhihimatay, capítulo 11.

Páhiná 332

409. Ang manġa batang mahihina (ani Buchan) ay marahil daanan nitong saquit na ito. Nġuni sila,i, cun lumaqui ó tumanda, cun minsa,i, gagaling; datapoua pag lumalo sa dalauang pouong taon ang edad nang maysaquit, ay maliuag gumaling. Itong saquit na ito,i, isa pang bagay na *convulsión*. Cun itong saquit malimit dumaan sa may catauan, at saca hindi malauon cundi madali, ay lalo pang maliuag gamutin; at cun dungmaraan cun natutulog ang maysaquit, ay masama pa mandin.

Páhiná 333

410. Ang nagcacasaquit nang gayong saquit, ay natatamlay muna,t, nalilio; sungmasaquit ang ulo; unġmuugong ang tayingġa. Lungmalabo ang pagtinġin; malacas ang cabacaba nang puso, ang pagtulog ay hindi mahimbing, at ang paghinġa ay mahirap; ang manġa bituca ay napupuno nang hanġin; ang muc-ha ay pungmuputla, ang manġa paa,t, camay nanglamig. Pag ang may catauan

dinaraan nang hirap ay doon sa oras na yaon mayroong lungmalabas na bula sa bibig, napapaihi, at napapailaguin ang maysaquit di man cusa nang caniyang loob; ang manġa hinlaqui nang camay ay pungmipihit; ang maysaquit ay hindi nacacaalam tauo, at cun nasasaol-an ay uala siyang namamalayang anoman sa lahat na nangyari.

411. Itong saquit na ito,i, dala cun minsan nang gutom, ó nang pag-gauang parati nang mahalay, ó nang pag-inom nang alac na marami, ó dahil sapagca ang maysaquit ay mayroong bulati sa tiyan, ó sinisibulan nang nġipin, ó sapagca siya,i, pinalo sa ulo, ó natacot, ó nahulog sa mataas, ó dahil sa siya,i, sinisibulan nang bucol sa bunġo nang uló, ó nag-iisip nang manġa maliliuag ó sapagca biglang sinumpong nang malaquing tacot ó toua ó galit caya; cun minsan naman ay dahil sapagca ang may cataua,i, nalalinan nang bulutong ó tigdas, ó sapagca sala ang pagdaan nang sa panahon, cun бага babayi. Caya maliuag maalaman cun minsan ang dahilang pinanġagalingan nitong saquit na ito. Cun minsan minamana yaong saquit.

Páhiná 334

412. Ang bagay sa sinasauan, ay ang pagtahan sa maaliualas na lugar, na hindi natacpan nang bahay ó cahoy na marami: masama sa caniya ang pag-inom nang *alac*, ang pagcain nang baboy, ó manġa bunġa ó gulay na may hanġin para nang *saguing*, *patani*, etc. masama rin ang siya,i, magalit, ó matacot nang malaqui. Houag siyang tuminġin sa manġa malalim na lupa ó sa manġa ilog na matulin ang agos, na yao,i, nacacalio at nacacapagdala uli nang saquit. Ang gagauin doon sa oras nang pagcacasaquit nang tauo, ay ang turo sa párrafo 404 at sa 405. Mabuti sa saquit na ito capag nasaol-an na ang may catauan ang polvos número 81, na iinumina niya sa isang tazang tubig na malacuco cun umaga, ayon sa turo ni Linneo.

Páhiná 335

413. Saca cailanġang pacausisain ang totoong dahilan nang saquit, at cun nahahalatang nadoroon sa bunġo ó sa utac nang ulo, cun marugo ang may catauan, ay cailanġang sangrahan pag siya,i, nasaol-an; at cun nagcacasaquit dahil sa nauala,t, inurunġan siya nang *pauis* ó *galis* ay gagamutin para nang turo sa capítulo 54.

414. Cun ang saquit ay dala nang siya,i, inurunġan nang bouan, cun бага babayi, gagauin ang bilin sa capítulo 76, cun бага dahil sa pagsibol nang nġipin, ay cailanġan doon ang pagsumpit at ang baños hangan tuhod sa malacucong tubig; cun hindi pa natatalo ang saquit, ay parapitan ang bata nang bilin sa número 36, sa ibabao nang licod sa pag-itan nang dalauang balicat; basahin mo ang capítulo 84 at 86. Gayon din ang gagauin pag ang tauo,i, sinasauan dahil sa siya,i, bubulutunġin ó titicdasin.

415. Cun бага caya sinasauan ang may catauan sapagca siya,i, mayroong bulati sa tiyan, ay gagamutin para nang turo sa capítulo 85.

416. Cun ang saquit ay dala nang cahinaan nang litid nang may catauan ay magaling doon ang *quina* (*dita*) at ang bacal número 54.

Páhiná 336

Ang gagauin sa babaying sinusubaan na yaong saquit na yao,i, pinanġanġanlan nang castilang mal de madre.

417. Itong saquit na ito,i, maliuag matapatan nang gamot. Ang manġa babayi malimit daanan nitong hirap na ito, at lalo pa ang manġa mahihina. Sarisaring dahilan ang pinanġagalingan nang ganitong saquit. Ang manġa litid nang catauan, ang sicmura, ang manġa bituca, ang dugong may calahoc na masama, ang pag-urong nang sa panahon, ó ang di pagpanaog para nang dati, ó cun minsan naman ang malaquing tacot ó galit, ó ang pagdadalamhati nang may catauan.

418. Bagay-bagay ang inaasal nang manġa babaying sinusubaan. Mayroong tila nalilio lamang, ó anaqui natutulog; datapoua ang hiniġa ay bahagya na nararamdaman. Mayroong iba, na ualang tahan ang pagquibo, na hindi mapiguil nang ilang catauo. Bago daanan noong saquit na yaon ang babayi, ay nanglalamig muna cun minsan ang caniyang manġa paa,t, camay, naghihicab siya,t, namamanglao. Cun minsan naman mayroon siyang nararamdamang matigas sa dacong puson, na ungmuaquiat cun malauon lauon sa itaas sa sicmura; na dahil doo,i, sungmusuca siya cun minsan. Saca nagpapatuloy yaong matigas sa lalamunan, at ang maysaquit ay ga quinacapos nang paghinġa, ó dungmadalas caya sa dati ang paghinġa niya; ang puso,i, cungmacabacaba nang malacas, lungmalabo ang pagtinġin, nalilio ang may catauan at hindi macarinġig; bucod doon ay cungmiquinal cun minsan ang manġa casangcapan nang catauan.

Páhiná 337

419. Nang masaol-an ang babaying sinusubaan, ay magaling paamoyin nang manġa mabaho gaya nang sunog na pacpac nang manoc, *asafétida* (*ingo*) ó *espíritu de cuerno de ciervo*. Ang pagcasangra sa maysaquit ay maigui rin cun siya,i, malacas ó matabang totoo; nġuni cun mahina ó maramdamin ang babayi, ó lauon nang panahong siya,i, marahil daanan nang *suba*, ay hindi sucacat sangrahan. Magaling namang doonan sa talampacan nang tig-isang bato ó ladrillong mainit, at cuscusin nang malacas nang mainit na damit ang caniyang paa hangan tuhod, ang camay, sampon nang tiyan. Datapoua ang mabuti sa lahat ay ibabad ang caniyang paa hangan tuhod sa mainit na tubig, at lalo pang sucacat gauin ito, cun ang pagdaan nang pagsuba, ay cun malapit nang panaugan nang bouan ang may catauan. Cun бага ang maysaquit ay ilan nang arao na hindi nananabi para nang dati, ay maigui sumpitin nang tubig na pinaglagaan nang *culutan* na linag-yan nang caunting *asafétida* (*ingo*); at pag siya,i, nacacalon-on na, ay painumin nang dalauang chucharang tubig na pinagtunauan nang caunting *ingo* rin. At cun hindi natatalo pa ang saquit, ay palonoquin ang may catauan nang tubig na pinaglagaan nang dahon nang *cahel* ó sintoris para nang turo sa párrafo 405. Maigui ring painumin nang *café*, na sinamahan nang isang cucharang aguardiente, na yaon ay gagauin pagca inato nang guinaua ang ibang manġa turo co nġayon, at hindi rin natatalo ang saquit. Itong manġa bagay na sinabi co nġayon ay gagauin sa oras nang paghihirap nang babaying sinusubaan. Cun бага hindi nasaol-an ang

Páhiná 338

babayi, cundi namamatay, ay gagauin ang bilin sa párrafo 460, maca hindi patay ca totoo ang maysaquit. Datapoua nang houag umoli ang saquit, gagauin ang isusunod co dito n̄gayon.

Páhiná 339

420. Pag ang babaying sinusubaan ay nasaol-an na, ay hindi sucát itahan ang pag gamot doon, at ang saquit ay uuli rin caalamalám, cundi alisin ang pinacaugat na pinan̄gagalin̄gan noong hirap na yaon. Caya ang gagauin sa may cataua,i, gayon: Houag pacanin siya n̄g marami, lalo pa cun gab-i. Ang pagpambo sa malamig na tubig ay totoong buti doon; ang pagtahan nang malauon nasa hihigan ay masama. Ang *bacal* para nang bilin sa número 54, at ang *quina* (dita) número 14, ay totoong galing sa man̄ga mahihinang babayi, ó sa man̄ga sicmurain. Cun yaong saquit ay dala nang cainitan nang litid, palonoquin ang babayi nang isa ó dalauang pelotillang *talamponay* na ganga balatong calaqui sa isang cucharang tubig, ayon sa bilin sa número 57, at cun minsan siya,i, macacatulog. Na-aari namang isama sa sumpit ang isa ó dalauang pelotillang *talamponay*, cun aayao inumin yaon nang babayi. Datapoua cun ang may catauan ay totoong nagsasaquit nang pag-gaua, lalo pa cun hindi tungmatahan nang pananahi, ó paghabi, ó pagdurugtong nang *abacá*, at saca sungmasala siya sa oras nang pagcain, at nagugutom, ay houag siyang umasang gagaling. Cun hindi mangyaring tumahan nang pag-gaua, ang bagay sa may catauan ay manaog siya sa lupa nang caunting oras cun umaga at cun hapon, at siya i, magtanim nang anomang damo doon, na caniyang aalagaan, at yaon lamang gauang yao,i, macacaulaula nang caniyang masamang damdam nang catauan.

Páhiná 340

421. Cun бага marumi ang sicmura nang maysaquit, ay cailan̄gang pasucahin nang mahinang pasuca, número 35; at cun hindi manabi para nang dati, ay houag pacanin nang marami; at painumin siyang maminsan-minsan nang caunting *ruibarbo* ó *maná*, número 82.

Nota. Cun minsan ang babayi, at gayon din ang lalaqui, sinusubaan dahilan sa man̄ga sinasaysay sa capítulo 74. Caya cailan̄gang basahin yaon, pati nang man̄ga párrafong magcasumunod doon.

Ang gamot sa babaying namamanghid ang caniyang paa, ó camay ó ang ibang casangcapan nang catauan, na ang tauag nang castila sa gayong saquit ay calambre histórico.

422. Ang man̄ga babaying maramdamín ó mahina, ay malimit daanan nang pamamanghid nang paa, ó camay ó nang ibang casangcapan nang catauan, lalo pa cun sila,i, nahihiga. Ang magaling sa gayong saquit ay ang parapit número 36. Cun minsan mauauala rin ang saquit, pag bañusan arao-arao ang may catauan hangan tuhod sa malacucong tubig. Mayroon namang pamamanghid nang paa, na siyang cusang nauauala capag binigquisan yaong maysaquit na casangcapan. Cun бага yaong maysaquit na yao,i, dala nang man̄ga maruruming nadoroon sa sicmura ó bituca, ay mabuti doon ang *quina* (dita).

Páhiná 341

Ang gamot sa biglang dinaraanang nang hindi macahin̄ga, ó sa quinacapos nang paghin̄ga, na ang tauag nang castila sa gayong saquit ay sofocación.

423. Tatlong dahilan ang pinagmumulan nitong saquit na ito. Ang isa,i, ang man̄ga litid nang *bagá* cun ungmiiinit ó cungmiquinal. Ang icalaua,i, cun mayroong maraming dugo, doon din sa *bagá* nang may catauan. Ang icatlo ay ang man̄ga malagquit na tungmatahan sa *bagá* rin.

424. Cun ungmiiinit, ó ga nan̄gun̄gurong ang man̄ga litid nang *bagá*, na dahil doo,i, hindi macahin̄ga ang may catauan, ay mauaualang cusa ang caniyang saquit di man siya gamutin, ó cun paamuyin nang mabaho, para nang sinunog na pacpac nang *manoc* ó *ingo*.

Páhiná 342

425. Cun minsan dinaraanang ang maysaquit nang hindi macahin̄ga dahil sa napacapuno nang dugo ang caniyang *bagá*, na caya na-aalaman yaon, ay sapagca ang pagdaan nang saquit ay capag siya,i, nahihirapan nang pag-gaua nang anoman, ó sapagca siya,i, mataba,t, malacas cumain, ó marami ang iniinom na *alac*, at ang pulso doon sa oras nang saquit, ay matigas at malacas, at mapula ang muc-ha. Ang gagauin doon sa gayon, ay sasangrangan sa camay; sumpitin n̄g malimit at painuming parati nang bilin sa número 1; itong painom ay sasamahan nang *salitre*, timbang saicapat sa tatlong tagayan. Magaling doon naman ang pagsipsip nang sin̄gao nang *suca*, para nang turo sa número 53.

426. Cun бага caya hindi macahin̄ga ang maysaquit, ay dahil sa mayroong naninicquit na man̄ga malalagquit doon sa caniyang *bagá*, na caya nahahalatang gayon, ay sapagca siya,i, dating masasactin, ó mahina, ó hicain siya, ó nananab-ang ang pagcain, ó ang quinacain niya ay ang man̄ga ualang sustancia, ó siya,i, ungmiiinom na parati nang mainit na tubig, at bucod dito ang caniyang pulso,i, munti malambot, at siya,i, namumutla; ang gagauin doo,i, gayon.

Páhiná 343

427. Touing calahating oras ay painumin ang maysaquit nang bilin sa número 8, ga isang cuchará carami ang isang inom. Painumin din nang marami nang turo sa número 12. Parapitan sa man̄ga binti nang bilin sa número 36. Ang pagsasangra doon cun minsan ay cailan̄gan, cun ang maysaquit ay mataba niyong hindi pa siya dinaraanang nang hindi macahin̄ga, at cun ang pulso,i, malacas at puno. Magaling namang sumpitin. Cun бага yaong bilin sa número 8 ay uala, ang gagauin ay gayon: Bumayo ca nang isang *lasona* ó dalaua caya sa isang babay-ang hindi tangso; pagcabayo na ay iyong bus-an nang mainit na *suca*, bago salain, at pigain sa sinamay ó lienzo; pagca yari na yao,i, samahan mo nang isang gayon ding *pulot*, at yaon ang ipainom sa maysaquit, ga isang cuchará carami touing calahating oras. Itong gamot ay totoong buti; at ang isa pa,i, ualang liuag gauin.

Ang saquit na frenesí, na yao,i, saquit nang utac nang ulo nang tauo, na dahil doon ay nasisira ang bait ang maysaquit, na tila bungmabagsic.

428. Itong saquit na ito, ay ang pagiinit ó ang pamamaga nang *utac* nang ulo nang tauo, at marahil nacacasama nang manġa *lagnat na maninġas ó buloc ó sucab*; datapoua cun minsan ang *frenesí* ay ualang casamang saquit na iba. Ang dinaraan nang frenesí ay nalalagnat; nasisira ang bait; sungmasama ang loob niya, pati nang pagtinġin, na dahil doo,i, anaqui bungmabagsic; ang pulso,i, matigas, mapula ang muc-ha, ang bibig ay tuyo; hindi macatulong siya nang mahimbing; sa ilong mayroong tungmutulong tubig; mayroon namang tungmitiboc nang malacas doon din sa quibotquibotan at sa liig; ang maysaquit ay hindi nauuhao, бага man tuyo ang caniyang dila.

429. Ang pinagmumul-an nitong saquit na ito,i, ang maraming dugo; ó ang dugong malabnao na lubha, na yao,i, dala nang cabataan, ó sapagca inaarauan ang may catauan, ó ungmiiinom nang *alac*, ó cun macacain siya nang manġa mainit, para nang *luya*, pimienta, ó dahil sa siya,i, inuurunġan nang panahon, cun бага babayi, ó cun manġanac at hindi siya linabsan nang ugaling lungmalabas na dugo sa mġa babaying nanġanġanac, ó dahil sa napuyat ang may catauan, ó totoong nagsaquit siyang gumaua, ó nag-isip nang manġa maliuag; ó sapagca namamanglao, ó nasactan siya sa ulo, at tinapalan nang malamig.

Páhiná 345

430. Ang gamót sa *frenesí* ay gayon: Ang maysaquit ay houag lilibutin nġ maraming tauo. Ang ipaiinom sa caniya ay ang bilin sa número 1, ó sa número 10, ó sa número 17. Bucod dito,i, cailanġang sangrahan sa camay, at cunan nang maraming dugo, cun malacas ang may catauan; nġuni cun mahina na siya, ang totoong buti doo,i, ang pacaptan sa linta ang mġa quibotquibotan; ang isa pang nacacaginhuang agad sa maysaquit, ay ang pagbabalingoynġoy; caya cailanġang sootan ang ilong nġ maysaquit, nang ilang buhoc nang cabayo at guilaogauin, hangan tumulo ang dugo; magaling namang pacapitan sa linta doon sa pouitan. Bucod dito,i, susumpitin, at ang paa,i, babañusan sa malacucong tubig at tatapalang parati (ang mġa paa rin) nang *tinapay* nadurog na binasa nang *gatas*. Ang ulo ay cailanġan namang ahitin. Cun ang maysaquit ay inuurunġan nang bouan, ó hindi siya dinaraan nang ugaling dungmaraan sa mġa nanġanġanac na babayi, ó biglang naual-an ang maysaquit nang *galis* ó *buni* ó hindi sungmasago ang *fuenta* (cun бага may *fuenta*), at dahil sa mġa ganito,i, nagsasaquit nang *frenesi* ang may catauan, ay cailanġang basahin nang mangagamot dito sa librong ito ang cabagayang gagauin doon sa gayong mġa saquit, at siya ang susundin agad. Cun ang saquit hindi nauuuala, at hindi rin namamatay ang may catauan, caalamalam boong buhay sira ang caniyang ulo.

Páhiná 346

CAPÍTULO 71.

Ang gamot sa nacalon-oc nang lason.

431. Cun mayroon tauong nacacain nġ anomang bagay na lason, para nang *talamponay* ó *cabuti*, ó bunġa nang *tuba*, *camaisa* ó *pepita* ni san Ignacio, ó iba cayang damong masama, ang gagauin doo,i, gayon. Ang maysaquit ay paiinumina nang maraming malacucong *tubig* na sinamahan nang caunting *asin* ó *azucar*, at pagcaraca,i, pasucahin nang maraming tubig at lanġis, ó nang bilin sa numero 34 ó 35. Pag nacasuca na ang may catauan, saca painomin pa nang maraming tubig na linahucan nang *pulot* ó *azucar*; itong tubig na ito,i, lalag-yan din nang maraming suca; bucod dito,i, susumpiting parati ang maysaquit nang *gatas* na may casamang lanġis. Cun minsan ang maysaquit ay nahihilim na parati, na dahil doo,i, cailanġang parapitan sa paa at camay nang bilin sa numero 36, lalo pa cun ang caniyang linon-oc ay ang *opio* ó ang *talampunay* na yao,i, catulad nang *opio*; cun gayon ay cailanġan namang sangrahan agad ang maysaquit, at gauin doon ang manġa turo sa párrafo 101, gaya nang sa nagcacasaquit nang *apoplegía*. Cun бага caya nagcacasaquit ang tauo,i, dahilan sa siya,i, pinurga ó pinasuca nang purgang matapang ó pasuca ay gagamutin para nang turo sa párrafo 445.

Páhiná 347

CAPÍTULO 72.

Ang saquit na pasmo na yao,i, catulad nang perlesía.

432. Pinanġanġanlang *pasmo* ó *perlesía* yaong saquit na yaon, na marahil dumaan sa nagtatahan dito sa Filipinas. Yaong saquit capag tumama sa *puso*, ó sa *bagay* ay mamamatay ang may catauan; cun sa sicmura, sa manġa *bituca* ó sa pantog nang ihi, ay mapanġanib din ang buhay nang tauo; at cun ang muc-ha ang napasma, ay masama ring saquit, sapagca yaong gayo,i, sa manġa utac nang ulo nangagaling, at cun ang muc-ha,i, lungmalamig at cungmucupis, ó cun ang maysaquit ay nacacalimot-limot na, ay maliuag mauala yaong saquit. Itong saquit na ito cun minsan sungmusunod naman sa tama nang hanġin ó *mal de viento*.

Páhiná 348

433. Yaong casangcapan nang catauan na tinatamaan nang *perlesia* ó *pasmo* ay hindi nacaramdam at cun minsan hindi maiquibo. Ang pinagmumul-an nitong saquit, ay iba,t, ibang

dahilan. Ang pag-inom nang maraming *alac* hangan nalalasing ang may catauan, ang manġa sugat sa ulo at sa loob nang gulugod, ang hanġing malamig cun ungmulan, ang pagliban nang ugaling pag-ihí ó pananabi; ang pagtahang parati na ualang gaua, ang pag-inom nang malimit nang *cha*, ó *cafe etc.*, ang manġa sugat sa litid, ang sinġao na masama na nangagaling sa lupa, at ang iba pa.

434. Cun baga batang tauo ang nagcacasaquit noong saquit na *pasmo*, at ang catauan noon ay magaling, at siya,i, mataba, gamutin para nang dinaraanang nang *apoplegiang dala nang cainitan nang dugo*, parrafo 101; sa macatouid, sasangrahan, susumpitin, at pupurgahin para nang turo doon.

435. Datapoua ang manġa mahihinang tauo, ó ang manġa matatanda na, cun dinaraanang nitong saquit na *pasmo*, ay houag gamutin nang gayon, cundi para nang isusunod co dito. Cuscusin, ó hilutin nang camay ang casangcapang masaquit nang catauan. Ang parapit número 36, ay maigui rin. Datapoua cun hindi pungmapayag ang may catauan doon, ó cun ang saquit ay nadoroon sa muc-ha, ay hilutin arao-arao yaong masaquit nang *alac* na pinag-tunauan nang caunting *ingo*, ayon sa turo nang P. Clain, at sumpitin tuloy ang maysaquit. Ang pag-inom nang tubig na linag-yan nang polvos nang ugat nang *Malungay*, ay mabuti sa saquit na yaon. Ang ugat ay pinatutuyo muna sa arao ó sa apoy man, bago bayuhin. Ang pasuca número 35 (ani Buchan) ay totoong buti cun nacacayanan nang catauan nang maysaquit at cun ang canyang *pasmo*, ay para nang sinabi co dito rin sa párrafong ito. Cun hindi pumayag ang maysaquit doon sa pasuca nang número 35 ay na-aari ang pasuca nang malacucong tubig na sinamahan nang lanġis, azúcar at suca. Maigui naman doon ang manġa bagay na nagpapabahin para nang polvos nang *tabaco*, etc. Bucod dito ang maysaquit ay mag-iinġat sa *ulan* sa *hamog*, at sa calamigan nang *panahon*.

Nota. Sa saquit na *pasmo* ang totoong galing na gamot, ay ang talbos ó ang dahon isang *cahel* na ilalaga sa tubig, at itong tubig na ito ay ipaiinom touing umaga sa maysaquit ayon sa turo sa párrafo 405. Magaling din ang pag-inom na maminsan-minsan nang calahating tazang tubig na hinulugan nang calahating cucharang buto nang mostaza.

CAPÍTULO 73.

Ang saquit na ictericia na iquinapaninilao nang mata nang tauo.

436. Itong saquit na ito,i, dala nang *apdo*, na hindi husay na para nang dati, ó cun sungmusucal ang manġa dinaraanang noon. Sa saquit na *ictericia* ang puti nang mata at ang boong catauan cun minsan ay dungmidilao, pati nang ihí madilao rin, at nacacamancha sa manġa damit na maputi. Ang maysaquit ay nananab-ang nang pagcain at mapait ang caniyang bibig. Ang iniilaguin niya ay maputi ó maitim, at cun minsa,i, sungmusuca siya naman nang madilao. Ang manġa *sangol* capag hindi iniilaguin nila yaong unang duming ugaling ilaguin nang manġa batang bagong panġanac, ay marahil magcasaquit nitong ganitong saquit. Ang manġa babaying buntis ay gayon din. Ang manġa dalaga,i, dinaraanang naman noon ding saquit na yao; pati ang quinagat nang ahas ó asong ol-ol.

437. Cun ang saquit nang *ictericia* ay sungmusunod sa pagsintac sa *atay*, ó sa purga ó pasucang matapang ó sa paglon-oc nang lason, sa pamamanglao, ó sa tacot ó galit na malaqui, ó sa *cólico bilioso* párrafo 364, ang maysaquit ay *ilagay sa husay* nang maysaquit na magaling-galing na capítulo 5, at macaapat maghapon paiinumín nang bilin sa número 20. Susumpitin siya nang malimit nang bilin sa número 5. Ang iinumín niyang parati ay ang turo sa número 1 ó 2; at touing icatlong arao pupurgahin nang bilin sa número 47. Datapoua cun yaong saquit ay sungmusunod sa lagnat na *panġiqui*, ó sa ibang saquit na malaqui, ang may cataua,i, pupurgahin nang malimit nang bilin sa número 47, at paiinumín nang sa número 3. Cun babayi ang nagcacasaquit nang-saquit na *ictericia* ó *opilación* dahilan sa hindi husay ang pagpanaog nang sa *bouan*, at hindi siya buntis, ay basahin mo ang capítulo 76, at sundin ang manġa turo doon.

438. Cun minsan iba ang punong pinagmumul-an nang *ictericia*; sa macatouid cun sungmusucal ang manġa dinaraanang nang *apdo* nang tauo. Cun gayo,i, ang atay tungmitigas, ó tila may sungmasaquit doon, lalo pa cun bagong nacacain, ó cun siya,i, napagal nang pag-gaua nang anomang magib-at na gaua; ang isa pa roon ay hindi maihiga niya ang canang taguiliran; nananab-ang siya nang pagcain, at mapait ang bibig. Cun gayon ang *icterecia*, ay maliuag mauala. Nġuni ang gagauin sa ganoong maysaquit, ay gayon: Sasangrahang minsan ang maysaquit, ó macalaua, cun siya,i, mataba,t, marugo. Paiinumín siya namang parati nang suero número 17, Palolonoquin nang *pildoras* número 18, at paiinumín naman nang sa número 24. Bucod dito,i, pupurgahin siya nang turo sa número 47. Maigui rin doon ang bilin sa número 71.

CAPÍTULO 74.

Ang gagauin sa tauong sinusubaa na ang panġalan nang castila sa gayong saquit ay desmayo.

439. Ang manġa tauong sinusubaa, ó *nadedesmayo*, ay iba,t, iba ang inaasal nila. Mayroong nacacaalam tauo, hindi lamang macapag-uica, na yao,i, marahil dumaan sa manġa babayi. Ang

pulso doon ay hindi lubhang nag-iiba; ang panġalan nang castila doo,i, *deliquio*. Cun ang may catauan hindi nacacaramdam at hindi rin nacacaalam tauo, at totoong hina nang pulso, ang tauag nang castila doo,i, *síncope*, na yaon ang icalauang pinaca grado nang *desmayo*. Datapoua cun ang maysaquit ay tila bangcay, na malamig ang caniyang catauan, at hindi nararamdamang ang pulso pati nang hinińga, ang panġalan doon nang castila ay *asfxia*, na yao,i, ang icatlong grado nang *desmayo*. Ang tauag nang tagalog dito cun minsan ay *panhihimatay*. Ang manġa punong pinagmumul-an nang manġa *desmayo* ay anim. Ang isa,i, ang dugong marami. Ang icalaua,i, ang cahinaan nang may catauan, na siya ang ugaling dahilan. Ang icatlo,i, ang sicmura cun marumi. Ang icapat ang manġa litid. Ang icalima ang galit, ó tacot, ó ang pamamanglao na malaqui. Ang icanim, ay ang ibang manġa saquit, na cun minsan ay magcasama nang *desmayo*.

Páhiná 354

Ang gagauin sa sinusubaaan, ó nadedesmayo dahil sa siya,i, marugo.

440. Caya nahahalata, na ang maraming dugo ang nagdadala nang *desmayo*, sapagca ang may cataua,i, malacas at mataba. Ang pagtama nang saquit ay pagca siya,i, nacacain nang manġa mainit, ó nacainom nang *alac*, *aguardiente*, *café*, ó mainit na *chá*; ó sapagca siya,i, inarauan, ó napatahan sa mainit na lugar, ó cun siya,i, nagsaquit gumaua ó nag-iisip nang maliuag, at bucod doon, ay namumula ó namamantal ang caniyang muc-ha. Ito ring manġa dahilan ay pinagmumul-an naman nang *pagquinal* nang catauan nang tauo, na cun minsan sungmusunod ó cun minsan sinusundan nang suba ó *desmayo*.

Páhiná 355

441. Ang gamot sa sinusubaaan dahilan doon, ay ang *suca*, na ang calahating bahagui ay *tubig* na malacuco, na ipa-aamoy sa maysaquit; ang noo, ang quibotquibotan, at ang galang-galanġan nang camay niya, ay babasain noon ding sucang tinubigan; at painumin siya naman nang dalaua, ó tatlong lag-oc nang *suca* rin, na ang *tubig* ay marami sa calahati. Cun hindi nasasaol-an pa ang maysaquit, nang macalalo ang saicapat na bahagui nang isang oras, ay sasangrahan sa camay. Pagca sangra na, ay maigui sumpiting minsan, at touing calahating oras paiinum nang isang tazang *tubig* na pinaglagaan nang bulaclac nang *alagao*, na sinasamahan nang caunting *azúcar* at *suca*.

Nota. Cun babayi ang sinusubaaan dahil sa siya,i, marugo, ganito rin ang pag-gamot doon.

Páhiná 356

Nota. Ang bagay sa tauong marahil madesmayo dahil sa siya,i, marugo nang houag umoli ang saquit, ay ang pag-inom cun umaga,t, cun hapon nang bilin sa número 20, pati nang sa número 1; ang pagcain nang canin, gulay at *tubig* lamang; at maminsan minsan ang baños hangan tuhod sa *tubig* na malacuco; bucod dito,i, magaling ang siya,i, lumacad na parati at houag habaan ang tulog. Ito,i, gagauin niya capag nararamdamang dungmarami uli ang caniyang dugo.

Ang gagauin sa tauong sinusubaaan, lalaqui ma,t, babayi man, dahil sa cahinaan nang catauan, para nang manġa babaying nanġanġanac, ó dahil sa nahanaan nang gutom, ó nang pagbabalinġoyńgoy, ó pag-iilaguin nang malacas, ó dahil sa pinurga ó pinasuca nang matapang na pamurga ó pasuca, ó dahilan sa manġa maruming nadoroon sa sicmura.

442. Ang saquit na suba dahil sa cahinaan nang catauan nang tauo, ay hung mahalili, ó sungmasabay cun minsan sa pag-iilaguin nang malacas, sa pagbabalinġoyńgoy, ó sa pagpauis, sa malimit na pag-gaua nang mahalay, sa pagcapuyat, ó sa malauong pananab-ang nang pagcain; sapagca ang manġa ganito,i, paraparang totoong nacacahina sa catauan.

Páhiná 357

443. Ang gagauin sa *nadedesmayo* ó nahanaan dahil sa siya,i, linabasan nang maraming dugo sa ilong, ay aqing sinabi na sa capítulo 42; siya ang sundin. Datapoua cun ang dahilan nang saquit na *suba* ay ang ibang manġa sinaysay co sa párrafong sinundan nito, ay ganoon ang paraan nang pag-gamot. Ang maysaquit ay quinucumutan; quinucuscos nang mainit na damit ang boong catauan niya, at cun mayroong tali sa catauan ay quinacalag; pina-aamoy nang *ruda*, *sambong romero*, ó *yerba buena*; pinalolon-oc nang ilang capatac nang *aguardiente*, ó *alac* na linahucan nang caunting *tubig*. Ang *alac* sa misa na sinamahan nang *azúcar* at *canela*, cun paculuin sa apoy, at saca ipainom sa maysaquit, ay totoong galing na cordial doon; lalag-yan naman sa sicmura nang isang damit na babad sa *alac* sa misa na pinaglagaan nang *romero*, ó *sambong*, ó sa ibang damong mabanġo. Pagca ang maysaquit ay nacacalon-oc na, ay big-yan nang sabao na hinulugan nang isang pula nang itlog, ó pacanin caya nang isang *sopas* na tinapay, ó broas na babad sa *alac* na binudburan din nang caunting *azúcar* at *canela*.

Páhiná 358

444. Ang sinusubaaan dahil sa siya,i, nasangrahan, ay hindi cailanġang gamutin, at mauauala pagcaraca yaon, capag siya,i, humiga, ó cun paamuyin nan *suca*, at painumin nang caunting *suca* rin, na may calahoc na *tubig*.

445. Cun бага caya sinusubaaan ang tauo,i, sapagca siya,i, pinurga, ó pinasuca nang totoong tapang na pamurga, ó pasuca, ay paiinum siya nang lanġis sa castila, ó big-yan nang *azúcar*; maigui rin, ang gatas ó ang *tubig* na pinaglagaan nang palay, para nang guinaua sa nacalon-oc nang lason, capítulo 71. Bucod doo,i, susumpitin nang *tubig* na pinaglagaan nang culutan, na sinamahan nang lanġis at pula nang itlog nang manoc. Cun bago malubha, ó mahirap ang lagay nang maysaquit, ay mabuti sangrahan. Datapoua cun ang maysaquit hindi nag-iilaguin, cundi sungmusuca lamang, ay lilimitan ang pagsumpit houag lamang lag-yan nang pula nang itlog. Magaling ding pambohan ang maysaquit sa malacucong *tubig*. Basahin mo ang párrafo 517.

Páhiná 359

446. Ang manġa babayi marahil subaan ó madesmayo pagca sila,i, nacapanġanac, at lalo pa cun binusan nang maraming dugo. Ang gagauin doon ay sundin ang aral sa capítulo 79, at sa capítulo 80, at cun gayon bihirang babayi ang magcacasaquit noong gayong saquit. Maigui ring paamuyin nang *suca*.

447. Ang tauong sinusubaan dahilan sa manĝa maruruming nadoroon sa caniyang sicmura, mabuti paamuyin nang anomang matapang na amoy, at painumin nĝ tubig na malacuco, na pinaglagaan nang manzanilla ó sambong ó bulaclac nang alagao. Pag nasaol-an ang maysaquit ay big-yan ilang arao cun umaga nang bilin sa número 38.

Ang gagauin sa tauong sinusubaan ó nadedesmayo dahilan sa mayroong saquit sa caniyang manĝa litid.

448. Ang saquit na suba dahilan sapagca mayroong saquit sa manĝa litid, ay siyang cusang nauauala, capag pinapaypayan ang may catauan at pina-aamoy nang mĝa mabaho. Mabuti ring atuhing basain nĝ tubig na malamig na sinucaan ang noo, pati nang quibotquibotan nang maysaquit. Dito rin nauucol ang saquit na marahil dumaan sa manĝa babayi, na pinanĝanĝanlan namang *suba* na sinaysay co na sa párrafo 417.

Páhiná 360

449. Ang *nadedesmayo* dahil sa mayroong saquit sa caniyang litid, ay cailanĝang lumacad na parati ó magpasial, lalo pa cun umaga. Ang purga, ang pagsasangra, ang mahabang tulog, at ang di pagpanaog sa bahay ay pauang masama sa caniya.

Nota. Cun babayi, ang sinusubaan dahil sa mayroon siyang saquit sa caniyang manĝa litid ay gagamutin para nang turo doon sa párrafo 419 at sa 420.

Ang gamot sa tauong sinusubaan ó nadedesmayo dahil sa siya,i, natakot, ó namanglao, ó nagalit.

450. Ang nagcacasaquit dahil sa siya,i, natakot, ay gagamutin para nang turo co sa capítulo 68.

451. Ang tauong sinumpong nĝ galit, ó nang pamamanglao, at nadesmayo dahilan doon, ay paamoyin siya nang *suca*, at paiinumin nĝ malimit nang *tubig* na malacuco, na pinaglagaan nĝ balat nang *dalandan ó dayap*. Pag nasaol-an ang maysaquit ay painumin nang *limonada* número 33, at sumpitin nang bilin sa número 5. Cun ang maysaquit ay dungmoroual na parati, at mapait ang bibig niya, at yaong manĝa bagay na yaon ay hindi iuala nang limonada,t, nang pagsumpit, ay big-yan nang sa número 23 ó nang sa 24. Masama roon ang pasuca.

Páhiná 361

Nota. Cun babayi ang sinusubaan dahil sa siya,i, natakot, ay gagamutin ayon sa turo sa párrafo 419 at sa 420, ó para nang turo sa párrafo 401.

Ang gagauin sa lalaqui ó na babayi cun nagcacasaquit nang malaquing saquit, at tuloy sinusubaan ó nadedesmayo.

452. Ang *desmayo* cun sungmasama sa ibang manĝa saquit, ay masama. Ang nagcacasaquit nang lagnat na *buloc*, caya siya *nadedesmayo* ó sinusubaan, sapagca marumi ang sicmura, at capag siya,i, nacapag-ilaguin ó nacasuca, ay nauauala ang *desmayo*. Ang nagcacasaquit nang lagnat na sucab cun бага dinaraan nang *desmayo* ay masama rin. Ang bagay doon sa oras na yaon ay ang *suca* na ipalolon-oc sa maysaquit, at cun masaol-an ay mabuti painomin nang maraming limonada, número 33.

Páhiná 362

453. Ang manĝa desmayong sungmusunod sa pag-iilaguin, ó sa pagsuca nang marami, ó sa paglabas nĝ maraming dugo ay isa rin nang desmayong dala nang cahinaan nang catauan, na sinaysay co na sa párrafo 442; at sa apat na magcasumonod doon.

454. Ang mayroong sibol sa loob nang catauan ay malimit subaan. Ang *suca,i*, maigui roon; datapoua marahil mamatay sa oras na yaon.

455. Ang tauong sinusubaan pagca nacaraan ó ungmunti ang lagnat, ay magaling painumin nang isang cucharang alac sa castila na linahocan nang isang gayong tubig. Ang matandang tauo na dinaraan nang *desmayo* na hindi naalaman ang dahilan, ay masama, at caalamalam mamamatay.

Nota. Bucod dito sa manĝa saquit na suba ó desmayong sinaysay co sa loob nitong boong capítulo ito,i, mayroong isa pang bagay na pinanĝanĝanlan ding *suba* nang tagalog (sa uicang castila,i, epilepsia); ang gamot doon iyong hanapin sa párrafo 409 at sa manĝa sungmosunod doon.

Páhiná 363

CAPÍTULO 75.

Ang manĝa gagauin sa maysaquit na ualang pulso, at hindi rin hungmihinĝa, na cun tingnan, anaqui bangcay.

456. Mayroong tauo cun minsan, na cun tingnan ay tila patay, sapagca ang pulso at ang hiniĝa ay nauauala, at hindi rin nacacaramdam. Caya cun mapalibing cun minsan,i, buhay. Ang namamatay nang biglang pagcamatay, na hindi na-aalaman ang dahilan, ang nalunod sa tubig, ang natamaan nang culog, ang babaying sinusubaan, pati nang namamatay nang biglang pagcamatay nang macapanĝanac siya, ang nagbicti ó ang binitay, at ang iba pang sasabihin co sa manĝa párrafong isusunod dito, ay hindi sucat ilibing hangan di maramdamang mabaho baho na ang catauan. Yaong manĝa cauaauang tauong gayon, cun minsan ay nasasaol-an nang buhay, (cun бага hindi totoong patay) capag masipag at hindi pabaya ang caniyang manĝa casama sa bahay. Ang manĝa guinagaua sa manĝa gayon ay ualang liuag. Itutuloy lamang nang malauong

Páhiná 364

panahon (ga apat, lima, ó anim na oras calauon); at cun hindi rin nasasaol-an nang buhay ang tauo, ay pabayaan na. Alin mang tauo, babayi man, cun marunong dunong magpaanyo ay macacagamot doon sa tila patay. Ang manġa gagauin doon ay ituturo co sa manġa isusunod ditong párrafo.

Ang gagauin sa nalunod sa tubig, na tila bangcay cun tingnan.

457. Ang tauong nalunod sa tubig, maitim nang totoo, ó namamaga man ang caniyang muc-ha, cun minsan masasaol-an nang buhay, capag ang pagtahan niya sa tubig ay hindi lumalo sa anim ó pitong oras. Sa hindi lubhang nalauon sa tubig ay bihira ang di nasasaol-an nang buhay. Ang gagauin doo,i, gayon: Pagca nahanġo na sa tubig ang nalunod na tauo, ay dadalhin sa lugar na tuyo; huhuboan doon nang damit; ipahihiga doon nang pataguilid, at doroonan nang unan sa ilalim nang ulo, cucuscusin ang boong catauan niya nang malacas nang manġa damit na tuyo, na idinadarang sa apoy, upan din masaol-an nang init ang catauan. Cun mayroong *aguardiente ó alac* na matapang sa niyog ay maigui ibabad doon ang manġa damit na pañguscós. Mabuti namang ilapit lapit sa apoy ang tila patay cun guinagaua itong manġa turo co nġayon. Magaling ding ibaon hangan liig sa buhanġin cun бага mainit ang arao. Pagcayari na itong manġa sinabi co nġayon, ay cailanġang baguhin ang lagay nang catauan nang nalunod, houag lamang ilagay nang patihaya. Saca hihipang parati nang malacas sa ilong ó sa bibig. Ang isang munting caputol na caua-yan, ay magagauang panhihip; nġuni cun hihipan sa ilong ay cailanġang tacpan nang camay yaong cabilang butas nang ilong, pati nang bibig; cun sa bibig hihipan ay tatacpan naman ang ilong. Caya guinagaua ito,i, nang magpatuloy ang hanġin sa бага nang nalunod. Bucod dito ang isa pang totoong cailanġang gauin sa tila patay, ay ang pagsumpit nang usoc nang tabaco; ang paraan nang pagsumpit doo,i, ualang liuag. Magpatay capagcaraca nang isang manoc na malaqui, at ang caniyang *buche*, ay linising maigui. Maghanda ca naman nang dalauang cauayang mumunti, na isosoot doon sa dalauang butas nang *buche* nang manoc. Ang dulo nang isang *cauayan* ay ipapasoc sa pouit nang nalunod; pagcayari na ito,i, omip-ip ca nang tabaco, at ang usoc ay iyong paraanin doon sa *cauayan* patuloy sa pantog ó *buche* nang manoc, na pipisilin mo nang mapatunġo sa loob nang catauan nang tauo. Itong ganitong pagsumpit nang usoc nang tabaco ay gagauin nang mahabang panahon hangan sa masaol-an nang buhay ang tila patay. Cung yaong manġa sinabi co ay itinuloy na hanġan sa apat, lima, ó anim na oras, at hindi nasasaol-an nang buhay ang tauo, ay maitatahan na ang pag-gamot, at caalamalam patay na totoo ang tauo. Datapoua cun бага siya,i, nasaol-an nang buhay at hungmihinġa na, ay maigui palonoquin nang ilang capatac na *aguardiente*, ó *alac* na matapang na tinubigan, at cun бага nacacasagui na yaon sa lalamunan, ay big-yan pa nang isang cucharang ualang calahoc Itong lahat na itinuro co nġayon ay totoong buti. Ang gaua nang iba doon sa nalunod sa tubig ay canilang ibinibitin nang pataob; datapoua,i, masama yaon at macacamatay bagcus sa nalunod.

Páhiná 365

Páhiná 366

Páhiná 367

Ang gagauin sa tila patay, dahil sa siya,i, natamaan nang lintic, ó inarauan, ó nainitan nang apoy, ó nausucan, ó sapagca mayroon siyang inamoy na may amoy na, matapang para nang alcanfór, luya, pimienta, almizcle etc.

458. Ang tauong tila patay sapagca natamaan siya nang lintic, ó dahil sa manġa sinabi co nġayon, ay huhubdan nang damit, at ipahihiga nang pataguilid na mataas taas ang ulo sa lupa, at lalong magaling sa muthaan. Pagcaraca,i, hihipan sa bibig, ó sa ilong para nang turo sa párrafo 457. Bubusan siyang parati nang maraming banġang tubig na malamig sa boong catauan, lalo pa sa muc-ha,t, dibdib. Cun ualang tubig, ay ilalagay nang parapa ang tila patay doon sa muthaan; at sa tapat nang muc-ha niya, ay maigui ang pag-gaua nang isang hucay na munti, ganga bao calaqui, sapagca mabuti doon sa gayon ang sinġao nang lupa. Pagca nasaol-an na ang tila patay, ay babasain nang *suca* ang caniyang quibotquibotan, ang mata, pati nang ilong; at palolonoquin siya nang isang cucharang *suca* rin. Saca dinadalang malapit lapit sa may apoy, at bubusan pa mandin sa catauan nang malamig na tubig, hangan sa masaol-an siyang totoo. Saca inilalapit lapit pa sa apoy, at pinaiinom nang *sabao* nang *carne*, ó nang caunting *aguardiente*. Cun itong manġa sinabi co nġayon ay hindi maniya, ay sumpitin nang usoc nang tabaco para nang turo sa párrafo 457.

Páhiná 368

Ang gagauin sa tila patay dahil sa masamang sinġao nang manġa pusali, ó manġa libinġan, ó bilangoang quinadorean nang maraming tauo, at sa tila namatay sa panahong tag-salot, ó cun siya,i, linagnat nang lagnat na sucab, ó binilutong.

459. Ang gagauin sa anaqui patay dahil sa manġa sinabi co nġayon, ay ang manġa turo co sa párrafo 458 na sinundan nito. Datapoua ang tubig na ibubuhos sa catauan nang tauo ay mabuti lahucan nang *suca* cun бага mayroon. Magaling namang pasucahin ang gayong tila patay nang ga dalaua ó tatlong cucharang *ojimiel escilítico* ú *ojimiel* nang *bacong* na sinamahan nang isang cucharang *aguardiente* ó *alac* na matapang. Ang pag-gaua nang *ojimiel* ay aquing sasaysayin sa número 8. Yaong manġa tauong inuupahan nang paglilinis nang manġa pusalian ó manġa lugar na mabaho, ay maigui painumin muna nang caunting *aguardiente* ó *alac* na matapang nang houag macapagcacaquit sa canila ang sinġao na masama nġ canilang linilinis.

Páhiná 369

Ang gagauin sa tila namatay dahil sa siya,i, sinumpong nang malaquing galit, ó toua, ó sapagca nabalitaan nang masamang balita, ó dati na siyang sinusubaan, ó dinaanan siya nang desmayo.

460. Ang dinaraan nang malaquing galit, ó toua, ó nabalitaan nang masamang balita, ó ang sinubaan, ó dati nang sinusubaan, ó nadesmayo, at saca tila natuluyang namatay, ay hindi sucat pabayaan, at cun minsan,i, hindi patay ang may catauan, at masasaol-an nang buhay. Caya ang gagauin doon ay gayon: Ang tila patay idoroon sa maaliualas na lugar; bubusan ang caniyang catauan nang maraming malamig na tubig; hihipan agad sa ilong ó sa bibig, para nang turo sa párrafo 457; lalapitan sa ilong nang manġa mabaho para nang sunog na pacpac nang manoc; ang

galanganġan nang camay at ang quibotquibotan ay maigui hilutin nang damit na mabanġo; cuscusin ang catauan nang damit na ininit sa apoy; daroonan sa talampacan nang manġa bato ó ladrillong mainit; uugain ang catauan at bubuhating maminsan-minsan; bubunutin naman ang ilang buhoc, at tatauaguin nang caniyang panġalan; pagca huminġa na nang caunti, ay palonoquin nang isang cucharang agardiente. Ang gayong tila patay na tauo,i, mabuti hubdan, at calaguing lubos ang lahat na tali nang damit, at masama ang may maigting doon. Cun hindi rin nasasaol-an nang buhay ang tila patay, ay mabuti sangrahan sa camay, at sumpitin nang usoc nang tabaco, para nang turo sa párrafo 457.

Páhiná 370

Ang gagauin sa tila patay dahil sa siya,i, binitay.

461. Ang tauong binitay ó nagbicti ay cailanġang sangrahan agad sa liig sa alin man sa dalauang ugat na pinanġanġanlang *yugular*; na doroon sa manġa taguiliran nang liig, na macaapat man sa loob nang tatlong oras cun hindi nagcacasiya ang isang pagsasangra. Cun baga nang masangrahan na,t, masaol-an, nahihilim ang may cataua,i, casasangrahan pa, hangang lumacas na magaling ang pulso, at siya,i, masaol ang lubos. Ang hiniua nang lanceta, ay houag bigquisan, cundi sapauan lamang nang isang mabilog na capirasong damit, ganga piso calaqui, na linatagan nang caunting sahing, nang cumapit sa laman, at umampat ang dugo. Ang lugar na tinahacan nang lubid, ay maigui basain nang *suca* ó tubig na may *asin*. Bucod dito,i, cailanġang hipan sa bibig pagcaraca ang tila patay, ayon sa turo sa párrafo 457. Pag hungmihinġa na, ay painumin nang maraming malamig na tubig, at paypayang parati. Masamang ipahiga ang gayong tila patay; magaling ipalocloc sa sahog, at alagaan ang ulo, nang houag tumunġo sa ilalim. Nġuni cun baga lungmingsad ang unang buto nang liig, ay ualang magagauang gamot doon.

Páhiná 371

Ang gagauin sa tila patay dahil sa siya,i, nahulog sa mataas, ó pinalo nang malacas, at sa dinaanan nang apopleġia ó epilepsia, at tila natutuluyang mamatay.

462. Ang nahulog sa mataas, at ang pinalo nang malacas, capag nasactan ang utac nang ulo niya, ay nahihilim na tambing, at ang magaling sa gayo,i, sangrahan nang maquiilan sa paa. Ang lugar na nasactan, ay doroonan nang isang basahang babad sa aguardiente ó alac na matapang sa niyog. Ang ilong pati nang quibutquibutan, ay babasain nang *suca*; sa bibig ay huhulugan naman ang tila patay nang ilang capatac na *suca* rin. Cun nasasaol-an ang may catauan, ay painumin nang isang vasong tubig na malamig; ang muc-ha sampon nang dibdib niya,i, bubusan nang tubig na malamig din.

Páhiná 372

463. Ang tauong *nanhihimatay*, ó ang dinaraan nang apopleġia, ó epilepsia, cun minsa,i, tila natutuluyang namamatay, bago,i, hindi patay. Caya yaong manġa gayong maysaquit, ay hindi sucacat ilibing muna, cundi maramdamang mabaho baho na. Ang mabuti doon ay hubdan at sangrahan sa camay, at ilagay sa maaliualas na lugar, na bucas ang lahat na donġauan. Ang isa pang magaling doon, ay ang pagsumpit nang usoc nang tabaco ayon sa turo sa párrafo 457.

Páhiná 373

Ang gagauin sa manġa sangol na tila patay cun bagong ipanġanac, dahil sa napisa ang canilang pusod, ó sapagca nasicpang totoo nang lungmabas sa tiyan, at sa manġa batang tila patay dahil sa pagsigao ó sa pagsibol nang nġipin, ó sapagca inugoy sila nang malacas sa duyan.

464. Cun mayroong batang ipinanġanac na ualang pulso, at hindi cungmacabacaba ang puso niya, cundi anaqui patay, bago talian at putulin ang pusod, ay cailanġang usisain cun baquin gayon ang caniyang lagay; cun dahil sapagca mataba,t, marugo ang bata, ó dahil sa siya,i, yayat at mahina.

465. Caya na-aalamang marugo ang bata sapagca ang color nang cataua,i, mapula, ó maitim-itim, na yao,i, ugali nang manġa batang mahirap ipanġanac; lalo pa cun nasicpang totoo nang siya,i, ipanġanac, ó nalauong napatahan sa pinacaaran ó pinacaliig nang bahay tauo, ó cun binago nang hilot sapagca sala ang paglabas, ó cun nacabicti sa caniya ang pusod. Cun gayon, ang maiguing gauin, ay ituturo co nġayon. Ang pusod ay putulin; datapoua houag talian yaong natitirang caputol na patunġo sa catauan nang bata, cundi sipsiping agad yaon ding dulo nang pusod, nang lumabas ang dugo, hangan sa masaol-an nang buhay ang bata. Cailanġang namang tacpan ang ilong niya, at hipan nang malacas sa bibig. Ang isa pang totoong cailanġang gauin, ay sipsipin ang caliuang suso nang bata, bucod dito,i, dadalhin sa maaliualas na lugar ang sangol, at cucuscusin ang boong catauan niya nang mahinang pagcuscus, lalo pa ang palad at ang talampacan nang damit na iniinit ininit sa apoy. Cun ang bata,i, nasaol-an na nang buhay, ay talian na ang pusod.

Páhiná 374

466. Datapoua cun baga caya tila patay ang bata dahil sapagca siya,i, mahina, ay houag putulin ang pusod; cundi pabayaang munang cacabit nang caniyang *ina*, nang halagang calahating oras ó isang oras caya, hangan sa ang bata,i, ga gumamit nang buhay sa caniyang *ina*; cuscusin naman nang mahinang pagcuscus ang catauan nang bata, nang damit na manipis, na babad sa mainit na alac sa misa; at cun hindi rin nasasaol-an nang buhay, ay sipsipin ang caliuang suso nang bata, at hipan nang malacas sa caniyang bibig, para nang turo co sa párrafo 405 na sinundan nito.

Páhiná 375

467. Nġuni cun baga dahilan sapagca hindi marunong ang hilot, napacaaga ang pagputol nang pusod, at ang bata,i, hindi hungmihinġa, at uala siyang pulso cundi tila patay, ay uusisain ang totoong dahilan noong ganoong caniyang lagay, ayon sa turo sa párrafo 465 at sa 466; at cun baga caya tila patay ang bata, sapagca siya,i, maraming dugo, ay cacalaguin pagcaraca ang tali nang pusod, at gagauin ang ibang manġa bilin sa párrafo 465. Datapoua cun baga ang bata caya tila patay dahil sa cahinaan nang caniyang catauan, ay ang manġa turo sa párrafo 466 siya ang sundin; at bucod doo,i, ilalapit lapit sa apoy ang bata.

468. Ang manġa batang tila patay, cun sila,i, sinisibulan nang nġipin, ó cun dinaraan nang *convulsión*, ó sapagca iniugoy ang malacas sa duyan ó naraganan nang canilang *ina* ó nang sugo noon, cun natutulog, ay hihipang agad sa bibig para nang uica co sa párrafo 465. Sususuhin, ó sisipsipin ang caliuang suso nang bata; cucuscusin naman ang boong catauan nang magang pagcuscus nang damit na iniinit inít sa apoy; ilalapit lapit naman sa apoy ang gayong batang tila patay, ó ibabaon sa gaboc na iniinit inít sa cauali. Ang ilong patí nang quibutquibutan nang bata,i, babasain nang tubig na mabanġong totoo. Bagay rin doon ang sumpitin nang sumandaling oras calauon nang usoc nang tabaco, para nang turo sa párrafo 457; houag lamang lacasan ang paghihip maca masactan ó mapaso ang bituca.

Páhiná 376

Ang gagauin sa manġa babaying tila patay cun nanġanġanac, ó cun macapanġanac na.

469. Ang manġa babaying nanġanġanac, ó ang bagong nacapanġanac, cun minsan namamatay nang biglang pagcamatay, nġuni cun minsan hindi totoong patay. Caya yaong manġa caauaauang babaying gayon, ay hindi sucát pabayaán, cahima,t, camuc-ha nang bangcay cun tingnan, cundi atohing gauin itong manġa sasabihin co nġayon, upan ding masaol-an nang buhay, cun baga sacaling hindi totoong patay. Ang gagauin nġa roon ay gayon: Hihipang agad sa bibig nang totoong lacas na paghihip, nang magpatuloy ang hanġin sa *baga* nang tila bangcay. Datapoua ang ilong ay tatacpan, ó cun hipan sa ilong ay cailanġang tacpan ang bibig. Ang babayi ay ipahihiga nang pataguilid na mataas taas ang ulo, at cacalaguin ang lahat na tali sa catauan niya. Saca mabuti cuscusin nang damit na malaqui,t, magaspang ang palad, pati nang talampacan sampon nang catauan niya, houag lamang ang tiyan, cun hindi pa nacapanġanġanac siya; ó ibaon sa gaboc na mainit inít, houag lamang ang muc-ha,t, liig, sapagca cun lumamig ang cataua,i, maliuag liuag (ani Buchan) ang masaol-an nang buhay ang tila patay. Ang pagsasangra doon sa camay cun minsa,i, maigui cun hindi yayát at mahina ang babayi, ó cun hindi siya pinanaogan nang maraming dugo Bucod dito ang isa pang totoong cailanġang atuhing gauin ay ang pagsumpit nang usoc nang tabaco nang ilang oras calauon, ayon sa turo sa párrafo 457. Datapoua cun ualang asa, na yaon ay magasaol-ao nang buhay, sapagca ang manġa itinuro co nġayo,i, itinuloy nang anim ó pitong oras calauon, at hindi rin nabubuhay, at bucod doo,i, naalaman nang patay na totoo ang babayi, cun baga hindi pa siya nacapanġanġanac, ay hihiuain ang tiyan para nang ituturo co nġayon nang mabinyagan ang bata. Nġuni cun baga nasaol-an nang buhay ang babayi, ay alagaan para nang turo sa capítulo 79 at sa capítulo 80.

Páhiná 377

Páhiná 378

Ang gagauin sa babaying buntis na namatay, nang mahanġo ang bata sa tiyan at mabinyagan.

470. Cun mayroong namatay na babaying buntis, ay cailanġang litasin ang caniyang tiyan at hanġoin ang bata doon. Ang paghiua doo,i, mula sa itaas na pailalim sa taguiliran nang pusod, ga isa, ó dalauang daliri lamang calayo doon. Ang unang hinihiua,i, ang balat, na yao,i, macapal; ang sungmusunod doo,i, ang bahay tauo, na yao,i, manipis nipis. Ang bata,i, hahanġuin doong marahan dahan, bubusan sa ulo nang tubig na totoo para nang sa bucal ó sa ilog, ó sa laua, ó sa ulan, ó sa dagat man; cun binubusan ang bata nang tubig, yaon ding tauong bungmubuhos ay mag-uuica namang sabay nang gayon: aco,i, nagbabautizo sa iyo sa nġalan nang Ama,t, nang Anac at nang Espiritu Santo; ó cun ibig niya,i, ang sa uicang castila, ay ganito ang caniyang uiicaing casabay nang pagbubuhos nang tubig: YO TE BAUTIZO EN EL NOMBRE DEL PADRE, Y DEL HIJO, Y DEL ESPÍRTU SANTO. Itong manġa uicang guinagamit sa pagbibinyag, ay hindi sucát dugtunġan ó dagdagan nang ibang uica, at hindi rin sucát culanġan, ó bauasan nang anoman. Bucod dito,i, ang aahain nang tauong bungmubuhos doon sa caniyang guinaua sa bata ay ang dating guinagaua nang manġa cristiano sa santa Iglesia ni Jesucristo.

Páhiná 379

CAPÍTULO 76.

Ang gagauin sa babaye cun hindi husay ang pagdaan sa caniya nang sa panahon.

471. Ang manġa babayi cun gungmagamit sa icalabing apat na taong, hangang sa icalimang pouo, ay dinaraan bouan-bouan (cun hindi buntis) nang saquit nang tiyan, na ang panġalan nang castila doo,i, regla. Cun yaong pagdaan nang sa bouan, ó sa panahon, ay sungmasala dahilan sa cauntian ó caramihan nang dugong nananaog, ay nagcacasaquit ang may catauan, lalo pa cun nauaualang lubos yaong ugaling saquit na yaon. Ang babaying masipag at masaya ang loob, ay maliuag di siyang panaugang maigui; datapoua ang babaying matamaring cumibo, ang mapanglauin, ang cungmacain nang cun ano ano, ay siya ang malimit urunġan nang sa panahon, ó panaugan nang sala, at cun minsan yaon din ang di icapagcaanac niya.

Páhiná 380

472. Ang dahilan noong pagsala nang pagpanaog nang sa bouan, ay ang cahinaan nang may catauan, sapagca cun minsan hindi siya lungmalacad, ó hindi nananaog man sa lupa, nang malibang ang caniyang loob, at uala rin gaua doon sa bahay na bagay sa catauan niya, sapagca ang datihang gaua nang manġa babaying marami, ay ang pananahi, ang paghabi, ó ang pagdurugtong nang *abaca*, na yao,i, paraparang masamang totoo, sapagca ang gungmagaua noon, ay parating tunġo ang caniyang ulo, pati nang licod, na dahil doon ay nasicipan ang dibdib niya Bucod dito palibhasa,i, ualang quibo cundi parating locloc, ay nanhihina nang nanhihina ang may catauan; cun malauon ay nananab-ang nang pagcain na-tatamad siyang lumacad, ang sicmura niya,i, nagugulo, sungmasaquit ang nġipin pati nang paa; sinusubaan pa cun minsan; hindi pinananaogang maigui; lungmulura nang dugo, at ang isa pa,i, sungmasama at nasisira (ani Buchan) ang magaling na hichura nang catauan. Caya ang nagsasaquit gumaua noong manġa gauang yaon, cun baga hindi siya pinananaogang mabuti nang bouan; ay maliuag gungmaling,

Páhiná 381

cundi sundin niya ang manġa ituturo co nġayon sa manġa párrafong isusunod dito. Nġuni cailanġan pacatalastasin nang manġa mangagamot, na ang guinagaua sa babaying masasactin at mahina na hindi dinaraan nang bouan, iba sa iguinagamot sa babaying mataba,t, hindi mahina.

473. Ang babaying mataba,t, magaling ang catauan, na biglang dinaraan nang hindi siya panaugan nang bouan, ó sala ang pagpanaog, ay cailanġang lumacad arao arao. Cun nacacaya ang maysaquit ay maigui sa lahat ang pagsacay sa *forlon* ó sa *cabayo*. Bucod dito houag siyang hihipo nang anomang gaua pagca bagong nacacain. Capilitan namang sangrahan yaong gayong maysaquit; sapagca ang pagsasangra ay madalas macagaling pagcaraca sa hindi dinaraan nang panahon, lalo pa cun ang may cataua,i, malacas at mataba, at datihang hindi siya nagcacasaquit nang gayong pagcacasaquit. Datapoua ang pagsasangra, ay hindi sucut gauin sa manġa babaying mahina,t, masasactin. Ang isa pang magaling doon ay ibabad sa malacucong tubig ang paa nang maysaquit, at painumin nang bilin sa número 20. Ang *suero* nang gatas ay maigui doon naman. Gayon ding mabuti purgahing maminsan minsan ang maysaquit nang bilin sa número 21.

Páhiná 382

474. Nġuni ang babaying dati nang mahina,t, masasactin, na marahil urunġan nang sa panahon, ay gagamutin para nang ituturo co nġayon; sa macatouid, ang maysaquit ay capilitang lumacad arao-arao, at magpasial, ó sumacay sa cabayo, na yaon ang lalong magaling sa lahat. Cun hindi maari sa caniya yaon, cailanġang manaog siya sa lupa touing arao, (ayon sa turo ni Buchan) at mag-alaga siya doon nang munting halamanan. Houag siyang cacain nang sala, ó nang manġa cun ano ano. Masama doon ang maymanticang marami, ang mġa maasim, at ang may harina para nang *patani*, *balatong*, etc. Masama rin doon ang pagsasangra at ang purga. Ang totoong bagay na gamot sa gayon, ay ang pinagquiquilan nang *bacal*; yaon bagang *bacal* na totoo, na hindi *acero* ó ang ualang patalim. Masama naman ang *bacal* na may *calauang*. Cun ang saquit ay bago, ó cun bata pa ang babayi, ang *bacal* na sucut doon, ay timbang labinglima, ó dalauang puong butil na palay arao-arao; cun minsan siya na ang timbang apat ó limang butil na palay. Datapoua cun ang saquit ay malaqui at matanda ang babayi, ay mabibig-yan siya nġ marami sa roong *bacal* na quiniquil, hangang sa timbang cahati. Mabuti samahan ang *bacal* nġ *dita* ó *anis*. Ang manġa bilin sa número 54, 55 at sa 56, totoong mabubuting gamot sa saquit nang pag-urong nġ sa panahon; ang mangagamot ay pipili doon sa tatlo, nang lalong bagay sa calooban nang maysaquit. Cun ang ibig lamang ay ang panaugan nġ sa bouan ang babayi, ang *alac* na bilin sa número 55, ay nacacagaling agad sa may saquit. Datapoua cailanġang pacatalastasin nang manġa mangagamot na cun бага ang babayi na hindi dinaraan nang bouan, ay may lagnat pang casama, ó nag-uubo, ó binabalingġoyngġoy, ó payat ang catauan niya, ay capilitang alisin ó paual-in muna itong manġa saquit na ito, bago gauin ang mġa itinuro co sa párrafong ito nang panaugan siya nġ bouan. Caalamalam capag nauala ang manġa saquit na yaon ay pananaugan ang maysaquit di man gamitin. Ang iquinaurong nang panahon sa manġa babayi, ay ang lamig, ang sip-on, ang tacot, ang pagcain nang manteca, bunġa nang cahoy, gatas, ó isda ó nang manġa malalamig, ó manġa mainit na totoo para nang luya, bauang at pimienta, ó mġa ma-aasim, ang pagsasaquit nang pag-gaua at ang pagcapuyat. Caya cailanġan ang houag iuala nġ manġa mangagamot sa canilang loob ang bilin co nang una, sa macatouid; na ang pag-urong nang panahon cun minsa,i, hindi saquit, cundi dala nang ibang saquit, na yaon ang cailanġang alisin muna. Cun бага mauala man yaong saquit, at malacas lacas man ang may catauan, ay hindi pa dungmarating na cusa sa caniya ang ugaling pagdaan nang sa panahon, ay gamutin, nang panaugan siya, ayon sa turo sa capítulong ito.

Páhiná 383

Páhiná 384

475. Cun ang babayi hindi na dinaraan nang panahon sapagca siya,i, matanda na, cun бага bigla ang pagtahan, ó ang pag-urong nang bouan, at dati siyang pinananaugan nang malacas, ay gagamutin nang gayon: Ang maysaquit ay sasangrahan, at cun macalalo ang anim, apat ó tatlong bouan, ay sasangrahang uli. Houag pacanin nang maraming carne ó itlog, at houag painumin nġ *alac*. Cun umaga bago cumain ang maysaquit ay pinaiinom siya nang bilin sa número 24, na yaon ang totoong buti doon, na cailanġang gauin touing icalaua ó icatlong arao. Cun minsan naman bago tumahan ang pagdaan nang sa panahon sa babaying matanda na, ay pinananaugan siya muna nang maraming dugo; at cun gayo,i, houag sangrahan. Datapoua cailanġan ang husay na pagcain pati nang pag-inom, at bucod dito,i, paiinumin nang bilin sa número 24, at maminsan minsang pupurgahin nang bilin sa número 23. Masama roon ang manġa masaclap, at ang guinagamot nang gayon, ay sinisibulan cun minsan nang *cancro* sa *bahay tauo*. Maraming babaying matanda ang namamatay cun bagong tungmatahan ang pagdaan nang panahon sa canila; datapoua mayroong ibang gungmagaling sa rati ang canilang catauan, nauauala ang ibang manġa saquit, at cun minsan ang dating nananalamín, sapagca malabo ang mata, ay nacaquiquita nang magaling, at iniuan ang salamin.

Páhiná 385

Nota. Ang manġa painom nang manġa gamot na hindi maalam doon sa babaying inurunġan nang sa panahon, sa halimbaua ang *alac* na matapang, ang *suma* at ang iba pang gayon ay totoong sama.

CAPÍTULO 77.

Páhiná 386

Ang gamot sa babaying pinananaugan, ó linalabasan nang maraming dugo, na ang tauag nang castila doo,i, flujo de sangre.

476. Ang gagauin sa babaying linalabasan ó pinananaugan nang maraming dugo ay gayon.

Cun бага dating saquit niya yaon at malimit siyang daanan noong hirap na yaon, ang unang cailanġan doon, ay ang husayin ang pagcain at ang pag-inom. Saca bibig-yan ang maysaquit nang bilin sa número 24 at nang sa número 32.

477. Datapoua cun hindi dating saquit niya yaon, cundi dinaraan cun minsan lamang nang siya,i, pinanaugan nang maraming dugo, ay gagamutin para nang pag-gamot sa babaying buntis na talagang ma-cucunan, na yao,i, aquing ituturo sa párrafo 479.

CAPÍTULO 78.

Páhiná 387

Ang gagauin sa babaying buntis na nagcacasaquit saquit, at sa tila macucunan.

478. Ang manġa babaying buntis ay dinaraan nang pagsaquit nang nġipin at ulo, at cun minsa'i, dungmuroal, at ga ibig nilang sumuca cun umaga. Ang totoong gamot dito,i, ang pagsasangra.

479. Cun minsan naman, cun nahuhulog ó lungmulucso ang babaying buntis ó cun lungmacad nang matulin, ó nahirapan nang pag-gaua, ó cun inarauan, ó cun sungmusuca, ó nagalit, ó natacot, ó cun nacainom nang maraming alac ó *cha*, ay sungmasaquit ang caniyang bay-auang na yaong saquit ay ungmaabot hangang hita, bago sumunod doon ang pagsaquit nang tiyan, na dahil doo'i, nahahalatang macucunan siya. Ang gagauin doo'i, gayon: Pinahihiga capagcaraca ang maysaquit, pinipilit siyang tungmahang ilang arao doon sa hihigan, na mababa ang ulo, na ualang quibo, at ualang imic man; sasangrahan agad sa camay hangang sa macuha ang timbang ualo ó siyam na pisong dugo. Houag pacanin nang *carne, itlog*, ó sabao nang *carne*, cundi canin, gatas, etc. na malamig cun canin. Touing icalauang oras, ay iinumina niya ang timbang isang salaping *salitre* ó *nitro* número 20. Bucod doon ay iinumina parati niya ang bilin sa número 2. Mayroong babaying mataba,t, marugo na datihang nacucunan sa tacdang panahon. Ang maigui sa caniya, ay magsangra cun malapit lapit na ang arao nġ pagdaan sa caniya niyong hirap na yaon. Maigui rin sa caniya ang manġa turo co dito rin sa párrafong ito.

Páhiná 388

CAPÍTULO 79.

Ang gagauin cun mahirap ang panġanġanac nang babayi.

480. Maraming totoong babayi, ang namamatay dahil sapagca ualang naalamang anoman ang manġa hilot, at ang manġa nagsisitulong sa babaying nanġanġanac. Ano mang bagay na naririnġig nilang magaling sa nanġanġanac guinagaua pagcaraca, lalo pa cun turo nang matanda, ó nang manġa manġagamot na mangmang, na hindi man marunong bumasa. Ang marahil gauin nang manġa hilot na hindi maalam doon sa babaying nanġanġanac, ay pinaiinomin ang catauan nang *castor, luya, sambong, ruda*, lanġis nang *ambar, alac, triaca, café, aguardiente* ó tubig nang *anis* ó *hinojo*. Itong lahat na bagay pauang masama (ani Tissot) at parang lasong totoo, sapagca nacalalauo,t, nacaliliuag sa panġanġanac, dahil sa cainitan nang manġa gamot na yaon, at yaon din naman ang nagpapainit, at ang ga nagpapatigas ó nagpapaunat sa bahay tauo; pati nang manġa daraanan nang bata cun ipanġanġanac, ay namamaga rin dahilan doon at cungmiquipot. Bucod doon ang babaying pinaiinom noong manġa maiinit na yao,i, ang caniyang marahil masapit, ay ang siya,i, panaugan nang maraming totoong dugo, at matutuluyang mamatay sa loob nang ilang oras.

Páhiná 389

481. Ang totoong sucat gauin sa babaying nanġanġanac, ay ang sasabihin co nġayon, na yao,i, pauang aral ni Tissot at ni Buchan, na sila ang totoong dapat paniualaan, sapagca bihasang totoo sila doon sa manġa bagay na yaon Cun mayroong babaying nanġanġanac na dating malacas siya,t, hindi masasactin at hindi rin sala ang hichura nang caniyang catauan, cun бага mahirap ang caniyang panġanġanac, ay houag siyang dumag-is cun hindi panahon at siya,i, bagcus hihina. Masama ring lamasin, ó iriin nang manġa tauo ang caniyang tiyan, sapagca yao,i, macacamatay sa bata, at ang isa pa,i, ualang paquinabang doon sa gauang yaon. Ang manġa maiinit na gamot na aquing tinuran sa párrafo 480, na sinundan nito ay masama naman. Ang bagay na bagay sa caniya ay gayon: Sasangrahan agad siya sa camay, sapagca yaon ang nacacaulang madali nang manġa pagsaquit nang catauan, at nacacalubay sa manġa casangcapan nang nanġanġanac. Hangang di lumabas ang bata,i, houag pacanin ang may catauan; datapoua mabibig-yan siya nang durog na tinapay na luto sa tubig. Toui siyang iinom, ang ipaiinom ay ang tubig na pinaglutan nang caunting tinapay rin. Susumpitin naman siyang macaitlo cun arao, at macaitlo cun gabi, nang tubig na pinaglagaan nang *culutan*, na may casamang caunting *lana*, ó lanġis na bago nang *niyog*. Saca pinalulucloc na parati ang babayi sa tapat nang isang palioc na puno nang tubig na mainit, at pinasisingauan siya roon, sapagca ang singao nang mainit na tubig ay nacacalambot agad sa catauan. Bucod dito,i, lalahiran nang mantica ang loob nang caniyang punong catauan. Doroonan naman sa ibabao nġ tiyan nang manġa basahang babad sa mainit na tubig, na ito,i, totoong buti rin. Ang manġa itinuturo co nġayon na pauang ualang liuag, ay hindi mahirap gauin, at hindi rin nacacaano sa bata at sa babayi, at maraming totoong babayi ang nacacapanġanac na maigui capag sinusunod nila yaon.

Páhiná 390

Páhiná 391

482. Nġuni cun sala ang lagay nang bata sa tiyan ó cun sala ang catauan nang babayi, ay

hindi magcacasiya ang manġa itinuro co sa párrafong sinundan nito. Cun masama ang lagay nang bata sa tiyan ó cun sala ang paglabas, ay cailanġang hanapin ang isang marunong na hilot, at ang gagauin niya ay gayon: Ang tiyan nang babaying nanġanġanac idiriin nang camay sa manġa taguiliran, at sa ibabao nġ tiyan din na paitaas, nang mahina hinang pagdiriin, nang umurong ang bata, cun sala ang paglabas. Pag napasauli na ang bata sa loob, ay ipinaanyo roon nġ hilot nġ lumabas na mahusay. Cun baga patay ang bata sa tiyan ang gagauin sa babayi, ay yaon ding manġa bilin sa párrafo 481.

CAPÍTULO 80.

Páhiná 392

Ang manġa saquit na marahil sumunod sa panġanġanac nang babayi.

483. Ang manġa saquit na marahil humalili sa panġanġanac nġ babayi ay lima. Ang nauuna ay cun siya,i, binubusan nġ maraming dugo. Ang icalaua,i, ang pamamaga nang *bahay tauo*. Ang icatlo,i, cun hindi lungmalabas yaong ugaling lungmalabas na dugo sa manġa babaying nanġanġanac. Ang icapat ay ang gatas, cun hindi husay ang pagpatunġo sa manġa suso nang babaying. Ang icalima,i, cun hindi lungmalabas ang inunan.

484. Cun baga nang macapanġanac ang babayi, binubusan siya nang maraming totoong dugo, ang gagauin doo,i, sasangrahan, at susundin ang ibang mġa bilin sa párrafo 479. Bucod dito,i, lalag-yan siya sa tiyan at sa bay-auang, pati sa mġa hita nang manġa basahang babad sa *tubig* at sa sucang matapang na magcasingdami, na yaon ay papalitang parati pagca tuyo tuyo na, at inaalís tuloy pag ungmunti na ang paglabas nang dugo.

Páhiná 393

485. Ang pamamaga nang bahay tauo sa loob nang catauan nang babayi caya na-aalaman, sapagca masaquit ang tiyan, at tila nauunat. Cun hipuin, ay lalo pang sungmasaquit. Bucod doon mayroong naquiquitang manchang mapulapula, na nangagaling sa ilalim nang pos-on, at ungmabot hangang pusod. Cun ang may cataua,i, lungmulubha ay ungmiiitim yaong mancha, na yao,i, masama at mamamatay ang maysaquit. Ang isa pa roon ang may cataua,i, totoong hina, at ang muc-ha,i, nag-iiba. Tila nasisira-sira ang bait niya; hindi siya nauual-ang parati nang lagnat; ang pulso,i, mahina,t, matigas; cun minsan sungmusuca siya, ó nagsisin-oc; parating ibig niyang manabi, at cun minsan hindi ungmiihi. Doon sa punong catauan niya mayroong lungmalabas na tubig na mabaho, mapulapula,t, mahapdi, itong ganitong lagay ay masama,t, mapanġanib ang buhay nang babayi. Ang magaling doon ay gayon: Ang maysaquit ay sasangrahan; saca susumpitin nang malimit nang malacucong tubig. Susumpitin naman sa loob nang caniyang punong catauan nang tubig na malacucong rin, ó nang tubig na may casamang gatas. Sa ibabao nang tiyan ay lalag-yan parati nang tubig na pinaglagaan nang *cebada ó palay*, na hinulugan nang *salitre*, timbang saicualo sa isang botella, at siya rin ang caniyang iinumín. Totoong buti namang doonan sa tiyan nang gatas na malacucong tinubigan.

Páhiná 394

486. Cun hindi lungmalabas ang dating lungmalabas na dugo sa manġa babaying nanġanġanac, na yao,i, nacacahila nang maraming saquit na malalaqui, para nang pamamaga nang tiyan; ang gagauin sa maysaquit ay yaon ding manġa bilin sa párrafo 485, na sinundan nito. Ang manġa mainit na gamot na sinabi co sa párrafo 480, ay totoong sama doon, at parang lason sa maysaquit.

487. Ang babaying nanġanġanac, ay linalagnat cun minsan nang malaqui, cun bagong nagcacagatas ang caniyang suso; at ang maigui sa caniya, nang houag siyang lagnatin ay pasusuhin ang bata pagdaca, mula sa arao nang caniyang panġanġanac; at nang mauala ang lagnat na malaqui na dala nang gatas, ay magaling ang pag-inom nang tubig na pinaglagaan nang *cebada ó palay* na may salitreng casama, ayon sa turo sa párrafo 485, at ang pagsumpit nang tubig na malacucong.

488. Yaong manġa babaying mahina na di inaalagaang maigui, capag sila,i, nacapanġanac, ó cun nagsasaoli agad sa canilang dating guinagaua, ay nagcacasaquit, sila cun minsan nang sari saring saquit, na ang dahilan noon ay ang di paglabas nang ugaling lungmalabas na dugo sa manġa nanġanġanac. Caya sapagca nagugulo, at hindi husay ang pagbucod nang gatas sa suso,i, sinisibulan ang may catauan nang minsan nang manġa sibol, na ang tauag nang manġa medicong castilla doo,i, *depósitos lácteos*. Itong manġa ganitong sibol ay totoong sama at lalo pa cun tungmutubo sa loob nang catauan; nġuni marahil sumibol sa manġa hita. Ang gagauin agad doo,i, paiinumín ang maysaquit nang bilin sa número 58, at tapalan ang sibol nang bilin sa número 59. Itong manġa gamot na ito ay nacacauala nang sibol sa calauonan; datapoua cun baga nagnanana, ay cailanġang hiuain nang marunong, at gagamutin para nang *baga* sa párrafo 253.

Páhiná 395

489. Cun minsan naman ang manġa suso, ay yaon ang sinisibulan, sapagca ang gatas ay napapataha,t, ga natutulog doon; at cun hindi gamutin pagcaraca itong ganitong manġa pamamaga nang suso, ang sibol ay tungmitigas na cun malauon naguiguing cáncro, na sa lahat na saquit yaon ang lalong masama,t, mahirap. Ang gagauin doon ay tapalan macalaua maghapon nang tinapay at gatas hangang sa pumutoc at magnana, ayon sa turo ni Buchan. Ito,i, gagauin cun baga nahahalatang puputoc at magnanana. Datapoua cun ang bucol sa suso ay lauon nang tungmubo, at hindi masaquit, ay houag tapalan nang anoman. Ang manġa tapal na mayroong taba ay masama roon. Cun baga ang sibol ay naguiguing *cáncro* na, ang magaling lamang doon ay ang turo sa número 60; at ang may catauan ay palolonoquin nang bilin sa número 57, na nacacagaling cun minsan sa calauouan. Itong lahat ay uica ni Tissot.

Páhiná 396

490. Ang manġa babaying nagpapasuso, nahihirapan cun minsan dahil sa napapacnos ang manġa utong nang suso nila. Ang pag-gamot doo,i, ualang liuag. Magtunao ca sa isang taza nang caunting pagquit, at isang gayon ding lanġis na bago nang niyog, at yaon ang ilahid doon. Ang bilin sa número 66 ay mabuti rin. Cun hindi nauauala yaong saquit na yaon, ay purgahin nang caunting maná ó ruibarbo.

Páhiná 397

491. Cun бага mayroong babaying nacapanġanac na, at hindi lungmabas ang inunan, ang mabuti doo,i, sangrahan sa camay cun бага malacas ang babayi, at gauin ang ibang manġa bilin sa párrafo 481. Ang gaua nang iba,i, ang isang sariuang taying cabayo tinutunao sa alac sa misa at ipinaiinom sa maysaquit. Ang guinagamit nang iba,i, ang taying tuyo. Cun hindi rin lungmalabas ang inunan, at mayroong marunong na tauo,i, lahiran muna ang caniyang camay nġ mainit na lana, at ipasoc niya sa loob na marahan-dahan, at caniyang hilahin mayamaya. Datapoua ang uica nang ibang maaga médico, na bihirang babayi ang nabubuhay cun hilahin ang inunan.

Nota. Cun minsan ang babaying bagong nanġanac ay linalagnat siya nang lagnat na may casamang butil na marami sa catauan, na yao,i, pinanġanġanlang *lagnat na daua*, na sinaysay na sa capítulo 59.

CAPÍTULO 81.

Ang gamot sa sangol cun hindi iniilaguin niya ang caunaunahang ugaling ilaguin nang manġa bagong panġanac na bata.

492. Ang manġa batang bagong panġanac ay puno ang canilang sicmura sampon nang manġa bituca nang duming maitim na malapot at malagquit, na cundi iilaguin agad nang sangol, ay mapanġanib ang caniyang buhay. Caya nang lumabas yaong duming yaon sa catauan nang bata, ang gagauin doo,i, gayon: Houag munang pasusuhin ang bata hangang di macalalo ang isang boong arao. Painumin ang bata nang *tubig* na sinamahan nang caunting *azúcar ó pulot*. Bucod dito,i, mapaiinom ang bata touing icapat na oras nġ *jarabe de chicorias* (dilang usa) na sinamahan nang caunting *maná*. Nġuni, ang uica ni Buchan, na ang lalong magaling sa lahat na gamot, ay pasusuhin ang bata capag naiibig niyang sumuso, sapagca ang unang gatas nang babayi ay nacacapurga sa manġa sangol.

Páhiná 398

CAPÍTULO 82.

Ang gamot sa manġa sangol cun unġmaasim ang nadoroon sa canilang sicmura.

493. Ang gatas na sinususo nġ manġa bata ay marahil umasim sa manġa sicmura nila, na doon nangagaling ang mġa *cólico*, ang manġa *convulsión*, ang pag-iilaguin ó ang pagsuca nila. Ang magaling doon ay ang *jarabe de chicorias* (dilang usa); at nang houag daanang uli ang bata noong saquit na yaon, ay painumin arao-arao macaitlo nang timbang calahating saicualo ang isang inom, nang bilin sa número 61, cun malaqui ang saquit; datapoua cun munti ang saquit, ay sucat na sa caniya ang isang inom ó dalaua arao-arao. Ang *aceite de almendras* ay masama roon.

Páhiná 399

494. Ang manġa sangol ay malimit daanan nang *cólico* sa manġa unang bouan nang canilang buhay. Ang magaling doon ay sumpitin nang tubig na pinaglagaan nang *manzanilla*, na hinulugan nang caunting sabón, ganga bot-o nang pimienta calaqui. Cun minsan masamang sumpitin ang bata; at cun gayon ay na-aari ang manġa calillang *sabón ó pulot*. Nacaguiguinahaua sa manġa batang dinaraan nang *cólico* ó nang pagsaquit nang tiyan nang isang basahang babad sa mainit na tubig na pinaglagaan nang *manzanilla* at caunting *triacá*, na itatapal sa tiyan.

CAPÍTULO 83.

Ang pagpambo sa manġa sangol.

495. Ang boong catauan nang batang bagong panġanac ay puno nang libag, na gaua nang caniyang linanġuyang tubig sa loob nang *bahay tauo*. Nang macuhang madali yaong libag na yaon sa catauan niya, ang magaling sa lahat, ay pambohan nang dalauang bahaguing tubig at nang isang bahaguing alac, na yao,i, itutuloy nang ilang arao. Cun бага malapot at malagquit yaong libag na yaon, na cunġmacapit sa catauan nang bata, ay ma-aalis nang tubig na pinaglagaan nang *manzanilla* na may casamang *sabón* na ganga *patani* calaqui.

Páhiná 400

496. Ang manġa bata,i, maigui pambohan pag nacalalo na ang labingdalaua, ó labinlimang arao nang panġanġanac sa canila. Ang ipapambo roo,i, ang malamig na tubig na ualang calahoc na anoman. Itong gauang ito,i, magaling gauin arao-arao, sa panahon man nang tag-guinao ó tag-sigua, sapagca totoong nacacapagpalacas sa catauan nang bata. Ang hindi lamang babasain ay ang tuctoc nang ulo, yaon bagang nahihipong malata sa itaas nang ulo nang manġa bata. Pagca

Páhiná 401

napambohan na ang bata,i, masamang paramtan n̄g maraming damit. Ang man̄ga batang maysaquit ay houag pambohan.

CAPÍTULO 84.

Ang gagauin sa batang nagcacasaquit cun sinisibulan nang n̄gipin.

497. Ang ugaling panahon nang pagsibol nang n̄gipin sa man̄ga bata,i, sa icaanim ó sa icapitong bouan nang canilang buhay. Ang unang sungmisibol ay ang sa harap; sungmusunod ang man̄ga pinacapan̄gil, at ang catapusang sungmisibol ay ang man̄ga bag-ang. Sa dacong icadalauang puong taon nang buhay n̄g tauo, mayroon namang sungmisibol na apat na bag-ang din, na ang pan̄galan nang man̄ga tauo doo,i, ang bag-ang nang *bait*.

498. Ang batang nagcacasaquit, cun sinisibulan nang n̄gipin, ay cailan̄gang sumpitin nang tubig na pinaglagaan nang *culutan* lamang, ó purgahin caya n̄g mahinang purga, parang *magnesia ó ruibarbo, ó hojas de sen*. N̄guni cun dinaraanang paguilaguin ang bata, ay hindi cailan̄gan ang sumpit at ang purga. Masama naman pacanin nang marami. Datapoua mabuti painumin nang maramirami sa dati. Ang m̄ga n̄gidn̄gid ay lalahiran nang macaitlo ó macaapat arao-arao nang *pulot puquiotan*. Magaling na totoo sa man̄ga batang nagcacasaquit, at sa nag-uubong parati cun sinisibulan nang n̄gipin, ang sahing na tutunauin sa apoy bago ilatag sa basahan, at itapal sa licod nang bata sa pag-itan nang dalauang balicat.

Páhiná 402

CAPÍTULO 85.

Ang gamot sa batang may bulati sa tiyan.

499. Caya nahahalatang mayroong bulati sa tiyan nang bata, sapagca siya,i, dinaraanang parati nang *cólico*. Cun umaga mayroong maraming lauay sa caniyang bibig, at ang hiniñga ay iba sa rati ang amoy na tila maasim; ang ilong ay parating quinacamot at macati. Cun minsan nananab-ang nang pagcain; cun minsan malacas cumain; idinaraying ang sicmura, ó sunmusuca caya cun minsan; hindi manabi siya; datapoua ang marahil dumaan sa man̄ga batang gayon ang sila,i, nag-iilaguin nang tila hilao; ang tiyan ay malaqui, at ang ibang cataua,i, yayat; ang maysaquit ay mahina, at ga namamanglao; ang palibot sa mata,i, tila morado ang color; ang muc-hâ,i, nag-iibang parati; ang may catauan nauuhao at cun natutulog, tila naguiguicla; bucod dito,i, nan̄gan̄galitngit. Mayroong batang hindi lumagay cun mayroong bulati; dinaraanang cun minsan ang gayong maysaquit nang *síncope ó convulsión*. Cun minsan nahihilim, ó pinapauisan nang malamig; lungmalabo ang pagtin̄gin nang may catauan, pati nang voces niya,i, hungmihina. Ang man̄ga n̄gidn̄gid ay tila nabubuloc. Cun minsan nagsisin-oc na parati ang may catauan; ang pulso ay munti at hindi husay; cun minsan may ubong caunti na ualang inilulura. Cun doon sa iniilaguin nang may catauan mayroong naquiquitang tila boto nang *melón ó calabaza,i*, caalam-alam mayroon sa caniyang tiyan na bulating mahaba na may casucasuan malapad at maputi, na pinan̄gan̄ganlang *tenia ó solitaria*.

Páhiná 403

500. Maraming totoong bagay ang iguinagamot sa saquit na ito. Ang isang totoong galing sa saquit na yao,i, ang bun̄ga nang *niyogniyogan*. Ang tatlong bun̄ga ay sucat na sa batang mayroon tatlong taon; ang apat na bun̄ga sa mayroong apat na taon, at ang lima sa ang edad niya ay limang taon. Itong bun̄gang ito ipinacacain sa batang maysaquit cun umaga bago siya cumain; n̄guni cun baga may lagnat, hindi sucat pacanin noon. Ang maysaquit na pinacain nang *niyogniyogan* cun umaga, ay pupurgahin nang bilin sa número 63. Itong man̄ga sinabi co, siya ang gamot sa man̄ga bulating mabibilog. Itong man̄ga batang malimit magcabulati sa tiyan ay masamang pacanin nang man̄ga maliuag matunao sa sicmura, para nang man̄ga hilao na bun̄ga nang cahoy, ó man̄ga gulay na hindi lutong maigui.

Páhiná 404

Nota. Nang mapalabas ang bulating maputi na mayroong ulo, at man̄ga casucasuan na tinatauag na *tenia ó solitaria*, ay painumin ang maysaquit na matanda nang tubig na pinaglagaan nang balat nang ugat nang *granada*. Datapoua houag painumin pagdaca nang marami macacasama sa caniya. Ang isa pang totoong malacas na gamot sa lahat na bagay na bulati ay ang dagta nang *papaya*, yaon bagang nangagaling sa bun̄gang mura na sinusugatan nang tumulo. Ang man̄ga bata,i, binibig-yan nang timbang saicapat hangan sa timbang cahati noon, at linalahucan nang gatas nang calabao ó cambing; ang matandang tauo,i, binibig-yan nang marami. Cun ualang gatas na calahoc ang dagta,i, hindi maiinom nang tauo.

Páhiná 405

CAPÍTULO 86.

Ang gagauin sa man̄ga batang dinaraanang convulsión para nang suba, sauang, taon, ó alferecia, at ang iba pa, pati nang gamot sa batang tila hinihica na main̄gay ang paghin̄ga, na ang pan̄galan sa gayong saquit ay croup.

501. Cun mayroong batang dinaraanang nang *suba*, *sauan* ó ibang bagay na *convulsión*, caalamalam ang totoong pinanġagalingan noong manġa saquit na yao,i, ang maasim sa sicmura, ó ang pagsibol nang nġipin, ó ang bulati, ó ang hindi paglabas nang unang iniilaguin nang batang bagong panġa-nac. Cun gayon ay susundin ang manġa turo sa párrafo 414 at 415, at gagauin ang manġa bilin sa manġa capítulo 81, sa 82, sa 84 at 85. Nġuni bucod doon sa manġa dahilang yaon, mayroong tatlo pa mandin na cun minsan nacacapagdala nang *convulsión* sa manġa bata, sa macatouid: cun mayroong manġa bagay na nabubuloc sa sicmura,t, tiyan nang bata, na yaon ang isang dahilan. Ang icalaua cun ang gatas nang nagpapasuso ay masama; at ang icatlo, cun ang bata,i, nalalagnat, lalo pa cun tiniticdas ó binubulutong.

Páhiná 406

502. Caya nahahalatang mayroong nabubuloc sa sicmura nang bata, sapagca pinacain ó pinasuso nang marami na hindi macayanan nang caniyang sicmura, ó sapagca pinacain nang sarisaring bagay na hindi nagcacaayon. Bucod dito ang gayong bata,i, nananab-ang nang pagcain; natatamlay siya, at hindi natutulog nang mahimbing. Ang dila niya,i, marumi; ang color nang balat ay masama, at lungmalaqui ang tiyan. Cun baga caya *quinconvulsión* ó cunmiquinal ang catauan nang bata ay dahil dito, ang magaling doo,i, houag pacanin nang marami; sumpitin nang malacucong tubig at purgahin nang jarabe nang *chicoria* (dilang usa) ó nang caunting *maná*.

Páhiná 407

503. Cun minsan naman caya sinasauan, ó sinusubaan ang bata, sapagca ang gatas nang nagpapasuso sa caniya ay masama; sa macatouid, cun ang nagpasuso ay nagagalit nang malaquing pagcagalit, ó namanglao, ó natakot, ó napagod nang paggawa, ó nainitan, ó nacacain nang manġa cun ano ano, ó nagcasaquit, ó nacainom nang alac, ó cun pinananaugan nang panahon, cun datidating sungmasama ang caniyang pagcaramdam, cun pinananaugan siya nang sa panahon. Cun ang babaying nagpapasuso sa bata dinaanan noong manġa bagay na yaon, ang gatas niya,i, sungmasamá at nacacapagcasaquit sa sungmususo, na cun minsan,i, iquinamamatay niya agad. Ang mabuti doo,i, gayon: Ang bata houag pasusuhin nang babaying maysaquit, hangan di mauala ang caniyang masamang pagcaramdam; ang bata,i, susumpitin naman, at painumin nang maraming tubig na malamig; ang ipacacain sa bata sa dalaua ó tatlong arao ay *atole* ó *tinapay* na durog sa tubig, na ualang gatas. Cun hindi pa nauauala ang saquit nang bata, ay painumin nang timbang piso, ó tatlong salapi nang *jarabe* nang *chicorias* (dilang usa). Magaling din ang *maná*, na cahati ang timbang. Ang babaying nagpapasuso,i, maigui magsumpit siya, at ang gatas na masama palabasin sa suso.

Páhiná 408

504. Cung baga ang *convulsión* nang bata sungmasama sa bulutong, ó ticdas, ó sa ibang bagay na lagnat, ay hindi cailanġan ang ibang gamot doon, cundi ang iguinagamot sa saquit na casama nang *convulsión*.

Nota. Mayroong batang dinaraanang nang mahirap siyang macahinġa, naanaqui *hinihica*; ang tauag nang manġa medico sa gayong saquit ay *croup*. Ang maigui doo,i, ibabad ang paa nang bata sa mainit na tubig, at cunan nang dugo, bago sumpitin agad nang culutan na magaling samahan nang timbang cahating *ingo*, na yaon ang isusumpit doong parati; maigui rin doon ang isang tapal na *sahing* sa pag-itan nang dalauang balicat, ayong sa turo co sa párrafo 498; mabuti namang lag-yan nang isang fuente.

505. Ang *triac* ay masama sa manġa batang dinaraanang nang *convulsión*. Datapoua mabibig-yan din nang *triac*, pagca guinagaua na ang manġa itinuturo co sa capítulo ito, at hindi rin nauauala ang *convulsión*. Gayon din cun mapanġanib na totoo ang buhay nang bata, ó cun ang pinagmul-an nang *convulsión* ay ang siya,i, natakot mabibig-yan din nang *triac*.

Páhiná 409

506. Mayroong malimit daanan nang *sauan*, *suba*, ó nang ibang bagay na *convulsión*. Ang pag-gamot sa gayong bata ay maliuag. Magaling doon ang *quina* (dita) número 14, at pambohan sa malamig na tubig.

CAPÍTULO 87.

Aral na nauucol sa pangasangra sa manġa maysaquit, pati na pagpapacapit sa linta.

507. Dalaua ang dahilan na sucacat ipagsangra sa tauo: ang nauuna, cun marugo ang may catauan; ang icalaua, cun ang dugo niya,i, *ungmiinit* na yao,i, pinanġanġanlang *inflamación de sangre*.

508. Sa manġa sasabihin co nġayon mahahalatang marugo ang may catauan; sa macatouid: Cun siya,i, malacas cumain; cun siya,i, cunmacain nang maraming *carne*, ó ungmiiinom nang alac; cun hindi sungmasama ang damdam nang caniyang sicmura; cun mahaba ang caniyang tulog, cun hindi siya binabalinġoyngoy, ó hindi binubusan ó pinananaugan nang maraming dugo. Cun gayo,i, marugo ang may catauan. Gayon din, cun dati na siyang binabalinġoyngoy, at saca nauala sa caniya yaon; cun ang pulso,i, puno at malacas; cun ang color nang balat niya ay mapula sa rati; cun ang caniyang pagcatulog ay mahaba sa rati, at hindi lubhang mahimbing; cun ga hinahapo agad pagca siya,i, gungmagaua nang anomang gaua, ó cung lungmalacad; cun baga siya,i, nalilio, lalo pa cun ibinababa niya ang ulo, at biglang itinataas; ang pagsaquit nang ulo cun hindi dating sungmasaquit; cun mainit ang pagcaramdam nang may catauan; cun ang caniyang pagcaramdam ay ga tinutudloc siya nang carayom sa boong catauan; lalo pa cun siya,i, napagal nang pag-gaua nang anoman; cun gungmiguinhaua ang pagcaramdam cun siya,i, binalinġoyngoy.

Páhiná 410

Cun nararamdaman nang may catauan ang marami dito sa manġa tinuran co nġayon, ay mabuti sangrahan; nġuni cun ang isa ó dalaua lamang sa manġa sinabi co nġayon ang caniyang nararamdaman ay hindi sucát sangrahan.

509. Ang cainitan nang dugo na yao,i, isa pang dahilan na sucát ipagsangra sa maysaquit, ay sungmasama sa manġa saquit na sarisari, na paraparang aqing nasaysay na, sa canicianyang capítulo, na doon babasahin ang gagauin.

Páhiná 411

510. Ang hindi sucát sangrahang hamac cundi utos nang marunong na médico, ay ang manġa sasabihin co nġayon, sa macatouid: ang manġa matatanda na, na gungmagamit sa anim na puong taon, at ang manġa sangol; ang dati nang mahina ang catauan; cun ang pulso nang may catauan ay munti, malambot at mahina, ó cun sa pagtiboc nang pulso mayroong pagca liban; cun namumutla ang balat nang may catauan; ó cun nanlalamig at namamaga (na malambot hipuin) ang manġa paa,t, camay niya; cun ang sicmura ay lauon nang panahong gulo; cun binabalingoyngoy nang malacas; cun sinisibulan ang may catauan nang maraming bucol. Ang pagsasangra nġa sa tauo sa gayong manġa lagay ay masama, cun hindi batol nang maalam na médico, ó cun ualang sadyang bilin dito sa librong ito.

511. Sa lupa nang castila, ang maysaquit na sinasangrahan, ay nacucunan nang timbang ualo ó sangpouong pisong dugo sa isang pagsasangra, sapagca ang castila ay marugo. Dito sa Filipinas ang tagalog na hindi lubhang cungmacain nang carneng marami hindi sucát cunan nang gayong caraming dugo. Sucát na roon, (ani P. Clain) ang timbang tatlo ó apat na pisong dugo, ó ang ga isang taza carami. Ang pagsasangra ay hindi maliuag matutuhan nang alin mang tauo, cun naquitang minsan ang paraan. Ang tauo,i, masasangrahan sa alin mang ugat nang caniyang catauan; houag lamang doon sa manġa ugat na nadoroon sa piling nang may tungmitiboc na pulso.

Páhiná 412

512. Cun ualang marunong sumangra, na-aari ang *linta* ó ang *ventosa*. Ang anim, ó ualo, ó sampouong *linta* pinacacapit sa laman nang tauong cucunan nang dugo; at nang cumapit ang *linta*, ay maigui basain ang laman nang mainit na tubig, ó lahiran nang dugo nang *sisiu*, ó azúcar; madali ring pigain ang dulo nang isang pacpac nang *sisiu*. at basain ang laman niyong pinacatubig na lungmalabas doon din sa dulo nang pacpac, na nababaon sa catauan nang manoc. Nang bumutao ang *linta*, cun бага hindi siya cusang bungmubutao, ay basain ang ulo niya nang suca, ó lapitan nang isang бага. Yaong lugar na quinapitan nang *linta*,i, maiguing hugasan nang tubig na sinucaan, nang mauala ang pinaca camandag nang *linta*. Cun hindi ungmaampat ang dugo ay tacpan ang sugat nang gaboc nang papel sangley na sinunog ó nang quinayod na *culatculat*, ó yaong tila cabuting sungmisibol sa manġa cahoy para nang turo sa párrafo 316 ó sa 293. Datapoua cun minsan lalong madaling maampat ang dugo, pag hindi tinacpan ang sugat nang anoman; sapagca ang dugong lungmalabas palibhasa,i, tungmitigas ay siyang cusang nagpapaampat sa ibang dugo. Maigui rin ang bahay nġ anlalaua. Cun *ventosa* ó tandoc ang gagamitin, ay cadlitan muna ang maysaquit, bago tacluban nang *ventosa* ó *tandoc* ang lugar na quinadlitan. Datapoua ito,i, malauon at hindi totoong magaling.

Páhiná 413

CAPÍTULO 88.

Aral na nauucol sa pag purga at sa pagpapasuca sa manġa maysaquit.

513. Cailanġang purgahin ó pasucahin ang tauo, cun mapait ang caniyang bibig; cun ang dila pati nang nġipin ay marumi; cun mayroong masaquit sa tiyan, ó sa sicmura, na yao,i, hanġing nacuculong doon, na ang panġalan nang castila sa gayo,i, *flatos*: cun ang may catauan ay nanabang nang pagcain, ó cun naiibig niyang sumuca; cun ang isinusuca niya,i, mapait; cun tila may mabigat sa sicmura, sa bayauang at sa tuhod; cun hindi malacas na para nang dati ang caniyang catauan; cun sungmasaquit ang ulo, ó cun nalilio ang may catauan, ó cun siya,i, nahihilim; cun hindi husay ang caniyang pananabi, na cun minsan malabnao at marami cun minsan caunti at matigas ang inaiilaguin niya; cun ang pulso ay mahina at hindi lubhang husay na para nang dati.

Páhiná 414

514. Cun nararamdaman nang may catauan ang marami dito sa manġa sinabi co nġayo,i, maigui big-yan siya nang purga, ó pasuca; nġuni cun minsan ang purga,i, magaling pa sa pasuca doon; at cun minsan ang pasuca magaling na lalo sa purga. Caya nġa yata nang maalaman nġ mangagamot cun cailan bagay doon ang purga, cun cailan ang pasuca ay tatandaan niyang maigui ang sasabihin co nġayon: Cun ang bibig nang may catauan ay mapait, at ga parating ibig niyang sumuca, ó siya,i, sungmusuca nġa, ay maigui pasucahin; sapagca ang masama ay ang sicmura. Datapoua cun ang nararamdaman nang may cataua,i, hindi itong manġa bagay na ito, cundi ang ibang manġa sinabi co sa párrafo 513, magaling sa caniya ang purga sa pasuca, lalo pa cun mayroong hanġin sa tiyan, ó sa sicmura, ó cun masaquit ang bayauang; at tila mayroon siyang nararamdamang mabigat sa tuhod.

Páhiná 415

515. Masamang purgahin, ó pasucahin ang aqing sasabihin nġayon, sa macatouid: ang nalalagnat na tauo sa oras nang pagcalagnat niya, cun бага siya,i, nalalagnat nang malaqui; ang tuyo ó payat na totoo ang caniyang catauan; cun ang pinagmul-an nang saquit ay cahinaan nang catauan; cun pinanaugan nang sa panahon ang babayi; cun ang may cataua,i, nagcasaquit, at ang caniyang saquit ay nauauala na sa pauis, ó sa pag-ilaguin, ó sa pag-ihi, ó sa pag-babalingoyngoy; ang tauong piyohin, cun dinaraan nang saquit na yaon; gayon din cun totoong hina ang manġa litid nang may catauan.

516. Mayroong tauo na mabibig-yan nang purga (cun baga cailanġang purgahin) bago masama roon ang pasuca, sa macatouid: ang tauong marugo párrafo 508; ang binabalinġoy; ang lungmulura ó sungmusuca nġ dugo; ang babaying pinanaugan nang maraming dugo, at ang manġa babaying buntis. Itong manġa ganganito,i, hindi sucát pasucahin; datapoua mabibig-yan sila nang purga.

Páhiná 416

517. Cun mayroong tauong pinurga ó pinasuca, at siya,i, nag-iilaguin, ó sungmusuca nang totoong daming lubha, ó nahihirapan siyang totoo nang pagsuca, ó nang pag-iilaguin, ó cun siya,i, *nadedesmayo*, ó dinaraanang nang *convulsión* ó pagquinal nang catauan gaua nang pasuca ó purga, ang magaling ay painumin nang malacucong *tubig ó gatas* ó azúcar, ó pulot, ó nang tubig, na pinaglagaan nang *cebada*. Saca susumpitin nang tubig na may casamang *gatas* at pula nang *itlog*. Magaling ding tapalan ang maysaquit sa tiyan nang manġa basahang babad sa mainit na tubig, na sinamahan nang caunting *triaca*. Cun napapacarami ang pag-iilaguin nang maysaquit, at hindi siya nalalagnat, at hindi rin mainit ang pagcaramdam niya, ang isumsumpit sa caniya na itinuro co sa itaas, ay malalahocan nang caunting *triaca*. Cun ang maysaquit, ay sungmusuca nang totoong lacas at hindi siya nag-iilaguin, ay lilimitan ang pagsumpit na may casamang *lana*, nġuni houag lagyan nang pula nang *itlog*. Maigui namang basain ang camay at ang paa, pati nang pouit at tiyan nang maysaquit nang tubig na malacuco.

Páhiná 417

518. Cun minsan masama sama man ang pagcaramdam nang tauo,i, hindi cailanġang siyang purgahin ó pasucahin. Sucat na roon cun minsan ang siya,i, uminom nang maraming malamig na tubig, at lumiban siya sa isang pagcain arao-arao, at houag siyang cumain nang manġa maliliuag matunao sa sicmura niya.

519. Cun mayroong tauong pasusucahin, ay doon sa manġa número 34 at sa 35, maquiquita nang mangagamot ang ugaling pasucang guinagamit sa manġa castila, sa macatouid, ang *tártaro emético* at ang *ipecacuana*. Ang ibang manġa pasucang bilin doon sa número 34 at sa 35, ay paraparang magaling din, at ualang liuag. Ang mangagamot ay macapipili doon nang balang caniyang ibig. Cun mayroong pupurgahing tauo, ang bilin sa número 21, sa macatouid, ang *jalapa*, *sen* at *crémor* ay totoong buti. Datapoua cun ang pupurgahin ay babaying buntis, sucát na roon ang *maná ó cañafistula* timbang cahati. Magaling din sa manġa babaying buntis, cun cailanġang purgahin ang timbang sa icaualong ruibarbo na ibababad na magdamag sa isang tazang tubig, bago inumin nang babayi cun umaga yaon ding tubig na pinagbabaran noon, na ito,i, gagauing ilang arao. Sa manġa babaying nanġanac ay sucát na roon yaon ding purga nang *maná ó cañafistula* timbang cahati, cun baga cailanġang purgahin ayon sa turo sa párrafo 513 at 514, at capag nacalalo na ang isa ó dalauang arao nang caniyang panġanġanac. Datapoua bago purgahin nang *maná ó cañafistula* ay mabuti sumpitin muna nang tubig na pinaglagaan nang culutan na ualang *asin*, at cun baga gunmagaling ang caniyang pagcaramdam, ay houag nang ituloy ang purga. Gayon din ang gaua sa babaying buntis, bago ituloy ang pagpurgang sa caniya. Nġuni ang maiguing isumpit doon ay ang *sabao* nang *sisiu* na ualang asin, ó atoleng canin na sinamahan nang dalauang pula nang itlog at caunting *azúcar*. Ang casucatang isumpit doon, touin susumpitin ang babaying buntis ay calahating tagayan carami; at cun hindi nauauala ang casaman nang caniyang pagcaramdam, ay purgahin nġ *maná ó cañafistula* para nang uica co sa itaas. Ang pasuca ó purgang dapat sa tauong nagcacasaquit nang anomang bagay na saquit ay doon hahanapin nang mangagamot sa manġa capítulong quinasusulatan nang saquit nang may catauan.

Páhiná 418

Páhiná 419

520. Ang timbang nang ipinupurga ó ipinasusuca sa tauo, na nabibilin dito sa librong ito, ay sucát, ó bagay sa lalaquing matanda,t, malacas; cun hindi naniniya yao,i, mararagdagan pa nang sa icapat ó sa icatlong bahagui noong timbang na yaon; at cun hindi pa mandin magcasiya ang gayong carami, ay houag nang daragdagan, macacamatay sa tauo yaon. Ang gagauin lamang doon pagca binibig-yan nang purga ó pasuca, at hindi siya nag-iilaguin ó sungmusuca ay painumin nang isang tazang malacucong tubig, na sinamahan nang asin, timbang tatlong saicaualo sa anim na tazang tubig, at palacarin siya sa bahay.

521. Ang tauong pupurgahin ó pasusucahin, ay hindi sucát cumain muna nang marami sa loob nanġ isang arao, cun quinabucasang talagang bibig-yan siya nang purga ó pasuca; magaling naman ang siya,i, uminom nang ilan tazang tubig na malacuco doon din sa arao na yaon, bago magpurga nang quinabucasan. Cun pinainom na nang pasuca ang may catauan, ay houag siyang iinom muna hangang hindi maramdaman niyang magsusuca na; at pagca siya,i, sungmusuca na, ay cailanġang uminom siyang parati nang malacucong tubig, ó tubig na pinaglagaan nang caunting *manzanilla*. Ang tauong pinurga, ay mabuting painumin nang sabao ó nang tubig na malacuco, na may *azúcar* ó pulot na casama, hangang siya,i, nag-iilaguin. Masama namang magpahanġin ó lumabas sa bahay, cun hindi pa nacacalalo ang isang arao at ang isang gab-i, cun baga *sampaloc ó cañafistula* ang ipinurga sa caniya; nġuni cun ibang bagay ang ipinurga doo,i, houag siyang lumabas sa bahay hanġang di macaraan ang dalauang arao at ang dalauang gab-i.

Páhiná 420

522. Cung cailanġang purgahin, ó pasucahin ang tauo, ay cailan mang panahon mapupurga ó mapapasuca siya; at hindi sucát bacayan ang arao ó ang bagong bouan, para nang guinagaua nang manġa mangagamot na mangmang, na maraming totoong tauong cauaa ang inaalsan nila nang buhay, sapagca hinihintay ang gayong arao nang bouan sa pag-gamot sa mġa maysaquit. Cun minsan cun nacalalo ang carampatang panahon, na gagaling siya sana cun pinurga ó pinasuca, ay hindi na maari ang siya,i, gumaling, at ang arao pati nang bouan na guinaua nang ating Panġinoong Dios dahilan sa tauo, yao,i, guinagauang paraan nang manġa manġagamot na hunghang, nang pananampalasan sa buhay nġ tauo. Gayon din cun malaqui ang saquit nang babayi at cailanġang purgahin, bagaman siya,i, dinatnan nang sa panahon ay capilitang purgahin.

Páhiná 421

CAPÍTULO 89.

Casaysayan na nauucol sa pulso nang tauo.

523. Ang pulso nang tauong matanda, na ualang saquit ay tungmitiboc n̄g macaanim na pouo, hangan sa macapitong pouo sa loob nang isang *minuto*. Ang isang oras mayroong anim na pouong *minuto*. Cun ang tauo,i, nacalalo na sa anim na pouong taon n̄g caniyang edad, ay dungmadalang dalang sa rati ang pagtiboc n̄g pulso niya. Cun ang tauo ay bata pa, na hindi ungmaabot sa labing ualo, ó dalauang puong taon nang caniyang edad, ay matulin ó madalas ang pagtiboc nang pulso; ang sa man̄ga sangol lalo pang matulin. Manaa ang isa pang pinagcacaquilalanan n̄g cahusayan ó caguluhan n̄g pulso, ayon sa aral ni *Solano* na médicong castilang marunong na totoo sa una. Cun mula sa isang paghin̄ga nang tauong ualang saquit at tahimic ang lagay hangan sa ungmuuli yaong isang paghin̄ga, tunmitiboc ang pulso nang macaapat; ay totoong galing at husay. Ang macalimang tumiboc sa loob n̄g isang boong paghin̄ga,i, masama sama na nang caunti. Cun macaanim tumiboc ay masama na, at may lagnat na malaqui ang may catauan; at cun sa isang paghin̄ga ay tumiboc nang macapito ó macaualo ay malubhang totoo ang maysaquit. Sa macatouid, sa loob n̄g isang boong paghin̄ga n̄g tauong ualang saquit, ang pulso n̄g matandang tauo,t, malacas, at tungmitiboc na macaapat ó mahiguit higit doon; sa loob nang dalauang paghin̄ga ay macaualo, ó macasiyam tumiboc. etc.

Páhiná 422

524. Nang matalastas nang man̄gagamot ang man̄ga nauucol sa casaysayan n̄g pulso, ay tatandaan niya ang aqing sasabihin dito n̄gayon: Ang pinan̄gan̄ganlang *pulso* (yaon bagang nararamdamang tungmitiboc sa catauan n̄g tauo) yao,i, *dugó* lamang, na napaparaan sa caniyang pinaca alulod ó canal. Ang canal na dinaraan nang dugo ay dalauang bagay; ang isa,i, pinan̄gan̄ganlan nang castilang *arterias*, na yaon ang tungmitiboc na hindi rin naquiquita nang mata, sapagca malalim lalim sa laman ang quinalalag-yan. Ang icalauang bagay na pinaca alulod na dinaraan nang dugo ay hindi tungmitiboc, at naquiquita nang mata, na yaon ang pinan̄gan̄ganlang *ugat* nang tagalog, sa uicang castila,i, *venas*; na yaon din ang hinihiua nang lanceta, cun ang tauo,i, sinasangrahan. Ang dugo naman nang tauo ay parati nang parating lungmalabas, at ga tinatapon nang puso nang malacas na pagca tapon, na pinaaabot hangan sa man̄ga caduluduluhan nang catauan. Itong pagtulac ó pagtapon nang puso nang dugo hangan sa man̄ga catapusan nang catauan ay yaon ang pulso, at ang nahihipo doon ay ang dugong nangagaling sa puso, na napapatun̄go sa man̄ga casangcapan nang catauan. Cun ang dugong nangagaling sa puso ay dungmaraan sa pinañgan̄ganlang *arterias*, ay nararamdaman doon ang pagtiboc nang pulso Datapoua cun ang dugo ay ungmouui ó nagsasaoli sa puso, ay hindi dungmaraan sa *arterias*, cundi sa *venas* ó sa *ugat* na nadoroon sa dacong ibabao nang laman nang catauan. Caya cun mahina ó hindi husay ang pagtapon nang puso nang dugo, ay mahina rin at hindi husay ang pulso, na dahil doon naquiquilalang maysaquit ang tauo.

Páhiná 423

Páhiná 424

525. Caya n̄ga yata touing sabihin sa librong ito, na ang pulso,i, malacas, ó mataas, ó puno, ang cahologan noon ay ma-aalaman na nang mangagamot ayon sa turo cong una. Gayon din ang mahinang tumiboc, ó *mababa* ó *munti* sucat maquilala nang alin mang tauo. Ang pulsong lungmiliban, ay na-aalaman ding nang lahat, sa macatouid: na yao,i, cun tungmitiboc nang macailan, saca napapatahan ó *lungmiliban* nang isang pagtiboc. Mahahalatang malacas pa ang maysaquit, cun idiin nang malacas lacas nang man̄ga daliri nang camay ang canyang pulso, at cun бага idiin man nararamdaman din ang pulso, ang may cataua,i, malacas pa. Ang isa pang totoong cailan̄gang maalaman nang man̄ga mangagamot, ay ang pinan̄gan̄galang pulsong *matigas*, na caya gayon ang tauag doo,i, sapagca cun tumiboc, ay anaqui cahoy, ó tangso, ó cuerdas nang guitarra ang nararamdaman, ó ang hungmahampas sa daliri nang pungmupulso doon. Caya cun ang pulso,i, *matigas*, cailan̄gang sangrahan ang maysaquit. Ang pulsong *malambot* magaling pa sa *matigas*; cun ang pulso,i, *munti*, madalas, at *matigas* pa, ay malaqui ang pan̄ganib nang maysaquit. Mayroon namang pulsong hindi *husay* ó *gulo*; sa macatouid, cun mula sa isang pagtiboc hangan doon sa isa, ay hindi magcasinglauon ang man̄ga pag-itan.

Páhiná 425

CAPÍTULO 90.

Ang man̄ga uusisain nang mangagamot cun siya,i, tinatauag nang maysaquit.

526. Bago gamutin ang maysaquit, ay cailan̄gang maalaman, at usisain munang maigui, cun ano caya ang saquit niya. Ang lalong maliuag sa lahat ay ang pagquilala nang man̄ga saquit; n̄guni sa man̄ga isusunod cong sasabihin dito, ay mahahalata cun minsan cun anong bagay na saquit ang nadoroon sa may catauan. Caya nang mausisa yaon, at nang matapatan nang gamot ang saquit, ay ito at ito ang itatanong sa maysaquit. Gaano catanda ang maysaquit. Cun hindi siya dating masasactin. Alin ang oficio niya, ó ang caniyang guinagauang dati. Anong quinacain niya. Cun ungminom nang alac. Cun siya,i, lungmalacad ó nananaog sa lupa. Cun lauon nang siya,i, maysaquit. Cun anong nararamdaman niya noong hindi pa nagcacasaquit, at nang bagong magcasaquit siya. Cun napacarami ang caniyang cain ó ang caniyang inom nang malapit nang magcasaquit siya. Cun napagal siyang totoo nang pag-gaua ó paglacad. Cun nacacatulog siya. Cun namanglao ó nagalit. Anong nararamdaman niya arao-arao, hangang siya,i, maysaquit na. Cun siya,i, nalalagnat. Cun ang pulso,i, *matigas* ó *malambot*. Cun siya,i, malacas ó cun mahina na. Cun siya,i, parating higa, ó cun nacacaban̄gon. Cun nag-iibang parati ang caniyang

Páhiná 426

pagcaramdam. Cun siya,i, tahimic ó cun hindi mapalagay. Cun siya,i, naguiguinao ó hindi. Cun ang balat ay tuyot,t, mainit. Cun ang balat nang cataua,i, namumula, ó namumutla, ó dilao, ó morado. Cun mayroong tila mancha sa balat ó cun sinisibulan nang manġa tila butil. Anong color niyong manġa pinacabutil, at cailan ang paglitao sa balat. Anong nararamdaman niya nang macasibol yaong manġa butil na yaon. Cun mabaho ang catauan nang maysaquit. Cun mabaho ang hiniġa. Cun dinaraan nang *desmayo*. Cun sungmasaquit ang ulo, ang lalamunan, ang dibdib, ang sicmura, ang tiyan, ang bay-auang, ó cun alin ang masaquit, at alin ang lalong masaquit. Cun sungmasaquit pa mandin cun hipoan. Cun ang dila nang maysaquit ay maputi, ó marumi, ó tuyo. Cun nauuhao siya. Cun mapait ang bibig. Cun dungmuroual, ó sungmusuca, ó nananab-ang nang pagcain ó cun ibig niyang cumain. Cun nauunat ang tiyan. Cun ugali ang caniyang pananabi. Anong color nang ihi. Cun mayroong namamaga sa caniyang catauan. Cun siya,i, pinapausan. Cun lungmulura, ó cun anong inilulura niya. Cun nasisira ang bait. Cun guinhaua ang paghinġa. Cun maquintab ang mata. Cun anong iguinagamot sa caniya, cun pinurga siya, ó pinasuca, ó sinangrahan caya. Maano caya siya nang siya,i, magamot nang gayon. Cun dati nang saquit niya yaon. Cun siya,i, binabalingoyngoy na dati. Cun dati siyang guinagalis, ó binubuni etc. Cun siya,i, linulususan. Cun ang saquit niya ay saquit nang caniyang camaganacan.

Páhiná 427

527. Ang cailanġang itanong naman sa mġa babaying maysaquit, ay ang manġa ito pa. Cun siya,i, dinaraan na nang sa panahon. Cun marami, ó caunti, ó para nang dati. Cun may panahon nġa siya. Cun siya,i, buntis, at gaano calauon ang caniyang cabuntisan. Cun siya,i, bagong galing sa panġanġanac. Cun magaling ang caniyang panġanġanac. Cun lungmabas ang ugaling lungmalabas na dugo sa nanġanġanac. Cun mayroon siyang gatas. Cun siya rin ang nagpapasuso sa bata. Cun mayroong sungmunod na saquit doon sa caniyang panġanġanac.

Páhiná 428

428. Ang cailanġan usisain nang manġagamot na bagay sa manġa bata, ay gayon: Gaano ang edad nang bata. Ilan ang caniyang nġipin. Cun ang bata,i, nagcacasaquit na gaua niyong pagsibol nang nġipin. Cun ang bata,i, binubulutong. Cun nag-iilaguin nang bulati. Cun lungmalaqui ang tiyan. Cun mahimbing ang tulog. Cun nahulog, ó cun inihulog nang nag-aalaga doon.

CAPÍTULO 91.

Casaysayan nang timbang nang manġa iguinagamot nang manġa médico sa manġa maysaquit.

Ang isang libra mayroong labing anim na onza, ó labing pitong piso. Ang isang piso,i, mayroong ualong saicapat. Ang isang saicapat ay dalauang saicaualo naman. Ang isang saicapat ay ga sandaang butil na trigo ó palay na hindi pili. Ang isang piso ay dalauang salapi. Ang isang piso at saicaualo ay isang *onza*. Ang isang piso naman ay catimbang nang labing pitong saicaualo.

Páhiná 429

Ang laman nang isang botellang ugali, ay mahiguit sa isang tagayan, ó apat na malaquing tazang chocolatihan mahiguit pa, na yao,i, isang libra rin. Ang laman nang isang ugaling *cuchara* ay ang saicaualong bahagui nang isang tazang malaquing chocolatihan.

Dito sa librong ito cailan man itinuturo co ang timbang nang gamot, ay ang ibibigay sa lalaquing maysaquit na matanda, mula sa labin ualong taon edad hangan sa limang pouang taon. Mula sa labing dalauang taon, hangan labing ualo, ay sucat doon ang dalauang sa icatlong bahagui nang nabibilin doon; at cun uala pang labing dalauang taon, ang bata, ay binabauasan pa mandin ang timbang; sa manġa sangol na ilan lamang bouan ang edad, ay casiyahan doon ang isang sa icalabing anim na bahagui nang gamot na itinuturo dito sa librong ito.

LISTA NANG MANġA IGAGAMOT

Páhiná 430

SA MANġA MAYSACUIT, NA YAON ANG NABIBILIN SA MANġA PÁRRAFO NITONG LIBRO.

NÚMERO 1

Ang isang dacot nang bulaclac nang *alagao*, at ang timbang dalauang pisong *pulot*, sampon nang tatlong salaping *sucang* matapang ay ilalagay sa palioc na malinis (houag sa cauali ó tacho.) Saca bubusan nang apat na tagayan tubig na cungmuculo; hahaluin yaong lahat nang isang cuchara ó patpat, nang mapalahoc ang pulot sa tubig; saca tatacpan ang palioc, at cun malamig na,i, sasalain sa sinamay.

NÚMERO 2

Ang timbang dalauang pisong *cebada* (palay cun ualang cebada) huhugasan muna nang tubig, bago ilaga sa limang tagayang tubig, hangan sa pumotoc ang manġa butil; pagcalaga na, ay huhulugan nang timbang saicapat at sa icaualong *salitre*; saca sasalain sa sinamay at lalag-yan nang timbang tatlong salaping *pulot*, at timbang pisong *suca*.

NÚMERO 3.

Páhiná 431

Ang timbang dalauang pisong *cebada* (ó palay cun ualang *cebada*) ay huhugasan muna nang tubig, bago ilaga sa limang tagayang tubig, hangang sa pumutoc ang butil. Ang timbang cahati ó dalauang saicapat na *cremor tártaro* (na cun tauaguin nang tagalog ay *crémor* lamang) ay isasama doon sa ibang inilalaga; pagca laga na,i, saca salain sa sinamay.

Nota Sa saquit nang *lagnat* nang *apdo* párrafo 196, sa lagnat na *panñiqui* na camuc-ha nang *lagnat na buloc* párrafo 218, pati sa saquit na *culebra* párrafo 231, magaling pa sa *cebada* ang timbang apat na pisong ugat nang *grama* (hincacauayan ó quinacauayan) na yao,i, ilalagang casama nang *crémor*, para nang itinuro co na.

NÚMERO 4

Ang timbang apat na pisong bot-o nang *melón*, *calabasa*, ó *pacuan* (sandía) babayohing maigui sa babay-ang bató, ó sa lusong man, at huhulugang mamayamaya nang isang tagayang tubig, bago salain sa sinamay; saca babayohing uli yaong natira sa sinamay, na pinagsalaan noong una, at doroonan din nang isang tagayang tubig, bago salain para noong isa. Uul-in pa manding babayuhin ang natirang latak, at huhulugan naman nang isang tagayang tubig; saca sinasala rin sa sinamay, at yaong tatlong tagayang tubig ay lalag-yan nang timbang isang salaping *azúcar*.

Páhiná 432

NÚMERO 5

Ang dalauang dacot na *culutan* didicdiquin nang sumandaling oras calauon bago ilaga sa isang tagayang tubig; pagca laga,i, sasalain at sasamahan ang tubig nang timbang pisong *pulot*.

Nota. Mayroong tauo na hindi manabi, sumpitin man nang may culutan, cundi sumpitin nang tubig na malacuco lamang. Masama namang isumpit sa tauo ang mainit, cundi malacuco cailan man ang isusumpit doon.

NÚMERO 6

Ang isang tagayang tubig na pinaglagaan nang *cebada* (ó palay) huhulugan nang isang dacot na *bulaclac* nang *culutan*, at ilalaga sa apoy.

Páhiná 433

NÚMERO 7.

Bumayo ca sa babay-ang bato ó sa lusong man nang dahon nang *tagolinao* ó dahon nang *sigandagat* (borraja), bago pigain mo sa sinamay; ang gatang tungmutulo ay pabayaan munang luminao, at pagca malinao na, ay isinasaling marahang-marahan sa isang tagayan; at ang timbang tatlong piso nitong gatang nacuha sa *tagolinao* ó *sigandagat* ay isasama sa tatlong tagayang tubig, na pinaglagaan nang *cebada* (ó palay).

Nota. Ang *sigandagat* ay damong mabolo. Ang taas ay tatlo ó apat na dangcal. Ang *bulaclac* ay tila azul, at apat ang bot-o, na yao,i, matigas, maitim, malandas at maquintab.

NÚMERO 8

Ang timbang pisong *ojimiel* at ang timbang limang-pisong tubig na pinaglagaan nang *bulaclac* nang *alagao*, ay huhulugan mo nang timbang isang saicaualong ugat nang *bacong* na catulad nang lasona, (escila): at pabayaang babad doon nang halagang calahating arao, ó ilapit sa apoy na ga isang oras calauon, nang mayaring madali. Cun hindi minamatapang mo ito, ay atuhin mo ang bilin sa número 77.

Páhiná 434

Nota. Ang *ojimiel* ay gayon ang paggaua. Ang dalauang tagayang *pulot* ay hinuhulugan nang isang tagayang *suca*, at yaon ang pinanñanñanlang *ojimiel*.

Nota Ang ugat nang *bacong* ay igagayac muna nang gayon: Ang ugat na bagong nahucay sa lupa, ay hinuhubdan nang manña unang balat na tila tuyo; ang malinis ipinapasoc sa horno, at iniluluto doon parang tinapay; saca inaalis doon, bago hiuain nang matalim na patpat na cauayan. Saca butasan ang manña caputol nang matilos na cahoy, nang masootan nang bitbitan, at isinasabit na bucod bucod, nang houag magcadaiti, at nang matuyo. Datapoua cun ualang *bacong* na handa para nang uica co nñayon, ay naari ang bagong hucay sa lupa, di man magaling na totoo yaon.

Nota. Ang *bacong* ay dalauang bagay: Ang ugat nang isa ay boo, na ualang baloc na maraming suson suson. Ito,i, hindi susat gamitin at masama. Ang ugat noong isang bagay na *bacong* ay catulad nang lasona na may maraming balat na susong-suson. Ito ang magaling gamitin.

Páhiná 435

NÚMERO 9

Bagaybagay ang manña tapal na nacacabauas nang pagsaquit nang manña casangcapan nang catauan nang tauo. Alin man sa isusunod cong sasabihin dito nñayon ay magagamit nang mangagamot, sapagca isa rin ang cabagsican nang lahat.

Ang manġa basahang babad sa tubig na pinaglagaan nang bulaclac ó dahong mura nang culutan.

Ang manġa supot na munti na sinisidlan nang bulaclac ó dahong mura nang *culutan ó alagao ó manzanilla*, na inilalaga muna *sa tubig ó gatas*.

Yaon ding manġa bulaclac ó dahong murang yaon, na luto sa tubig ó gatas, na inilalatag sa damit bago itapal.

Ang tinapay na durog, na binasa nang gatas, na minamasa muna nang caunti, bago ilatag sa damit at itapal. Na-aari ang tapal na canin, na lutong maiguing maigui.

NÚMERO 10.

Páhiná 436

Ang timbang pisong *espíritu de azufre*, sasamahan nang jarabe nang *olasiman* timbang anim na piso. Ang pag-gaua nang manġa jarabe,i, doon nasasaysay sa número 15.

Nota. Cun ualang *espíritu de azufre*, ang timbang apat na pisong gata nang dayap, ay samahan mo nang timbang anim na pisong jarabe nang *olasiman*, at yaon ang pinaca *espíritu de azufre*. Cun ualang jarabe nang *olasiman* ang iyong gagamitin ay ang pulot poquiota, ó pulot sa tubo, timbang anim na piso. Itong turo co sa nota,i, totoong galing, at casingtapang nang *espíritu de azufre*.

NÚMERO 11

Ang timbang dalauang pisong *maná* at ang timbang isang salaping sal de sedhtz ay tutunauin sa isang tazang tubig na mainit bago salain. Cun ualang mapagquitaan noong manġa gamot na yao,i, itong isa ang gagauin.

Nota. Ang timbang cahati nang *hojas de sen*, at ang timbang saicaualong nitro ó *salitre*, ibabad mo sa dalauang tazang tubig na mainit na pinaglagaan nang *culutan*, at pag malamig lamig na ang tubig, ay salain. Cun ualang *hojas de sen*, ay na-aari ang dahong tuyo nang *acapulco*, timbang cahati. Ang *acapulco* cundi ilaga,i, mahina ang cabagsican. Caya doon sa dalauang tazang tubig nang *culutan* ilaga mo ang *acapulco* hangan sa maiga ang isang taza sa mahinang mahinang apoy; saca ihulog ang *salitre*, at salain.

Páhiná 437

NÚMERO 12

Ang isang caracot na bulaclac nang *alagao* at ang calahating dacot na *yerbabuena* ay ihulog mo sa tatlong tagayang tubig na cungmuculo pa; at pagca malamig lamig na,i, sasalain mo, at sasamahan nang timbang tatlong pisong *pulot*.

NÚMERO 13

Ang dalauang caracot nang bulaclac nang *alagao* ihuhulog sa tatlong tagayang tubig na mainit na totoo, at sasalain cun malamig lamig na.

NÚMERO 14.

Páhiná 438

Ang timbang pisong balat nan *quina* babayuhin nang maliit, at gagauing ualong bahagui; ang timbang sa icapat noon ay isang inom.

Nota. Sapagca dito sa Filipinas maliliuag at mahal ang *quina* ay magagamit ang balat nang cahoy na pinanġanġanlang *dita*. Ang gagauin lamang doon ay cacayurin nang sundang ang ibabao nang balat. Sacca aalisin naman ang dagta, bago ibilad sa arauan nang ilang oras calauon, at bayuhing para nang *guinagaua* sa *quina*. Ang timbang isang salaping balat nang *dita* gagauin ding ualong bahagui, at ang isang bahagui ay isang inom.

NÚMERO 15

Ang paraan nang pag-gaua nang manġa jarabe ay gayon: Anomang bagay na ibig mong gauing jarabe para nang *olasiman*, *tagulinao*, etc. babayuhin mong sariua, bago pigain, at capag malinao na ang gata,i, dinoroonan nang isang gayon ding timbang na azúcar ó pulot man; sacca pinalalapot sa apoy. Cun gagaua ca nang jarabe nang *yerbabuena ó camaria* (artemisa), cun ibig mong bayuhin, para nang *guinagaua* sa *olasiman*, ay bayuhin mo; cun ibig mo naman, ay ilaga mo sa tubig bago samahan nang isang gayon ding azúcar ó pulot, ó nang timbang cahati noon, ó nang sa icatlong bahagui, ayon sa calapnauan ó calaputan nang gata; sacca pinalalapot sa apoy. Cun jarabe nang dayap ó granada ang gagauing pinalalabas din muna ang gata, bago lahucan nang azúcar. Ang jarabe nang *suca*, pagcaraca,i, linalag-yan na nang *azúcar*. Itong manġa pagluluto nang mġa maasim, ay hindi sucat gauin cundi sa palioc, at masama roon ang bacal at tangso.

Páhiná 439

Nota. Cun ang maysaquit ay malubha at hindi na magaua ang jarabe, ay ilaga mo, ó isama mo sa mainit na tubig yaong gagauing jarabe, sampon nang *azúcar ó pulot*, at yaon ang aariin mo munang parang jarabe.

NÚMERO 16

Ang isang inom nang jarabe nang *adormideras rubras ó amapolas*: (ang isang inom ay ang timbang piso hangan sa dalauang piso). Datapoua sa saquit na *anayo* (capítulo 62) ang maysaquit ay binibig-yan touing calahating oras nang dalauang cuchara nitong jarabeng ito. Pagca pinainom na siya nang ualong cuchara, at hindi pa gungmagaling, ay paiinum nang ualong cuchara pa; datapoua houag limitan ang pagpapainom, cundi touing oras ang isang cuchara lamang.

Páhiná 440

Itong gamot ay cailanġang bilhin sa Maynila.

Nota. Cun ualang mapagquitaan nitong gamot na ito,i, gayon ang iyong gauin. Ang maysaquit ay big-yan nang isa ó dalauang píldoras nġ *talampunay* na bilin sa número 57, na ganga balatong calaqui sa isang cucharang tubig. Sa saquit na *anayo*, na sinasaysay sa capítulo 62, ang maysaquit ay bibig-yan touing calahating oras nang isang píldoras lamang na malaqui pa sa balatong; at pagca nacalon-oc na nang apat ó limang píldoras, ay itinatahan na.

NÚMERO 17

Maghulog ca nang timbang pisong pulot sa isang tagayang *suerong* malinao nang gatas nang *cambing, ó baca, ó tupa*.

NÚMERO 18

Ang timbang anim na saicapat nang maputing sabóng castila (jabón), ang timbang saicaualo nang *extracto nang chicoria* (dilang usa) ó *tagulinao*, at cun mayroong *goma armoniaco* ang timbang saicaualo noon, sampon nang jarabe nang *culantrillo* ang timbang na iyong mamagalinġin nġ macagaua ca nang *pildoras, ó pelotillas*, na ang timbang nġ baua,t, isa ay tatlong butil na trigo.

Nota. Ang pag-gaua nang manġa *extracto* doon ituturo co sa número 29.

NÚMERO 19

Maglaga ca nang *rosas na mapula, ó culutan* cun ualang rosas sa isang tagayang tubig, bago lahucan mo nang timbang dalauang pisong suca at isang gayon ding pulot; at cun mainit pa ay yaon ang ipagmumumog nang maysaquit.

Nota. Ang ipagmumumog nang nagcacasaquit nang saquit na sinaysay co sa párrafo 70, ay hindi culutan, cundi mġa talbos nang *sambong* ang ilalaga sa isang tagayang tubig, bago lag-yan nang timbang dalauang pisong pulot.

NÚMERO 20

Ang timbang pisong *pasalitre*, gagauing labing anim na bahagui; ang isang bahagui, ó ang timbang saicaualo ay isang inom.

NÚMERO 21

Ang timbang saicaualong *jalapa* at ang timbang saicaualong *crémor* ay babayuhi,t, hahaluin mong maigui capoua, bago ihulog mo sa isang tazang tubig na mainit-init, na pinaglagaan nang timbang saicaualong *hojas de sen*. Itong purga,i, caiguihan sa malacas na tauo. Datapoua cun mahina ang maysaquit ó cun bata pa siya,i, binabauasan ang timbang nang purga, at ibinabagay sa caniyang edad at sa caniyang calagayan.

Cun бага napacatapang ang purga, at ang maysaquit ay lungmulubha dahilán doon, ay gagamutin ayon sa turo sa párrafo 445.

Cun бага sungmasaquit ang tiyan, nang mapurga siya, at hindi nag-iilaguin, ay sumpitin nang tubig na mainit-init na pinaglagaan nang culutan.

Ang isa pang tandaan nang mangagamot, na hindi sucat tapanġan pagcaraca ang purga doon sa bagong pinupurgang tauo, sapagca hindi pa na-aalaman ang nacacayanan nang caniyang catauan.

Nota. 1. Cun ualang mapagquitaan nang manġa bilin sa itaas, itong ibang manġa sasabihin co nġayon ay siya ang gagamitin, sapagca totoong igui naman, at ang isa pa,i, dito rin sa lupang ito naquiquita. Datapoua houag mong isasangcap sa purga ang hindi tuyong tuyong damo, sapagca cun sariua,i, hindi natatalastas ang cabagsican. Cun icao,i, masipag sipag na tauo, ay dapat mong itanim sa iyong bahay ang manġa cailanġan sa purga, nang houag cang maliuagan nang paghanap cun talagang gagamitin. Ang purgang gagauin mo ay gayon:

Pagca gabi ay mag-init ca nang dalauang tazang tubig sa munting palioc na may taquip. Pagtalagang cuculo na,i, ihulog mo roon ang timbang cahating dahon nang *acapulco*, na iyong gagayatin muna, at tuloy pacuculuin mo nang sumangdaling oras calauon. Saca babauasan mo ang apoy, at bayaan mo roon ang palioc na may taquip sa mahinang mahinang apoy nang dalauang oras calauon, at hangan sa maighan nang calahati nang tubig, bago ahunin mo, at

Páhiná 441

Páhiná 442

Páhiná 443

Páhiná 444

houag mong quiquiboing magdamag. Quinabucasan nang umaga,i, salain mo, sa damit, at pigain nang malacas, at cun ibig mo,i, doonan nang caunting azúcar. Initin mong tuloy sa apoy itong tubig nang *acapulco*, at pag mainit-init na,i, hulugan mo nang timbang saicapat na sanĝa nang *bulacan sa Cebú*, na didicdiquin mo nang pinong pino, at siya ang ipainom sa maysaquit. Ang ugat nang *bulacan* caalam-alam ay matapang pa sa sanĝa; nĝuni hindi co pa inaatong guinagaua. Tandaan nang mangagamot, na hindi sucat gamitin ang *bulacan sa tagalog* cundi ang sa Cebú na may dalauang manchang munting morado sa dulong itaas nang tangcay nang dahon. Ang manĝa bulaclac naman ay nag-iisa isa sa pinacaquiliquili nang dahon. Ang bot-o nang bunĝa,i, apat. Ang bulacan sa Cebú maquiquita sa Maynila at sa Batanĝan.

Nota 2. Ang purgang guinagamit nang ibang manĝa tauo,i, ang dalaua ó tatlong dahon na ganga dahon nang yerbabuena calaqui, nang pinanĝanĝanlang *salago*, na yao,i, canilang isinasama sa *hicho* at nĝinanĝanĝa. Datapoua ang ibang tauo,i, naiibay noon. Caya malaquing galing dito ang turo co sa itaas nota 1.

Páhiná 445

NÚMERO 22

Ang timbang tatlong salaping ugat nang china (obat) na gagayatin muna, sampon nang timbang dalauang saicapat balat nang *cayutana* ay bubusan sa palioc nang apat na tagayang tubig na mainit. Saca pinacuculo nang isang oras calauon sa apoy na mahina hina, bago salain. Maiinom ang dalauang tagayang maghapon. Itatapon ang unang lagang tubig.

Nota. Cun hindi nacagagaling sa maysaquit ang obat ay atuhin ang catauan nang *macabuhay* na mapait timbang cahati. Cun ualang *cayutana,i*, naari ang dahon nang *saga* na ang timbang ay isang salapi.

NÚMERO 23

Ang timbang piso nang laman nang bunĝa nang *sampaloc* (tamarindo) pati nang timbang saicaualong *salitre*, pinacuculo muna capoua sa isang tazang tubig, bago samahan nang timbang dalauang pisong *maná* at salain.

Páhiná 446

Nota. Cun hindi macabili ang maysaquit nitong mĝa bagay na ito,i, ang turo sa nota nĝ número 11, yaon ang gauin; at cun ualang *hojas de sen* ang timbang cahating dahon nang *acapulco* na patutuyoin muna sa arao ay magaling din; datapoua pag napainom ang maysaquit nitong mĝa bilin dito sa nota, ay cailanĝang painumin pa nĝ tubig na pinaglagaan nĝ culutan.

NÚMERO 24

Ang timbang pisong *crémor*, gagauing ualong bahagui; ang isang bahagui isang inom.

Nota. Ang *crémor* ay na-aaring ipainom sa babaying buntis, pati sa nanĝanac, cun macalalo na ang isang arao nĝ caniyang panĝanĝanac, at bucod dito cun totoong cailanĝang gamutin cun bago malaqui ang caniyang saquit.

Páhiná 447

NÚMERO 25.

Ang timbang isang butil na palay nang *kermes mineral*, na bibilhin sa botica. Itong gamot na ito,i, totoong tapang. Caya hindi sucat ibigay sa manĝa mahihinang tauo.

NÚMERO 26

Ang timbang pisong ugat nang *contrayerba* (*dusu*, ó *dusug*, ó *guisol*) at ang timbang saicaualong *salitre*, ay lutuin nang halagang calahating oras sa tatlong tagayang tubig bago salain.

NÚMERO 27

Ang calahating dacot nang baua,t, isang damo, na aquing sinabi na sa número 9, at ang timbang isang salaping *sabón* sa castila, na cacayurin muna nang sundang, ay ibababad sa dalauang tagayang tubig na mainit na may casamang alac sa misa, ga isang taza carami. Saca sinasala sa sinamay at pinipiga nang malacas.

Nota. Cun ang jabón sa castila,i, hindi maputi, hindi sucat gamitin; ang jabóng mapula ó ang may iba,t, ibang color ay masama.

Páhiná 448

NÚMERO 28

Ang timbang pisong *mercurio* ó *azogueng* malinis na ualang calahoc, pati nang timbang dalauang pisong *manticang* bago nang *baboy*, sampon nang timbang saicaualong trementina de Venecia. Itong tatlong bagay babayuhin nang babayuhin nang mahabang panahon hangan sa maguing unĝuento, at hangan di maaninao muntiman ang mercurio.

Nota. Itong gamot na ito ay bibilhin sa botica. Nĝuni sapagca cun minsan, ualang masugo sa botica, ay marali itong isang unĝuento na isa rin ang cabagsican. Ang timbang pisong *mercurio* ó

azogue, at ang timbang tatlong salaping manticang bago nang baboy, sampon nang timbang isang salaping *sebo* nang *baca ó tupa*, ó sa *calabao* man, bayuhing maigui hangan sa di maaninao ang mercurio. Itong isang unguento,i, magagaua mo sa bahay, cun icao mayroon nang inġat na mercurio, na yao,i, mura cun bilhin sa botica.

Páhiná 449

NÚMERO 29.

Cun gagaua ca nang *extracto* nang anomang damo, ó balat nang cahoy, etc. ay gayon ang paraan: Yaong damong yaon, ó ang balat nang cahoy na cucunan nang *extracto* (ang balat nang *dita* sa halimbaua) lulutuín mo sa palioc sa tubig, bago hanġuin doon ang balat, capag naluto nang maigui. Saca huhulugan mo uli yaong ding tubig nang ibang balat nang *dita* rin, na lulutuín para noong una. Hahanġuin mo naman itong ibang balat, at iba pa ang iyong lulutuín doon din sa dating tubig Saca pababayaán mo sa mahinang apoy ang palioc, hangan sa maiga ang lahat na tubig. Pagca yari na yaon, at malamig na ang palioc, ay iyong alisin ang natira sa ilalim, at itago mo sa botellang may taquíp na daluro, sapagca yaon ang *extracto*.

Nota. Cun baga ang iyong cucunan nang *extracto* ay damong malata,t, matubig ay bayuhin mo muna,t, pigain, at ang gata noon ay isama mo sa tubig, at lutuín sa palioc sa mahinang apoy, hangan maiga ang tubig para nang uica cong una.

Páhiná 450

NÚMERO 30.

Cun gagaua ca nang pinanġanġanlang *piedra de culebra*, ay ang isang sunġay nang *usa* idoon mo sa horno nang tinapay, hangan sa masunog at umitim; at cun yao,i, napuputol na nang camay, magaling ang pagcasunog. Cun ibig mo naman, ay tabunan mo nang maraming ipa nang palay ang sunġay nang *usa*, at pagca namatay ang apoy at malamig na ang lahat, alisin mo ang sunġay, at iyong basaguín. Saca gagauín mong manġa caputol na mumunting ganga saicapat ó cahati calaqui, na quiquiquilín mo, ó papaguihin mo, nang pumantay ang isang muc-ha, at nang luminis at magca hichura.

NÚMERO 31

Ang timbang saicaualong ugat nang *contrayerba* (dusu ó dusug ó guisol) at ang timbang labingdalauang butil na palay nang *ingo* (asafétida) sampon nang ualo capatac nang gata nang *dayap*, ay dicdiquin mong casama nang timbang saicaualong *bulaclac nang alagao* at caunting *azúcar*, yaon bagang inaacala mong maniniya, nang maboo ang lahat na binayo. Itong gamot na ito,i, minsanang lonoquin nang maysaquit.

Páhiná 451

NÚMERO 32

Ang timbang dalauang piso nang laman nang bunġa nang *sampaloc* ilalahoc sa isang tagayang tubig na cungmuculo pa, at pag malamig lamig na ang tubig, ay sasalain. Cun ualang bunġa nang *sampaloc*, ang isang dacot na malaqui nang manġa dahon nang cahoy na-aari rin, cun lutuín sa dalauang tagayang tubig hangan sa maiga ang calahati.

NÚMERO 33

Ang pag-gaua nang pinanġanġanlan dito sa Filipinas na *limonada ó cajelada* ay gayon: Ang gata nang dalaua ó tatlong dayap isinasama sa isa ó sa dalauang tagayang tubig, at dinoroonan nang *azúcar* (ó pulot man cun ualang *azúcar*) nang tumamis. Gayon din ang pag-gaua nang *cajelada*; dalandan lamang ang gagamitin.

Páhiná 452

NÚMERO 34.

Ang timbang anim na butil na palay nang *tártaro emético* tutunauin sa sangpouong tazang tubig. Ang maysaquit ay paiinumín muna nang isang taza lamang; at cun hindi sungmuca siya cun malauon lauon, ay saca big-yan pa siya nang isa pang taza, at atuhin cun susuca na caya. Cun hindi rin sungmusuca, ay isa pang taza ang ibibigay hangan sumuca. Cun ang maysaquit ay sungmuca nang macapat ó macalima, ay houag nang ipainom sa caniya ang ibang tubig na natira. Bucod dito,i, cailanġang pacatandaan nang mangagamot, na pag ang maysaquit ay sungmusuca na, ay capilitang totoo na big-yan nang tubig na malacuco, nang houag mahirapan siya nang pagsuca; maigui rin ang tubig na pinaglagaan nang manzanilla.

Nota. Itong pasucang ito,i, bibilhin sa botica datapoua hindi lubhang bagay sa tagalog. Hindi sucat pasucahin ang lungmulura nang dugo, ang linuluslusan, ang mahina ang dibdib, ó ang totoong mataba ang catauan, ang binubusan nang dugo, ang napainom na nang pasuca at hindi sungmuca, ang babaying pinananaugan nġ bouan, ang buntis, at ang bagong nacapanġanac. Yaong manġa maysaquit na yaon ay magaling purgahin sa pasucahin.

Páhiná 453

Nota. Cun ualang mapagquitaan nang *tártaro emético*, na-aari ang pinanġanġanlang *pacupis*, ó *taboboc*, ó *salagsalag*, ó *pocotpocot*, (coloquintida, ó pepinillo de san Gregorio.)

Ang timbang ualong butil na trigo, ó palay noong tila *pocot* nang damong yaon, ay ibinababad sa apat na tazang tubig hangan sa matapos ang pagdarasal nang isang *Ama namin*, at saca

itinatapon yaon ding ibinabad; ang maysaquit ay paiinum nang isa nang isang taza, at hindi ipinaubos doong minsanan ang apat na taza, maca hindi cailanġan sa caniya ang gayong carami. Ang gaua nang iba,i, sa isa lamang tazang tubig ibinababad ang *salagsalag*; saca dalaua nang dalauang cuchara cun inumin.

Ang mangagamot ay mag-iinġat sa caniyang bahay noong tila pacot nang pacupis, nang may magamit, cun mayroong pasusucahing tauo; sapagca yao,i, totoong galing na pasuca.

Nota. Cun baga napacatapang ang pasuca, at ang maysaquit ay lumulubha dahilan doon, ay gagamutin para nang turo sa párrafo 445.

Páhiná 454

NÚMERO 35

Ang timbang tatlong pouo at limang butil na trigo nang *ipecacuana ó bejuquillo*, ay ilalagay sa calahating tazang tubig, at ipaiinom sa maysaquit.

Nota. Cun ualang *ipecacuana*, ang ituturo co nġayo,i, na-aari, at totoong buti.

Ang balat nang cahoy na pinanġanġanlang *iguio ó aguio* timbang saicaualo. Ang balat nang *iguio*, ay ibinibilad muna sa arauan, bago bayuhing maigui, at paraanin sa sinamay na pino. Itong pasuca,i, bagay sa lalaquing matanda,t, malacas. Cun uala pang labing ualong taong edad ang maysaquit, ay binabauasan nang caunti ang saicaualo; at cun uala pang sangpouong taon, ang timbang calahating saicaualo,i, babauasan pa mandin nang caunti. Sa batang may tatlong taon sucacat na roon ang sa icalabing-anim na bahagui nang isang saicapacat, ó ang halagang isang cuarta.

Nota. Cun baga napacatapang ang pasuca, at ang maysaquit ay lungmulubha gaua noon, ay gagamutin agad para nang turo sa párrafo 445.

Páhiná 455

NÚMERO 36

Ang parapit na guinagamit sa castila ay gayon: Ang timbang pisong *lebadura,i*, sinasamahan nang caunting *suca*, sampon nang timbang isang salaping *cantáridas* na yao,i, catulad nang lanġao na malaqui na pinanġanġanlang banġiao. Nġuni ang ugaling gamitin nang manġa mangagamot dito sa Filipinas, ay ang bot-o nang *mostaza* na canilang binabayo muna bago samahan nang *bauang at asin*, sampon nang caunting *tinapay*. Sa manġa bata, sapagca manipis ang balat, ay sucacat na roon ang *lebadurang panis* at ang caunting *suca*.

Nota. Magagaua namang parapit ang dahon nang *zapote prieto*, ang ugacat nang malungay, ang ugacat nang sangdicquit, ang dahon nang *apoyapoyan*, ang dagta nang *havili* at ang iba pa.

Páhiná 456

NÚMERO 37.

Ang dalauang dacoc nang talbos nang *ajenjos* at ang isa pang gayon nang talbos nang *manzanilla,i*, ihuhulog sa tatlong tagayang tubig na cungmuculo pa; saca pinababayaang lumamig bago salain.

NÚMERO 38

Ang timbang saicaualong ruibarbo at ang isang gayon ding *crémor*.

NÚMERO 39

Ang timbang tatlong bahaguing *crémor* at ang timbang saicapacat na *ipecacuana, ó bejuquillo*, ay hahaluin capoua, at gagauing anim na bahagui.

Nota. Cun ualang *ipecacuana,i*, magagamit ang balat nang *iguio ó aguio* timbang saicapacat, na isasama sa tatlong bahaguing *crémor*, at gagauing anim na inom. Basahin mo ang aking sinabi sa número 35, na bagay sa balat nang *iguio*.

Páhiná 457

NÚMERO 40.

Ang timbang tatlo ó apacat na pisong tubig nang *apog* (ayon sa turo sa número 79) ay sasamahan nang timbang isang salaping tubig na pinaglagaan nang *quina* (Dita.)

Nota. Sa saquit na lagnacat na *sucacat*, ang tubig sa dita sasamahan nang dalauang cucharang alac sa misa. Hindi casangcapanacat dito ang tubig sa apog.

NÚMERO 41

Ang timbang saicaualo nang ugacat nang *contrayerba* (dusu, ó dusog, ó guisol) at ang ga sangpouo capatac nang gata nang *dayap*, ay babayuhin mong casama nang timbang saicaualong bulaclac nang *alagao* at caunting *azúcar*; saca bobooin mo ang lahat, at minsanang ipacain sa maysaquit.

Nota. Cun mayroong *alcanfor* ang timbang sangpouong butil na palay noon, ay ihahalili sa

NÚMERO 42.

Ang balat nang ugat nang *timbanġan*, ó *malaube* ó *timbangtimbanġan* (aristoloquia) babayuhin nang babayuhin, at sasamahan nang caunting jarabe nang balat nang *dalandan* ó *cahel*. Ang timbang calahati noon ay isang inom. Ito,i, isang *pinaca triaca*.

NÚMERO 43

Ang timbang isang salaping *mercuriong* tunay, at ang timbang isang salapi ring pulot ay babayuhin capoua, hangan di maaninao ang mercurio, bago lag-yan pa nang timbang cahating *sabón castila* at tinapay. Saca maghuhulog ca pa mandin doon nang timbang pisong *ruibarbong* binayo, at caunting *jarabe* nang *azúcar* lamang at tubig, bago yaong lahat na bagay na magcalahoc ay gauin mong manġa *píldoras* ó *pelotillas*, na ang timbang nang baua,t, isa,i, limang butil na palay. Cun ibig mo ang matapang pa sa roo,i, damihan mo ang *mercurio* hangan maguing piso ang timbang. Ito,i, turo ni Buchan.

Nota. Hindi sucat gamitin ang jabón sa castila na hindi maputi.

NÚMERO 44.

Ang unġento sa galis ay gayon ang paggaua: ang isang dacot na malaqui nang dahon nang *manquit*, at ang isa pang dacot nang talbos nang *papaya* sampon nang isa pa namang dacot nang dahon nang *apaliya*, ay lulutuin mong maigui sa calahating gatang na *lanġis* ó *lana*. Saca sasalain at lalag-yan mo nang timbang pisong pagquit, bago isaoli mo sa apoy, at pagcatunao na ang pagquit ay huhulugan mong mamaya-maya nang timbang apat na pisong *azufreng binayo*. Itong unġentong ito,i, madaling macauala nang galis.

Nota 1. Cun ualang *azufre*, ang iyong gagauin ay itong isa. Maglaga ca sa palioc nang dahon nang *limalima* ó *galamay amo*: at yaong tubig na yaon cun malamig na, ay saluquin mo nang tabo, ay iyong ibuhos sa galis, at pabayaang mabubo, nang houag mong ibuhos uli ang minsang umanod doon. Ang galis ay bubucal nang malacas; datapoua mauauala, cun gauin mo yaong ilang arao, ayon sa turo ni Clain.

Nota. 2. Ang isang gamot naman, na totoong galing sa galis, ay gayon: Ang timbang apat na pisong dahon at sanġa nang damong pinanġanġanlang *sangdicquit* ay ilaga mo nang isang oras calaun sa apat na botella at calahating tubig, sampon nang timbang apat na piso rin dahon nang *culutan*, at siya ang ibabasa mong mainit-init sa galis, na macalaua maghapon, pag pinurga muna ang maysaquit, at sa loob nang ilang arao ay mauauala ang galis.

NÚMERO 45

Ang unġento sa buni gagauin mo nang gayon: Magtunao ca sa cauali nang *pagquit at sahing*, at pagca tunao na,i, hulugan mo nang azufreng binayo.

Nota. Magaling din ang *sahing na maputi* na sinamahan nang pulot. Itong lahat ay turo ni Clain. Nġuni ang unġentong turo ni Tissot ay ito. Magtunao ca sa cauali nang timbang pisong pagquit; pagcatunao ay hulugan mo nang ilang capatac na lanġis, at yari na ang unġento. Ang isang caputol na damit na lienzo,i, ibabad mo dito, at yaon ang itatapal mo sa buni.

NÚMERO 46.

Ang pag-gaua nang pinanġanġanlang unġento *amarillo* ay gayon: Magtunao ca sa apoy nang *sahing na maputi*, *pagquit na dilao*, *sebo nang baca*, *lana at mantica* na magcasingdami ang lahat. Pagca tunao na yao,i, hulugan mo nang binayong ugat nang *dilao* na ang timbang noon ay ang sa icapouong bahagui nang ibang manġa bagay. Ito,i, turo ni Clain.

NÚMERO 47

Ang timbang pisong *sal de sedlitz*, at ang timbang dalauang pisong laman nġ bunġa nang *sampaloc*, ay ilalaga sa calahating tagayang tubig; pagca tunao na ang *sampaloc*, sasalain. Ito,i, dalauang inom, na ang pag-itan nang isa,t, isa,i, calahating oras.

Nota. Cun ualang *sal de sedlitz* ang *sampaloc* lamang ang gagamitin.

NÚMERO 48

Ang ualong pouong patac nang *láudano líquido de Sindenham*, at ang timbang limang salaping tubig sa *torongil* (maliana ó mayana). Itong gamot ay bibilhin sa botica. Ang isang cuchara,i, isang inom.

Nota. Cun бага nauauala ó hungmihina na ang pagsuca nang maysaquit nang mapainom siya noong minsan ó macalaua, ó macaitlo, ay itahan na ang pagpapainom noon.

NÚMERO 49

Ang timbang tatlong pisong *maná*, sampon n̄g timbang dalauang puong butil na palay na *salitre*, tutunauin sa isang tagayang *suero* nang gatas.

NÚMERO 50

Ang paraan nang pag-gaua nang *suero* nang gatas ay gayon: Ang dalauang tagayang gatas nang vaca, ó cambing ó tupa, ilagay sa palioc sa mahinang apoy at huhulugan n̄g isa ó dalaua, ó tatlong cucharang sucang matapang, ó gata nang *dayap* cun ualang *suca*; pagca hungmiualay na ang lalong mabigat, at napailalim, sasalain ang lahat sa sinamay at yaong tubig na malinao linao, dungmaraan sa sinamay yaon ang pinan̄gan̄alang *suero*.

NÚMERO 51.

Ang timbang saicapat na *ruibarbong* binayo.

NÚMERO 52

Ang timbang pisong *azufreng* binayo, ang timbang saicapat na *sal amoniaco* sampon nang timbang dalauang pisong manticang bago nang baboy babayuhin maiguing maigui sa babay-an ó sa luzong.

NÚMERO 53

Cun mayroong maysaquit na pasisipsipin nang sin̄gao nang mainit na *tubig ó suca*, ang casangcapang gagamitin doon sa gauang yaon, ay gayon: Cun mayroong sisidlang may suso, para nang *ticuan ó charera*, ay yaon ang maigui sa lahat. Cun uala,i, na-aari ang isang *tabong cauyan*, na binubutasan sa taguiliran sa dacong itaas, nang masootan doon isang caputol na cauayang munti, na munti rin ang butas, na, yaon ang ipapasoc nang maysaquit sa caniyang bibig, nang macasipsip siya nang sin̄gao nang mainit na tubig na isisilid sa tabo.

Ang tubig ay hindi pina-aabot doon sa butas nang taguiliran, maca magpatuloy sa bibig nang maysaquit ang mainit na tubig.

Ang tabo,i, tinatacpan naman nang isang sinamay na madalang. Ang pagsipsip nang mainit na tubig, ay sucat pagpilitang gauin, sapagca malaqui ang cabagsican noong gamot na yaon, at ang isa pa ay ualang liuag gauin.

NÚMERO 54

Ang timbang pisong *libao*, ó nang pinagquiquilan nang *bacal* na ualang patalim na inag-ag sa sinamay na masinsin, at ang timbang piso ring *azúcar*, sampon nang timbang isang salaping *anís* na bayong maigui, ay gagauing dalauang pouo at apat na bahagui; ang isang bahagui ay minsang lonoquin. Ang maysaquit isang oras bago cumain cun umaga, cun tanghali, at cun gab-i, binibig-yan nang isang bahagui.

NÚMERO 55.

Ang timbang isang salaping pinagquiquilan nang *bacal* na ualang calauang; ang isang calahating dacot nang *ruda* at ang isa namang calahating dacot nang *matricaria* (rosas del Japón) sampon nang timbang cahating *jalapa (bulacan sa Cebú)* ibabad na maghapon at magdamag sa isang tagayang *alac* sa misa, bago salain. Iinomin nang maysaquit ang calahating tazang mahiguit, isang oras bago cumain cun umaga, cun tanghali, at cun gab-i.

NÚMERO 56

Ang timbang dalauang pisong pinagquiquilan nang *bacal*, at ang timbang isang salaping *rudang tuyo*, sampon nang timbang isang salapi ring *anís*, na binayong maigui, ay isasama sa caunting *pulot*; ang timbang tatlong bahagui noon ay lolonoquin nang maysaquit maghapon. Ang timbang saicapat minsang lonoquin.

NÚMERO 57.

Ang timbang pisong pildoras nang *extracto* nang *cicuta* na bibilhin sa botica. Ang maysaquit ay pinalolon-oc muna nang timbang tatlong butil na palay noon; quinabucasan nang umaga, ay binibig-yan nang timbang tatlong butil; saca arao-arao, cun hindi nacacasama sa caniya yaong gamot na yao,i, dinaramihan nang caunti, hangan sa siya,i, macalon-oc nang malaqui sa loob nang isang arao.

Nota. Sapagca dito sa Filipinas ualang *cicuta*, ay magaling gamitin ang pinan̄gan̄alang *talampunay* (metel) sapagca ang uica nang man̄ga marurunong, na totoong galing yaon sa man̄ga *cancro*. Caya n̄ga yata,i, maiguing gauin ang isusunod co dito n̄gayon: Ang dahon nang

talampunay na maputi, (yaon bagang talampunay na hindi morado) babayohing maigui, at gagauing pelotillas ó píldoras na malaqui pa sa balatong (mongo.)

Cun aayao cang tumimbang nang ibibigay sa maysaquit, ang isang *cahating pilac* idoon mo sa ibabao nang isang dahon, nang talampunay at putulin mong palibot. Ang lapad nang isang cahati ay ualong butil na palay ang timbang.

Páhiná 467

Ang pag-gamit nitong gamot na ito,i, ualang liuag. Ang isang pelotilla noon ilagay mo sa isang cucharang tubig na malamig, at ipalon-oc mo sa maysaquit; houag lamang palonoquin nang marami noon ang maysaquit, sapagca itong damong ito,i, matapang pa sa *cicuta*. Ang cagalingang ipalon-oc sa maysaquit sa unang arao ay ang timbang ualong butil na palay. Cun hindi nacacaano sa caniya yaon ay big-yan nang timbang labingdalauang butil; at cun hindi rin masama sa caniya yaon ay damihan arao-arao, para nang guinagaua sa *cicuta*, hangang sa siya,i, macalon-oc maghapon nang timbang saicapat, ó nang caniyang macayanan. Datapoua pagca ang maysaquit ay pinalon-oc nang talampunay, sa loob nang isang lingo, ay itinatahan muna itong gamot na ito, at cun nacalalo ang ualong arao ay itinutuloy para nang dati. Caya guinagaua ito nang houag mamihasa ang sicmura, doon sa gamot na yaon. Ang *talampunay* hindi nacacaano sa sicmura, at hindi rin nacacaibay; houag lamang ng̃uyain, cundi boo cun lonoquin. Itong gamot ay aquing guinagamit na parati sa aquin ding catauan, sapagca namasdan cong magaling sa binabalingtamad.

Páhiná 468

Nota. Itong gamot hindi sucat gamitin nang babaying buntis.

NÚMERO 58

Ang timbang pisong ugat nang *grama* (cauacauayan) at ang timbang piso rin ng̃ ugat nang *chicoria* (dilang usa) lulutuung sumandaling oras calauon sa isang tagayang tubig. Itong tubig na ito,i, huhulugan ng̃ timbang isang salaping *sal de sedlitz*, sampon nang timbang dalauang pisong *maná*. Pagca tunao na,i, sasalain, at touing dalauang oras iinumina nang maysaquit ang isang taza. Cun nacarang ang dalaua ó tatlong arao, ay inuuling guinagaua yaon din.

NÚMERO 59

Ang laman nang tinapay at ang bulaclac nang *manzanilla*, ay babayuhin mong may casamang *gatas*, bago lag-yan nang timbang saicapat na *sabón* sa castila sa baua,t, isang tapal. Yaong tapal na yao,i, papaltang macapat maghapon nang ibang bago.

Nota. Maigui rin ang tapal nang *cicuta*, na cun bibilhin sa botica, ang hihin̄in doo,i, *emplasto de cicuta*. Ng̃uni madali namang itapal ang isang caputol na dahon nang talampunay na yaon ay casing galing nang *cicuta*, ayon sa turo ni Linneo.

Páhiná 469

NÚMERO 60

Ang cicutang tuyo ay isisilid sa isang unan, ó supot na munti; saca lulutuung sumandaling oras calauon sa tubig, bago pigain at itapal. Touing icalauang oras inaiinit uli doon din sa tubig na yaon.

Nota. Sapagca dito sa Filipinas ualang *cicuta*, ay iyong gamitin ang dahon nang talampunay, at sundin ang lahat na bilin sa númerong ito.

NÚMERO 61

Ang timbang cahati nang taquip nang *sihi*, na ang pan̄galan doo,i, *bouanbouanan*, at ang timbang apat na butil na palay nang *canela*, ay gagauing ualong bahagui. Ang isang bahagui noon ay inihuhulog sa isang cucharang may lamang gatas ó tubig, at ipinainom sa bata bago sumoso.

Nota. Ang taquip nang *sihi* ibinababad muna nang malauon sa tubig sa ulan, na arao-arao pinapaltan nang ibang bago; saca binabayong maiguing maigui sa babay-ang bato, at inaag-ag sa sinamay na masinsin.

Páhiná 470

NÚMERO 62

Ang pag-gaua nang unguēento nang *hagonoy* ay gayon: Bumayo ca nang dahon nang *hagonoy*, na maminsan minsan papatacan mo nang *lan̄gis ó lana*; saca magtunao ca nang caunting pagquit, at pagca tunao na,i, ihuhulog mo roon yaong binayo mong *hagonoy*, at yari na ang unguēento.

Ang unguēento nang *llanten* (lantin,) ay gayon din ang pag-gaua.

Nota. Cun bago sugat ang tatapalan ay hindi cailan̄gang doonan nang pagquit ang *hagonoy*.

NÚMERO 63

Gumaua ca nang isang tazang jarabe nang *chicoria* (dilang usa) bago samahan mo nang timbang calahating *maná*. Ang bata,i, pinainom na maminsan minsan nang calahating cuchara noon. Cun ang bata,i, mayroong dalauang taon, ay dinarami damihan ang ipinainom doon.

Páhiná 471

NÚMERO 64

Bumayo ca nang timbang cahating *albayaldeng* casabay nang timbang isang salaping *suca*, sampon nang tatlong cucharang *lanġis ó lana*. Ang panġalan dito ay *nutrido*; at ang timbang piso noon ay isasama mo sa *pula* nang isang *itlog*, at cun malaqui ang *itlog*, ay sa calahati lamang.

NÚMERO 65

Magtunao ca sa apoy nang timbang apat na pisong pagquit na maputi; pagca tunao na,i, hulugan mo nang isang cucharang *lanġis*. Dito sa guinaua mong *ungüento*, ay magbabad ca nang ilang caputol na lienzong luma, at patuyuin mo, na yaon ang itatupal sa may saquit.

Nota. Sa saquit na almorranas, capítulo 41, ay bagay naman itong isang pinaca unġüento. Maghulog ca sa isang botella nang isang tazang *lana* at bunġang hinog nang *apaliya* (amargoso) na aalisan mo muna nang bot-o; ibilad mo sa arao ang botella nang isang lingo calauon, bago salain at itago sa botellang may taquip.

Páhiná 472

NÚMERO 66

Ang pinanġanġalang *ungüento blanco* ay gayon ang paggaua: Ang timbang dalauang pisong *lanġis*, at ang timbang cahating *pagquit* na maputi, tutunauin sa apoy. Pagca tunao na, ay budburan mo nang timbang pisong *albayalde*, at haloing parati, bago doonan mo naman nang timbang cahating *suca* ó timbang cahati pa nang gata nang *dayap*, cun ibig mo. Pagca halo nang maigui, ay itago mo sa botellang may taquip na daluro, ó ibubu mo sa papel.

NÚMERO 67

Cun magaling ang panahon ay hanapin mo yaong *colatcolat*, ó tila cabuting tungmutubo sa *alibangbang*, ó sa ibang manġa cahoy. Ang unang balat noong tila cabuti, ay inaalís nang matalas na sundang. Yaong ibang natitira,i, binubugbug ó pinapalo nang cahoy, hangan lumambot. Ang isang caputol nito, ay yaon ang itatupal sa manġa sugat nang maampat ang dugo.

Páhiná 473

NÚMERO 68.

Ang timbang apat na pisong laman nġ tinapay, at ang dalauang dacot nang bulaclac nang *alagao* sampon nang isang dacot na *manzanilla*, ay lulutuin hangang lumapot sa tubig, na ang calahati ay *suca*.

Nota Na-aari namang tapalan ang casangcapang masaquit nang manġa basahang babad doon sa tubig na pinaglagaan noong manġa gamot na yaon.

Nota. Sa saquit na sinaysay sa párrafo 272, ay magaling ang dalauang dacot na *ruda*, ang isang dacot at calahati nang bulaclac ó dahon nang *romero*, at ang isang gayon ding bulaclac nang *gumamela*, na lulutuing maigui nang sumandaling oras calauon sa tatlong tagayang alac sa misa sa palioc na may taquip; bago pigain nang malacas. Dito sa alac na ito ay ibabad mo ang manġa damit na basahan na itatupal sa maysaquit. Cun бага mayroong nasactan na casucasuan, yaong iniluluto mong *ruda*, *romero* at *gumamela* ay samahan mo nang caunting cicuta ó *talampunay*.

Páhiná 474

NÚMERO 69.

Ang emplasto *diapalma*, na bibilhin sa botica.

Nota. Itong unġüento,i, tutunauin muna sa caunting lana, bago ilatag sa sugat na sinasabi sa párrafo 297.

NÚMERO 70

Ang dalauang babaguing tubig at ang isang bahaguing *vinagre de litargirio* na bibilhin sa botica.

NÚMERO 71

Ang timbang pisong ugat nang *grama* (cauacauayan) at ang timbang isang salaping ugat nang *chicoria* (dilang usa) lulutuin sa tatlong tagayang tubig, hangan sa maiga ang isang tagayan; saca sasalain at doroonan nang timbang cahating *salitre*.

NÚMERO 72

Ang timbang isang salaping *cebolla albarrana* (bacong) ibabad sa dalauang tagayang alac sa misa.

NÚMERO 73.

Páhiná 475

Ang isang dacot nang talbos nang *alagao*, ay samahan mo nang lasona, bago lutuin at ipacain sa maysaquit cun gab-i. Ito,i, gagauing ilang arao. Ito,i, turo ni P. Santa María. Datapoua mayroong maysaquit na hindi napupurga noon.

NÚMERO 74

Ang timbang dalauang pisong *ajenjós*, at ang timbang pisong ugat nang *tagbac*, (cálamo aromático) sampon nang timbang pisong bot-o nang *damoro* (anís de la tierra) ibabad na maghapon at magdamag sa tatlong tagayang alac sa misa, sa palioc na may taquip sa gaboc na mainit.

NÚMERO 75

Ang timbang dalauang pisong ugat nang chicoria (dilang usa) na tatadtarin muna, ay lulutuin sa tatlong tagayang tubig hangan maiga ang isang tagayan. Saca sasalain, at doroonan nang timbang cahati nang *sal de Glaubero*, na bibilhin sa botica.

NÚMERO 76.

Páhiná 476

Ang timbang pisong balat nang *quina* ó cun ualang quina, ang timbang isang salaping *dita* na babayuhin muna, at ang timbang cahati nang ugat nang *malaubi* ó *timbangtimbanĝan* ay lulutuin sa tatlong tagayang tubig, hangang sa maiga ang isang tagayan. Saca sasalai,t, doroonan nang timbang saicapat na salitre.

NÚMERO 77

Ang timbang saicapat nang ugat nang *cebolla*, *albarrana* (bacong) ay patutuyoin muna, ayon sa turo sa número 8, bago bayuhing maiguing maigui, at ang timbang sa icaualo nang ugat nang *timbangtimbanĝan* na babayuhin ding maigui, ay hahaluin capoua, at ang maysaquit palolonoquing macaapat maghapon nang timbang anim na butil na palay noon sa isang cuchara, na may alac sa misa.

NÚMERO 78

Ang timbang isang salaping sabóng maputi sa castila, at ang timbang saicapat nang ugat nang *bacong*, (cebolla albarrana) na pinatuyo muna at binayong maigui, ay sasamahan nang caunting jarabe nĝ *culantrillo*, at gagaua ca nang pelotillas ó píldoras na ang timbang nang baua,t, isa ay sampong butil na palay.

Páhiná 477

NÚMERO 79

Ang timbang labing anim na pisong *apog* sa bato ó sa cabebe, na bagong yari ay bubusan nang labing anim na tagayang tubig. Saca hahaluin mong magaling at papagtiniñĝin bago salain sa papel sangley. Maiinom maghapon ang isa ó dalauang tagayan noon tubig na yaon.

Nota. Itong *tubig* nang *apog* cun pagbabaran nang timbang dalauang pisong dahon nang *saga*, ay mabuti ring lalo cun minsan.

NÚMERO 80

Ang timbang isang salaping balat nang *dita* (ó cun mayroong *quina* ang timbang piso noon) na babayuhin muna, at ang timbang cahati nang ugat nang *timbangtim-banĝan*, lulutuin sa tatlong vasong tubig hangang sa maiga ang isang vaso. Saca sasalain bago hulugan nang calahating tazang suca, ó gata nang *dayap* ó *cahel*. Itong gamot na ito,i, uubusing iinumina nang maysaquit sa loob nang isang arao.

Páhiná 478

NÚMERO 81

Ang ugat nang valeriana pati nang catauan ay ibilad mo sa arauan. Pagca tuyo, iyong bayuhin at paraanin sa sinamay. Maiinom maghapon nang maysaquit ang timbang cahati; datapoua ang hindi pa bihasa doon houag painumin nĝ ganoon carami; sucat na roon muna ang timbang saicaualo ó saicapat. Itong polvos ay isinasama sa tubig na malacuco. Cailanĝang ituloy gauin itong ganitong gamot nang mababang panahon. Ang panĝalan nang tagalog doon sa damong yaon ay *anisanisan*, sapagca ang bot-o noon ay tila bot-o nang *anis*. Ang damo,i, cungmacalat sa lupa, at ang puno,i, mapulapula.

NÚMERO 82

Ang manĝa isusunod co dito nĝayon ay maipupurga rin sa manĝa maysaquit. Ang *cañafistula* na inaalisan muna nang laman ang bunĝa. Yaong laman niyon ay pinararaan sa sinamay, at ang timbang dalauang piso, ó limang salapi noon, ay ipinaiinom sa maysaquit. Itong purga nang *cañafistula* bagay sa babaying nacapanĝanac; ang timbang cahati ó tatlong bahagui noon. Ang

Páhiná 479

timbang cahating *hojas de sen* ay ibabad mong magdamag sa tubig, na siya ang iinumun cun umaga.

Ang dahon nang *acapulco* (timbang cahati) ay ilaga mo sa dalauang tazang tubig sa mahinang apoy; pag naiga ang calahati, salai,t, pigain nang malacas, at yaon ang iinumun nang maysaquit.

Ang isang tazang tubig na pinagbabaran nang timbang saicapat na *ruibarbo*.

Ang timbang dalauang pisong *maná,i* tunauin sa isang vasong suero nang gatas.

Ang manġa purgang sinabi co nġayon ay gagauin lamang pagca nabibilin dito sa libro.

Manġa, ilang tagobiling patungcol sa manġa gamot na ipinagbibilin dito.

1. Tungcol sa pagsasangra, sa pagpupurga at sa pagpapasuca sa manġa maysaquit, ay babawasan nang caunti ang manġa nauutos doon sa libro, dahil sa cahinaan nang catauan nang tagalog.

Páhiná 480

2. Caya ang timbang saicaualong *hojas de sen*, na bilin sa número 21, ay houag nang bayuhin; cundi ihulog mo lamang sa isang tazang tubig na cunmuculo pa; at pag malamig lamig na,i, doon sa tubig na yaon ihulog mo ang *jalapa* at ang *crémor*.

3. Gayon din ang *salagsalag*, na nadoroon sa número 34 ay sucac ang ibabad sa tubig hangang nagdarasal ca nang isang *Aba Guinoong Maria*. Ang *iguio* sa número 35 naman ay sucac na sa maysaquit na malacas ang timbang *saicaualong mahiguit higit* noon. Datapoua mayroong tauo, na nacainom nang timbang saicapat, cun siya totoong lacas nang catauan. Ang *sampaloc* número 47 ay houag palaloin sa timbang dalauang piso, cundi maliuag mapurga ang maysaquit.

4. Ang extracto nang *talampunay* na bilin sa número 57 ay sucac na ang timbang dalauang butil na palay noon sa caunaunahang inom saca cun malauon at ualang nararamdamang masama ang maysaquit, ay bago painumin siya nang marami rami noon. Datapoua cun hindi *extracto* cundi ang dahon ang babayuhin pagcaraca ay mainom nang maysaquit ang timbang ualong butil na palay noon. Ang talampunay hindi sucac igamot sa babaying buntis.

Páhiná 481

5. Touing nabibilin doon ang alac sa castila yao,i, *alac sa Misa* ang cahulugan, at hindi aguardiente.

6. Ang *sabong* castila (jabón) na cun minsan nauntos sa libro, yao,i, ang sabóng maputi, sapagca ang may ibang color, ay masama.

7. Sa mġa párrafo 445 at sa 517 yaon lamang nabibilin sa pinurga nang malacas ay ang *lanġis sa castila*.

FIN.

**Sari-saring aklat na ipinagbibili sa
Libreria at Papeleria ni
J. MARTINEZ**

34-36 Plaza P. Moraga.-Maynila.

Ang Buhay ni Dr. José Rizal, simulat ni H. López awit	P 0.20
Ang Filibusterismo, karugtong ng Noli Me Tángere. J. Rizal	1.00
Ang Tunay na Buhay ni P. Dr. José Burgos. (awit) H. Lopez	0.15
Ang Pilipinas sa loob ng Isang daang taon, José Rizal	0.30
Bakit siya lumuluha, Novelang Tagalog katha ni Max. M. Garcia	0.30
Dating Pilipinas, simulat ni Sof. Calderón	0.40
Diccionario Manual de Términos comunes Español-Tagalo, por Don Rosalio Serrano	1.50
Diccionario Tagalo y Castellano, por R. Serrano	1.50
Diccionario Tagalo-Hispano, por Don Pedro Serrano Laktaw	5.00
Diccionario Ingles-Tagalo, por H. Lopez	0.50
Diccionario Ingles-Tagalo y Tagalo-Ingles, por Charles Nigg con pasta	3.00
Diccionario Ingles-Español-Tagalog, por Sof. Calderon papel periódico.	4.50
Diccionario Ingles Español-Tagalog, por Sof. Calderon papel satinado.	6.50
Diccionario Español-Bisaya y Bisaya-Español, para las Provincias de Samar y Leyte, compuesto por el P.	

Antonio Sanchez de la Rosa	5.50
Diccionario Español-Tagalo por M. Pag-Enawan	2.50
Diccionario de la Lengua Castellana por la Real Academia Española	15.00
Diccionario completo de la Lengua Castellana por M. Rodriguez Navas	4.50
Diccionario General de la Lengua Castellana, por Velez de Aragon	4.50
Diccionario (Nuevo) Enciclopédico Ilustrado de la lengua castellana por M. Toro y Gómez	4.00
Diccionario Castellano Enciclopédico (Campano Ilustrado) por M. González de la Rosa	3.50
Diccionario (Nuevo) manual Ilustrado de la Lengua Castellana, por Saturnino Calleja:	
Edicion económica	3.50
Edicion corriente	4.50
Edicion de lujo	6.50
Dramang Tagalog na Pinamagatang "Tibag"	0.10
Dramang Tagalog na Pinamagatang "Ang Pagkabunyi"	0.15
El Filibusterismo por José Rizal	1.30
Gramática Hispano-Tagalo, Campomanes.	1.20
Isang Boda, salita ni Macstrang Banggi, simulat ng Pareng Esteban Daez.	0.12
Lucrecia Tricipino, Kasaysayang tunay na Nangyari, Dakilang Ulián ng mga Babaye. P. H. Poblete	0.50
Meicling Casaysayan ng Sari-saring Gamot na magagamit sa bahay ng Ma-	

guinhawahan ang mga Malubirap, simulat ng Pareng F. de Santamaria	1.50
Madaling arao, novelang tagalog na simulat ni I. Regalado	0.60
Mga Sulat na Palasintahan, tinagalog ni E. Fernandez	0.40
Namucong Bulac-lac sa Pinamulae-lacan Novelang Tagalog, simulat ni Justo San José	0.60
Noli Me Tángere, novela Filipina, por José Rizal	1.30
Noli Me Tángere, novelang tagalog simulat ni Dr. José Rizal	1.30
Noli Me Tángere, novelang tagalog ni Gat J. Rizal, isinadrama ni G. E. M. Gross at tinagalog ni Sof. Calderón	0.20
Pagsusulatán ng Dalawang Binibini na si Urbana at ni Feliza, simulat ng Pareng Modesto de Castro.	0.40
Pal-las Diccionario Enciclopédico Manual en 5 idiomas Español, Francés, Inglés, Alemán e Italiano	5.00
Panaginip ng Pag-ibig, comedia na may tatlong yugto	0.20
Panghawi ng ulap nanakadilidim sa mga "Protestante" simulat ng Pareng si Esteban Daez	0.13
Patsubay ng Pag-sinta, pantas na mga Paruan at ng Magtagumpay sa Pag-ibig, simulat ni P. H. Poblete	0.40
Pinaglahuan nobela F. Aguilar.	0.60
Sucesos de las Islas Filipinas por Morga	12.50

Tabla de Metros Cubicos, por R. Reyes . . .	3.00
Tabla completa de reducion de Kilos á Picos y Cates á Arrobas Libras y viceversa, por B. Ramirez . . .	0.80
Tres Años en Alemania, Memorias de un Pensionado, por Agustín Murua y Valerdi . . .	1.80
Tungkos ng Ala-ala katipunan ng mga Tulá ni P. Gatmaitan . . .	0.40
Vocabulario Tagalo-Castellano, por D. E. Fernandex . . .	0.40
Vocabulario Tagalog-Castellano-Ingles con partes de Gramática y Frases usuales, por E. Fernandez y S. Calderón . . .	0.50
Vocabulario Pilipino Ingles, por Eusebio T. Daluz . . .	0.80
Vocabulario (Nuevo) ó Manual de conversaciones en Hispano-Ilocano, por Juan Gayaco . . .	0.40
Vocabulario Iloco-Español, trabajado por varios Religiosos del Orden de N. P. S. Agustín, coordinado por el P. Fr. Andres Carro, aumentado y corregido . . .	3.00
Vocabulario de la Lengua Pampanga en Romance, compuesto por el P. Fr. Diego Bergaño . . .	4.00
Vocabulario de la Lengua Tagala, compuesto por varios Religiosos y coordinado por el P. Juan de Noceda y el P. Pedro de Sanlucar . . .	5.00
Vida y Escritos del Dr. José Rizal, por W. E. Retana . . .	7.50

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK ANG MAHUSAY NA PARAAN NANG PAG-GAMOT SA MANGA MAYSQUIT ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns

a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project

Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."

- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the

production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.